

ARCHEO LOGICKÉ ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LVII–2005, sešit 4
Recenzovaný časopis
Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1
fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek
jezek@arup.cas.cz; tel.: 00420/607942455

Technická redakce

Petra Štěpánková
stepankova@arup.cas.cz; tel.: 257014321

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jiří Doležel, Luboš Jiráň,
Jan Klápště, Petr Květina, Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Pokyny pro autory viz AR 1/2005, s. 260, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2005, p. 260.

Sazba: Marcela Hladíková. Tisk: PBTisk Příbram.

Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396, dupress@tnet.cz

Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, nakup@suweco.cz; Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany, postmaster@kubon-sagner.de

Tento sešit vyšel v únoru 2006.

Doporučená cena 75,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2006

ISSN 0323–1267

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 9. Tomáš Durdík ed. Praha 2004. 502 s. Czech with German and English summaries. 560 Kč / 26 €.

Tomáš Durdík: NÁLEZY Z HRADŮ PŘECHODNÉHO TYPU (HLAVAČOV, ANGERBACH, TACHOV). Castello-logica bohemica Fontes 1. Praha 2004. 339 s. Czech with German summary. 356 Kč / 20 €.

Miloslav Chytráček – Milan Metlíčka: DIE HÖHENSIEDLUNGEN DER HALLSTATT- UND LATÈNEZEIT IN WESTBÖHMEN. Mit Beiträgen von P. Pokorný und R. Kyselý. Památky archeologické – Supplementum 16. German with Czech summary. Praha 2004. 303 S. 710 Kč / 42 €.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 6. Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty. K. Nováček ed. Praha – Brno – Plzeň 2004. 223 s. Czech with English and German summaries. 190 Kč / 20 €.

Bořivoj Nechvátal: KAPITULNÍ CHRÁM SV. PETRA A PAVLA NA VYŠEHRADĚ. Archeologický výzkum. Praha 2004. 667 s. Czech with English and German summary. 520 Kč / 30 €.

BYLANY VARIA 3. Ivan Pavlů ed. Praha 2005. 177 s. Czech with English summaries. 494 Kč / 16 €.

CASTRUM PRAGENSE 6. Jana Maříková-Kubková ed. Praha 2005. 152 s. Czech with English and German summaries. 220 Kč / 10 €.

Jan Fridrich – Ivana Sýkorová: BEČOV IV: SÍDELNÍ AREÁL STŘEDOPALEOLITICKÉHO ČLOVĚKA V SEVE-ROZÁPADNÍCH ČECHÁCH. Praha 2005. 285 s. Czech with English summary. 465 Kč / 15 €.

Martin Kuna – Nad'a Profantová: POČÁTKY RANÉHO STŘEDOVĚKU V ČECHÁCH. Praha 2005. 593 s. + CD. Czech with English summary. 595 Kč / 20 €.

Václav Moucha: HORTFUNDE DER FRÜHEN BRONZEZEIT IN BÖHMEN. Praha 2005. 292 S. German with Czech summary. 1103 Kč / 35 €.

RURALIA V. Economy : Les usages de l'eau en milieu rural au Moyen Âge. Jan Klápště ed. Památky archeo-logické – Suppl. 17. Prague 2005. 269 pp. French, English, German. 600 Kč / 20 €.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic; knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany; postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>Markéta Končelová</i> , Struktura osídlení lidu s lineární keramikou ve východních Čechách — Linear Pottery settlement structure in East Bohemia	651–706
<i>Šimon Ungerman</i> , Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu — Frauenschmuck des älteren großmährischen Horizonts	707–749
<i>Jiří Starý</i> , Otrok a pán, archeologie a literatura: hrob Stengade II (F II) — Slave and Master, Archaeology and Literature: Inhumation Grave F II at Stengade II in Denmark	750–786

DISKUSE

<i>Miloslav Chytráček</i> , Komparace pozdně antického literárního obrazu a archeologického projevu pohřebního ritu mladší a pozdní doby laténské	787–794
<i>Jan Bouzek</i> , K diskusi o klimatických změnách — Ad study of climatic fluctuations in prehistory	795–797
<i>Jan Fridrich – Ivana Sýkorová</i> , Kdo jinému jámu kopá ...	798–800

AKTUALITY

<i>R. Křivánek</i> , 6. mezinárodní konference Archaeological Prospection, Řím, 14.–17. 9. 2005	801–803
<i>Petr Obšusta</i> , XXIII. seminář archeologů z muzeí a institucí památkové péče	803
<i>Miroslav Šmíd</i> , Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. 24. setkání: 17.–20. 10. 2005	804–805
<i>S. Suchlík</i> , XIX. sympóziium o staršej dobe bronzovej v českých zemiach a na Slovensku	805–806
<i>Martin Gojda</i> , LIDAR a jeho možnosti ve výzkumu historické krajiny	806–810
<i>František Ochraňa</i> , Bibliografie a automatizace knihovnických procesů v Archeologickém ústavu AV ČR Praha	810–811

NOVÉ PUBLIKACE

<i>Ivana Sýkorová</i> , Jan Fridrich: <i>Ecce Homo. Svět dávných lovců a sběračů</i> (Praha 2005)	812–814
<i>Petr Šída</i> , Jan Fridrich: <i>Ecce Homo. Svět dávných lovců a sběračů</i> (Praha 2005)	814–819
<i>Karel Nováček</i> , Ivana Boháčová ed.: <i>Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku</i> (Praha 2003)	820–823
<i>Marcin R. Pauk</i> , Tomáš Velímský: <i>Hrabišici. Páni z Rýzmburka</i> (Praha 2002)	823–829
<i>R. Pleiner</i> , Martin Baumeister: <i>Metallrecycling in der Frühgeschichte. Untersuchungen zur technischen, wirtschaftlicher und gesellschaftlichen Rolle sekundärer Metallverwertung im 1. Jahrtausend n. Chr.</i> (Rahden/Westf. 2004)	830

<i>Jan Kypta, Vladimír Brych: Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze (Praha 2004)</i>	830–831
<i>R. Pleiner, V. F. Buchwald: Iron and Steel in Ancient Times (Copenhagen 2005)</i>	831–832
<i>Alžběta Danielisová, John Collis: The Celts. Origins, Myths, Inventions (Stroud 2003)</i>	832–834
<i>Ivana Boháčová, Forum Urbes Medii Aevi II. Sborník příspěvků z konference FUMA II konané 16.–18. 4. 2003 v Brně (Brno 2005)</i>	834–836
<i>Vladimír Salač, Eike Gringmuth-Dallmer – Lech Leciejewicz Hrsg.: Mensch und Umwelt im Odergebiet in ur- und frühgeschichtlicher Zeit (Mainz am Rhein 2002)</i>	836–837
<i>Jana Šuteková, B. Hänsel – E. Studeníková Hrsg.: Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková (Rahden/Westf. 2004)</i>	837–840
<i>Dagmar Dreslerová, Jiří Löw – Igor Míchal: Krajinný ráz (Kostelec nad Černými lesy 2003)</i>	840–842
<i>Vladimír Peša, Václav Matoušek: Bacín – brána podzemí. Archeologický výzkum pravěké skalní svatyně v Českém krasu (Praha 2005)</i>	842–843
<i>Petr Květina, Magdalena S. Midgley: The Monumental Cemeteries of Prehistoric Europe (Stroud 2005)</i>	843–845
<i>Ondřej Chvojka, Pravěk – Nová řada 12/2002 (Brno 2003)</i>	845–847
<i>Magdalena Beranová, Zborník na počesť Dariny Bialekovej (Nitra 2004)</i>	847–850
OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LVII–2005	851–860

Struktura osídlení lidu s lineární keramikou ve východních Čechách

Linear Pottery settlement structure in East Bohemia

Markéta Končelová

Záměrem práce je vztah environmentu a člověka v období kultury s lineární keramikou. Studovaným regionem je území východních Čech vymezené na základě administrativního členění. Důraz byl kladen na lokalizaci sídlišť, jejich vztah k přírodním podmínkám a na pokus o vysledování trendů v osídlení dané kultury. Na základě katalogu lokalit LnK a map (1 : 5000) byly určovány proměnné hustoty osídlení, nadmořské výšky, vzdálenosti od vodního zdroje, morfologie terénu, svažitosti a orientace svahu. Z nich byly následně vyvozeny analýzy jak na úrovni celé sledované oblasti, tak i v mikroregionech (Hradecko, Jičínsko) a zároveň i v přirozených sídelních clusterech vázaných na vodní toky. Výsledky umožnily i řešení otázek kontinuity osídlení krajiny v období předcházejícím i následujícím LnK.

LnK – východní Čechy – environment – neolit – sídelní cluster

The subject of this contribution is the relationship between environment and Man at the time of the Linear Pottery (LBK or locally LnK) culture. The study region selected is East Bohemia, as delimited by administrative divisions. Emphasis has been placed on the siting of settlements, their relationship to natural conditions and an attempt to trace settlement trends in the culture under considerations. On the basis of a catalogue of sites and 1 : 5000 scale maps the changing densities of settlement, altitudes, distances from water sources, terrain morphology, degree of slope and slope orientation were identified. These formed the basis for subsequent analyses at the level of both the entire study area and in microregions (the Hradec Králové & Jičín regions), as well as of natural settlement clusters associated with water courses. The results also enabled a resolution of the question of settlement continuity in the periods both preceding and following the LBK.

LBK – East Bohemia – environment – Neolithic – settlement cluster

1. Úvod

Obecným trendem posledních dvou desetiletí nejen u nás je soustředění zájmu archeologů na vztah nalezišť a přírodního prostředí. Způsob, jakým bylo členěno životní prostředí, a do jaké míry byla tato organizace krajiny závislá na základních činitelích přírodního prostředí (tzn. geomorfologických, hydrologických, půdních či klimatických podmínkách), na úrovni regionů či mikroregionů řeší P. Milo – R. Mlatec – F. Ž. Matyasowszky – M. Žemla (2004), P. Květina (2001b), Z. Smrč (1994), I. Pavlů – V. Vokolek (1992), J. Rulf (1983), A. Kulczycka-Leciejewiczowa (1989) aj.

Tato stat¹ se zabývá otázkou vztahu člověka kultury s lineární keramikou (dále LnK) ke krajině východních Čech a jeho chování v ní. Důraz byl kladen na lokalizaci sídlišť,

¹ Byla zpracována jako diplomová práce s podporou grantu GA AV ČR S8002001 „Archeologický potenciál Čech. Riziko archeologického výzkumu“ a je její zkrácenou verzí.

jejich vztah k přírodním podmínkám a na pokus o vysledování zákonitostí osídlení dané kultury. Na základě katalogu lokalit LnK a map (1 : 5000) byly určovány proměnné: hustota osídlení, nadmořská výška, vzdálenost od vodního zdroje, morfologie terénu, svažítost a orientace svahu. Z nich byly následně vyvozeny analýzy jak na úrovni celé sledované oblasti, tak i v mikroregionech (Hradecko, Jičínsko) a zároveň i v přirozených sídelních clusterech vázaných na vodní toky. Dále je zde naznačena kontinuita osídlení krajiny v období předcházejícím i následujícím LnK.

Práce je časově určená obdobím kultury LnK. Členění na jednotlivé chronologické stupně² prozatím současný stav poznání nedovoluje. Bylo tedy využito datování publikované, které nebylo dále revidováno vzhledem k tomu, že jsme nepracovali se samotným materiálem.

Základním metodickým krokem bylo vytvoření databáze-katalogu archeologických lokalit³ LnK ve východních Čechách. Tím vznikl statistický soubor, který umožnil analytické sledování korelací environmentálních i kulturních proměnných v rovině jednotlivých lokalit. Následná interpretace výsledků umožnila formulovat obecnější tezi o struktuře osídlení LnK v daném regionu a prezentovat výsledky projevů chování „neolitického“ člověka v krajině.

V článku byly použity informační zdroje dostupné ke konci roku 2003, a to jak publikované práce, tak i průběžně aktualizovaný katalog nalezišť východních Čech, známý jako „Excerpta“ (viz kap. 3.), který autorce laskavě zpřístupnil J. Kalferst.

2. Vymezení regionu

Sledovaná oblast je vymezená hranicí bývalého územně správního celku Východočeský kraj⁴, jejíž umělý⁵ výběr zjednodušil dostupnost a sběr dat o lokalitách podle katastrů a okresů soustředěných pod tento bývalý správní celek. Lze ale říci, že vybraný region jistě splňuje dvě ze tří základních podmínek *J. Rulfa* (1983, 44): má rozmanité přírodní podmínky a byl relativně hustě osídlen ve sledovaném období. Třetí podmínka je splněna jen částečně, celá oblast není rovnoměrně archeologicky prozkoumána (viz kap. 4.1.).

Oblast východních Čech se vyznačuje velmi rozmanitým reliéfem vyznačujícím se oběma výškovými extrémy morfologického spektra: od 200 m n. m. na Labi⁶ až po 1602 m n. m. na vrcholu Sněžky (*Demek a kol.* 1965, 96, 203). Terén sledovaného regionu se sklání do Polabské nížiny: od Krkonoš jižním směrem, svahy Orlických hor západním směrem, svahy Českomoravské vrchoviny se sklánějí k severu. Výškové rozdíly spolu s expozicí k různým světovým stranám způsobují značné klimatické rozdíly (tepelné i srážkové) na poměrně malém území.

² Výjimku tvoří kapitola 4.11., v níž došlo k odlišení starší a mladší fáze LnK na základě katalogu ve studii *Pavla – Vokolek* (1992).

³ Lokalitou je zde chápáno stejně jako u *N. Venclové* (2001, 4) místo nálezu artefaktu či jejich skupiny, za adekvátní termín je považováno *naleziště*.

⁴ Bývalý Východočeský kraj tvoří celkem 11 okresů: Havlíčkův Brod (HB), Hradec Králové (HK), Chrudim (CR), Jičín (JC), Náchod (NA), Pardubice (PU), Rychnov nad Kněžnou (RK), Semily (SE), Svitavy (SY), Trutnov (TU) a Ústí nad Orlicí (ÚO).

⁵ Přesnější by bylo stanovit sledovanou oblast v rámci určitých homogenních geomorfologických či hydrologických celků (*Rulf* 1979, 178).

⁶ V oblasti, kde Labe opouští sledovaný region východních Čech.

3. Metoda práce s daty a struktura databáze

Podkladem pro databázi vhodnou pro interpretaci struktury osídlení se stala Excerpta⁷, která jsou pořádána podle jednotlivých záznamů v archeologické literatuře: Zpravodaje Krajského muzea východních Čech (KMVČ) a později Muzea východních Čech (MVČ), Bulletinu záchranného oddělení (BZO) – Výzkumů v Čechách, nálezových zpráv v archivu ARÚ AV ČR Praha aj. Excerpta tak čítají velké množství informací o archeologických lokalitách, ale pro interpretaci vztahu nalezišť ke krajině musela být revidována. Bylo v nich nutno sloučit údaje týkající se jedné a té samé lokality, tzn. v případě, že se alespoň jeden údaj o lokalizaci u dvou záznamů shodoval, byly tyto záznamy sloučeny pod jedno identifikační číslo jako jedna lokalita. Základní slučovací kategorií byla tedy shodnost v lokalizaci, tzn. parcelní číslo, číslo popisné, pomístní název, někdy i muzejní přírůstkové a evidenční číslo či stejnost ojedinelého nezaměnitelného artefaktu. Pokud sloučení nebylo možno provést z nich samých, ani na základě literatury či jiných zdrojů, byl záznam z Excerptu ponechán jako samostatná lokalita. Tento fakt však nezkrusuje interpretaci databáze, jelikož takové lokality bez bližší lokalizace nebyly do analýz zahrnuty (viz kap. 4.3.).

Excerpta neobsahují údaje z periodik Památky archeologické (PA) a Archeologické rozhledy (AR), o tyto byla databáze lokalit doplněna. Vznikla tak interpretační databáze, jejíž základní kategorií a pořádacím principem je archeologická lokalita (*Thér 2001*, 5).

Po sběru dat o lokalitách LnK bývalého Východočeského kraje bylo nutno upřesnit jejich polohu v mapách s měřítkem 1 : 5 000 s udáním mapových západojižních souřadnic a zároveň provést kritiku záznamů v katalogu z hlediska lokalizace jejich dalším sloučením či rozdělením. Významnou část lokalit původně určených číslem pozemkové parcely nebo názvem trati či jiným bližším určením (pískovna, cihelna, pole pana ...) se podařilo⁸ převést do souřadnicových koordinát a bylo u nich možno zjistit a změřit zkoumané krajinné údaje potřebné pro analýzy vztahu osídlení LnK ke krajině. Následně byly veškeré koordináty přepočítány pomocí programu Transmap na souřadnice map s měřítkem 1 : 10 000.

Databáze byla vytvořena v programu MS Access a posléze převedena do podoby katalogu. Nese data zahrnutá do následujících kategorií: identifikační číslo, katastrální území, poloha⁹, okres, přesnost lokalizace, lokalizace, mapa, číslo makrolokality¹⁰, číslo komponenty¹¹, kultura, aktivita, areál, objekty, nálezy, nadmořská výška, vzdálenost od vodního zdroje, orientace vodního zdroje, morfologie terénu, svažitost, orientace svahu, akce, rok, další kultury, literatura.

4. Analýzy a jejich interpretace

4.1. Stav poznání a okolnosti nálezů

Z databáze lze vysledovat, jakým způsobem se vyvíjelo a narůstalo poznání nalezišť LnK ve východních Čechách (*obr. 1*). Do 70. let 20. století bylo známo jen 13 % dnes známých

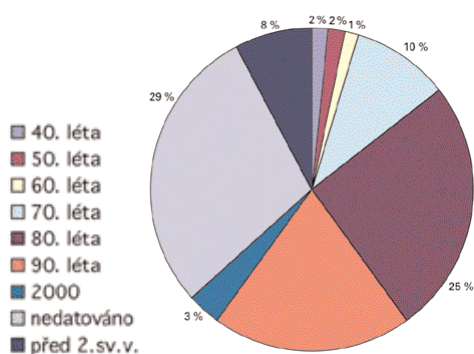
⁷ Uspořádal Jiří Kalferst z MVČ Hradec Králové.

⁸ Dohledáním v kopiích katastrálních map v MVČ v Hradci Králové, které laskavě poskytl J. Kalferst, a také díky jeho cenným informacím.

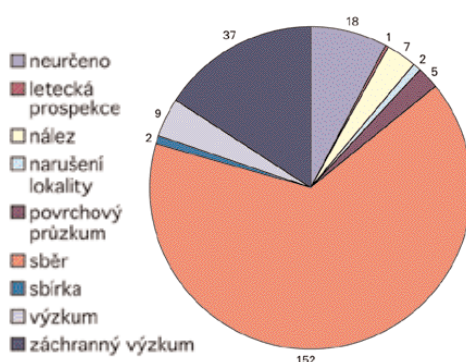
⁹ U polohy byly ponechány veškeré údaje, které mohly pomoci přesněji lokalizovat naleziště jako např. popis morfologie terénu, poloha vůči krajinné dominantě, pomístní název, popisné a parcelní číslo, jméno vlastníka pozemku.

¹⁰ Makrolokalita je zde chápána jako sídelní zóna – shluk lokalit (*Smrž 1994*, 346), přičemž vzájemná vzdálenost jednotlivých nalezišť (komponent) v rámci jedné makrolokality byla stanovena na maximálně 500 m (*Smrž 1994*, 378). Makrolokalita je definována geomorfologicky (svah, temeno...) s jedním a více doklady osídlení v dané krajinné poloze. Číslo makrolokality nesou pouze lokality v mapě lokalizované s přesností 1 a 2.

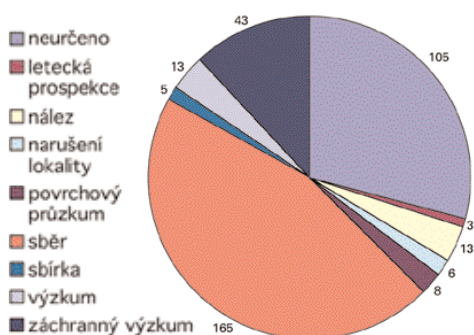
¹¹ Komponentě makrolokality odpovídá jedna lokalita. Minimální hranice vzdálenosti mezi jednotlivými komponentami je určena teoreticky na 50 m.

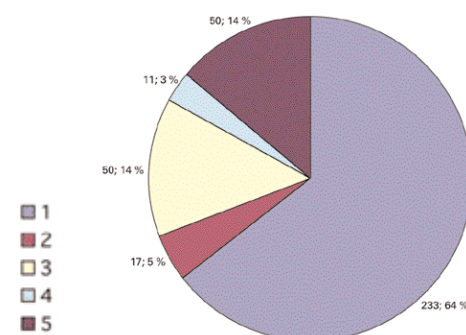
Obr. 1. Datace archeologické akce. – Fig. 1. Dates of archaeological interventions.

Obr. 2. Podíl archeologických akcí u nalezišť s přesností lokalizace 1. – Fig. 2. Proportion of interventions at sites with a localisation precision of 1.

Obr. 3. Podíl druhu akce v celkovém souboru dat. – Fig. 3. Proportion of intervention type to the overall data assemblage.

Obr. 4. Míra přesnosti identifikace lokalit LnK v krajině východních Čech. – Fig. 4. Degree of precision of LBK site identification in the East Bohemian landscape.

lokalit LnK, u kterých však většinou chybí přesnější lokalizace¹². Od 70. let dochází k prudkému nárůstu jejich počtu, což znamená 58 % poznání lokalit od roku 1970 do současnosti. 80. léta se vyznačují strmým nárůstem pramenné základny, který už v následující dekádě nebyl překonán, ale i přesto se v 90. letech počet lokalit zvětšil o 20 % dnešního stavu. Tento nárůst evidentně souvisí s aktivitou J. Kalfersta, J. Bočka a v posledních letech i D. Vícha v daném regionu. Nelze opomenout 29 % lokalit, u nichž nebyla určena doba jejich registrace; pravděpodobně se bude jednat o naleziště se starší dobou objevu.

Nezanedbatelným faktorem co nejpřesnějšího identifikování lokality v krajině jsou i okolnosti objevu, tzn. zda informace o nalezišti vychází ze systematického či záchranného výzkumu, povrchového sběru nebo náhodného nálezu (obr. 2, 3). Pouze pětina lokalit LnK byla zkoumána, ostatní jsou známy z povrchových sběrů či náhodných nálezů. U 29 %

¹² Zejména lokality známé z literatury vydané před 2. světovou válkou.

lokalit nejsou okolnosti nálezu zjištěny. Je zřejmé, že výpovědní hodnota lokalit identifikovaných výzkumem a lokalit získaných povrchovým sběrem je rozdílná. Do analýz však byly zahrnuty lokality poznané všemi druhy archeologických akcí.

4.2. Hustota osídlení LnK

Na území východních Čech bylo identifikováno 361 lokalit LnK ve 163 makrolokality. Největší podíl na počtu lokalit má okres Hradec Králové (39 % znamená 141 lokalit), na kterém bylo určeno 50 makrolokality. Hradecký okres představuje zřetelné centrum osídlení v období kultury LnK na sledovaném prostoru. K poměrně hustě osídleným oblastem patří okres Jičín, Chrudim, Svitavy a Náchod.

Okres	CR	HB	HK	JC	NA	PU	RK	SE	SY	TU	ÚO	Celkem
Počet lokalit LnK	45	2	141	87	27	12	5	6	27	2	7	361
Počet %	12	1	39	24	7	3	2	2	7	1	2	100
Počet makrolok.	24	0	50	39	15	5	2	4	16	2	6	163

Tabulka 1.

Z celkového počtu 361 lokalit bylo určeno jako sídliště 63 % lokalit, konkrétně 223 sídlišť rovinných a 5 sídlišť výšinných. Dále 1 lokalita je definovaná jako abri, 1 depot, 2 pohřebiště a 129 blíže nespecifikovaných rovinných lokalit, tzn. lokalit, u kterých nebylo možno na základě nálezu určit druh aktivity nebo morfologii terénu. Blíže nespecifikované rovinné lokality byly registrované zejména sběry a tvoří 36 % počtu lokalit. Dá se ale předpokládat, že se s velkou pravděpodobností jedná také o sídliště, neboť jiné areály nejsou pro LnK častěji známé.

Z hlediska aktivity dlouhodoběji provozované v místě nálezu byla identifikována jako sídlištní u 229 lokalit, u 1 lokality šlo o depot, u dalších 2 byla určena jako pohřební a u zbývajících 129 nebyla aktivita blíže určena.

4.3. Přesnost lokalizace

U lokalit se starším rokem nálezu nebyl na míru prostorové identifikace kladen patřičný důraz (pouze 8,6 %¹³, tj. 20 lokalit umožňujících analýzu). Udávána byla často jen parcelní čísla dostačující muzejním potřebám. Mapové údaje poskytovalo pouze periodikum Výzkumy v Čechách¹⁴. Od 80. let se situace prostorové identifikace značně zlepšila, 92 %¹⁵ lokalit bylo možno lokalizovat přesně (tzn. číslem „1“ – viz níže).

Z následující tabulky (2) závislosti přesnosti lokalizace na druhu akce, která o lokalitě vypovídá, vyplývá, že pokud naleziště bylo zkoumáno výzkumem, bylo možné lokalitu přesně v mapě identifikovat, u sběrů je také velké procento přesně zaměřitelných lokalit. U nalezišť majících přesnost míry lokalizace 4 a 5 archeologická akce není známa, nebo se jednalo o náhodný nález či sběr.

¹³ Počet brán ze souboru lokalit identifikovaných do 70. let 20. století.

¹⁴ Před r. 1969 BZO.

¹⁵ Procento udává kvantitu z lokalit nalezených od roku 1970.

Zpřesnění druhu akce:	Přesnost lokalizace:	1	2	3	4	5	Celkem
akce neurčena		18	4	29	8	46	105
letecká prospekce		1	x	2	x	x	3
nález		7	x	2	2	2	13
narušení lokality		2	x	4	x	x	6
povrchový průzkum		5	3	x	x	x	8
sběr		152	7	3	1	2	165
sbírka		2	x	3	x	x	5
výzkum		9	x	4	x	x	13
záchranný výzkum		37	3	3	x	x	43
Celkem		233	17	50	11	50	361

Tabulka 2.

K lokalizaci archeologických nalezišť byla použita a částečně upravena stupnice „1–5“ *J. Rulfa (1983, 48)*, umožňující vystihnout co nejpřesnější míru udání lokalizace jednotlivých nalezišť v literatuře (*obr. 4*).

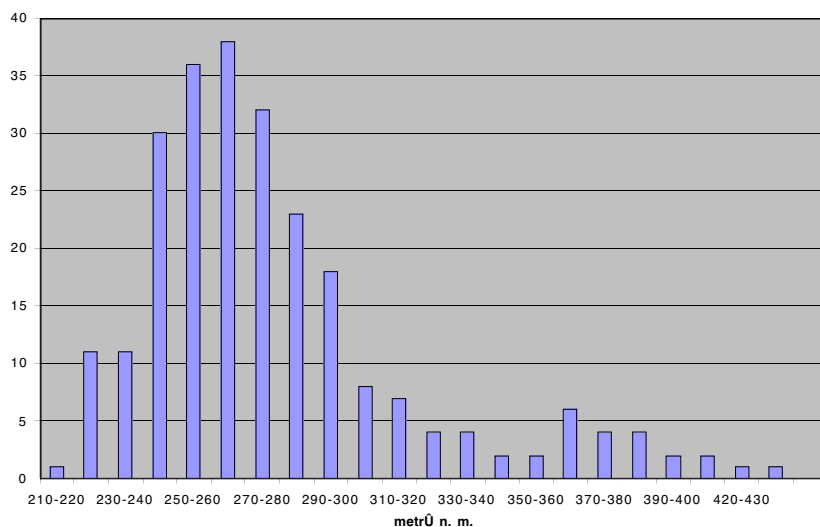
- 1 – lokalizace udána souřadnicemi na mapě měřítka 1 : 10 000 (ZM 10)
- 2 – lokalizace zachycena popisným nebo parcelním číslem
- 3 – lokalizace udána pomístním názvem (např. cihelna, pískovna, „Na Požárce“ nebo pole pana Flégla)
- 4 – lokalizace určena pouze katastrem obce
- 5 – znám pouze region nálezů

Pro interpretaci vztahu osídlení lidu s LnK ke krajině jsou relevantní data s přesností lokalizace „1“. Tuto lokalizaci má 233 nalezišť, tj. 65 % z celkového množství (361). Výraznou část nalezišť určených parcelním číslem se podařilo převést na mapové koordináty dohledáním v katastrálních mapách, proto jim bylo možno přidělit číslo „1“ lokalizační stupnice. U 17 případů se toto nepodařilo, proto mají číslo „2“ přesnosti lokalizace. Kompletní analýzy nebylo možné provést u 11 nalezišť s přesností lokalizace „2“. Lokality s přesností prostorové identifikace „3“, „4“, „5“ se pro analýzu vztahu osídlení a krajiny použít nedají. Lze z nich vyčíst pouze míru hustoty osídlení v krajině – viz *obr. 11, 12, 15*, kam byly tyto přesněji nezamapované a pro rekonstrukci osídlení jinak nepoužitelné lokality vyneseny pomocí softwaru Arc View GIS.

Sledovat závislost struktury osídlení s LnK na krajině bylo možné u kategorie nadmořská výška, vzdálenost a převýšení od nejbližšího vodního zdroje ze 68 % položek katalogu. Vazbu LnK ke krajině u kategorií morfologie terénu, svažítost a vztah k expozici svahu bylo možno stanovit z 65 % lokalit. Z hlediska okresů je pro LnK nejreprezentativnějším Hradec Králové, následně Jičín, Chrudim a Náchod (*tab. 3*).

Přesnost lokalizace:	CR	HB	HK	JC	NA	PU	RK	SE	SY	TU	ÚO	Celkem
1	38		71	54	23	6	2	5	25	2	7	233
2			11	4	1				1			17
3	3		23	18	2	2	1	1				50
4			7	1	1	1			1			11
5	4	2	29	10		3	2					50
Celkem	45	2	141	87	27	12	5	6	27	2	7	361

Tabulka 3.

Obr. 5. Nadmořská výška lokalit LnK ve východních Čechách. – Fig. 5. Altitudes of LBK sites in East Bohemia.

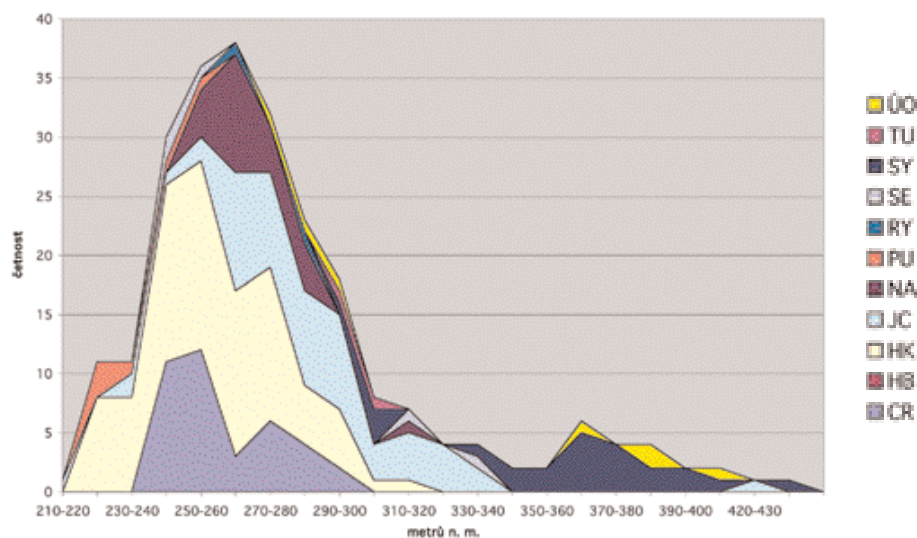
4.4. Nadmořská výška

Nadmořská výška byla odečítána z map 1 : 5 000 u lokalit s přesností lokalizace „1“, v některých případech i u lokalit s přesností „2“. Hodnoty nadmořské výšky uvedené intervalem byly zprůměrovány a posléze zařazeny do příslušných intervalů. Interval nadmořských výšek byly vytvořeny vždy po 10 m, např. 210–220 m.

V literatuře je nadmořská výška nejčastěji odhadována širším rozpětím, někdy je dána pouze její horní hranice. Např. pro osídlení Čech kulturou s LnK I. Pavlů uvádí 350 m (Pleiner a kol. 1978, 178). P. Květina (2001, 688) vymezuje horní hranici pro osídlení Chrudimska LnK na 300 m n. m.; námi zjištěné hodnoty pro stejnou oblast se neliší (viz níže). Jako průměrnou nadmořskou výšku sídlišť LnK Českobrodské tabule udává J. Rulf (1983, 51, graf 2) 243 m.

Z dat vyplývá, že 71 % nalezišť se nachází v rozpětí 240–300 m n. m. Tyto výsledky potvrzují zájem lidu LnK o tyto polohy. Veškeré lokality okresu Chrudim náleží právě do této výškové kategorie. Níže pod tuto hranici spadá pouze 8 % lokalit (zejména z Hradecka a Pardubicka). Pro nejstarší stupeň LnK východních Čech byly zjištěny obdobné hodnoty nadmořské výšky: 200–300 m (Pavlů – Vokolek 1992, 54). Průměrná nadmořská výška lokalit LnK je 272,5 m. Do rozmezí 300–390 m n. m. se řadí pětina nalezišť. Příčinou tohoto poměrně vysokého čísla jsou lokality z hornatějšího regionu Svitavska, Ústeckoorlicka a Jičínska. Nejnižše položenou lokalitou LnK ve východních Čechách je Budčeves (JC) ve výšce 214 m n. m., jde o sídliště rovinné. Výškově nejvýše (556 m n. m.) leží naleziště Hlásnice (SY) v poloze U Magdalény, určené jako sídliště výšinné.

Kalkulovat s nadmořskou výškou pohřebišť v případech, že známe z celé oblasti pouze dvě (Úhřetice a Vejvanovice obě z okresu CR), je statisticky nemožné. Jen pro srovnání se sídlišti: jejich nadmořská výška je 245 m (Úhřetice) a 249 m (Vejvanovice), tzn. že spadají na spodní hranici intervalu 240–300 m nejběžněji volených výškových poloh.

Obr. 6. Nadmořská výška lokalit v jednotlivých okresech východních Čech. – Fig. 6. Altitudes of sites in particular administrative districts in East Bohemia.

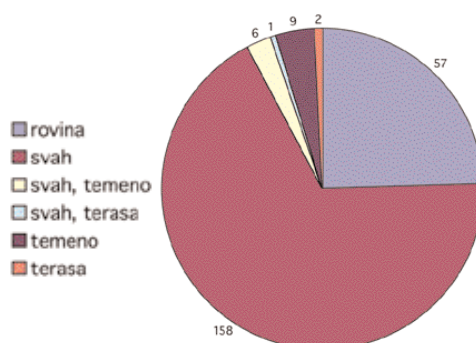
Nelze opominout fakt, že záchranné i systematické výzkumy se soustředily do oblasti nadmořské výšky od 220–310 m, vyjma dvou případů: Karlovic (SE) a Horního Lochova (JC), položených výše. Značnou část lokalit s nadmořskou výškou větší než 310 m známe ze sběrů, jež nemohou přinášet informace se stejnou výpovědní hodnotou jako data daná výzkumy. Zejména u náhodných nálezů či ojedinělých artefaktů z povrchových sběrů se jedná o problém druhotného přemístění a následného zkreslení polohy naleziště.

4.5. Vzdálenost od nejbližšího vodního zdroje

Vzdálenost od vodního toku byla určována u jednotlivých lokalit v metrech z map měřítka 1 : 5 000, v ojedinělých případech z map 1 : 10 000. Jak již bylo řečeno, je nutno brát v potaz, že se vodní síť během více než sedmi tisíc let proměnila, a to nejvíce v 19. století melioračními zásahy hlavně v nížinách. Jistým řešením by mohlo být využití 1. vojenského mapování z roku 1782, což ale pro tak rozsáhlou oblast nebylo možné. V průběhu analýz nebyl autorce k dispozici software, který by korigoval uměle upravené vodoteče na jejich přirozenou cestu na základě georeliéfu. Proto byly na mapách alespoň odlišovány meliorace a zřetelné úpravy říčních toků. Právě kvůli proměnlivosti říčních koryt nemá smysl sledovat vzdálenost sídelního areálu od vodního zdroje přesněji než na desítky metrů.

Údaj vzdálenosti od nejbližšího toku nese 243 lokalit. U 75 % lokalit se nachází vodní tok do 500 m, což je ve shodě se závěry *J. Rulfa* (1983, 60–61) pro Českokobrodskou tabuli a *P. Květiny* (2001, 690) pro Chrudimsko. Průměrná vzdálenost lokalit od vodního zdroje ve východních Čechách je 332 m. V dosahu 200 m od vody se nachází 44 % nalezišť LnK. K obdobným závěrům dospěli *I. Pavlů* a *V. Vokolek* (1992, 46, tab. 3b): ve vzdálenosti do 200 m od vodoteče se nachází 54,8 % z 31 lokalit starého stupně východních Čech. Pokud zvětšíme rozsah vzdálenosti ke zdroji vody do 1000 m, spadá sem už 96 % lokalit (obr. 8).

Obr. 7. Poloha lokalit LnK v krajině východních Čech. – Fig. 7. Location of LBK sites in the landscape in East Bohemia.

Sídliště mající vzdálenost více než 1000 m od současné vodoteče velmi pravděpodobně využívaly dnes již neznámý vodní zdroj. Tuto hypotézu podporuje obecně známý fakt podstatně vlhčího neolitického klimatu způsobeného až o 60–70 % větším množstvím srážek oproti současnosti. Je ovšem třeba podotknout, že lokality¹⁶ ze závěru doby bronzové, kdy se naopak předpokládá sušší klima, se od vzdáleností vody a naleziště LnK nijak neliší. Závislost vzdálenosti lokalit od současných vodních zdrojů na změnách klimatu v období LnK a kultury lidu popelnicových polí nelze tedy konstatovat.

4.6. Převýšení terénu od nejbližšího vodního zdroje

Výsledné hodnoty by měly ukázat míru dostupnosti vodního zdroje z daných lokalit. Převýšení bylo odečítáno z map 1 : 5 000 (ojediněle 1 : 10 000). 68 % lokalit není výše než 10 m nad hladinou vody¹⁷. V intervalu 0–20 m nad vodní hladinou leží už celých 89 % lokalit LnK východu Čech. Výška terénu nad dnešní úrovní vodního toku v podstatě nepřekračuje 30 m. Pouze dvě naleziště¹⁸ jsou výše než 50 m nad vodní hladinou, je tedy velmi pravděpodobné, že využívaly jiný vodní zdroj (obr. 9).

Interval převýšení	Počet lokalit
0-10	166
10-20	52
20-30	17
30-40	5
40-50	1
50-60	1
60-70	1
Celkem	243

Tabulka 4.

4.7. Morfologie terénu a svažítost

Uvedené kategorie byly určovány pouze u lokalit s prostorovou identifikací „1“¹⁹, neboť veličiny svažítosti mají velmi proměnlivé hodnoty i v rámci jednoho naleziště. Svažítost byla vypočítána pomocí funkce $\text{tg } \alpha$ z vrstevnic map 1 : 5 000.

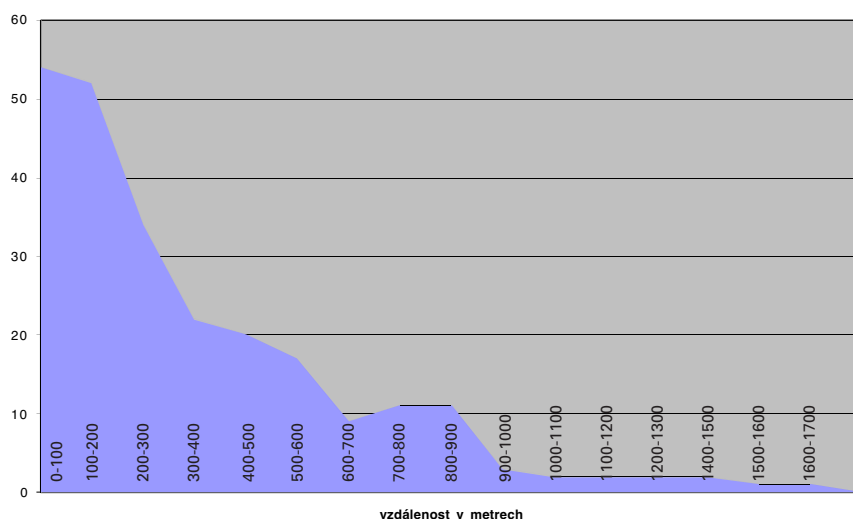
Jako „rovina“ byly brány všechny lokality se svažítostí do 1°. Tato hranice byla stanovena uměle, protože se domníváme, že tento úhel se v terénu téměř neprojeví. *J. Rulf* (1983, 52) určil rozhraní mezi rovinou, resp. plošinou, a svahem níže: na 20°. Další intervaly byly zvoleny následovně (1–2°, 2–3°, 3–4°, ...).

¹⁶ Srovnání s grafy *R. Théra* (2002, 177–178).

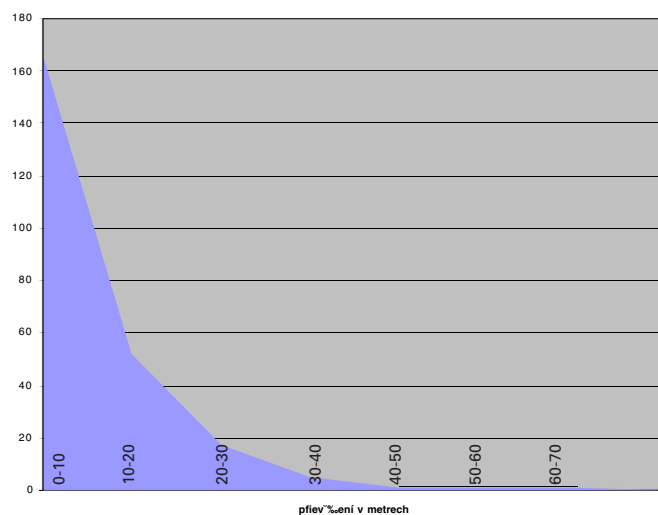
¹⁷ Podobně *J. Rulf* (1983, 53–54) uvádí, že polovina lokalit Českokobrodské tabule se nachází ve stejné výšce.

¹⁸ Lokality z hornatějších regionů: Svitavy a Semily.

¹⁹ Tuto identifikaci má 233 nalezišť.

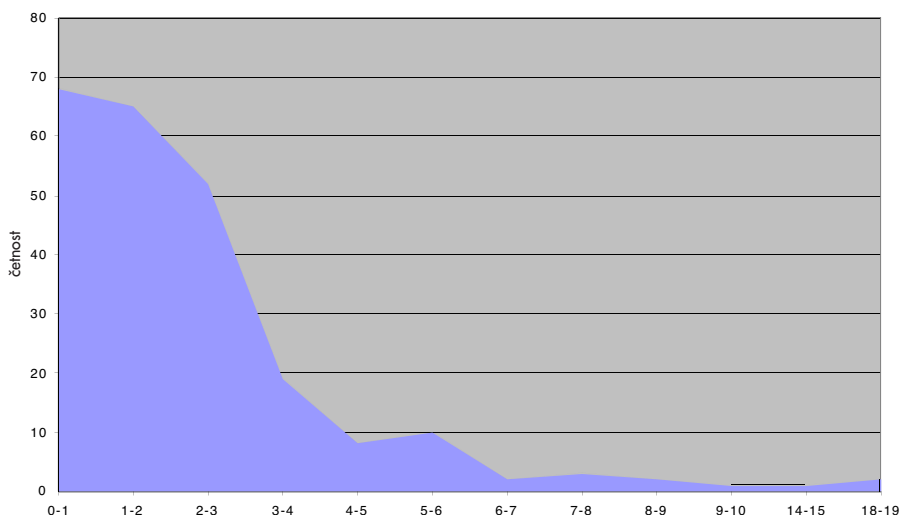

Obr. 8. Vzdálenost východočeských sídlišť LnK od nejbližšího zdroje vody. – Fig. 8. Distance of East Bohemian LBK sites from their nearest water sources.

Obr. 9. Převýšení východočeských sídlišť LnK vůči nejbližšímu zdroji vody. – Fig. 9. Vertical differentiation of East Bohemian LBK from their nearest water sources.

Ukázala se zřejmá tendence osídlovat svažité terén (68 %, 158 lokalit), méně pak roviny (24 %, 57 nalezišť) a temena svahů (4 %) – obr. 7. Tyto výsledky se shodují se zjištěním *P. Květiny* (2001, 689) na Chrudimsku. Nezanedbatelná část lokalit (21 %) s nulovým převýšením od nejbližšího vodního zdroje spadá do inundačního prostoru, oproti pozdějšímu vývoji je to dosti velké procento. Dle zjištění *I. Pavlů* a *V. Vokolka* (1992, 54) 16,1 % nalezišť nejstarší fáze LnK spadá do záplavového prostoru (srov. *Rulf* 1994, 400; 1981, 125; *Květina* 2001, 689).

Obr. 10. Vztah lokalit LnK ke svažitosti terénu ve východních Čechách. – Fig. 10. Relationship of LBK sites to slope in East Bohemia.

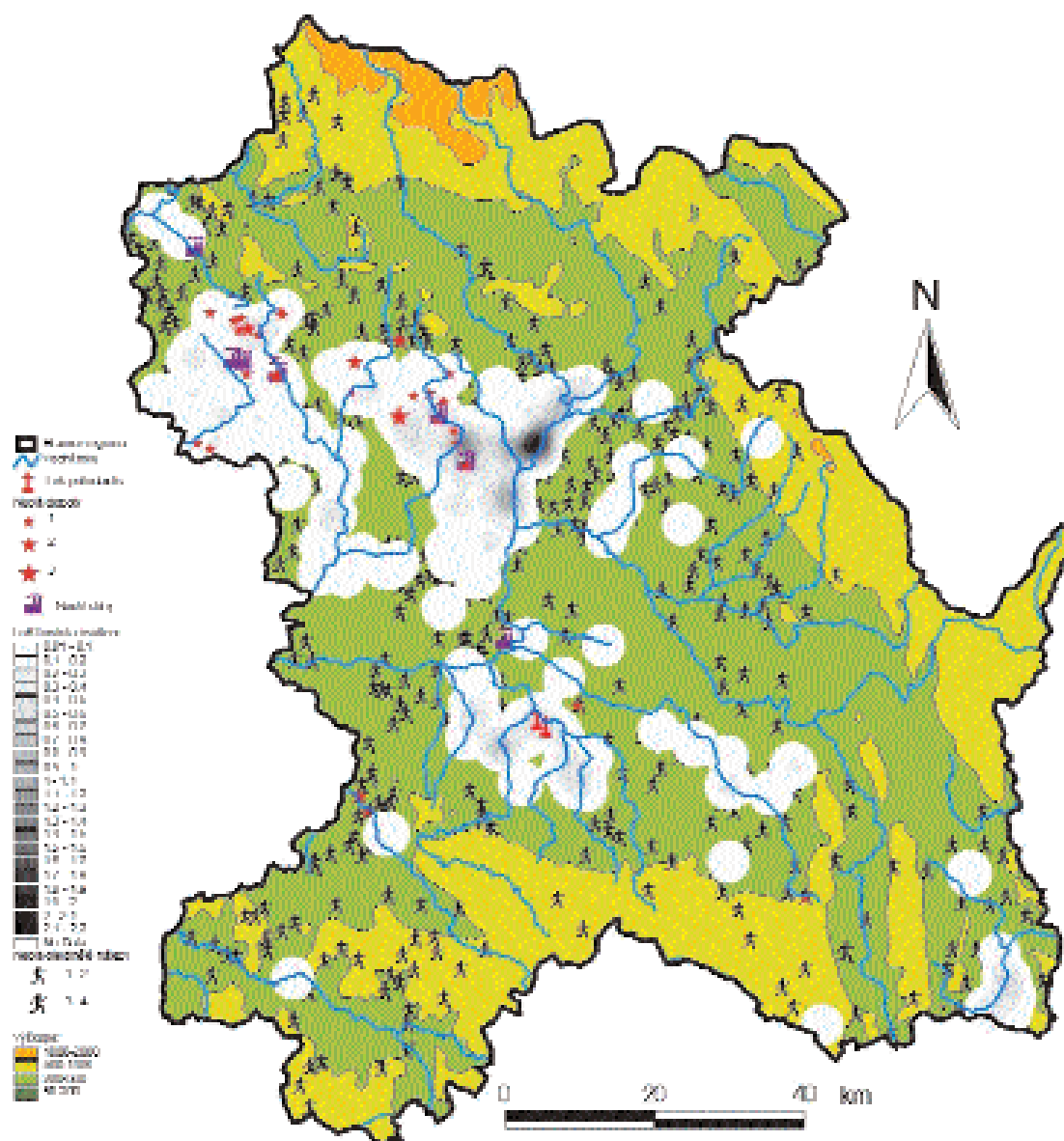
Lokalita položené na svahu mají nejčastěji sklon do 2° (57 %) ²⁰, pak křivka prudce klesá na 3° a s přibývajícím stupni se počet nalezišť zmenšuje. Malou odchylku vykazuje interval $5\text{--}6^\circ$ tvořený 10 lokalitami (obr. 10). Lze ji vysvětlit původem lokalit sem náležejících, kromě dvou případů (z HK a NA) jde o naleziště z členitějších okresů Jičín a Svitavy. U třech lokalit ²¹ o svažitosti více než 14° je pravděpodobné, že nešlo o sídelní areál (což neplatí pro naleziště Karlovice /SE/ v poloze pod abri). Výrazná většina (79 %) LnK nalezišť východních Čech se nachází v oblastech o sklonu $0\text{--}3^\circ$. Dle J. Rulfa (1983, 52) nebyl terén se sklonem nad 4° osídlován. Mírný sklon terénu k vodnímu toku není nikterak zarážející, neboť se potvrdila vazba lokalit kultury LnK na vodní zdroj; 68 % ze 140 nalezišť vzdálených do 300 m od vodoteče se nachází na svažitém terénu.

4.8. Vztah k expozici svahu

Orientace svahu byla sledována z map 1 : 5 000. Z výsledků můžeme vyvodit následující závěry: lid LnK preferoval svahy orientované na JV (28 %), JZ (19 %) a méně často na SZ (9 %) (obr. 14; tab. 5). U více než dvou třetin lokalit se projevila tendence vybírat svahy svažující se jižními směry. Obecně lze také říci, že větší zájem byl o svahy orientované východně (více než polovina lokalit). Osídlení nejstaršího stupně LnK na východě Čech je situováno na jz. nebo vých. svazích (Pavlu – Vokolek 1992, 54). Pro srovnání: u P. Květiny (2001, 689) je vazba osídlení Chrudimska na svahy sklonu k JV, SV a V; méně pak naše závěry korelují s výsledky J. Rulfa (1983, 53) pro Českobrodskou tabuli, podle něhož LnK upřednostňovala vých. a sv. svahy.

²⁰ Pro srovnání: I. Pavlu a V. Vokolek (1992, 54) uvádějí hodnotu 67,7 % pro naleziště nejstarší fáze LnK ve východních Čechách nacházejících se na svahu do 2° .

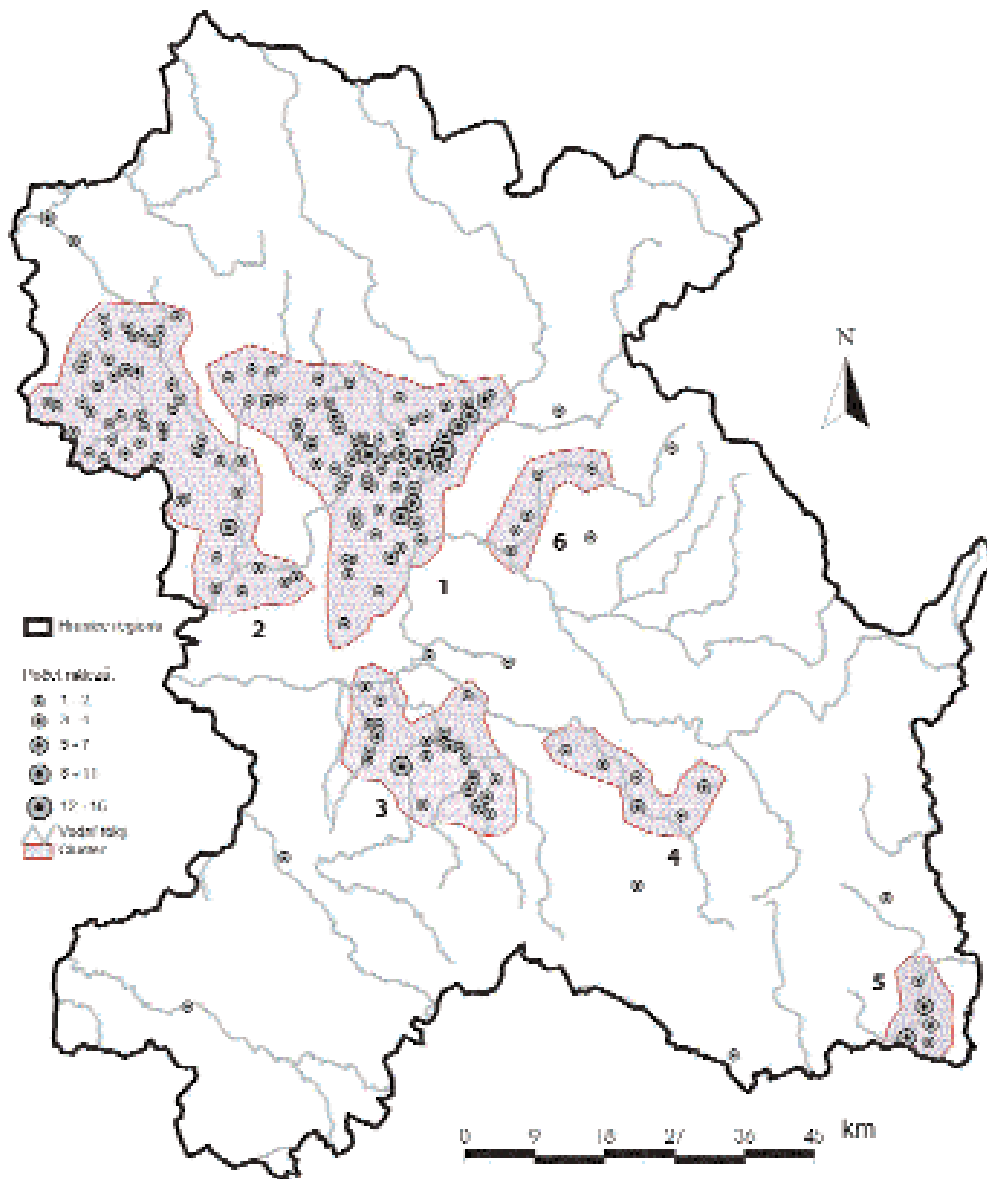
²¹ Nejedná se o ojedinělé nálezy, které by mohly být do těchto poloh zaneseny druhotně.

Obr. 11. Mapa osídlení LnK ve východních Čechách. – Fig. 11. Map of LBK settlements in East Bohemia.

Přes dané výsledky udávající jisté preference expozice svahů kulturou LnK je nutno zmínit, že tato tendence může vyplývat z modelace sledovaného regionu, a proto může být čistě náhodná. Argumentem pro je povrch východních Čech sklánějící se v horní části k Labi směrem k JV. Ve spodní části sledovaného regionu se svažuje zase k Labi na JZ.

Obr. 12. Sídelní clustery LnK ve východních Čechách. 1 hradecký sídelní cluster. 2 cluster v povodí Cidliny a Mrliny. 3 chrudimský sídelní cluster. 4 sídelní cluster v povodí Loučného. 5 sídelní cluster v povodí Jevíčky. 6 cluster na Zlatém potoce (Dědina). – Fig. 12. LBK settlement clusters in East Bohemia: 1 the Hradec Králové settlement cluster; 2 the cluster in the Cidlina and Mrlina catchments; 3 the Chrudim settlement cluster; 4 the Loučná catchment settlement cluster; 5 the Jevíčka catchment settlement cluster; 6 the Zlatý potok (Dědina) cluster.

Orientace svahu	S	SSV	SV	V	VJV	JV	JJV	J	JJZ	JZ	ZJZ	Z	ZSZ	SZ	SSZ	
Celkem %	2	2	7	6	3	28	8	2	5	19	5	2	1	9	2	100

Tabulka 5.

4.9. Sídlní clustery²²

Přenesením lokalit do mapy se ukázala hustota osídlení značící jasnou kumulaci nalezišť LnK ve třech hlavních a třech malých sídlních clusterech (*obr. 12*). První a nejméně využívaná oblast je soustředěna mezi horním tokem Labe, Trotinou, Bystřicí a Javorkou. Druhý cluster se nachází v povodí Cidliny a Mrliny, další vyhledávanou oblastí byl prostor kolem Chrudimky s přítokem Novohradkou a Žejbrem až k jejich soutokům s Labem. Čtvrtý cluster nalezišť LnK se nachází v okolí řeky Loučné, pátý kolem Jevíčky a poslední najdeme na Zlatém potoce (nesoucím též název Dědina). Několik lokalit leží i na horním toku Jizery a jejím přítoku Libuňce. Je zřejmé, že se sídliště lidu LnK vyznačují nápadnou jednotou: jsou situována do optimálních oblastí podél říčních toků, které byly v neolitu jakousi přirozenou komunikační tepnou. Dané výsledky ukazující zájem kultury LnK o jednotlivé regiony v porovnání s mapou *J. Rulfa (1979, 183a)* zhruba korespondují²³ a přinášejí její zpřesnění.

Obecně lze konstatovat, že největší hustota osídlení LnK ve východních Čechách se nachází v trojúhelníku tvořeném městy: Jičín, Nové Město n. Metují a Chrudim. Tento prostor zůstal i nadále značně vyhledávaný po celý neolit. Opomíjenou oblastí zůstalo v období LnK Pardubicko²⁴, jehož písčité půdy nebyly pro tehdejší způsob zemědělství vhodné (*Vokolek 1993, 16*).

4.9.1. Hradecký sídlní cluster

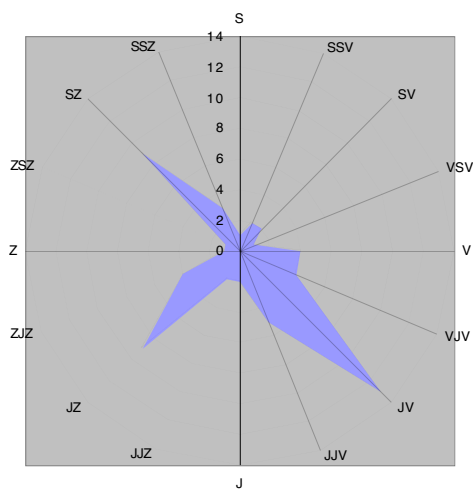
Jedná se o oblast situovanou mezi horním tokem Labe, Trotinou, Bystřicí a Javorkou, kde kumulace osídlení kultury LnK byla nejméně využívaná z celých východních Čech. Zatím je z tohoto prostoru známo 183 nalezišť v 77 makrolokality, což je téměř polovina makrolokality (47 %) ze sledovaného regionu. Administrativně sem spadají lokality z celkem pěti okresů (HK, PA, JC, NA a TU). Pro analýzy lze použít reprezentativních 67 %, tj. 122 nalezišť. Průměrná nadmořská výška těchto lokalit je 270,4 m n. m., jen o 2 m méně, než je celkový průměr. Do 300 m od vodního zdroje leží 54 % nalezišť, do 1000 m 93 %; znovu se ukazuje zřejmá vazba na vodu. Převýšení do 10 m mezi vodním zdrojem a nejbližší částí naleziště má 69 % lokalit, do intervalu 10–20 m jich spadá 24 %, tzn. že dostupnost vody u převážné většiny lokalit nečinila více než 20 m převýšení. Morfologie terénu je téměř totožná s celkovými výsledky: v hradeckém clusteru leží na svahu 64 % lokalit a na rovině 28 %. Na svahu o sklonu do 4° se nachází 95 %, potvrzuje se tak teze *J. Rulfa (1983, 52)*, že terén se sklonem nad 4° nebyl osídlován. Expozice svahu je orientována znovu jižními směry, neboť je zřejmě ovlivněna sklonem této oblasti k JV.

Souhrnně lze říci, že lokality v hradeckém sídlním clusteru leží ve výšce zhruba 270 m n. m. ve svahu o sklonu maximálně do 4° orientovaném jižními směry a nedaleko

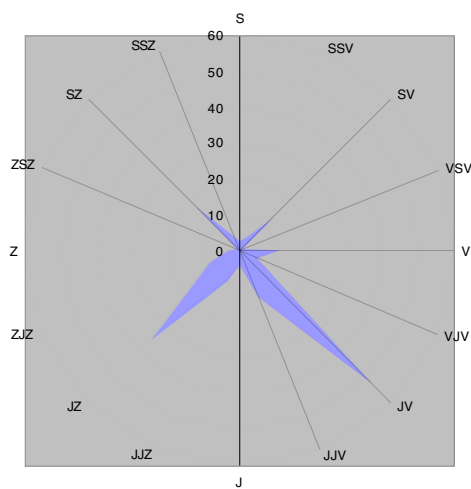
²² Sídlní cluster je chápán jako empirický shluk lokalit, které nemusely existovat současně.

²³ Je třeba brát v potaz skutečnost, že zmíněný článek postihující oblast celých Čech vychází z tehdejšího stavu poznání LnK.

²⁴ Pardubicko je nejteplejší a nejsušší oblastí východních Čech.

Obr. 13. Orientace svahu s lokalitami LnK na Hradecku. – Fig. 13. Orientation of slope to LBK sites in the Hradec Králové region.

Obr. 14. Vztah lokalit LnK k expozici svahu ve východních Čechách. – Fig. 14. Relationship of LBK sites to aspect in East Bohemia.

poměrně snadno dosažitelného vodního zdroje. Jediná výraznější odchylka²⁵ od závěru pro celé východní Čechy spočívá v menší svažitosti lokalit tohoto clusteru.

4.9.2. Chrudimský sídelní cluster

Další vyhledávanou oblastí východních Čech lidem LnK bylo povodí Chrudimky. Prozatím je odsud známo 49 lokalit v 23 makrolokality z okresů CR a PU. Ke krajinným analýzám z nich lze využít statisticky reprezentativních 80 %. Lokality chrudimského clusteru mají průměrnou nadmořskou výšku 260,2 m, tj. o 10 m méně než v hradeckém sídelním clusteru. Vzdálenost veškerých chrudimských lokalit od vodního zdroje dosahuje maximálně 900 m, z čehož 54 % leží ve vzdálenosti do 300 m od vody stejně jako v hradeckém clusteru. Převýšení mezi vodotečí a lokalitou do 20 m platí pro 82 % nalezišť. V rovině leží 33 % a na svahu 62 % lokalit, jehož sklon do 4° nalezneme v 92 % případů. Svah je nejčastěji orientován na SV a SZ, což odpovídá svažitosti terénu od Železných hor směrem k Labi. Dvě odchylky u nadmořské výšky a orientace svahu od celkových výsledků jsou dány charakterem reliéfu chrudimského sídelního clusteru.

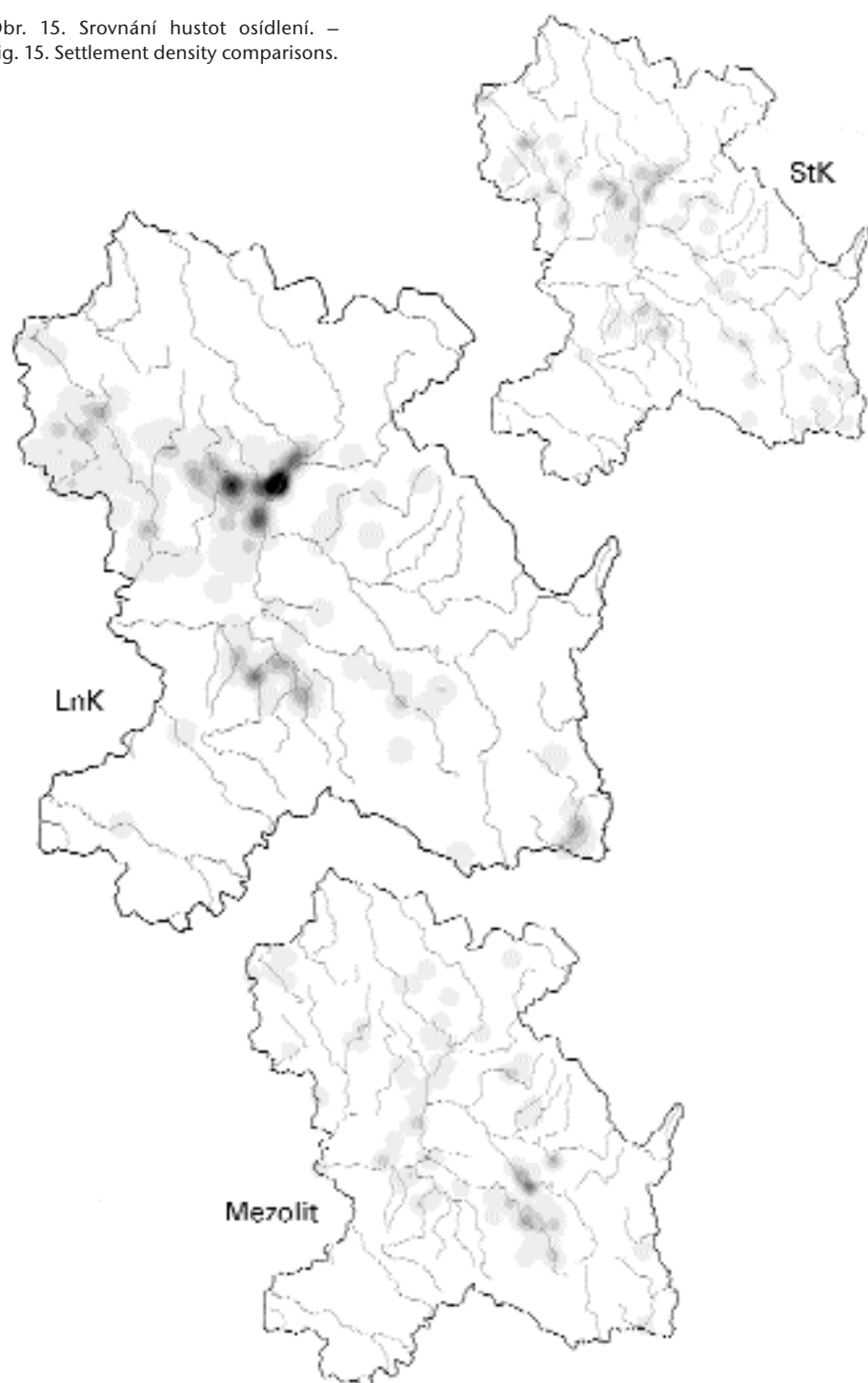
4.9.3. Sídelní cluster v povodí Cidliny a Mrliny

Do cidlinsko-mrlinského clusteru patří 74 lokalit (tj. 30 makrolokality) z okresů HK a JC, z nichž 55 %²⁶ lze analyzovat. Jejich průměrná nadmořská výška je 276,4 m, což je o 4 m více než v celých východních Čechách. Daný číselný údaj bude způsoben charakterem této oblasti dosahujícím větších výšek. Veškeré lokality tohoto clusteru leží ve vzdálenosti

²⁵ V hradeckém clusteru je svažitost do 3° u 89 % nalezišť, v celé sledované oblasti má svah o sklonu do 3° 79 % lokalit.

²⁶ Počet lokalit v mapě přesně identifikovaných, tzn. klasifikovaných číslem „1“.

Obr. 15. Srovnání hustot osídlení. –
Fig. 15. Settlement density comparisons.

od zdroje vody do 1000 m, z nichž 80 % do 600 m. Převýšení mezi vodním zdrojem a nejbližší částí naleziště v rozmezí 0–10 m má 66 % lokalit, do 20 m tj. už plných 88 %. Ve svahu se nachází 78 % lokalit, na rovině 20 %, celkově je v terénu o sklonu do 4° situováno 83 % lokalit, tedy o desetinu méně než v hradeckém a chrudimském clusteru. Tyto svahy jsou pak nejčastěji orientovány na JZ (34 %) a JV (17 %).

4.10. Kontinuita osídlení mezolitu a LnK

Projevila se tak zásadní změna, jakou byl přechod od lovectví k zemědělství, i na chování člověka v krajině? Na tuto otázku se pokusíme odpovědět porovnáním polohy nalezišť obou období v krajině a zjištěním jejich případné kontinuity. Z celkového počtu 361 lokalit LnK jich vykazují návaznost na mezolitické areály pouze 10 (2,8 %), u dalších 12 nalezišť nelze zjistit, zda šlo o mezolit, či paleolit. Toto nízké číslo²⁷ může být zkruseno možnou absencí zápisu o polykulturnosti lokality v literatuře či Excerptech. Jelikož z oblasti východních Čech známe 326 mezolitických lokalit (*Tichý – Thér a kol. v tisku*), je možné, že kontinuita osídlení mezolitu a LnK bude o něco málo vyšší, přesto ale neshledáváme zájem o shodné polohy (*obr. 15*).

Nepřehlédnutelným faktem je koncentrace mezolitických lokalit na okresech Svitavy a Ústí nad Orlicí, což je zde nepochybně způsobeno činností D. Vícha. Počet nalezišť tvořící obraz o pravěkém osídlení z této dříve značně archeologicky opomíjené oblasti se velmi rychle zvyšuje. Zmíněná koncentrace mezolitických lokalit v dané oblasti tvoří 70 %²⁸ v mapě přesně lokalizovaných, u LnK se jedná jen o 15 % z celku ve stejné oblasti. Nízká hustota osídlení LnK v tomto dobře prozkoumaném regionu neodpovídá hustotě jiných oblastí východních Čech, kdežto 83 mezolitických lokalit²⁹ tu představuje suverénně jejich největší koncentraci. Z toho nepoměru vyplývá, že se volba krajiny prvních zemědělců (LnK) odlišovala od priorit mezolitiků alespoň pro tyto dva zmiňované okresy.

Vezmeme-li v úvahu délku trvání mezolitu nejméně 3000 let a 326 zatím poznanych lokalit této éry a na straně druhé dobu LnK 600–700 let a 361 nalezišť na východě Čech, lze z daných údajů hypoteticky srovnat hustotu osídlení. Pokud by epocha LnK za předpokladu stále stejného stupně vývoje byla shodně dlouhým obdobím jako mezolit, znali bychom přibližně 1600–1800 jejích lokalit, což tedy znamená ca 5,2krát vyšší hustotu osídlení. Osídlení Čech v příznivých obdobích mezolitu je odhadováno řádově na několik tisíc lovců a sběračů, kdežto zemědělství a chov umožňoval nárůst populace deseti i vícenásobně (*Pleiner a kol. 1978, 153*). Je ale také nutno podotknout, že počet dochovaných mezolitických lokalit může být ovlivněn nezachováním organických materiálů na malých lovecko-sběračských tábořištích často umístovaných na sušším podloží (*Sklenář – Sklenářová 2002, 198; Ložek 1973, 252*) a obtížnou zachytitelností mikrolitů, typických právě pro mezolit, povrchovým sběrem.

Dle dat³⁰ uvedených v připravovaném projektu „Pravěk východních Čech“ (*Tichý – Thér a kol. v tisku*) vyhledávaly mezolitické populace³¹ místa výše položená, tj. v zóně

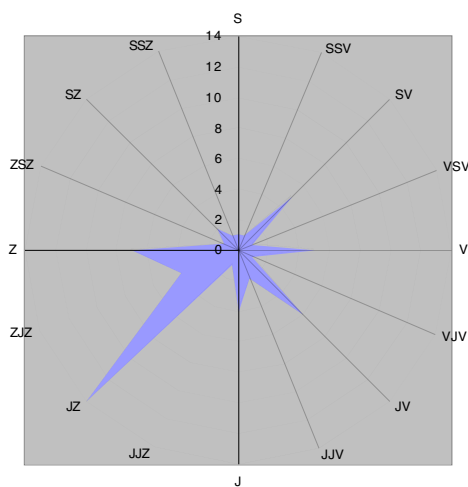
²⁷ Sídlní kontinuita je sledována přímo na jednotlivých polohách, nikoliv na katastrech jako u *J. Rulfa (1981b, 55)*.

²⁸ Tamtéž.

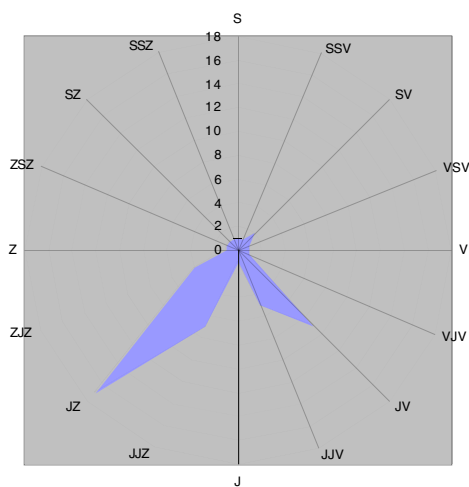
²⁹ Tamtéž.

³⁰ Počet v mapě identifikovaných mezolitických lokalit ve východních Čechách není uspokojivý.

³¹ Číselné údaje týkající se mezolitu jsou výsledky práce T. Šlapáka, L. Bernacké, H. Ferblivé, K. Badoškové v rámci projektu „Pravěk východních Čech“ řešeného na Ústavu historických věd PdF UHK.

Obr. 16. Orientace zdroje vody vůči lokalitám LnK na Jičínsku. – Fig. 16. Orientation of water sources to LBK sites in the Jičín region.

Obr. 17. Orientace svahu s lokalitami LnK na Jičínsku. – Fig. 17. Orientation of slope to LBK sites in the Jičín region.

300–400 m n. m. (64 %), zatímco lid LnK osídloval polohy do 300 m n. m. (71 %), kde je procento mezolitických lokalit mizivé. Podle Sl. Vencla (*Pleiner a kol. 1978*, 156) byl společnou determinantou mezolitických lokalit dobrý rozhled po krajině. Jeví se zde značně rozdílný zájem obou kultur o výškovou polohu areálu. Z ostatních kategorií nesoucích informace o chování člověka v krajině je možno vysledovat další odlišnosti mezi mezolitickým člověkem a člověkem LnK. Kategorii vzdálenost naleziště od vodoteče do 300 m splňuje 66 % mezolitických, ale jen 58 % lineárních. Zde byly očekávány spíše opačné hodnoty. Převýšení do 20 m od vodoteče museli překonávat lidé z většiny lokalit LnK (90 %), ale převýšení nad 20 m muselo být zdoláváno z poloviny mezolitických. Výrazné převýšení lokalit nad vodním zdrojem souvisí s většími nadmořskými výškami mezolitických tábořišť. Mezolitici nejevili takový zájem o roviny (jako LnK), ukazuje se jejich výraznější tendence osídlovat svažité terén (90 %; u LnK 68 %). Mezolitické lokality vykazují jasnou tendenci k západní expozici svahu, lid LnK vybíral svahy skloněné k jihu (viz kap. 4.8.). Pokud jde o svažitost, u lovecko-sběračských populací nabírá také vyšších hodnot než u LnK: třetina mezolitických nalezišť se nachází na svahu se sklonem vyšším než 4°, u LnK jde o desetinu. Vyšší stupeň svažitosti souvisí také patrně se situováním mezolitických lokalit do vyšších nadmořských výšek. Znovu je ale třeba zmínit, že tyto závěry jsou ovlivněny aktivitou D. Vícha na Svitavsku a Ústeckoorlicku (odkud pochází 70 % přesně identifikovaných mezolitických nálezů ve východních Čechách, tzn. vhodných pro rekonstrukci osídlení) a tudíž jsou tyto číselné výsledky determinovány reliéfem a vlastnostmi těchto regionů.

Uvedená srovnání podporují hypotézu o změně sídelních vzorců v souvislosti se změnou lovecko-sběračské ekonomie na zemědělskou. Nároky spojené s pěstováním zemědělských plodin vázaly člověka na teplé níže položené oblasti. Jestliže zemědělci z nějakých důvodů osídlovali vyšší nadmořské výšky a členitější regiony, museli pečlivěji vyhledávat

a volit místa obdobného charakteru jako v nížinách. Lovci-sběrači preferovali různé typy sídlišť, jejich výběr byl zřejmě ovlivněn sezónním střídáním dominantního způsobu obživy v závislosti na roční době. Mezolitické populace se obecně vyhýbaly souvislejším plochám s těžšími půdami a raději využívaly půdy lehké, vysychavé a méně zalesněné s písčitým podložím, nebo svá tábořiště umísťovaly na šterkové terasy řek či na skály (Pleiner 1978, 153, 155, 156).

4.11. Struktura osídlení ve starším a mladším stupni LnK

Na základě definování starší fáze LnK v oblasti východních Čech (Pavlů – Vokolek 1992, 41–87) se pokusíme sledovat strukturu osídlení v rámci jedné kultury, což doposud u žádných jiných kultur nebylo realizováno kvůli nepřesnostem v jejich vnitřní dataci či nedostatku nálezů. Vzhledem k údajům uvedeným ve výše zmíněné studii bylo možné v databázi chronologicky odlišit skupinu lokalit patřící do staršího stupně LnK od ostatních, mladších. Na tomto základě bude možné určit případné odchylky týkající se vztahu lokalit k přírodnímu prostředí v rámci jedné archeologické kultury. Nelze opominout fakt početního nepoměru mezi lokalitami označenými jako starší LnK (31)³² v 26 makrolokality a těmi z pozdějších fází (327) v 137 makrolokality, jehož příčinou bude patrně určení jen jistých a nesporných artefaktů jako starší stupeň, zbývající většina je tedy ponechaná jako pozdější LnK. Domníváme se však, že takové rozdělení může s jistými rezervami postačit ke srovnání vazeb na krajinu.

Podle mapky I. Pavlů a V. Vokolka (1992, 43) jsou zjevné dva větší shluky lokalit staršího stupně LnK. První se nachází na pravém břehu po směru toku horního Labe zhruba od Jaroměře po Libišany, druhý, menší cluster nalezneme kolem horního toku Bystřice. Je tedy zřejmé, že v pozdějších fázích LnK se osídlení značně zahustilo a rozšířilo jak kolem Labe, tak nově v povodí Orlice, Loučné, Novohradky, Chrudimky, Cidliny a Mrliny. Nejstarší sídelní jádra vyrůstala podél říční sítě, jež se v průběhu LnK postupně rozrůstala, až jejich pozůstatky pokryly téměř souvisle některé nejurodnější oblasti Čech (Pavlů – Vokolek 1992, 84).

Hustota osídlení staršího stupně LnK je nejvyšší v okrese JC (42 %), HK (29 %), u pozdějších fází LnK je tomu naopak HK (39 %), JC (24 %). Nejstarší zemědělci zcela vynechali Ústeckoorlicko, Rychnovsko, Trutnovsko a Havlíčkobrodsko (tab. 6), pravděpodobně jako oblasti méně úrodné. Tento stav může však být způsoben také prozatímní absencí nálezů z těchto oblastí.

Okres	JC	HK	CR	NA	SY	PU	SE	ÚO	RK	TU	HB
st. LnK %	42	29	6	13	3	3	3	-	-	-	-
ml. LnK %	24	39	12	7	7	3	2	2	2	1	1

Tabulka 6.

97 % lokalit starší LnK bylo určeno jako sídliště, z čehož jedno definované jako výšinné (Turnov – Maškova zahrada). Z této fáze není známo žádné pohřebiště. Z pozdějšího období LnK je určeno jako sídliště 61 % lokalit.

³² Z nich má přesnou mapovou identifikaci 29, lokalizaci na přesnost „2“ a „3“ nese vždy jedno naleziště.

Průměrná nadmořská výška³³ lokalit starší fáze LnK je 266,8 m, což znamená o 6 m méně než u pozdějších fází LnK, tj. 272,1 m. Výsledná čísla by mohla potvrzovat tezi prvotního osídlení těch nejúrodnějších a níže položených oblastí podél říční sítě.

Vzdálenosti do 500 m od vodního zdroje dosahovalo 73 % lokalit staršího stupně LnK, u mladší fáze tuto vzdálenost splňovalo 75 % nalezišť. Veškerá naleziště starší LnK se nachází ve vzdálenosti od vodoteče do 900 m. Dané hodnoty mezi fázemi LnK se od sebe nijak neliší a nedokazují žádný posun v rámci vývoje LnK.

Převýšení 0–10 m mezi vodním zdrojem a nalezištěm u starší fáze LnK (77 %) se rapidně neliší od mladší LnK (67 %). Přímou v nivě³⁴ se rozkládalo 26 % lokalit starší LnK, což se různí³⁵ od zjištění (16,1 %) *I. Pavlů* a *V. Vokolka* (1992, 54) provedených na stejném vzorku. V nivním pásu se nacházelo 13 % nalezišť mladší vývojové fáze LnK, což koresponduje s názorem obou autorů (*Pavlů – Vokolek* 1992, 84–85) o mnohem méně častém umístění lokalit mladšího stupně LnK v nivě. Interval převýšení od vodoteče 20–30 m se shoduje u obou vývojových fází, tj. 7 %.

Preference terénu byla téměř totožná ve starším i mladším stupni LnK, tzn. svah volilo 76 % lokalit starší LnK a 70 % mladší LnK, rovině dalo přednost 24 % časných lokalit a 25 % pozdějších. S tím související svažítost terénu v pořadí starší a mladší fáze LnK: do 1° 24 %, 30 %; do 2° 38 %, 26 %; do 3° 31 %, 21 %. Žádné nejstarší naleziště LnK nemělo svažítost vyšší než 9°, u pozdější fáze se vyskytl sklon až 18° (jen 1 %), ale také jejich naprostá většina nepřesáhla svah o sklonu do 8°. Je zřejmé, že časná forma LnK vyhledávala svahy mírnější se sklonem do 3°, pro pozdější fázi nebyl překážkou sklon vyšší, což mohlo souviset s větší hustotou obyvatelstva. Lze říci, že u obou fází převažuje orientace svahu na JV (17 % st. LnK, 30 % ml. LnK) a JZ (25 % st. LnK, 18 % ml. LnK), shodná je svažítost k V (8 %). Asi pětina lokalit mladší fáze se nachází na svahu o orientaci na SZ a SV, kterou nenajdeme u časné LnK, naopak její pětina nalezišť je na svahu skloněném na JJV a JJZ.

K překvapivým zjištěním v rámci homogenního celku LnK došli *I. Pavlů* a *V. Vokolek* (1992, 55): na více než jedné třetině (35,5 %) sídliště starší fáze kultury s lineární keramikou se už neobjevují nálezy z mladší fáze LnK. Znamená to, že kontinuita osídlení na určitém prostoru i v rámci jednoho kulturního celku nebyla běžná. Životnost sídliště byla omezená; docházelo k vyčerpávání zdrojů daného místa i k jeho devastaci, po čase se většinou osídlení na revitalizovaný prostor vracelo. To ale neplatí u výše zmíněné více než třetiny sídlišť nejstarší etapy LnK, což pravděpodobně souviselo s širším záběrem lidu LnK při hledání vhodných poloh pro svá sídliště, v dalších fázích už neosídlených a z jakýchkoliv důvodů už nevyhovujících.

Na závěr lze konstatovat, že osídlení staršího a mladšího stupně LnK se vzájemně nijak výrazně neodlišovalo ve vazbě na krajinný reliéf. Odlišnost starší fáze LnK spočívá pouze v nižší poloze lokalit a v jejich situovanosti na mírnější svahy.

³³ Průměrná nadmořská výška lokalit LnK je 272,5 m.

³⁴ Niva je zde chápána jako nulové převýšení od vodního zdroje. O nivách dnešní podoby lze mluvit až od mladší doby bronzové, kdy se teprve začaly tvořit. Proto je nepřesné uvádět u neolitických lokalit nivní polohu.

³⁵ Tato odchylka může být zapříčiněna rozdílným pojetím pojmu niva či nepřesností odečtu hodnot z map.

4.12. Kontinuita osídlení mezi obdobím LnK, StK a obdobím mladšího neolitu

Podle V. Vokolka (1993, 17) se rozšíření LnK ve východních Čechách kryje s rozsahem StK. Na 35 % (126) nalezišť³⁶ LnK východních Čech bylo určeno i osídlení StK. J. Rulfa (1983, 66) uvádí kontinuitu StK na LnK 47,4 % pro Českobrodskou tabuli, pro celé Čechy udává číslo 50,3 % (Rulfa 1981b, 56). K podobným závěrům (41,9 %) dospěli pro staroli-neární sídliště a jejich sídelní kontinuitu i v pozdějších obdobích neolitu I. Pavlů a V. Vokolek (1992, 55). Ze sledovaných regionů je nejvíce takových lokalit z okresu Rychnov n. Kněžnou (60 %), to ale znamená fakticky pouze tři naleziště. Z hustě osídlených okresů v době LnK a následně využívaných i lidem StK je Hradecko, kde kontinuita dosahuje 30 %, v okrese Náchod se jedná o 48 % nalezišť, na Jičínsku 46 % (tab. 7).

Z opačného pohledu se 79 % lokalit StK jeví jako kontinuálních s LnK. Potvrzuje se tak shodnost výběru krajinných poloh u LnK a StK. Daná zjištění lze doplnit faktem, že z východních Čech je známo 159 lokalit StK, tj. 44 % oproti LnK, při zhruba tříčtvrtinovém, tj. 600 let, časovém trvání StK. Při hypotetickém stejném časovém úseku dojdeme k poměru lokalit 159 StK : 271 LnK. S přechodem od LnK k StK dochází ke zmenšování osídlené plochy, což bude i dle J. Rulfa (1979, 180) a P. Květiny (2001, 688) trend platný pro celé Čechy (srov. Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 398). Územním rozšířením nepřekračuje StK prostor již osídlený LnK. Ten je ve východních Čechách soustředěn v trojúhelníku mezi Pardubicemi, Jaroměří a Jičínem (obr. 15). Osídlení StK se spíše stahuje do nejurodnějších oblastí (Rulfa 1994, 400) a nemá tak značný rozptyl jako LnK. Výjimkou je snad jen Pardubicko, kde osídlení StK je četnější než u kultury předchozí, což pravděpodobně souvisí s prospekci území a zájmem o surovinu – porcelanit z Kunětické hory.

Pouze v 11 lokalitách LnK se objevují artefakty datované do mladšího neolitu. Vzhledem k dosud malému počtu těchto lokalit (54) z východních Čech (Tichý – Thér a kol. v tisku) platném i pro celé Čechy by to ale nemělo znamenat jeho zájem o odlišné krajinné polohy (srov. Rulfa 1983, 66; 1981b, 56).

Okres	CR	HB	HK	JC	NA	PU	RK	SE	SY	TU	ÚO	Celkem
LnK	45	2	141	87	27	12	5	6	27	2	7	
Návaznost StK na LnK	13 29%	–	43 30%	40 46%	13 48%	6 50%	3 60%	3 50%	3 11%	–	2 29%	126 35%

Tabulka 7.

³⁶ Jedná se o tyto katastry: Bašnice, Buchary, Benátky 4, Benátky – Cerekvice, Benátky – Hněvčeves – Sovětice, Bílsko – Holovousy, Bílsko – Chlum, Březovice, Březovice – Doubrava, Bukvice 2, Bystřice u Libáně, Cerekvice 2, Cerekvice nad Loučnou, Čáslavky 4, Černožice 5, České Meziříčí, Češov, Čistěves, Dobřany, Dolany 2, Dolní Dobrá Voda, Dolní Přím, Hlušice, Hlušičky, Hněvčeves, Holice, Holín, Holohlavy 5, Horní Lochov – Prachovské skály, Horní Sloupnice, Hořenice 2, Hořice, Chlum 6, Chrást u Chrudimi, Chrudim, Jaroměř, Jaroměř Horní Dolce 2, Jeřice 4, Jičín, Karlovice 2, Kbelnice 2, Konecchlumí, Kopidlno, Křešice, Labouň, Lhota u Nahořan, Libáň, Libčany, Libišany, Lochenice 3, Lužany, Máslojedy, Milovice, Mlýnec, Mžany 2, Obědovice 2, Ohaveč 2, Pekla (katastr Bučina), Hrušová, Předměřice nad Labem 3, Pulice, Račice nad Trotinou, Rodov – Smiřice, Rohoznice, Rosice, Sběř, Semonice 2, Skřivany, Slavhostice, Smiřice 2, Sobčice, Sovětice, Staré Jesenčany, Stěžery, Tisová, Topol, Třebosice, Třebovětice, Turnov, Úhřetice 2, Veliš, Vestec u Chrudimi 2, Vestec u Zaloňova, Vršce, Vysoké Veselí, Zlív, Žíželevos. Čísla za názvem udávají počet lokalit na katastru.

4.13. Osídlení LnK v rámci Hradecka

Pokusíme se určit strukturu osídlení LnK na Hradecku³⁷ jako nejreprezentativnějšího vzorku východních Čech a výsledky pak srovnat s daty zjištěnými pro celý východ Čech. Z této oblasti známe 141 LnK lokalit, což je jednoznačně nejvíce (viz kap. 4.2.). Z toho bylo přesně zaneseno do mapy 71, lokalizováno na přesnost „2“ bylo 11 nalezišť. Následující analýzy vychází právě z těchto „jedničkově“ a „dvojkově“ v mapě určených lokalit.

Na Hradecku leží 98 % lokalit LnK v rozpětí 220–300 m n. m.³⁸, což je výrazně více oproti celým východním Čechám (71 %) a patrně to bude zapříčiněno reliéfem s nižšími nadmořskými výškami. Pouze dvě naleziště se nachází do 320 m n. m. Průměrná nadmořská výška lokalit LnK v hradeckém regionu je 261,4 m, tj. o 10 m méně než pro celé východní Čechy (272,5 m).

Ve vzdálenosti do 500 m od vodního zdroje najdeme 59 %³⁹ hradeckých lokalit LnK, což je vzhledem k číslům zjištěným pro východní Čechy o 16 % méně. 600 m daleko od vody je už 71 % a do 1000 m od vody pak leží 90 % LnK nalezišť Hradecka, což je znovu méně než v celém sledovaném regionu (96 %). Větší vzdálenosti od vodního zdroje na Hradecku mohou být způsobeny rovinatým reliéfem a vlhkým klimatem atlantiku, kdy patrně často docházelo k rozlévání řek a potoků do jejich okolí, a proto zde byla sídliště LnK situována do větších vzdáleností od nich.

Z 67 % lokalit LnK nebylo překonáváno převýšení od vodního zdroje větší než 10 m⁴⁰, což se téměř shoduje s číslem zjištěným pro celou sledovanou oblast (68 %). Převýšení v intervalu 0–20 m muselo být zdoláváno z 93 % LnK nalezišť a v rozmezí 20–30 m výše než vodní zdroj se nacházelo pouze 7 %. Tyto výsledky se nikterak neliší od čísel zjištěných pro celé východní Čechy.

Morfologie terénu a svažitost mohla být zjišťována pouze u přesně zamapovaných lokalit⁴¹, protože jejich hodnoty nabývají různých hodnot i v rámci nalezišť. Také na Hradecku převládá zájem o polohy lokalit LnK na svahu (54 %), na rovině jich leží 38 %, rozhraní temeno-svah zaujímá 4 % nalezišť a na temeni najdeme 3 %. Čísla se mírně liší od dat zjištěných pro celé východní Čechy, na Hradecku se nachází o 14 % více lokalit na rovině, což patrně souvisí s rovinatějším reliéfem ve sledovaném hradeckém regionu a s menší svažitostí terénu. Do intervalu 0–3° patří 88 % LnK lokalit Hradecka (proti 79 % východu Čech). V terénu do 4° je to už plných 96 % LnK lokalit.

Vztah lokalit k orientaci svahu vychází pravděpodobně z reliéfu sledovaného regionu sklánějícího se k JV a v dolní části k JZ, čehož potvrzením by byla převaha sklonu svahu k JV 22 % a k JZ 15 %. Třetí výraznější vybočení výsledků je severozápadní orientace terénu u 15 % lokalit Hradecka, což je zřejmě dáno lokalitami nacházejícími se na severním svahu Chlumského hřbetu (*obr. 13*).

Kontinuita osídlení mezi předcházejícím mezolitem a LnK na Hradecku je 1,5 %, což však není nikterak překvapující vzhledem k závěrům z celých východních Čech (viz kap. 4.10). Návaznost osídlení mezi LnK a následující StK činí 31 %, dané číslo je zhruba stejné pro celou sledovanou oblast.

³⁷ Hradeckem je myšlen bývalý okres Hradec Králové.

³⁸ Nadmořská výška byla určena u 86 LnK lokalit Hradecka.

³⁹ Výsledky vzdálenosti od vodního zdroje na Hradecku vychází z 82 nalezišť.

⁴⁰ Převýšení od vodního zdroje bylo určováno z 82 lokalit LnK Hradecka.

⁴¹ Přesně identifikovaných LnK lokalit v mapě na Hradecku známe 71.

4.14. Osídlení LnK v rámci Jičína

Výsledky získané pro tuto druhou nejintenzivněji osídlenou oblast kulturou LnK umožňují srovnání s Hradeckem. Z Jičína je prozatím známo 87 lokalit LnK, což činí 24 % z celých východních Čech. Analýzy bude možné provést na 54 přesně v mapě identifikovaných lokalitách, tj. 62 % všech jičínských nalezišť.

Nejniže na Jičínsku leží lokalita Budčeves v 214 m n. m. a nejvýše Horní Lochov, v poloze Šikmá věž, v Prachovských skalách, ve výšce 422 m n. m. Zbývající naleziště se nacházejí v rozpětí 230–340 m n. m. Průměrná nadmořská výška jičínských lokalit LnK je 286,4 m, tj. o celých 25 m více než u hradeckých a o 14 m více než v celých východních Čechách. Lze konstatovat, že hornatější reliéf nebyl nijakou překážkou v osídlení, i když jeho hustota tu klesá, což může být ovlivněno mírou archeologického poznání. Na základě výsledků z okresů HK a JC je zřejmé, že výšková poloha lokalit je dána reliéfem krajiny, v jejímž rámci byly vybírány ty nevhodnější a co nejnižší položené oblasti.

I na Jičínsku se potvrzuje jednoznačná závislost osídlení LnK na vodním zdroji, 54 % přesně zamapovaných⁴² lokalit se nachází ve vzdálenosti do 200 m od zdroje vody, na této hranici počet lokalit prudce klesá. Do 500 m leží už 85 % nalezišť a veškerá pak do 900 m. Lokality LnK Jičína vykazují větší vazbu na vodní zdroj než na HK.

Vodní tok je nejčastěji orientován na JZ a JV, dále pak na Z, SV, V a J (*obr. 16*). Dostupnost vodního zdroje z hlediska převýšení mezi sídlištěm a vodou by mohla být důležitějším faktorem než jejich vzájemná vzdálenost. 72 % lokalit⁴³ LnK leží do 10 m nad vodním tokem, mezi 10–20 m nad hladinou se nachází 17 %. Znamená to, že vzdálenost ani převýšení nebyly nijak velké.

Oproti Hradecku (54 %) leží na svahu 81 % lokalit Jičína a v rovině jen 13 %, kdežto hradeckých 38 %. Daná rozdílnost hodnot je patrně způsobena reliéfem obou regionů. Nejčastější svazitost lokalit LnK na Jičínsku je v rozpětí 1–3° (65 %), pak četnost strmě klesá, mezi 3–4° se nachází už jen 6 %. Zbylé lokality pak leží na svahu do 9°. Svah je nejvíce orientován na JZ, JJZ, JV a JJV (*obr. 17*), což odpovídá reliéfu krajiny Jičína svažujícímu se k Labi, Cidlině či Mrlině vesměs však jižními směry.

Mezolitické nálezy na Jičínsku prozatím nejsou známy. StK navazuje na polohy osídlené prvními zemědělci ve 40 případech (46 %), tj. více než v celých východních Čechách (35 %). Daný výsledek na Jičínsku však koresponduje s daty *J. Rulfa* (1983, 66) pro Českokobrodskou tabuli a *I. Pavlu* a *V. Vokolka* (1992, 55) týkající se kontinuity mezi staroli-neárními sídlišti a těmi z období StK (viz kap. 4.12.).

5. Závěr

Sídliště LnK vytvářejí ve sledovaném regionu tři výrazné sídelní clustery vázané na vodní toky (hradecký, chrudimský a cidlinsko-mrlinský). Nepominutelné jsou i tři menší sídelní koncentrace taktéž podél řek (*obr. 12*). Je otázkou interpretace, na jakém základě dochá-

⁴² Tzn. přesnost lokalizace číslo „1“.

⁴³ V mapě určených přesností lokalizace „1“.

⁴⁴ Pouze jediná je ve svahu o 14–15°, jedná se o lokalitu Horní Lochov, poloha Šikmá věž, v Prachovských skalách.

zelo ke shlukování sídlišť a zda mezi nimi probíhala společná interakce, která mohla vycházet ze sféry sociální (descendenční faktory) i ekonomické.

Zemědělské populace si vybíraly pro svá sídliště úrodné půdy nedaleko vodního zdroje v průměrné vzdálenosti 332 m, z čehož plyne zřejmá vazba na zdroj vody. Světostranová orientace vodního zdroje od sídliště se nepotvrdila a pro volbu polohy patrně nehrála žádnou roli. Naopak dostupnost vodního zdroje od sídliště z hlediska převýšení byla zřejmě určujícím faktorem výběru sídelního prostoru: z 68 % lokalit bylo překonáváno převýšení maximálně do 10 m. Výška terénu nad dnešní úrovní vodní hladiny nepřesahuje 30 m.

Poměrně nízká průměrná výšková poloha lokalit LnK v celých východních Čechách (272,5 m n. m.) indikuje zájem prvních zemědělců o nejteplejší níže položené klimaticky příznivé oblasti. Ukázala se také zřejmá tendence osídlovat svažité terén, menší zájem byl pak o roviny. Temena svahů téměř nebyla vyhledávána. Převážně byly osídlovány svahy o sklonu do 3° nejčastěji orientované na JV, JZ.

Míra negativní korelace v kontinuitě osídlených poloh období mezolitu a neolitu je obdobná jak v mikroregionech (Jičínsko a Hradecko), tak v celých východních Čechách. To naznačuje, že dané zjištění je určitou konstantou přetrvávání odlišných sídelních vzorců mezi jmenovanými obdobími a míra archeologického poznání zde není zcela signifikantní. Rozdílné sídelní vzorce lovecko-sběračských a zemědělských skupin by poukazovaly na platnost spíše kolonizačního modelu neolitizace (srov. též *Vokolek 1993*, 11).

V práci se potvrdil význam studia přírodního prostředí a jeho interpretace s ohledem na nejen neolitické osídlení. Při výběru charakteru krajiny byl dodržován vymezený soubor zákonitostí. Analýzy prokázaly, že jsou tyto prostorové vlastnosti shodné a vzájemně se potvrzují na úrovni celého regionu, v mikroregionech i v přirozených sídelních clusterech. Je zřejmé, že výběr studovaného území ve formě umělé administrativně správní oblasti neměl vliv na výslednou interpretaci struktury osídlení.

Prameny a literatura

Zkratky

AR	– Archeologické rozhledy
BZO	– Bulletin záchranného oddělení ARÚ ČSAV v Praze (od roku 1969 pod názvem Výzkumy v Čechách). V seznamu literatury jsou uvedeny pouze jednotlivé ročníky. Přesnější citace se nachází v katalogu u jednotlivých lokalit.
ČL	– Český lid
ČSPSČ	– Časopis Společnosti přátel starožitností českých
PA	– Památky archeologické
PAM	– Památky archaeologické a místopisné
Zpravodaj KMVČ	– Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové
Zpravodaj MVČ	– Zpravodaj Muzea východních Čech v Hradci Králové (od roku 1991)

- Anýž, R. 2004:* Struktura laténského osídlení východních Čech. Dipl. práce uložena na ÚHV PdF UHK.
Bačová, Z. 1994: Archeologické nálezy v kronikách Královéhradecka. Dipl. práce uložena v MVČ HK.
Beková, M. 1993: Akce a nálezy muzea v Rychnově nad Kněžnou za léta 1990–1992, Zpravodaj MVČ 19, 47–48.
 — 1998a: Přehled archeologických akcí muzea v Rychnově n. Kněžnou v letech 1991–1996, Zpravodaj MVČ 24, 8–11.
 — 1998b: Výzkum v Rosicích u Chrasti, Zpravodaj MVČ 24, 54–61.
Benešová, J. – Kalferst, J. 1998: Obědovice, pískovna „Na Požárce“ – sezóna 1997, Zpravodaj MVČ 24, 27–29.

- Benešová, J. – Kalferst, J. 1999: Výzkum pískovny „Na Požárce“ v k. ú. Obědovice, okr. Hradec Králové v roce 1998, Zpravodaj MVČ 25, 65–68.
- 2000: Záchranný archeologický výzkum v Obědovicích, okr. HK (5. sezona), Zpravodaj MVČ 26, 33–37.
- Berger, Z. 1959: Pravěk Jaroměřska. Jaroměř.
- Boček, J. 1988a: Záchranný výzkum v Holohlavech, Zpravodaj K MVČ 25, 19–33.
- Buchvaldek, M. – Zeman, J. red. 1990: Praehistorica 16. Lochenice. Praha.
- BZO 1963–1968, ARÚ Praha 1964–1969.
- Cechner, A. 1904: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Královéhradeckém 19. Praha.
- Čech, L. – Šumpich, J. a kol. 2002: Jihlavsko. Chráněná území ČR. Sv. 7. Praha.
- Černý, J. 1925: Kulturní jámy, Pod Zvičinou 5, 82–84.
- Čurda, T. 1988: Chrudim – záchranná archeologická akce v Topolské ulici, Zpravodaj K MVČ 25, 51–55.
- Demek, J. a kol. 1965: Geomorfologie českých zemí. Praha.
- Domečka, L. 1899: Nové předhistorické nálezy v severovýchodních Čechách, PAM 18, 120–121, 277–279.
- 1900: Nálezy předhistorické v kraji Královéhradeckém, PAM 19, 147–149.
- 1900–1901: Nálezy předhistorické v severovýchodních Čechách, PAM 19, 389–394.
- 1902–1903: Předhistorické nálezy v severovýchodních Čechách, PAM 20, 207–214, 533–552.
- 1904: Předhistorické nálezy v severovýchodních Čechách, PAM 21, 104–106, 249–262.
- 1911: Nálezy předhistorické na Hradecku r. 1910, Pravěk 7, 98–100.
- 1913: Archeologický výzkum J. L. Píče v Hradeckém kraji, Hradecký kraj 8, 1–5.
- 1922: Předhistorický nález v Předměřicích, PA 33, 339–340.
- 1924: Neolitické sídliště v Předměřicích, PA 34, 212–214.
- 1929: Předhistorické nálezy z let 1919–1928 ve Vlastivědném museu pro východní Čechy. Chrudim.
- 1931a: Drobné nálezy z východních Čech, PA 37, 63–64.
- 1931b: Královéhradecko. Místopis soudního okresu Královéhradeckého 1/2. Hradec Králové.
- Domečka, L. – Sál, F. L. 1928: Královéhradecko. Místopis soudního okresu Královéhradeckého 1/1. Hradec Králové.
- Domečka, L. – Žaloudek, F. s. d.: Nálezová kniha 1.–4. Rukopis uložen v AO MVČ Hradec Králové.
- Drábek, J. 1915: Nově objevená stanice s volutovou keramikou ve východních Čechách, PA 27, 106.
- Ducháč, L. – Thér, R. – Tichý, R. 1997: Pravěké a středověké osídlení na trase staré dálnice mezi Chornicemi a Lázy, Zpravodaj MVČ 23, 52–64.
- Duška, J. 1878: Zprávy a drobnosti, PA 11, 469–480.
- 1891: Nálezy předhistorické v kraji Královéhradeckém, PA 15, 33–34.
- 1898: Nálezy předhistorické v kraji Královéhradeckém. Hradec Králové.
- 1900: Památky po našich pohanských předcích v kraji Královéhradeckém. Jaroměř.
- Faltysová, H. – Bártá, F. a kol. 2002: Pardubicko. Chráněná území ČR. Sv. 4. Praha.
- Faltysová, H. – Mackovič, P. a kol. 2002: Královéhradecko – Chráněná území ČR. Sv. 5. Praha.
- Filip, J. 1936–1937: Popelníková pole a počátky doby železné v Čechách. Praha.
- 1947: Dějinné počátky Českého ráje. Praha.
- 1948: Pravěké Československo. Úvod do studia dějin pravěku. Praha.
- Frolík, J. 1980a: Archeologické nálezy z prostoru továrny Transporta Chrudim, Zpravodaj K MVČ 7, 65–78.
- 1980b: Archeologické nálezy Chrudimsko /a-ch/. Chrudim.
- 1988: Archeologické nálezy Chrudimsko /t-z/. Chrudim.
- 1989: Archeologické památky Hlinecka a Chrástka. Hlinsko.
- 1995: Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v Komenského ulici čp. 59 v Chrudimi (stavba trafostanice), Zpravodaj MVČ 21, 73–81.
- Frolík, J. – Kalferst, J. – Šigl, J. 1984: Archeologické nálezy v roce 1983, Zpravodaj K MVČ 11, 3–12.
- Frolík, J. – Šigl, J. 1984: Předběžná zpráva o záchranném výzkumu v Chrudimi na Kateřinském předměstí, Zpravodaj K MVČ 11, 72–73.
- 1985: Záchranné výzkumy v Chrudimi v roce 1984, Zpravodaj K MVČ 12, 91–97.
- 1995: Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. Hradec Králové.
- 1997: Předstihový archeologický výzkum v Chrudimi – Filištině ulici na staveništi nové budovy Okresního archivu v roce 1996, Zpravodaj MVČ 23, 86–93.
- 1998: Pokračování archeologického výzkumu ve Filištině ulici v Chrudimi v roce 1997, Zpravodaj MVČ 24, 137–147.
- Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny. Praha.

- Hájek, L. 1940: Jičínsko v době kamenné. In: Sborník Musejního spolku v Jičíně 6, Jičín, 111–126.
- Hanus, V. 1926: Chrudimsko a Nasavrcko 4. Prehistorie a historie obcí na Chrudimsku. Chrudim.
- Hejhal, P. 1998: Záchranný archeologický výzkum na staveništi autobazaru v Jaroměři – Dolních Dolcích v roce 1994, Zpravodaj MVČ 24, 30–36.
- Horyna, V. 1969: Vlastivěda Královéhradecka. Hradec Králové.
- Hrochová, B. 1978: Nejstarší dějiny Jaroměře na základě nejnovějších archeologických průzkumů. Dipl. práce uložena na ÚHV Pdf UHK, sign. 333.
- Charvátová, K. – Spurný, V. – Venclová, N. 1992: Nálezové zprávy StAÚ 1919–1952. Praha.
- Jisl, L. 1936: Jeskynní sídliště lužického typu u Rozumova, PA 42, 149–152.
- Justová, J. 1968: Nálezové zprávy Archeologického ústavu ČSAV 1955–1964. Praha.
- Kalandřík, M. 2004: Přírodovědné aspekty pravěkého osídlení východních Čech. Dipl. práce uložena na ÚHV Pdf UHK.
- Kalferst, J. 1983: Neolitický kruhový příkop v Holohlavech (okr. Hradec Králové), Zpravodaj KMVČ 10, 12–14.
- 1984: Druhá sezona výzkumu neolitického kruhového areálu v Holohlavech, Zpravodaj KMVČ 11, 13–18.
- 1986: Předstihový a záchranný výzkum v Benátkách (okres Hradec Králové), Zpravodaj KMVČ 13, 24–31.
- 1987: Druhá sezóna předstihového a záchranného výzkumu v Benátkách, Zpravodaj KMVČ 14, 26–29.
- 1988: Třetí sezóna výzkumu na stavbě k. p. Benzina v Cerekvici nad Bystřicí, Zpravodaj KMVČ 15, 3–18.
- 1990: Výzkumy na trase kanalizačního průkopu v r. 1987–1989, Zpravodaj KMVČ 17, 37–45.
- 1991–1992a: Záchranný výzkum v Holohlavech, Zpravodaj MVČ 18, 40–46.
- 1991–1992b: Záchranný výzkum ve Smiřicích – Zderazi, Zpravodaj MVČ 18, 47–51.
- 1994: Neolitické osídlení Poorličí, Orlický vlastivědný zpravodaj 1, 7.
- 1995a: Archeologická sbírka Františka Matušky, Zpravodaj MVČ 21, 135–178.
- 1995b: Výzkum na staveništi autobazaru v Jaroměři – Dolních Dolcích, Zpravodaj MVČ 21, 36–40.
- 1995c: Neolitické nálezy v intravilánu Hořic v Podkrkonoší. In: Pojizerský sborník 2, Turnov, 3–12.
- 1996a: Záchranný výzkum v areálu pískovny I – „Na požárce“, k. ú. Obědovice (okr. Hradec Králové), Zpravodaj MVČ 22, 22–23.
- 1996b: Neolitické osídlení v Dobré Vodě u Hořic (okr. Jičín). In: Pojizerský sborník 3, Turnov, 4–10.
- 1997: Záchranný výzkum v Obědovicích – pískovna I – „Na požárce“, sezona 1996, Zpravodaj MVČ 23, 45–51.
- Kalferst, J. – Sigl, J. 1985: Archeologické nálezy v r. 1984, Zpravodaj KMVČ 12, 5–20.
- Kalferst, J. – Sigl, J. – Vokolek, V. 1987: Přírůstky archeologické sbírky KMVČ 1986, Zpravodaj KMVČ 14, 3–25.
- 1989: Archeologické nálezy získané v letech 1987–1988, Zpravodaj KMVČ 16, 3–19.
- 1990: Nové archeologické přírůstky KMVČ v Hradci Králové v roce 1989, Zpravodaj KMVČ 17, 3–21.
- 1991–1992: Archeologické přírůstky v Muzeu východních Čech v Hradci Králové v letech 1990 a 1991, Zpravodaj MVČ 18, 7–29.
- 1993: Archeologické přírůstky muzea v Hradci Králové v roce 1992, Zpravodaj MVČ 19, 5–19.
- 1994: Přírůstky archeologické sbírky muzea v Hradci Králové v roce 1993, Zpravodaj MVČ 20, 3–16.
- 1995: Archeologické přírůstky Muzea východních Čech v Hradci Králové v roce 1994, Zpravodaj MVČ 21, 3–8.
- 1999: Přírůstky sbírky AO MVČ v Hradci Králové za roky 1998 a 1999, Zpravodaj MVČ 25, 3–31.
- Kamenická, E. 1980: Soupis sídlišť s lineární a vypíchanou keramikou ve východních Čechách. Rukopis seminární práce, uložen na AO MVČ Hradec Králové.
- Kasalický, J. a kol. 1948: Jičín, Prachovské skály. In: Český ráj, Jičín, 111.
- Knor, A. 1948: Přehled archeologických výzkumů za r. 1939–1946. 2. Neolitické nálezy z Čech 1941–1946, Zprávy památkové péče 8.
- 1953: Neolitické chaty v Úhřeticích na Chrudimsku, AR 5, 589–604.
- Koudelka, J. 1906: Praehistorické nálezy na Bydžovsku, PA 22, 199–204.
- 1908: V době předhistorické na Bydžovsku. In: 20 let práce muzea a Musejního spolku v N. Bydžově.
- 1910–1912: Z Nového Bydžova, PA 24, 49–61.
- Koutecký, D. 1965: Neolitický dům z Vikletic, PA 56, 584–604.
- Krejčík, Z. 1941: Turnovsko v kulturních památkách. In: Turnov město a jeho kraj, Brno, 13–18.
- Květina, P. 2001a: K datování sídliště LnK v Úhřeticích. In: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí, Plzeň, 95–101.
- 2001b: Neolitické osídlení Chrudimska, AR 53, 682–703.
- Kuchařík, M. 1999: Plošná kabelizace Pražského předměstí v Hradci Králové v roce 1996, Zpravodaj MVČ 25, 154–158.

- Kronika obce Rosnic 3/1. Rukopis uložen v AO MVČ Hradec Králové.
- Kulczycka-Leciejewiczowa, A. 1989: A model of the Late Linear pottery settlement in the Ślęza river basin, Silesia. In: Bylany – seminar 1987. Collected papers, Praha, 325–332.*
- 1993: Osadnictwo neolityczne w Polsce południowo-zachodniej. Wrocław.
- Ložek, V. 1973: Příroda ve čtvrtohorách. Praha.*
- 2000: Vývoj klimatu a přírodního prostředí v holocénu. In: Nejstarší osídlení severních Čech, Česká Lípa, 27–31.
- Mackerle, J. 1948: Pravěk Malé Hané. Jevíčko.*
- Mackerle, J. – Továrek, F. – Vacová, P. 1946: Moravskotřebovský okres. Jevíčko.*
- Mackovič, P. – Sedláček, M. 2002: Liberecko. Chráněná území ČR. Sv. 3. Praha.*
- Mangel, T. 1994: Archeologická sbírka gymnázia J.K. Tyla v Hradci Králové, Zpravodaj MVČ 20, 27–46.*
- 1999: Kruhový areál v Třeboveticích a laténské osídlení na středním toku Bystřice, Zpravodaj MVČ 25, 88–100.
- Milo, P. – Mlatec, R. – Matyasowszky, F. Ž. – Žemla, M. 2004: Rekonštrukcia krajiny a osídlenia Horného Požitavia v neolite a staršom eneolite. In: Acta archaeologica Opavensia, Opava, 127–151.*
- Motyková, K. 1973: Sídliště lidu popelnicových polí u Sobic, PA 64, 235–271.*
- Neustupný, E. 1956: K relativní chronologii volutové keramiky, AR 8, 386–407, 461–462.*
- 1986: Sídlní areály pravěkých zemědělců, PA 77, 226–234.
- Neustupný, J. 1932–1933: Královédvorský okres v pravěku, Pod Zvičinou 8/2, 24–32.*
- Niederle, L. 1894: O mladší době kamenné, ČL 3, 257–275, 353–359.*
- Pamětní kniha pro obec Sendražice. Rukopis uložen v AO MVČ Hradec Králové.
- Pamětní kniha města Smiřic nad Labem. Rukopis uložen v AO MVČ Hradec Králové.
- Pamětní kniha obce Stěžery. Rukopis uložen v AO MVČ Hradec Králové.
- Pavlu, I. 1977: K metodice analýzy sídlišť s lineární keramikou, PA 68, 5–55.*
- 2000: Life on a Neolithic site. Praha.
- Pavlu, I. – Rulf, J. 1996: Nejstarší zemědělské osídlení na Kolínsku, Práce Muzea v Kolíně 6 (řada společenskovední), 121–169.*
- Pavlu, I. – Vokolek, V. 1992: Early Linear Pottery culture in the east Bohemian region. – Kultura se starší lineární keramikou ve východočeské oblasti, PA 83, 41–87.*
- 1996: The Neolithic settlement at Holohlavy (Hradec Králové) – Neolitické sídliště v Holohlavech, PA 87, 5–60.
- Pavlu, I. – Zápotocká, M. 1979: Současný stav a úkoly studia neolitu v Čechách, PA 70, 281–318.*
- Pažout, J. 1927–1928: Drobnosti z archeologie. In: Náš domov 3, Jičín, 152–156.*
- Píč, J. L. 1899: Starožitnosti země České 1/1. Praha.*
- 1903: Kulturní jámy v Chrásti na Chrudimsku, PA 20, 329–334.
- 1905a: Z archeologického bádání r. 1904, PA 21, 329–350.
- 1905b: Starožitnosti země České 2/3. Praha.
- 1905c: Čechy na úsvitu dějin 2/3. Praha.
- 1909: Starožitnosti země České 3/1. Praha.
- Pleiner, R. a kol. 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha.*
- Podborský, V. a kol. 1993: Pravěké dějiny Moravy. Brno.*
- Podzimek, J. 1977: Pravěké lokality okresu Rychnov nad Kněžnou a jejich využití ve výuce a zájmové činnosti. Rukopis dipl. práce uložen v archivu PdF UHK, sign. 317.*
- Poche, E. 1937: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Královédvorském 48. Praha.*
- Pokorný, F. 1895: Zprávy archeologické z okolí Hořicka, ČL 4, 458.*
- 1903: Archeologické procházky po okolí Hořickém. In: Katalog výstavy českého SV v Hořicích, Hořice, 167–170.
- Pour, J. 1957: Okres Hořice v Podkrkonoší. Rukopis uložen v muzeu v Hořicích.*
- Preidel, H. s. d.: Soupis nálezů I, odd. neolit 12. Rukopis uložen v archivu ARÚ AV ČR Praha.*
- Prokop, K. 1910: Zprávy praehistorického odboru SP. PŘ. 18, ČSPSČ OP I, 10–13.*
- Prostředník, J. 1990: Terénní průzkum na jičínsku. Zpravodaj KMVČ 17, 22–30.*
- 1991–1992: Obytné objekty z konce 16. století v Jičíně v Tylově ulici, Zpravodaj MVČ 18, 103–109.
- 1993: Zpráva o archeologických akcích Okresního muzea Českého Ráje v Turnově za rok 1992, Zpravodaj MVČ 19, 29–35.

- Prostředník, J. 1994:* Soupis archeologických akcí Okresního muzea Českého ráje v Turnově za rok 1993, Zpravodaj MVČ 20, 17–22.
- *1995a:* Archeologické nálezy ze sbírek Krkonošského muzea v Jilemnici (okr. Semily), Zpravodaj MVČ 21, 23–31.
- *1995b:* Příspěvek k dějinám stavebního vývoje města Jičina v 16. stol., Z Českého ráje a Podkrkonoší 8, 231–236.
- *1996a:* Předběžná zpráva z nejnovějšího archeologického výzkumu – Trosky pravěké a středověké, Od Ještědu k Troskám 3, 17–24.
- *1996b:* Záchranný archeologický výzkum pravěkého sídliště na břehu řeky Jizery, Od Ještědu k Troskám 3, 6–9.
- *1996c:* Záchranný výzkum sídliště lidu popelnicových polí a doby římské v Turnově. In: Pojizerský sborník 3, Turnov, 11–70.
- *1997:* Archeologické výzkumy turnovského muzea v roce 1995, Z Českého ráje a Podkrkonoší 10, 139–162.
- *1998:* Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v letech 1996 a 1997, Zpravodaj MVČ 24, 12–24.
- *1999:* Archeologické aktivity Okresního muzea Českého ráje v roce 1998, Zpravodaj MVČ 25, 38–52.
- *2002a:* Archeologické výzkumy Okresního muzea Českého ráje v roce 2001, Zpravodaj MVČ 28, 10–15.
- *2002b:* Výsledky výzkumu v Turnově – Maškových zahradách v roce 2001, Zpravodaj MVČ 28, 49–53.
- Prostředník, J. – Slavík, J. 1991–1992:* Terénní výzkum na Jičínsku v letech 1990 a 1991, Zpravodaj MVČ 18, 30–36.
- Prostředník, J. – Vokolek, V. 1998:* Archeologický výzkum skalních lokalit Českého ráje v letech 1994–1997, Z Českého ráje a Podkrkonoší 11, 119–132.
- Rous, P. 1981:* Katalog pravěkých nálezů okresu Havlíčkův Brod. Hradec Králové.
- Rulf, J. 1979:* K relativní hustotě osídlení Čech v neolitu a eneolitu, AR 31, 176–191.
- *1981a:* Poznámky k zemědělství středoevropského neolitu a eneolitu, AR 33, 123–132.
- *1981b:* K sídelní kontinuitě v neolitu a eneolitu Čech. In: Praehistorica 8. Varia archaeologica 2, Praha, 55–58.
- *1982:* Die Linearkeramik in Böhmen und die geographische Umwelt. In: Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa, Nitra, 247–259.
- *1983:* Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu, PA 74, 35–95.
- *1987:* The natural background characteristics and economic hinterland of Bylany. In: Bylany – seminar 1987. Collected papers, Praha, 256–264.
- *1991:* Neolithic agriculture of Central Europe – review of the problems. Neolitické zemědělství střední Evropy – přehled problematiky, PA 82, 376–384.
- *1994:* Die Umwelt und die neolithische besiedlung Mitteleuropas. Kurze Übersicht, AR 46, 394–409.
- Rybová, A. 1964:* Pozdně laténské a časně římské sídliště v Novém Bydžově-Chudonicích. In: Acta Musei Reginaehradecensis 7, Hradec Králové, 3–142.
- *1968:* Laténská sídliště ve východních Čechách a přilehlé oblasti středočeské. Fontes Musei Reginaehradecensis 4. Hradec Králové.
- Rybová, A. – Vokolek, V. 1964:* Výzkum v Plotištích n. Labem, AR 16, 43–48, 52–63.
- *1966:* 5 let výzkumu v Plotištích n. Labem. Hradec Králové.
- *1972:* Terénní výsledky komplexního výzkumu v Plotištích n. Labem, AR 24, 328–336.
- Schránil, J. 1917:* Drobné zprávy z Bydžovska, PA 29, 40.
- Sigl, J. 1977:* Záchranný výzkum v pískovně na katastru Dobřenic (o. Hradec Králové) v letech 1969 a 1974, Zpravodaj K MVČ 4, 34–51.
- *1985:* Archeologické nálezy v roce 1984, Zpravodaj K MVČ 7, 5–20.
- Sigl, J. – Vokolek V. 1975:* Záchranné výzkumy archeologického oddělení K MVČ v roce 1974, Zpravodaj K MVČ 2, 15–20.
- *1976:* Záchranné výzkumy a terénní průzkumy 1975, Zpravodaj K MVČ 3, 18–25.
- *1977:* Záchranné výzkumy, terénní průzkumy a další akce AO K MVČ v roce 1976, Zpravodaj K MVČ 4, 3–11.
- *1978:* Záchranné výzkumy a další terénní akce AO K MVČ provedené v roce 1977, Zpravodaj K MVČ 5, 3–11.
- *1979:* Záchranné výzkumy, terénní průzkumy a další akce v terénu provedené v roce 1978, Zpravodaj K MVČ 6, 3–10.

- Sigl, J. – Vokolek V. 1980: Záchrané výzkumy a jiné akce provedené AO KMVČ v Hradci Králové v roce 1979, Zpravodaj KMVČ 7, 1–3.
- 1982: Archeologické nálezy v letech 1980–81, Zpravodaj KMVČ 9, 5–14.
- 1983: Nové archeologické nálezy v roce 1982, Zpravodaj KMVČ 10, 5–11.
- 1986: Archeologické nálezy v roce 1985, Zpravodaj KMVČ 13, 5–23.
- Sklenář, K. 1992: Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870. Prehistorie a protohistorie. Praha.
- Sklenář, K. – Sklenářová, Z. – Slabina, M. 2002: Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Skutil, J. 1929–1930: K paleolitickému osídlení našeho kraje, Od Ještědu k Troskám 8, 1–5.
- Smrč, Z. 1994: Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (severozápadní Čechy) – část 1, AR 46, 345–393.
- Soudský, B. 1954: K metodice třídění volutové keramiky, PA 45, 75–105.
- Soudský, B. – Pavlí, I. 1966: Interprétation historique de l'ornement linéaire – Historická interpretace lineární keramiky, PA 57, 91–125.
- Steklá, M. 1956: Pohřby lidu s volutovou a vypíchanou keramikou, AR 8, 697–723.
- Stocký, A. 1908–1910: Praehistorický výzkum okolí Nového Bydžova r. 1907, PA 23, 166–168.
- 1926: Pravěk země české I. Věk kamenný. Praha.
- Strnad, F. 1920: Zbytky tvrže v Třeboveticích, Pod Zvičinou 1, 139–140.
- 1922: Nové nálezy neolitické na Hořicku, PA 33, 37–41.
- Svoboda, B. 1940: Pardubický kraj v pravěku. In: Pardubice, Pardubice, 14–25.
- Šimák, J. V. 1909: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Turnovském. Praha.
- 1932: Historický vývoj Čech severovýchodních do 15. věku, Od kladského pomezí 9, 4.
- Šmíd, J. 1935: Dějiny Chrasti od nejstarších dob až do roku 1848. Chrast.
- Šnajdr, L. 1891: Počátkové předhistorického místopisu země České. Pardubice.
- 1909: Památky nejdávnější činnosti lidské v Českém Polabí, Pravěk 5, 59–64, 96–113, 164–185.
- Šnajdr, L. – Domečka, L. 1903: Předhistorické nálezy v severovýchodních Čechách, PA 20, 534–552.
- Šneidrová, K. 1955: Neolitická stavba u Sobčic v Podkrkonoší, AR 7, 149–155, 174–175.
- Šolle, M. 1941: Archeologický výzkum podél dálnice, Zprávy památkové péče, 59–61.
- Šubrt, V. 1949: Příspěvek k předhistorickému místopisu Jaroměřska, Jaroměřsko 3/4, 7–9.
- Thér, R. 2001: Život lidu popelnicových polí ve východních Čechách. Dipl. práce uložena na ÚHV Pdf UHK.
- 2002: Struktura osídlení kultur lužických popelnicových polí ve východních Čechách, Zpravodaj MVČ 28, 161–182.
- Tichý, R. – Thér, R. 1997: Neolitické a eneolitické nálezy na pomezí Čech a Moravy, Moravskotřebovské vlastivědné listy 8, 5–11.
- Tichý, R. – Thér, R. a kol. v tisku: Pravěk východních Čech. In: Dějiny východních Čech I.
- Tůma, J. 1998: Pravěké osídlení Kladska. In: Kladský sborník 2, Hradec Králové, 43–81.
- Turek, R. 1946: Prachovské skály na úsvitě dějin. Praha.
- 1948: Sobotecko v pravěku. In: Sobotka 1498–1948, Sobotka, 10–17.
- Ulrychová, E. 1992: Archeologické nálezy získané pro Jičínské muzeum v letech 1975 až 1991, Z Českého ráje a Podkrkonoší 5, 196–198.
- 1993: Archeologické akce a nálezy v letech 1990 až 1992 na Jičínsku, Zpravodaj MVČ 19, 36–46.
- 1994: Archeologické nálezy získané v Jičíně roku 1993, Zpravodaj MVČ 20, 23–26.
- 1995: Archeologické nálezy získané muzeem v Jičíně v roce 1994, Zpravodaj MVČ 21, 14–20.
- 1996a: Archeologické akce na Jičínsku v roce 1995, Zpravodaj MVČ 22, 5–10.
- 1996b: Výsledky letecké prospekce na Jičínsku (1993–95), Zpravodaj MVČ 22, 93–97.
- 1997a: Archeologické nálezy z okresu Jičín v roce 1996, Zpravodaj MVČ 23, 28–34.
- 1997b: Letecká prospekce na Jičínsku 1993–1996, Zpravodaj MVČ 23, 35–44.
- 1998: Archeologické akce na Jičínsku v roce 1997, Zpravodaj MVČ 24, 3–7.
- 1999a: Archeologické přírůstky muzea v Jičíně v roce 1999, Zpravodaj MVČ 25, 32–37.
- 1999b: Od nejstarších dob. In: R. Křovina a kol., Holovousy. Dějiny obce, Holovousy, 5–9.
- 1999c: Sídliště z mladší doby kamenné v areálu okresní nemocnice v Jičíně, Zpravodaj MVČ 25, 69–76.
- 2000a: Archeologické nálezy získané muzeem Jičín v roce 1998, Zpravodaj MVČ 26, 3–9.
- 2000b: Starolineární sídliště v Libáni, Zpravodaj MVČ 26, 23–32.
- 2001: Archeologické nálezy získané muzeem Jičín v roce 2000, Zpravodaj MVČ 27, 3–8.
- 2003: Archeologické nálezy získané pro muzeum v Jičíně v roce 2002, Zpravodaj MVČ 29, 3–9.

- Válek, B. 1964: Půdy východních Čech. Havlíčkův Brod.
- Vávra, M. 1971: Část neolitického sídliště v Jaroměři. In: *Minulost Jaroměře 2*, Jaroměř, 11–32.
- 1979: Neolitické sídliště v Hořenicích, *Zpravodaj K MVČ 6*, 77–90.
  - 1980: Pokračování výzkumu pravěkého hradiště v Topolu, *Zpravodaj K MVČ 7*, 8–11.
  - 1984: Výzkum hradiště v Topolu, *Zpravodaj K MVČ 11*, 40–43.
- Vávra, M. – Vokolek, V. 1981: Pozdně neolitické sídliště v Chrudimi, *AR 33*, 241–257.
- 1983: Výzkum hradiště v Topolu v r. 1982, *Zpravodaj K MVČ 10*, 19–23.
- Vencel, S. 1963: Příspěvek k poznání východočeské skupiny šareckého stupně keramiky volutové. In: *Acta Musei Reginaehradecensis*, Hradec Králové, 3–63.
- 1965: Osídlení Litomyšlska lidem volutové keramiky, *AR 17*, 690–694.
  - 1975: Hromadné nálezy neolitické, broušená industrie z Čech, *PA 66*, 12–73.
  - 1978: Stopy nejstarší lidské práce ve východních Čechách. Hradec Králové.
  - 1982: K otázce zániku sběračko-loveckých kultur. Otázka vzniku kultury volutové, *AR 34*, 678–683.
- Venclová, N. 2001: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. Praha.
- Vích, D. 1999: Pravěké osídlení na horním toku řeky Loučné. Dipl. práce uložena na ÚHV PdF UHK (opravená verze v MVČ).
- 2001: Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v letech 1997–2000, *Zpravodaj MVČ 27*, 27–56.
  - 2002a: Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v roce 2001, *Zpravodaj MVČ 28*, 16–34.
  - 2002b: Neolitické osídlení Litomyšlska a Vysokomýtska, Pomezí Čech a Moravy 5, 7–78.
  - 2003: Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v roce 2002, *Zpravodaj MVČ 29*, 30–51.
- Vích, D. – Vokolek, V. 1993: Archeologické nálezy na katastru Dolní a Horní Sloupnice (okr. Ústí nad Orlicí), *Zpravodaj MVČ 19*, 20–28.
- 1997: Nálezy získané do sbírek AO MVČ v letech 1996–97, *Zpravodaj MVČ 23*, 3–27.
- Vojtíšek, F. 1972: Archeologické nálezy v Libáni. In: *Ročenka Osvětové besedy v Libáni 1972*, Libáň, 12–13.
- Vokolek, V. 1957: Ochrana pravěkých památek. In: *Pardubický kraj 1*, Pardubice, 44–45.
- 1959: Přehled prehistorických nálezů v Pardubickém kraji v r. 1959. In: *Pardubický kraj 4*, Pardubice, 48.
  - 1962: Pravěk východních a severovýchodních Čech. Hradec Králové.
  - 1977a: Záchranný výzkum v Úhřeticích v roce 1976, *Zpravodaj K MVČ 4*, 15–19.
  - 1977b: Sídliště vypíchané keramiky v Rosicích u Chrasti, *Zpravodaj K MVČ 4*, 29–34.
  - 1978: Záchranný výzkum v Úhřeticích v r. 1977, *Zpravodaj K MVČ 5*, 12–19.
  - 1979: Záchranný výzkum v Benátkách, *Zpravodaj K MVČ 6*, 43–76.
  - 1980a: Záchranný výzkum v Úhřeticích v roce 1979, *Zpravodaj K MVČ 7*, 4–7.
  - 1980b: Záchranný výzkum v Lochenicích (I. část), *Zpravodaj K MVČ 7*, 29–64.
  - 1981: Záchranný výzkum v Lochenicích (II. část), *Zpravodaj K MVČ 8*, 50–70.
  - 1982: Neolitické sídliště v Cerekvicích n. Loučnou, *Zpravodaj K MVČ 9*, 61–80.
  - 1985: Nálezy při stavbě vodojemu v Holohlavech, *Zpravodaj K MVČ 12*, 40–64.
  - 1986: Výzkum v Chrudimi – Pumberkách, *Zpravodaj K MVČ 13*, 50–55.
  - 1987a: Lužické pohřebiště v Holohlavech, *Zpravodaj K MVČ 14*, 38–50.
  - 1987b: Archeologický výzkum v Chrudimi – Pumberkách v roce 1986, *Zpravodaj K MVČ 14*, 30–37.
  - 1989: Záchranný výzkum na trase silnice v Semonicích a Černožicích, *Zpravodaj K MVČ 16*, 20–25.
  - 1990: Přehled nalezišť na katastru obce. In: *Lochenice. Z archeologických výzkumů na katastru obce. Praehistorica 16*, Praha, 153–159.
  - 1993a: Počátky osídlení východních Čech. Hradec Králové.
  - 1993b: Archeologické nálezy při stavbě čistící stanice ve Vysokém Mýtě, *Zpravodaj MVČ 19*, 60–68.
  - 1994: Osady lužické kultury ve východních Čechách 2. In: *Fontes Musei Reginaehradecensis 16/2*, Hradec Králové, 7–9.
  - 1998a: Sídliště lidu popelnicových polí v Libišanech. Východočeský sborník historický 7, 3–18.
  - 1998b: Archeologický výzkum skalních lokalit Českého ráje v letech 1994–97, *Z Českého ráje a Podkrkonoší 11*, 119–132.
- Vokolek, V. – Sigl, J. 1975: Záchranné výzkumy archeologického oddělení K MVČ – pracoviště Hradec Králové, *Zpravodaj K MVČ 2*, 15–20.
- 1976: Záchranné výzkumy a terénní průzkumy 1975, *Zpravodaj K MVČ 3*, 18–25.
  - 1978: Zjišťovací výzkum hradiště v Topolu, *Zpravodaj K MVČ 5*, 22–26.
  - 1982: Předběžná zpráva o průzkumech tras plynovodů ve Východočeském kraji, *AR 34*, 591–598.

- Vokolek, V. – Vích, D. 1993: Archeologické nálezy na katastru Dolní a Horní Sloupnice (okr. Ústí nad Orlicí), Zpravodaj MVČ 19, 20–28.
- Výzkumy v Čechách 1969–2000. Praha 1972–2003.
- Wocel, J. E. 1868: Právek země České. Praha.
- Zouzal, T. 1908: Nejstarší osídlení Jaroměřska, Hradecký kraj 5, 61–65, 94–98, 183–185.
- 1912: Nové předhistorické nálezy v Jaroměři, Hradecký kraj 7, 36–40, 69–71.
- Zwiefelhofer, E. 1927: Přehled nálezů a vykopávek, jež jsou zaznamenány ve spisech Archeologického a muzejního spolku v Hořicích. In: 40 let Archeologického a muzejního spolku v Hořicích v Podkrkonoší, Hořice, 27–31.

Linear Pottery settlement structure in East Bohemia

The project aim was to study LBK settlement structure in East Bohemia. Emphasis was placed on the siting of settlements, their relationship to natural conditions and correlations thereof.

LBK settlements in the study region form three conspicuous clusters that are associated with watercourses (the Hradec Králové, Chrudim and Cidlina/Mrlina clusters). Three smaller settlement concentrations that should not be overlooked also run along rivers (see *fig. 12*). The basis on which the settlements clustered, and whether there was common interaction between them that might have arisen in the social (descension factors) and economic spheres, is a question of interpretation.

The agricultural population chose fertile soils close to water sources for their settlements; their association is clear from the average settlement to watercourse distance of 332 m. Compass point orientation of the water sources from the settlements could not be demonstrated, and apparently played no part in location selection. By contrast, the accessibility of the water source from the settlement from the point of view of height differentials was evidently a decisive factor in the selection of settlement locations: in 68 % of cases the height differential was no more than 10 m, while the height of the terrain above the present water level never exceeds 30 m.

The relatively low average altitude of LBK sites in East Bohemia as a whole (272.5 m a.s.l.) indicates the interest of the first agriculturalists in the warmest, lower lying, climatically advantageous areas. There was also a clear tendency to settle sloping terrain, with less interest being shown in flat areas. Slope crests were almost never sought out. There was a preponderance of settlement on slopes of < 3°, most often facing south-east or south-west.

The degree of negative correlation in the continuity of settlement sites in the Mesolithic and Neolithic is similar at the level of both microregions (Jičín and Hradec Králové regions) and across East Bohemia as a whole. This indicates that the given finding is a constant of the continuation of different settlement patterns between the two periods, and that in this the degree of archaeological knowledge is not particularly significant. Different settlement models for hunter-gatherer and agricultural groups would tend to support the validity of the colonisation model of Neolithisation.

This project has confirmed the importance of studies of the natural environment and interpretation of the latter with a view to Neolithic and other settlement. A limited set of rules regarding landscape character were adhered to in site selection. Analyses have shown that these spatial characteristics were similar and mutually confirmatory across the region as a whole, in microregions and in natural settlement clusters. It is clear that the selection of the study area in the form of an artificial politico-administrative region had no effect on the subsequent interpretation of settlement structure.

English by *Alastair Millar*

Soupis lokalit LnK ve východních Čechách

Legenda: pol. – poloha; přeslok. – přesnost lokalizace; lok. – lokalizace; č. mak. – číslo makrolokalit; č. komp. – číslo komponenty; kult. – kultura; akt. – aktivita; areál: bnrl – blíže nespecifikovaná rovinná lokalita; obj. – objekt; nál. – nálezy; dalkult. – další kultury; uloř. – uložení; lit. – literatura

č. 199; **Bartoušov**; **pol.:** x; **okr.:** JC; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **uloř.:** M Jičín; **lit.:** *Preidel s. d.:* 13; NZ ARÚ č. j. 1833/42, 1114/32 (J. Rulř).

č. 200; **Bařnice**; **pol.:** parc.č. 252/10, „Potvrzník“; **okr.:** JC; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná, KLPP; **uloř.:** M HK př.č. 11/96; **lit.:** *Vích – Vokolek 1997:* 3, č. 2.

č. 201; **Běchary**; **pol.:** x; **okr.:** JC; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramiky; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** neolit, vypíchaná; **uloř.:** M Kopidlno A 332; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 1; **Benátky**; **pol.:** parc.č. 177, 181, 182/1,2, 183; naleziřtř 4; severní svah pole mezi řelezniční tratí a silnicí Benátky – Hořínřves; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 115 : 285; 280 : 373; **mapa:** ZM10 13-22-12; **č. mak.:** 1; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramiky; **akce:** sbř Boček; **rok:** 1987; **dalkult.:** x; **uloř.:** M HK př.č. 25/87; **lit.:** BZO 1986/87, č. 10a; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1989:* 3, č. 5.

č. 2; **Benátky**; **pol.:** parc.č. 255, 260/1, porodna prasat; na ploře více než 5 ha; objekt č. 1, 3, 4, 6–13, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 27, 28; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 43 : 334; 52 : 333; 51 : 312; **mapa:** ZM10 13-22-12; **č. mak.:** 1; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK (řár. st.); **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** 17 objektů; **nál.:** mazanice, kámen, otloukač, řrtřidla, pazourky, řI, brousky, zlomky zvířecího zubu, zlomky keramiky; **akce:** záchranný výzkum, sbř; **rok:** 1975/76, 1989; **dalkult.:** vypíchaná, zvoncovř poháry, slezskoplatěnická, luřická, latěn, řřředovřk; **uloř.:** M HK př.č. 17–28,30/77, 157–168/75, 142/90; **lit.:** BZO 1975, č. 8a; BZO 1976–77, 6; BZO 1990/92, č. 40; *Vokolek 1979:* 43–76; *Kalferst 1988:* 3–18; *Sigl – Vokolek 1977:* 11, č. 47; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992:* 7.

č. 3; **Benátky – Cerekvice**; **pol.:** „Na kozách“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 12 : 16; 28 : 36; 50 : 11; 30 : 3; **mapa:** ZM10 13-22-07; **č. mak.:** 1; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, řI, vývrtek, brousek, kameny BI; **akce:** záchranný výzkum, sbř; **rok:** 1985; **dalkult.:** vypíchaná, řnětická, slezskoplatěnická; **uloř.:** M HK př.č. 150–154/85; 198–204/84; **lit.:** *Kalferst 1988:* 3–18.

č. 4; **Benátky**; **pol.:** parc.č. 239, 244; „Na trubačř“, průkop kanálu, Z od silnice Benátky – Cerekvice/ řsek; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 38 : 364; 44 : 375; 59 : 371; 49 : 357; **mapa:** ZM10 13-22-12; **č. mak.:** 1; **č. komp.:** 4; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, řI, vývrtek, brousek, kameny, BI; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1985, 1992; **dalkult.:** pravřk, vypíchaná, řnětická, slezskoplatěnická; **uloř.:** M HK př.č. 150–154/85, 55/96; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1976;* *Kalferst 1988:* 3–18; *Vích – Vokolek 1997:* 4, č. 12; BZO 1984/85, č. 11c.

č. 5; **Benátky**; **pol.:** průkop kanálu na odpadní vodu, řsek 1429 m, 1605–2050 m; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 116 : 251; 117 : 222; 144 : 205; **mapa:** ZM10 13-22-12; **č. mak.:** 2; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK (řřř.); **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** 24 objektů, jáma, jamka křlová, řlab; **nál.:** keramiky – zlomky, mazanice, kámen; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1987–1988; **dalkult.:** neolit; **uloř.:** M HK; **lit.:** *Kalferst 1988:* 3–18; *Kalferst 1990:* 37–45; BZO 1990/92, č. 39.

č. 6; **Benátky**; **pol.:** parc.č. 302, 319/1, 325/1–3, „Jezera“, severně od okraje řesa Svřb; asi 1,4 km od naleziřtř na parc.č. 260/1; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 467 : 175; 470 : 182; 476 : 172; 2 : 182; **mapa:** ZM10 13-22-11; ZM10 13-22-12; **č. mak.:** 2; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK (řár. st.); **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** BI, otloukač, zlomky keramiky, řI; **akce:** sbřirka F. Matuřky, sbř J. Urban; **rok:** 1975; **dalkult.:** ml. paleolit, mezolit, vypíchaná, řnětická, latěn, řřředovřk; **uloř.:** M HK př.č. 104–105, 126/75; **lit.:** *Mangel 1999:* 90, č. 4; *Kalferst 1995a:* 135–178; BZO 1975, č. 8a, 11; *Vokolek 1979:* 43–76.

č. 7; **Benátky**; **pol.:** parc.č. 302, 303, 319/1, 327; cíp k. ú. Benátky, SZ od řesa Svřb, na V břehu strouhy vřtřkající z J do Bystřice, „Jezera“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 452 : 148; 458 : 157; 462 : 141; 470 : 165; 7 : 152; **mapa:** ZM10 13-22-11; ZM10 13-22-12; **č. mak.:** 2; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI, řI; **akce:** sbřř, povrchovř průzkum Urban, Vávra; **rok:** 1984/85; **dalkult.:** vypíchaná, luřická, hradiřtní, řřředovřk; **uloř.:** M HK př.č. 15–16/85; **lit.:** *Kalferst 1995a:* 135; *Kalferst – Sigl 1985:* 5, č. 2; BZO 1984/85, č. 11.

č. 8; **Benátky**; **pol.:** parc.č. 324/1, 2; „Pod holou“; pole SZ od řesa Svřb, Z od cesty do Benátek a malřho řesika; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 6 : 181; 6 : 189; 17 : 187; 27 : 190; 23 : 176; 18 : 162; 8 : 166; 8 : 180; **mapa:** ZM10 13-22-12; **č. mak.:** 2; **č. komp.:** 4; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI, řI; **akce:** sbřř, povrchovř průzkum Urban, Vávra; **rok:** 1984; **dalkult.:** x; **uloř.:** M HK př.č. 16/85; **lit.:** *Kalferst – Sigl 1985:* 5, č. 3; BZO 1984/85, č. 11b.

- č. 9; **Benátky**; **pol.:** parc.č. 314, 315, 316; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 460 : 134; 474 : 133; 476 : 123; 459 : 127; **mapa:** ZM10 13-22-11; **č. mak.:** 2; **č. komp.:** 5; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika – zlomky, mazanice, BI, ŠI; **akce:** sběr; **rok:** 1989; **dalkult.:** vypíchaná, lužická; **ulož.:** M HK př.č. 154/90; **lit.:** BZO 1990/92, č. 41; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992: 7, č. 2.*
- č. 10; **Benátky – Hněvčeves – Sovětice**; **pol.:** parc.č. 348/34–39, 41, 43–46, 341, 342, (k. ú. Hněvčeves); 517/1,2 (k. ú. Sovětice); V od Skalky, „U březiny“, „Pod Skalkou“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 415 : 215; 419 : 223; 427 : 226; 420 : 212; **mapa:** ZM10 13-22-11; **č. mak.:** 3; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK (stř.); **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy sídlištní (20), 2 domy, hliník; **nál.:** ŠI, zlomky keramiky, plastika, BI; **akce:** výzkum; **rok:** 1987; **dalkult.:** mezolit, vypíchaná, lengyel, eneolit, slezskoplatěnická, latén, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 78/75, 125/75, 45/77, 53/77, 52/77, 46/77, 7/85, 9/85, 141/90; **lit.:** *Mangel 1999: 91, č. 15; Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992: 11, č. 50; Kalferst 1988: 3–18; Kalferst – Sigl 1985: 9, 17, č. 31, 89; BZO 1975; BZO 1984/85, č. 111b, 462b; BZO 1990/92, č. 400; Vencl 1978; Kamenická 1980.*
- č. 203; **Bílsko – Holovousy**; **pol.:** Kozlovo pole, parc.č. 280/6, údolí Chlumského potoka; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 35 : 166; **mapa:** ZM10 13-21-05; **č. mak.:** 81; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy (3), objekty (3 na k. ú. Bílsko a 10 na k. ú. Chodovice); **nál.:** keramika, drtídlá, zlomek zmořerky; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1995; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M Hořice; **lit.:** *Strnad 1922: 37–42; Pour 1957; Stocký 1926: 102; Kamenická 1980; BZO 1993/95, č. 40.*
- č. 202; **Bílsko – Chlum**; **pol.:** Fléglovo pole, Polákovo pole, parc.č. 366, 365, 38, 48/1, 371, 372; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 106 : 172; **mapa:** ZM10 13-21-05; **č. mak.:** 80; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** zlomky keramiky, BI, drtídlá, kamenné nástroje; **akce:** sběr Kalferst; **rok:** 1983; **dalkult.:** neolit, vypíchaná, středověk, novověk; **ulož.:** M HK př.č. 182/83; M Hořice inv.č. 254, 252, 249; **lit.:** *Strnad 1922: 37–39; Pavlů – Vokolek 1992: 41–87; BZO 1982/83, 9; Preidel s. d.: 12; Zwiefelhofer 1927: 27–31.*
- č. 299; **Biskupice**; **pol.:** naleziště 3a; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 166 : 111; 177 : 118; 181 : 108; 175 : 95; **mapa:** ZM10 24-21-07; **č. mak.:** 125; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika (40), ŠI (9), zlomky kopytovitého klínu; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1999–2001; **dalkult.:** lužická, středověk; **ulož.:** x; **lit.:** *Vích 2001: 29, č. 4; 2002a: 17, č. 6.*
- č. 300; **Biskupice**; **pol.:** naleziště 3b; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 156 : 119; 167 : 128; 171 : 118; 165 : 112; **mapa:** ZM10 24-21-07; **č. mak.:** 125; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** keramika (11), ŠI (2), mazanice (1); **akce:** sběr Vích; **rok:** 1999–2001; **dalkult.:** KLPP, středověk; **ulož.:** x; **lit.:** *Vích 2001: 29, č. 5; 2002a: 17, č. 7.*
- č. 301; **Biskupice**; **pol.:** naleziště 6; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 135 : 102; 139 : 108; 148 : 103; 145 : 96; **mapa:** ZM10 24-21-07; **č. mak.:** 125; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika (1); **akce:** sběr Vích; **rok:** 1999; **dalkult.:** pravěk, doba římská, středověk; **ulož.:** x; **lit.:** *Vích 2001: 30, č. 12.*
- č. 291; **Bohušice**; **pol.:** x; **okr.:** HB; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 154; **Brčkolý**; **pol.:** x; **okr.:** CR; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Šnajdr 1891: 54; Píč 1899: 201; Preidel s. d.: 11.*
- č. 204; **Březovice**; **pol.:** Na parkáně; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** jámy; **nál.:** zásobnice; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** latén, středověk; **ulož.:** M Hořice; **lit.:** *Pour 1957.*
- č. 206; **Březovice**; **pol.:** Březovice – parc.č. 156, 178/1,3, 180/1; Chvalína – parc.č. 175/5–7, 181; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 14 : 348; 10 : 355; 21 : 361; 25 : 355; **mapa:** ZM10 13-21-05; **č. mak.:** 83; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, kamenné nástroje, ŠI, BI, zlomek brousku; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1996; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, latén; **ulož.:** M HK př.č. 176–183/96, 47/70; **lit.:** *Kamenická 1980; BZO 1970, 18; Vích – Vokolek 1997: 6, č. 35; Mangel 1999: 90, č. 5;*
- č. 205; **Březovice – Doubrava**; **pol.:** Březovice – parc.č. 140, 143, 145; Doubrava – parc.č. 267, 274/2, 292, 301, pole statku p. Tomáše; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 433 : 65; 427 : 67; 439 : 69; 432 : 70; **mapa:** ZM10 13-21-05; **č. mak.:** 82; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI, ŠI, zlomky brousku a drtídlá, mazanice, otloukače; **akce:** sběr Kovaříkovi; **rok:** 1998; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, latén; **ulož.:** M HK př.č. 34–43/99; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1999: 4; Kamenická 1980; Vencl 1963: 27; Stocký 1926: 163.*
- č. 207; **Bříšťany**; **pol.:** „Na parkáně“; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 160 : 318; 165 : 316; 165 : 323; **mapa:** ZM10 13-21-15; **č. mak.:** 84; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy, zásobnice; **nál.:** hroty; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** latén, středověk; **ulož.:** x; **lit.:** *Pour 1957.*
- č. 208; **Bříšťany**; **pol.:** „Na drbnici“, parc.č. 287, pole p. Černého; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 270 : 328; **mapa:** ZM10 13-21-15; **č. mak.:** 85; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty (3), jámy;

- nál.:** keramika, mazanice, BI; **akce:** výzkum p. Strnad; **rok:** 1916–1917; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Hořice inv.č. 255, 256; **lit.:** *Strnad 1922:* 41; *Stocký 1926:* 162; *Kamenická 1980.*
- č. 209; **Břístany; pol.:** parc.č. 271; SV od obce; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 313 : 340; **mapa:** ZM10 13-21-15; **č. mak.:** 85; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1975; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1977:* 5, č. 6; *Kamenická 1980.*
- č. 210; **Břístany; pol.:** „Velká drbnice“, pole p. Černého; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 239 : 373; **mapa:** ZM10 13-21-15; **č. mak.:** 86; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** neurčeno; **akce:** výzkum Strnad; **rok:** 1916–17; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Hořice; **lit.:** *Stocký 1926:* 162; *Preidel s. d.:* 13.
- č. 27; **Břístany; pol.:** katastr obce; **okr.:** JC; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** BI, zlomky keramiky; **akce:** sbírka p. Černého; **rok:** x; **dalkult.:** pravěk, vypíchaná, slezskoplatěnická, středověk; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Frolík – Kalferst – Sigl 1984:* 3., č. 4.
- č. 211; **Budčeves; pol.:** „Havraník“, **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 416 : 254; **mapa:** ZM10 13-12-14; **č. mak.:** 87; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, brousek; **akce:** sběr J. Hrdina, J. Prostředník; **rok:** 1989; **dalkult.:** hradištní, středověk; **ulož.:** u autora; **lit.:** *Prostředník 1990:* 22, č. 2.
- č. 212; **Budčeves; pol.:** x; **okr.:** JC; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** pískovcový diskovitý mlát; **akce:** nález B. Hakena při melioraci; **rok:** 1932; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Kopidlno A 65; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 213; **Bukvice; pol.:** parc.č. 166/4, V okraj obce; mezi Bukvicí a Velišem; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 303 : 236; **mapa:** ZM10 03-34-25; **č. mak.:** 88; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jáma; **nál.:** keramika, BI, ŠI; **akce:** sběr; **rok:** 1994; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M Jičín ev.č. 55–56/94; **lit.:** *Ulrychová 1995:* 14, č. 1; BZO 1993/95, č. 91; *Šnajdr – Domečka 1903:* 534–552; *Preidel s. d.:* 13; *Hájek 1940:* 111–126.
- č. 214; **Bukvice; pol.:** parc.č. 17/2; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 290 : 250; **mapa:** ZM10 03-34-25; **č. mak.:** 88; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** jámy; **nál.:** zlomky keramiky, pazourkový úštěpek, kamenný vývrtek; **akce:** sběr Šir; **rok:** 1976; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M HK př.č. 55/78; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 215; **Bukvice; pol.:** čp. 35; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 302 : 258; **mapa:** ZM10 03-34-25; **č. mak.:** 88; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, zvířecí kosti, kameny, zlomky kamenného nástroje; **akce:** nález; **rok:** 1954; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 112/74; **lit.:** BZO 1974, 20; *Vencl 1963;* *Šnajdr – Domečka 1903:* tab. II.
- č. 155; **Bylany; pol.:** parc.č. 377/1, 378/1, 381/1, 382; naleziště IV; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 136 : 88; 143 : 90; 149 : 87; 144 : 83; **mapa:** ZM10 13-42-12; **č. mak.:** 56; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI; **akce:** záchranný výzkum, sběr Frolík, Kalferst, Sigl, Vávra; **rok:** 1981, 1985; **dalkult.:** paleolit, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 44/85; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1986:* 8, č. 15; BZO 1984/85, 40; *Květina 2001b:* 682–703.
- č. 216; **Bystřice u Libáně; pol.:** „Nad bahny“, 400 m SZ od středu obce; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 349 : 67; **mapa:** ZM10 03-34-24; **č. mak.:** 89; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** sběr Zemánek; **rok:** 1986; **dalkult.:** vypíchaná, KLPP, středověk; **ulož.:** u autora; **lit.:** *Prostředník 1990:* 22, č. 5.
- č. 217; **Cerekvice n. Bystřicí; pol.:** „Na kozách“, („Na kopcích“); parc.č. 336; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 49 : 13; 26 : 3; 13 : 16; 18 : 28; 34 : 36; **mapa:** ZM10 13-22-07; **č. mak.:** 90; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, BI, ŠI; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1994; **dalkult.:** vypíchaná, lengyel, lužická, slezskoplatěnická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 54/96, 53/96, 113/85, 166/85, 156/86, 19/88; **lit.:** *Pavlu – Vokolek 1992:* 41–87; *Vích – Vokolek 1997:* 6, č. 36; *Krámský 1932:* č. 10, 97; BZO 1984/85, č. 41; *Sigl – Vokolek 1986:* 8, č. 20; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987:* 5, č. 9; 1989: 6, č. 25; *Kalferst 1988:* 3–18.
- č. 302; **Cerekvice n. Loučnou; pol.:** parc.č. 581, 590, naleziště I, kravín; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 198 : 206; 207 : 201; 218 : 203; 221 : 192; 207 : 198; **mapa:** ZM10 14-31-24; **č. mak.:** 126; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty (15) – chaty, kulové jamky, 2 pece; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI, BI, zlomky drtídel a otloukačů; **akce:** výzkum Vokolek; **rok:** 1980; **dalkult.:** slezskoplatěnická, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 161–163/98, 1–9, 17/80; **lit.:** *Vencl 1965:* 690–694; BZO 1978/79, 16; *Sigl – Vokolek 1979:* 6, č. 8; *Sigl – Vokolek 1982:* 6, č. 4; *Vokolek 1982:* 61–80; BZO 1980/81, 31; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1999:* 4, č. 9; *Vích 2002b:* 7–78.
- č. 303; **Cerekvice n. Loučnou; pol.:** parc.č. 469/1, naleziště XI; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 210 : 239; 220 : 245; 229 : 242; 216 : 236; **mapa:** ZM10 14-31-24; **č. mak.:** 126; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** keramika; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1999; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 170/98, 146/99; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1999:* 4, č. 16; *Vích 2002b:* 7–78.
- č. 304; **Cerekvice n. Loučnou; pol.:** „u cukrovaru (školy)“, naleziště III; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 88 : 267; 99 : 271; 104 : 263; 95 : 256; **mapa:** ZM10 14-31-24; **č. mak.:** 127; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1999; **dalkult.:** vypíchaná, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 176/99, 165/98, 166/98, 145/99; **lit.:** *Pavlu – Vokolek 1992:* 41–87; *Vokolek 1982:* 61–80; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1999:* 4, č. 12; *Vích 2002b:* 7–78.

- č. 305; **Cerekvice n. Loučnou**; **pol.:** katastr; **okr.:** SY; **přeslok.:** 4; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr J. Šmaha, J. Andrlie; **rok:** x; **dalkult.:** neolit, jevišovická, slezskoplatěnická, KLPP, středověk, novověk; **ulož.:** x; **lit.:** *Vich 1999; 2002b: 7–78.*
- č. 11; **Čáslavky**; **pol.:** Černožice; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 191 : 220; 178 : 224; 172 : 236; 179 : 243; 185 : 241; 194 : 226; **mapa:** ZM10 13-22-05; **č. mak.:** 4; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Hrochová 1978.*
- č. 12; **Čáslavky**; **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 159 : 209; 171 : 216; 180 : 181; 185 : 199; **mapa:** ZM10 13-22-05; **č. mak.:** 4; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 13; **Čáslavky**; **pol.:** Sebuč; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 170 : 273; **mapa:** ZM10 13-22-05; **č. mak.:** 5; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Zouzal 1912: 101–103.*
- č. 335; **Čáslavky**; **pol.:** parc.č. 74, 82, 83, 91, 92/2, 99, 100; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 156 : 210; 165 : 211; 170 : 216; 186 : 198; 185 : 185; 181 : 180; 177 : 224; **mapa:** ZM10 13-22-05; **č. mak.:** 149; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** objekty (86); **nál.:** zlomky keramiky, mazanice; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, doba římská, lužická; **ulož.:** M HK př.č. 18/84, 1–59/86; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1982: 6, č. 5; BZO 1980/81, 14; 1986: 9, č. 21.*
- č. 336; **Čáslavky**; **pol.:** parc.č. 112/2, 126, 131, 136/3; Mokřiny; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 171 : 234; 176 : 242; 188 : 236; 193 : 224; 190 : 219; **mapa:** ZM10 13-22-05; **č. mak.:** 149; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, kamenné nástroje, ŠI, pazourek; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1983; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, doba římská; **ulož.:** M HK př.č. 43–44/81, 194/81, 196/81, 20–21/84; **lit.:** *BZO 1980/81, č. 14; BZO 1982/83, č. 19; Frolík – Kalferst – Sigl 1984: 3, č. 5; Sigl – Vokolek 1982: 6, č. 5.*
- č. 337; **Čáslavky**; **pol.:** parc.č. 131, 132; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 197 : 217; **mapa:** ZM10 13-22-05; **č. mak.:** 149; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, kamenné nástroje, ŠI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1980–1981; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, doba římská; **ulož.:** M HK př.č. 2–3/81, 43–44/81, 193–196/81; **lit.:** *BZO 1980/81, 14; Sigl – Vokolek 1982: 6, č. 5.*
- č. 338; **Čáslavky**; **pol.:** parc.č. 112/1, 125, 136/3, 113/1; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 198 : 267; **mapa:** ZM10 13-22-05; **č. mak.:** 149; **č. komp.:** 4; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, kamenné nástroje, ŠI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1980–1981; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, doba římská; **ulož.:** M HK př.č. 2–3/81, 43–44/81, 193–196/81; **lit.:** *BZO 1980/81, 14; Sigl – Vokolek 1982: 6, č. 5.*
- č. 14; **Černožice – Semonice**; **pol.:** parc.č. 164/1; 556/2; u železniční trati; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 80 : 69; 84 : 70; 81 : 38; 78 : 38; 75 : 36; **mapa:** ZM10 13-22-09; **č. mak.:** 6; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Boček, Vokolek; **rok:** 1987, 1988; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 121/89, 12/89, 82/89; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1990: 6, č. 27; Vokolek 1989: 20–25; BZO 1990/92 č. 235, 236.*
- č. 15; **Černožice – Semonice**; **pol.:** parc.č. 165/1, 167/1, 169/1, překop silnice; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 96 : 83; 101 : 81; 93 : 70; **mapa:** ZM10 13-22-09; **č. mak.:** 6; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, BI; **akce:** sběr Boček, Kučera; **rok:** 1987, 1988; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M HK př.č. 166/88, 114/89; **lit.:** *BZO 1990/92, č. 230; Kalferst – Sigl – Vokolek 1989: 6, č. 30; 1990: 6, č. 29; Vokolek 1989: 20–25.*
- č. 16; **Černožice – Semonice**; **pol.:** parc.č. 165/2, 167/2, 167/1, 169/1, 187, 188; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 107 : 81; 115 : 78; 114 : 67; 101 : 69; 96 : 83; 101 : 81; 93 : 70; **mapa:** ZM10 13-22-09; **č. mak.:** 6; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1987; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 115/89, 114/89, 116/89; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1990: 6, č. 28; BZO 1990/92 č. 229.*
- č. 17; **Černožice**; **pol.:** Čáslavky; **okr.:** HK; **přeslok.:** 4; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná, doba římská, hradištní; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Pamětní kniha města Smiřic I, 66, 69–70; Bačová 1994: 11.*
- č. 18; **Černožice**; **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická; **ulož.:** x; **lit.:** *Pamětní kniha města Smiřic I, 66–68; Bačová 1994: 15.*
- č. 19; **Černožice**; **pol.:** Čáslavky; **okr.:** HK; **přeslok.:** 4; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jaroměř; **lit.:** *NZ ARÚ, č. j. 4881/40 (J.Rulf); Stocký 1926: 162; Preidel s. d.: 18; Duška 1898: 43; Domečka 1902–1903, 537.*
- č. 20; **Černožice**; **pol.:** Čáslavky; **okr.:** HK; **přeslok.:** 4; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jaroměř; **lit.:** *Zouzal 1908: 64, 94, 183; 1912: 36–40, 69–71.*
- č. 21; **Černožice**; **pol.:** Čáslavky; **okr.:** HK; **přeslok.:** 4; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Subrt 1949: 7–9.*

- č. 22; **Černožice**; **pol.**: katastr obce; **okr.**: HK; **přeslok.**: 4; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: vypíchaná, lužická, slezskoplatěnická, středověk; **ulož.**: x; **lit.**: *Piž 1899*: 203; *Domečka 1904*: 262; *Stocký 1926*: 166; *Poche 1937*.
- č. 23; **Černožice**; **pol.**: x; **okr.**: HK; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: x; **lit.**: *Šimák 1932*.
- č. 24; **Černožice**; **pol.**: x; **okr.**: HK; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: vypíchaná; **ulož.**: x; **lit.**: *Berger 1959*.
- č. 25; **Černožice**; **pol.**: x; **okr.**: HK; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: x; **lit.**: *Neustupný 1932–1933*: 24–33.
- č. 26; **Černožice**; **pol.**: x; **okr.**: HK; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomek keramiky; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: M Jaroměř; **lit.**: *Vencl 1963*.
- č. 218; **Červená Třešná**; **pol.**: V břeh vodoteče, Z a SZ svah protáhlé kupy, V od osady Jahodná; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 461 : 43; **mapa**: ZM10 03-43-25; **č. mak.**: 91; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, mazanice; **akce**: povrchový průzkum; **rok**: 1986/87; **dalkult.**: středověk; **ulož.**: M HK; **lit.**: BZO 1986/87, č. 60.
- č. 286; **České Meziříččí**; **pol.**: v okolí dvora Vranova; **okr.**: RK; **přeslok.**: 1; **lok.**: 227 : 13; 230 : 38; 263 : 38; 263 : 15; **mapa**: ZM10 14-11-16; **č. mak.**: 119; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, mazanice, BI, ŠI, kopytovité klíny; **akce**: sběr Dragoun; **rok**: 1988; **dalkult.**: vypíchaná, eneolit, KLPP, hradištní; **ulož.**: M HK př.č. 72/88; **lit.**: BZO 1976/77, č. 51, 24.
- č. 219; **Česov**; **pol.**: trasa vlečky k cukrovaru; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 280 : 97; 274 : 101; 274 : 110; 285 : 113; **mapa**: ZM10 13-21-06; **č. mak.**: 92; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: pazourkové jádro, kamenná sekerka, keramika; **akce**: nález; **rok**: 1937; **dalkult.**: vypíchaná; **ulož.**: M Kopidlno A 337; **lit.**: nepubl. nálezy; **pozn.**: na katastru se předpokládají další naleziště.
- č. 28; **Čistěves**; **pol.**: parc.č. 221/1, 222; **okr.**: HK; **přeslok.**: 1; **lok.**: 423 : 118; 426 : 127; 444 : 123; 446 : 115; 439 : 109; **mapa**: ZM10 13-22-11; **č. mak.**: 8; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, ŠI; **akce**: sběr Urban, Vávra; **rok**: 1984; **dalkult.**: únětická; **ulož.**: M HK př.č. 19/85; **lit.**: *Kalferst – Sigl 1985*: 7, č. 17; *Kalferst 1988*: 3–18.
- č. 29; **Čistěves**; **pol.**: parc.č. 227, 228, 229, 232–235, 241, 242, (Benátky 314, 315, 307/9, 309) z lesa Svib; **okr.**: HK; **přeslok.**: 1; **lok.**: 456 : 110; 457 : 115; 466 : 106; 465 : 95; 460 : 98; **mapa**: ZM10 13-22-11; **č. mak.**: 8; **č. komp.**: 2; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, mazanice, kamenné nástroje; **akce**: sběr Urban; **rok**: 1954/1955; **dalkult.**: neolit, vypíchaná, slezskoplatěnická, hradištní; **ulož.**: M HK př.č. 108–111/75; **lit.**: nepubl. nálezy.
- č. 142; **Dašice**; **pol.**: x; **okr.**: PU; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: M Dašice; **lit.**: *Preidel s. d.*: 21; NZ ARÚ č. j. 452/36 (J. Rulf).
- č. 306; **Desná**; **pol.**: za čp. 23; **okr.**: SY; **přeslok.**: 2; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: ŠI, BI; **akce**: sběr Drábek, Boštík; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: M HK př.č. 72/78; **lit.**: *Vích 2002b*: 7–78; *Justová 1968*: 31.
- č. 220; **Dětěnice**; **pol.**: x; **okr.**: JC; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: sekerka, kamenný úštěp, zlomky keramiky; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: M Libáň P 129c; **lit.**: nepubl. nálezy.
- č. 287; **Dobřany**; **pol.**: zahrada blázince; **okr.**: RK; **přeslok.**: 3; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: vypíchaná; **ulož.**: M Náchod; **lit.**: *Stocký 1926*: 162.
- č. 30; **Dohalice**; **pol.**: parc.č. 300/1, 3, 8–14, Sovětice parc.č. 369, 370/92; **okr.**: HK; **přeslok.**: 1; **lok.**: 288 : 51; 297 : 89; 309 : 75; 283 : 74; **mapa**: ZM10 13-22-11; **č. mak.**: 9; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, mazanice, BI, zlomky kamenné nádoby; **akce**: sběr Vokolek, Boček; **rok**: 1987, 1990; **dalkult.**: lužická, slezskoplatěnická, latén, římská, hradištní, středověk; **ulož.**: M HK př.č. 369, 370/92; **lit.**: *Kalferst – Sigl – Vokolek 1993*: 7, č. 29.
- č. 143; **Dolany**; **pol.**: parc.č. 586; naleziště II A; **okr.**: PU; **přeslok.**: 1; **lok.**: 193 : 351; 198 : 349; 196 : 343; 189 : 347; **mapa**: ZM10 13-24-16; **č. mak.**: 51; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: ŠI, zlomky keramiky; **akce**: sběr Sigl, Vokolek; **rok**: 1991; **dalkult.**: vypíchaná, středověk; **ulož.**: M HK př.č. 41/91; **lit.**: *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992*: 10, č. 36; BZO 1990/92, č. 313.
- č. 144; **Dolany**; **pol.**: parc.č. 591, 593/1,2, 596; naleziště II; **okr.**: PU; **přeslok.**: 1; **lok.**: 207 : 330; 208 : 331; 208 : 329; 210 : 330; **mapa**: ZM10 13-24-16; **č. mak.**: 51; **č. komp.**: 2; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, ŠI, drtidla; **akce**: sběr Sigl, Vokolek; **rok**: 1992; **dalkult.**: vypíchaná, únětická, doba římská,

středověk; **ulož.:** M HK př.č. 149, 176/89; 82, 83/90; 36, 38, 40/91; 238a/93; **lit.:** BZO 1990/92 č. 314; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1990:* 7, č. 39; *1991–1992:* 10, č. 35; *1994:* 4, č. 13.

č. 339; **Dolany; pol.:** parc.č. 471, 479–480, 482–495/1, 2; naleziště V; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 337 : 319; 340 : 327; 365 : 329; 382 : 312; 380 : 299; 370 : 291; **mapa:** ZM10 13-22-05; **č. mak.:** 150; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, kamenný dřík; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1981; **dalkult.:** slezskoplatěnická, doba římská; **ulož.:** M HK př.č. 5/82; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 221; **Dolní Dobrá Voda; pol.:** „Na dráze“; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 30 : 288; 42 : 277; 58 : 286; **mapa:** ZM10 13-21-10; **č. mak.:** 93; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty (3); **nál.:** 1 zlomek keramiky předaný L. Domečkovi nelze již pro jeho nevidenci ve starých sbírkách dohledat; **akce:** nález; **rok:** poč. 20. stol.; **dalkult.:** vypíchaná, KLPP; **ulož.:** M Hořice, M HK; **lit.:** *Kalferst 1996b:* 4–10; *Domečka 1900–1901:* 389–394; *Pokorný 1903:* 167–170; *Pokorný 1895:* 458; *Stocký 1926:* 162; *Zwielhofer 1927:* 27–31; *Šimák 1932; Kamenická 1980; Preidel s. d.:* 12.

č. 31; **Dolní Přím; pol.:** Na panských polích; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-21; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** keramika, BI, drtidla; **akce:** x; **rok:** 1911; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** x; **lit.:** *Domečka – Žaloudek:* III, 134–135; *Bačová 1994:* 23.

č. 32; **Dolní Přím; pol.:** „U pálenky“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-21; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** sběr; **rok:** 1912; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Domečka – Žaloudek:* II, 404.

č. 33; **Dolní Přím; pol.:** u domu čp. 1132; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-21; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** 1911; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Domečka – Žaloudek:* III, 452.

č. 224; **Doubrava; pol.:** katastr obce; **okr.:** JC; **přeslok.:** 4; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, BI; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** eneolit; **ulož.:** M Hořice; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 225; **Drahoraz; pol.:** příkop Z od kostela; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 204 : 20; **mapa:** ZM10 13-12-05; **č. mak.:** 94; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice; **akce:** sběr Slávik; **rok:** 1992; **dalkult.:** lužická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 418/92; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1993:* 8, č. 31.

č. 156; **Dřenice; pol.:** parc.č. 252, 256; naleziště I; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 114 : 60; 114 : 55; 124 : 61; 124 : 64; **mapa:** ZM10 13-42-07; **č. mak.:** 57; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI; **akce:** sběr Sigl, Vokolek; **rok:** 1985; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 66/85; **lit.:** BZO 1984/85, 100; *Sigl – Vokolek 1986:* 11, č. 35; *Vencl 1963; Května 2001b:* 682–703.

č. 157; **Dřenice; pol.:** parc.č. 133/1, 134, 139, 140, 141, 142; naleziště II; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 176 : 347; 180 : 361; 190 : 361; 189 : 354; 182 : 359; **mapa:** ZM10 13-42-12; **č. mak.:** 58; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, otloukač; **akce:** sběr Sigl, Vokolek; **rok:** 1985; **dalkult.:** latén, doba římská, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 67, 68/85; 16/73; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1986:* 11, č. 36; *Charvátová – Spurný – Venclová 1992:* 46; BZO 1984/85, 45; *Frolík – Sigl 1995:* 84; *Května 2001b:* 682–703.

č. 158; **Dřenice; pol.:** parc.č. 148; naleziště V; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 160 : 369; 159 : 0; 172 : 379; 172 : 372; **mapa:** ZM10 13-42-12; ZM10 13-42-07; **č. mak.:** 58; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** sběr Sigl, Vokolek; **rok:** 1985; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 194/84, 69/85; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1986:* 11, č. 37; BZO 1984/85, 45.

č. 159; **Dřenice; pol.:** x; **okr.:** CR; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** zlomky keramiky, BI, ŠI; **akce:** sběr M Chrudim; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Chrudim; **lit.:** *Knor 1948.*

č. 333; **Dubeneč; pol.:** parc.č. 459, 450/2, 462–464; J okraj obce Z od silnice do Vilantic; **okr.:** TU; **přeslok.:** 1; **lok.:** 92 : 140; **mapa:** ZM10 13-22-03; **č. mak.:** 147; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, zlomky broušených nástrojů, ŠI, mazanice; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** KLPP, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 142/88; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1989:* 9, č. 50.

č. 334; **Dubeneč; pol.:** parc.č. 235, 236, 245, 246, 255, 256, 268, 269, 278, 279, 286, 288, 292, 226, 234, 244, 247, 254, 257, 266, 270, 277, 280, 287, 228; SZ od silnice do Litiče; **okr.:** TU; **přeslok.:** 1; **lok.:** 209 : 48; 238 : 159; **mapa:** ZM10 13-22-03; **č. mak.:** 148; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, kameny; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 146/88; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1989:* 9, č. 49.

č. 307; **Hlásnice; pol.:** U Magdalény; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 111 : 51; **mapa:** ZM10 24-12-12; **č. mak.:** 128; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště vřšinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** NZ ARÚ č. j. 4909/41 (J. Rulf).

č. 34; **Hlušice; pol.:** u cesty „Maršovka“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 126 : 103; **mapa:** ZM10 13-21-17; **č. mak.:** 10; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, BI, ŠI, přelasy; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** x; **lit.:** *Horyna 1969:* 150.

- č. 35; **Hlušičky**; **pol.:** naleziště II, parc.č. 143, 144/1,2, 145–150, 153–4, 156, 173–6, 181/1,2, 182/1,2, 185, 187–8, pole východně od polohy „Ulice“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 55 : 79; 100 : 74; 96 : 46; 58 : 41; 51 : 73; **mapa:** ZM10 13-21-17; **č. mak.:** 11; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, zlomek kam.nástroje, BI, ŠI, zlomek drtidla; **akce:** sběr Tichý; **rok:** 1986–1987; **dalkult.:** vypíchaná, eneolit, lužická, KLPP, halštat – latén, doba římská, doba hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 92–104/88, 106–113, 115/88; **lit.:** BZO 1986/87, č. 115; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1989:* 9, č. 54.
- č. 36; **Hněvčeves**; **pol.:** parc.č. 318, 319/1,2, 320, 321; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 410 : 210; **mapa:** ZM10 13-22-11; **č. mak.:** 3; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI; **akce:** sběr Urban, Vávra; **rok:** 1984; **dalkult.:** latén, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 8/85; **lit.:** *Mangel 1999:* 91, č. 9; *Kalferst – Sigl 1985:* 9, č. 32; BZO 1984/85, č. 111b.
- č. 37; **Hněvčeves**; **pol.:** parc.č. 348/10,31; „Staveniště“ okolí zastávky ČSD; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 441 : 257; **mapa:** ZM10 13-22-11; **č. mak.:** 3; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** 2 kúlové jamky; **nál.:** neurčeno; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1987; **dalkult.:** KNP; **ulož.:** x; **lit.:** *Kalferst 1988:* 3–18.
- č. 38; **Hněvčeves**; **pol.:** parc.č. 327 (k. ú. Hněvčeves); 452, 578 (k. ú. Sovětice); „Pod Skalkou“; naleziště IV; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 399 : 173; 403 : 179; 407 : 174; 403 : 169; **mapa:** ZM10 13-22-11; **č. mak.:** 3; **č. komp.:** 4; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná, latén, hradištní; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Kalferst 1988:* 3–18; *Mangel 1999:* 92, č. 16.
- č. 145; **Holice**; **pol.:** x; **okr.:** PU; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M HK, M Pardubice; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 226; **Holín**; **pol.:** mezi obcemi Holín a Ohaveč; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 392 : 291; 446 : 262; 388 : 290; 438 : 274; 438 : 241; 440 : 269; **mapa:** ZM10 03-34-20; **č. mak.:** 95; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy (3); **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, BI, ŠI, části zrnůtek, kamenné nástroje (9); **akce:** povrchový průzkum Ulrychová; **rok:** 1990/91; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M Jičín; **lit.:** BZO 1990/92, č. 415.
- č. 39; **Holohlavý**; **pol.:** parc.č. 448/8–10,14,37; Sehnoutkův sad; „Na výsluní“; zahrada čp. 95 a okolí; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 472 : 209; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 12; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** část domu; **nál.:** keramiky; **akce:** výzkum; **rok:** 1983; **dalkult.:** neolit, vypíchaná, lengyel, halštat, latén, středověk; **ulož.:** M HK (Smířice); **lit.:** *Kalferst 1983:* 12–14; 1984: 13–18; BZO 1973; BZO 1982/83, č. 91; *Vencl 1963:* 24.
- č. 40; **Holohlavý**; **pol.:** parc.č. 259/1, 268/1, 484; naleziště 3; „u hydroglobů“; průkop vodovodu; po levé straně silnice HK – Jaroměř; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 23 : 268; 32 : 273; **mapa:** ZM10 13-22-14; **č. mak.:** 13; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** 13 objektů, žlab; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, BI, mazanice, zlomky zv. kostí, zlomky drtidla; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1975; **dalkult.:** vypíchaná, lengyel, zvoncové poháry, lužická, římská, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 141/88; 53 – 63/76; 43–45/71; 20–21/75; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1977:* 11, č. 46; *Vokolek 1985:* 40–64; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1989:* 10, č. 60; BZO 1971, č. 44; BZO 1975, č. 58; BZO 1976/77, č. 41; BZO 1982/83, č. 35.
- č. 41; **Holohlavý**; **pol.:** parc.č. 245/1–29; 248; statek p. Tučka č.p. 52; naleziště 5; pole „U dráhy“; Z od železniční trati naleziště V; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 58 : 273; 66 : 275; 72 : 268; 83 : 260; 88 : 252; 76 : 244; 62 : 253; 72 : 268; **mapa:** ZM10 13-22-14; **č. mak.:** 13; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** kruhová kúlová jáma, chata, 2 žlaby; **nál.:** keramiky, ŠI, BI, drtidla, mazanice; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1986, 1990; **dalkult.:** neolit, vypíchaná, nálevkovitých pohárů, lužická, latén, římská, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 37/83, 109–110/85, 207/89, 141/88; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1983:* 6, č. 17; 1986: 12, č. 41; *Boček 1988a:* 19–33; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1989:* 10, č. 60; 1990: 9, č. 58; BZO 1982/83, č. 35; BZO 1984/85, č. 114; BZO 1990/92 č. 416; *Duška 1898:* 43; *Pavlu – Vokolek 1996:* 5–60; *Domečka – Žaloudek:* II, 631–633.
- č. 42; **Holohlavý**; **pol.:** parc.č. 253, 255, 256, 23, 24, 25; naleziště 3a; severní okraj obce, u úvozu vedle děkanské zahrady, č. 78 (p. Tuček); **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 35 : 263; **mapa:** ZM10 13-22-14; **č. mak.:** 13; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** 39 objektů, 4 chaty; **nál.:** zlomky keramiky, zlomky drtidla, kosti, mazanice, ŠI, BI; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1990; **dalkult.:** vypíchaná, lengyel, zvoncové poháry, lužická, latén; **ulož.:** M HK př.č. 53–61/76; 116/83; 76/91; 260/93; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1983:* 6, č. 15; *Vokolek 1987a:* 38–50; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992:* 11, č. 51; 1994: 5, č. 24; *Kalferst 1991–1992a:* 40–46; BZO 1976/77, 106; BZO 1982/83, 35; BZO 1990/92, č. 417; *Domečka 1902–1903:* 207–209.
- č. 43; **Holohlavý**; **pol.:** parc.č. 341, 7b, u ohybu silnice Holohlavý – Habřina; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 375 : 364; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 14; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, zlomky BI, zlomek pískovcového brousku, zlomky tkalcovského závaží; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** lužická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 89/86; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987:* 7, č. 29; BZO 1986/87, č. 120c.
- č. 44; **Holohlavý**; **pol.:** katastr obce; **okr.:** HK; **přeslok.:** 4; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, lužická, hradištní; **ulož.:** x; **lit.:** *Přč 1899:* 206; *Duška 1898;* *Stocký 1926:* 231.

- č. 227; **Holovousy**; **pol.:** V od obce; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 366 : 279; 396 : 283; 385 : 289; **mapa:** ZM10 13-12-09; **č. mak.:** 81; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** keramika, ŠI; **akce:** x; **rok:** 1995; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Hořice; **lit.:** *Ulrychová 1999b*: 5–9.
- č. 228; **Horní Lochov – Prachovské skály**; **pol.:** Šikmá věž; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 231 : 53; **mapa:** ZM10 03-34-15; **č. mak.:** 96; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** výzkum L. Šnajdra; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** x; **lit.:** *Kasalický a kol. 1948*: 111; *Šimák 1932*; *Skutil 1929–1930*: 1–5; *Šnajdr 1891*: 35; *Hájek 1940*: 111–126; *Turek 1946*: 30; *Stocký 1926*: 165; *Filip 1947*: 285; *Preidel s. d.*: 13.
- č. 45; **Horní Přím**; **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** 1911; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 326; **Horní Sloupnice**; **pol.:** naleziště V a; **parc.č.** 1768/1, 1769/1,2; **okr.:** ÚO; **přeslok.:** 1; **lok.:** 418 : 64; 430 : 68; 441 : 61; 429 : 56; **mapa:** ZM10 14-31-20; **č. mak.:** 141; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** zlomek drtidla, zlomky keramiky, ŠI, mazanice, BI; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1990–1998; **dalkult.:** paleolit, mezolit, vypíchaná, eneolit, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 115–120, 316–318/92, 92–99/96; **lit.:** *Vích – Vokolek 1993*: 20–28; 1997: 11, č. 89; *Vích 2002b*: 7–78.
- č. 327; **Horní Sloupnice**; **pol.:** naleziště VI b; **parc.č.** 1593, 1621, 1622; **okr.:** ÚO; **přeslok.:** 1; **lok.:** 337 : 21; 364 : 38; 377 : 16; 357 : 2; 346 : 00; **mapa:** ZM10 14-31-20; **č. mak.:** 142; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** ŠI, BI, zlomky drtidla, otloukače, zlomky keramiky, mazanice, křesadlo; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1989–1992; **dalkult.:** mezolit, nálevkovité poháry, lužická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 21–31, 67–68, 123–124, 162–178, 216–228, 320–326/92; **lit.:** *Vích – Vokolek 1993*: 20–28; 1997: 11, č. 90; *Vích 2002b*: 7–78.
- č. 328; **Horní Sloupnice**; **pol.:** naleziště V c; **okr.:** ÚO; **přeslok.:** 1; **lok.:** 397 : 31; 410 : 42; 419 : 29; 408 : 14; **mapa:** ZM10 14-31-20; **č. mak.:** 142; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** zlomek drtidla, zlomky keramiky, ŠI, BI; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1998; **dalkult.:** mezolit, lengyel, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 7–8/93, 58/93, 10–12/94, 142/94, 111/98; **lit.:** *Vích 2002b*: 7–78.
- č. 340; **Hořnice**; **pol.:** **parc.č.** 413/2, 414/1; „U pískoviště“; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 260 : 163; 266 : 156; 257 : 167; **mapa:** ZM10 13-22-04; **č. mak.:** 151; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK (st.); **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy (17); **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, brousek, ŠI, kamenné nástroje, zlomek drtidla; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1979; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M HK př.č. 132–144/78, 51/81; **lit.:** *Pavlu – Vokolek 1992*: 41–87; *Vávra 1979*: 77–90; *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*: 57; *BZO 1976/77*, 117; *Vencl 1963*: 25–27.
- č. 341; **Hořnice**; **pol.:** **parc.č.** 4; Z od tvrže; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 348 : 128; 343 : 129; 341 : 135; 343 : 144; 348 : 134; **mapa:** ZM10 13-22-04; **č. mak.:** 152; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI, kamenný brousek, sklovina; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, latěn; **ulož.:** M HK př.č. 150–151/87; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987*: 7, č. 31; *BZO 1986/87*, č. 131a.
- č. 342; **Hořnice**; **pol.:** **parc.č.** 162, 172/1, 173, 177; Z část pole SV od rohu oplocení objektů JZD; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 424 : 156; 419 : 170; 428 : 184; 442 : 168; **mapa:** ZM10 13-22-04; **č. mak.:** 153; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK (st.); **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, zlomky kamenných nástrojů; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1985; **dalkult.:** lužická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 184/81, 94/86; **lit.:** *Pavlu – Vokolek 1992*: 41–87; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987*: 8, č. 33.
- č. 229; **Hořice**; **pol.:** areál Kloutvorovy pily, konec Haberské ulice; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 262 : 159; **mapa:** ZM10 13-21-05; **č. mak.:** 97; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** keramika, BI, ŠI, mazanice; **akce:** sběr Petera, Rohoznický; **rok:** 1917; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M Hořice př.č. 51–54/87; **lit.:** *Pokorný 1903*: 167–170; *Kalferst 1995c*: 3–12; *Sklenář 1992*: 64.
- č. 46; **Hoříněves**; **pol.:** **parc.č.** 226, 229, 230, 234, 235; k. ú. Račice **parc.č.** 724/1, 726/1, 727/1, 728/1, 729; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 395 : 276; 389 : 291; 429 : 297; 428 : 283; **mapa:** ZM10 13-22-12; **č. mak.:** 15; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, zlomky kadlubu, ŠI, BI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1985; **dalkult.:** lužická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 159/85; **lit.:** *BZO 1984/85*, č. 131; *Sigl – Vokolek 1986*: 12, č. 43.
- č. 47; **Hradec Králové**; **pol.:** Pražské předměstí; ul. Wintrova, před čp. 1120, „Voltovy kouty“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** 2 zlomky keramiky; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** pravěk; **ulož.:** x; **lit.:** *Kuchařík 1999*: 154–158; nepubl. nálezy.
- č. 160; **Hrochův Týnec**; **pol.:** **parc.č.** 909; naleziště 4b; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 374 : 78; 373 : 85; 373 : 79; 375 : 82; **mapa:** ZM10 13-42-14; **č. mak.:** 59; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Sigl, Vávra; **rok:** 1985; **dalkult.:** doba římská, hradištní; **ulož.:** M HK př.č. 42/85; **lit.:** *BZO 1984/85*, č. 145c; *Sigl – Vokolek 1986*: 13, č. 48.
- č. 161; **Hrochův Týnec**; **pol.:** dům čp. 80, Podborská ulice; **okr.:** CR; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** zlomek keramiky, sekerka, kostěné nástroje, korál; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Chručim; **lit.:** *Frolík 1980b*: 21; *Stocký 1926*: 163; *Preidel s. d.*: 11; *Drábek 1915*: 106; *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*: 66; *Knor 1948*: 43–46.

- č. 230; **Hřmenín**; **pol.**: 300m SZ od okraje obce; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 123 : 252; **mapa**: ZM10 03-34-24; **č. mak.**: 98; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: objekt; **nál.**: keramika; **akce**: x; **rok**: 1972; **dalkult.**: x; **ulož.**: M Sobotka; **lit.**: BZO 1972, 61.
- č. 231; **Hřmenín**; **pol.**: pole p. Kelbicha, čp. 2 asi 60 m za stodolou; **okr.**: JC; **přeslok.**: 3; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: poč. 20. stol.; **dalkult.**: x; **ulož.**: x; **lit.**: *Pažout 1927–1928*: 152–156.
- č. 232; **Hřmenín**; **pol.**: pole p. Lemberka, „U tří svatých“; **okr.**: JC; **přeslok.**: 3; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: x; **lit.**: *Pažout 1927–1928*: 152–156; *Preidel s. d.*: 13.
- č. 343; **Hustřany**; **pol.**: k Chotěborkám; **okr.**: NA; **přeslok.**: 3; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: jáma; **nál.**: keramika; **akce**: výzkum Šnajdr; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: x; **lit.**: *Zouzal 1908*: 61–65, 94–98, 183–185; *1912*: 36–40, 69–70.
- č. 48; **Hvozdnice**; **pol.**: x; **okr.**: HK; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: x; **lit.**: nepubl. nálezy.
- č. 49; **Chlum**; **pol.**: parc.č. 273, 280; **okr.**: HK; **přeslok.**: 2; **lok.**: x; **mapa**: ZM10 13-22-17; **č. mak.**: 16; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, mazanice, ŠI, kamenné nástroje, přeslen; **akce**: sběr Urban; **rok**: 1976; **dalkult.**: latén, středověk; **ulož.**: M HK př.č. 51/77; **lit.**: nepubl. nálezy.
- č. 50; **Chlum**; **pol.**: x; **okr.**: HK; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, kamenné nástroje, mazanice, ŠI; **akce**: sběr Urban; **rok**: 1977; **dalkult.**: vypíchaná, lužická; **ulož.**: M HK př.č. 61/78; **lit.**: nepubl. nálezy.
- č. 51; **Chlumec n. Cidlinou**; **pol.**: x; **okr.**: HK; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: x; **lit.**: nepubl. nálezy.
- č. 52; **Chlumec n. Cidlinou**; **pol.**: x; **okr.**: HK; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: x; **lit.**: NZ ARÚ, č. j. 4877/46 (J. Rulř).
- č. 308; **Chornice**; **pol.**: Pod Hušákem (1A); **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 310 : 295; 322 : 302; 350 : 300; 340 : 286; 357 : 276; **mapa**: ZM10 24-21-06; **č. mak.**: 129; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika; **akce**: sběr Tichý, Thér; **rok**: 1996–97; **dalkult.**: lužická; **ulož.**: x; **lit.**: *Mackerle 1948*; *Tichý – Thér 1997*; *Duchač – Thér – Tichý 1997*: 52–64; *Mackerle – Továrek – Vacová 1946*: 80; *Šolle 1941*: 59–61.
- č. 309; **Chornice**; **pol.**: Pod Hušákem (1B); **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 345 : 280; 360 : 295; 364 : 287; 361 : 279; 357 : 276; **mapa**: ZM10 24-21-06; **č. mak.**: 129; **č. komp.**: 2; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika; **akce**: sběr Tichý, Thér; **rok**: 1996–97; **dalkult.**: lužická; **ulož.**: x; **lit.**: *Mackerle 1948*; *Tichý – Thér 1997*; *Duchač – Thér – Tichý 1997*: 52–64; *Mackerle – Továrek – Vacová 1946*: 80; *Šolle 1941*: 59–61.
- č. 310; **Chornice**; **pol.**: naleziště 4a; **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 387 : 333; 405 : 360; 431 : 352; 412 : 324; **mapa**: ZM10 24-21-06; **č. mak.**: 130; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: objekty; **nál.**: keramika (57+46), BI (8), ŠI (3), pískovcový brousek (1), dřík, zlomky drtidel; **akce**: sběr Vích; **rok**: 2000–2002; **dalkult.**: pravěk, neolit, lužická, středověk; **ulož.**: x; **lit.**: *Vích 2001*: 34, č. 33; *2003*: 35, č. 25.
- č. 311; **Chornice**; **pol.**: naleziště 15a; **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 215 : 000; 235 : 29; 269 : 27; 255 : 000; 215 : 380; 255 : 380; 252 : 365; **mapa**: ZM10 24-21-02; ZM10 24-21-07; **č. mak.**: 131; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: objekty; **nál.**: BI (3), ŠI (3), keramika; **akce**: sběr Vích; **rok**: 1999–2002; **dalkult.**: paleolit?, pravěk, lužická, středověk; **ulož.**: x; **lit.**: *Vích 2001*: 37, č. 50; *2002a*: 21, č. 27; *2003*: 37, č. 34.
- č. 312; **Chornice**; **pol.**: naleziště 23a; **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 329 : 221; 334 : 233; 338 : 216; 351 : 229; 348 : 218; 338 : 216; **mapa**: ZM10 24-21-06; **č. mak.**: 132; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: objekty; **nál.**: keramika (82), ŠI (5); **akce**: sběr Vích; **rok**: 2000–2002; **dalkult.**: neolit, MMK?, latén, hradištní; **ulož.**: x; **lit.**: *Vích 2001*: 39, č. 61; *2002a*: 22, č. 31; *2003*: 38, č. 40.
- č. 313; **Chornice**; **pol.**: naleziště 23b; **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 319 : 227; 325 : 243; 335 : 242; 330 : 226; **mapa**: ZM10 24-21-06; **č. mak.**: 132; **č. komp.**: 2; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: objekty; **nál.**: keramika (16); **akce**: sběr Vích; **rok**: 2000–2002; **dalkult.**: MMK, neolit, pravěk, hradištní; **ulož.**: x; **lit.**: *Vích 2001*: 39, č. 62; *2002a*: 22, č. 32; *2003*: 38, č. 41.
- č. 53; **Chotělice**; **pol.**: parc.č. 318/1; naleziště II; **okr.**: HK; **přeslok.**: 1; **lok.**: 17 : 300; 23 : 309; 29 : 304; 25 : 296; **mapa**: ZM10 13-21-13; **č. mak.**: 17; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, kamenné nástroje; **akce**: sběr Boček; **rok**: 1987; **dalkult.**: středověk; **ulož.**: M HK př.č. 200/88; **lit.**: *Kalferst – Sigl – Vokolek 1989*: 11, č. 74.
- č. 162; **Chrast u Chrudimi**; **pol.**: parc.č. 909/1; **okr.**: CR; **přeslok.**: 1; **lok.**: 87 : 360; 83 : 368; 88 : 379; 99 : 369; **mapa**: ZM 10 13-42-25; **č. mak.**: 60; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: objekty (10); **nál.**: keramika, BI, přesleny, kostěná jehla, drtidlo; **akce**: záchranný výzkum, sběr; **rok**: 1976, 1979; **dalkult.**: vypíchaná, slezskoplatěnická, hradištní; **ulož.**: x; **lit.**: *Frolík 1980b*: 116; BZO 1976/77, 140; *Šmíd 1935*: 11; *Frolík – Sigl 1995*: 84; *Piř 1903*: 329; *Květina 2001b*: 682–703.

- č. 163; **Chrast u Chrudimi; pol.:** parc.č. 905/1; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 106 : 330; 111 : 340; 111 : 328; **mapa:** ZM 10 13-42-25; **č. mak.:** 60; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, pazourková čepelka; **akce:** sběr; **rok:** 1979; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Chrudim; **lit.:** BZO 1978/79, 111; *Frolík 1980b:* 22; *Stocký 1926:* 163; *Hanus 1926:* 13.
- č. 164; **Chrast u Chrudimi; pol.:** při silnici z Chrasti do Rosic; **okr.:** CR; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** výzkum; **rok:** 1902; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Piě 1903:* 329; *Vencl 1963.*
- č. 165; **Chrudim; pol.:** parc.č. 593/1, 594/2, 590, 648; Májov; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 75 : 219; 82 : 212; 78 : 204; 72 : 210; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 61; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, drtadlo, mazanice; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1974; **dalkult.:** slezskoplatěnická, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 84/75, 130/78, 33/79, 9/87; **lit.:** BZO 1974, 64; BZO 1986/87, č. 161e; *Sigl – Vokolek 1975; Kalferst – Sigl – Vokolek 1987:* 9, č. 45; *Květina 2001b:* 682–703.
- č. 166; **Chrudim; pol.:** parc.č. 645/2, 2998; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 83 : 243; 89 : 237; 82 : 233; 78 : 239; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 61; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Boček, Vokolek; **rok:** 1986; **dalkult.:** slezskoplatěnická, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 10/87; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987:* 9, č. 46; BZO 1986/87, č. 161d; *Květina 2001b:* 682–703.
- č. 167; **Chrudim; pol.:** parc.č. 2343/1; Pumberk; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 126 : 48; 127 : 59; 172 : 53; 171 : 41; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 62; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, zvířecí kosti, zlomky drtidla, ŠI; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1986; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 116–130/86, 19–22/87; **lit.:** BZO 1986/87, č. 161ch; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987:* 10, č. 50, 54; *Květina 2001b:* 682–703.
- č. 168; **Chrudim; pol.:** Topolská ulice, vodovodní výkop; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 128 : 57; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 62; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty (11), jámy (4); **nál.:** keramika, BI, ŠI, mazanice, zvířecí kosti, uhlíky; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1987; **dalkult.:** vypíchaná, lengyel; **ulož.:** M Pardubice; **lit.:** *Čurda 1988:* 51–55; BZO 1986/87, č. 161b.
- č. 169; **Chrudim; pol.:** parc.č. 2364/1,4; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 109 : 57; 118 : 49; 122 : 43; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 62; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** zlomky keramiky, zvířecí kosti, mazanice, pazourková čepelka; **akce:** sběr Vávra; **rok:** 1979; **dalkult.:** vypíchaná, latěn, hradištní, středověk; **ulož.:** M Chrudim, M HK př.č. 85/81; **lit.:** *Frolík 1980b:* 37; BZO 1978/79, č. 115b; *Sigl – Vokolek 1980:* 3, č. 23, 65–78; *Květina 2001b:* 682–703.
- č. 170; **Chrudim; pol.:** Transporta (bývalá továrna Wiesner); **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 420 : 87; **mapa:** ZM10 13-42-12; **č. mak.:** 63; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, znotěrka, sekeromlat, zvířecí kosti, roh, část lidské lebky; **akce:** x; **rok:** 1936; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, hradištní, středověk; **ulož.:** M Chrudim; **lit.:** *Frolík 1980a:* 65–78; *1980b:* 20.
- č. 171; **Chrudim; pol.:** Husova ulice; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 455 : 41; **mapa:** ZM10 13-42-12; **č. mak.:** 63; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy (2); **nál.:** neurčeno; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1983; **dalkult.:** lužická, hradištní, středověk; **ulož.:** M Chrudim; **lit.:** BZO 1982/83, č. 134a; *Frolík – Sigl 1984:* 72–73; *Květina 2001b:* 682–703.
- č. 172; **Chrudim; pol.:** Medlešice – Chrudim za Transportou; strážní domek u trati; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 319 : 233; **mapa:** ZM10 13-42-12; **č. mak.:** 63; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** vyoráno; **rok:** 1962; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M Chrudim; **lit.:** *Frolík 1980a:* 65–78; *1980b:* 22; *Květina 2001b:* 682–703.
- č. 173; **Chrudim; pol.:** parc.č. 749; nad železniční zastávkou Chrudim – město; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 24 : 150; 31 : 145; 25 : 140; 19 : 145; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 64; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, kamenné nástroje; **akce:** sběr; **rok:** 1979; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická; **ulož.:** M HK př.č. 32/79; **lit.:** *Frolík – Sigl 1984:* 72–73; *Sigl – Vokolek 1980:* 2, č. 19; BZO 1978/79, č. 115c–1979; *Květina 2001b:* 682–703.
- č. 174; **Chrudim; pol.:** parc.č. 2441/3, 2438, 2451/1, 2459, 2461/1–2, 2463, 86/1–2, 98, bývalá pískovna, „Švédské šance, Veselého cihelna, návrší Pumberka SV od Chrudimi“; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 166 : 82; 170 : 89; 168 : 81; 160 : 82; 165 : 96; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 65; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště výšinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI, mazanice, drtadlo; **akce:** výzkum; **rok:** 1985–1986; **dalkult.:** halštatská, hradištní; **ulož.:** M HK př.č. 27/87; **lit.:** *Vokolek 1986:* 50–55; *Frolík 1980b:* 15, 20; *Hanus 1926:* 6; BZO 1986/87, č. 161, 472; *Domečka 1929; Květina 2001b:* 682–703.
- č. 55; **Chudonice; pol.:** Schnáblova cihelna; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** NZ ARÚ, č. j. 415/50 (Rulř).
- č. 57; **Chudonice; pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Šimák 1932.*

č. 58; **Chudonice**; **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** keramika; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Prokop 1910:* 10–13.

č. 59; **Chudonice**; **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** NZ ARŮ, č. j. 4872/40, 7074/47 (J. Rulf).

č. 54; **Chudonice – Nový Bydžov**; **pol.:** pole parc.č. 2470/2, 2482, 2476/1, 2479, 2476/2; „U Františka“; k. ú. Vysocany parc.č. 339/1, (sídliště zkoumané A. Stockým pod lok. Chudonice); **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 178 : 75; **mapa:** ZM10 13-21-23; **č. mak.:** 18; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** chaty, jámy, pec; **nál.:** keramika, brousky, kam. sekerky, mazanice, uhlíky, zvířecí kosti, korálek; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Pavla – Vokolek 1992:* 41–87; BZO 1963, 91; *Rybová 1964:* 3–142; *Justová 1968;* BZO 1968, 29.

č. 56; **Chudonice – Nový Bydžov**; **pol.:** parc.č. 2469, Zadinův písečník, východně od obce na pravém břehu Cidlíny; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 283 : 90; **mapa:** ZM10 13-21-23; **č. mak.:** 19; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Nový Bydžov; **lit.:** *Pavla – Vokolek 1992:* 41–87; *Rybová 1964:* 3–142; *Stocký 1908–1910:* 165; 1926: 163; *Schráníl 1917:* 40; *Šnajdr 1891:* 33; *Preidel s. d.:* 20.

č. 349; **Jaroměř**; **pol.:** parc.č. 1340; Husova ul. 131 „Na cihelnách“; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 370 : 309; 369 : 311; 372 : 313; 373 : 310; **mapa:** ZM10 13-22-09; **č. mak.:** 159; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1971; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 52/71, 44/73, 27–28/75; **lit.:** BZO 1973, 55, č. 65a; BZO 1971, 54; *Vávra 1979:* 77–90; 1971: 11–32; **pozn.:** terén cihelny změněn.

č. 350; **Jaroměř**; **pol.:** parc.č. 1856; proti čp. 480; stavba nákupního střediska Jednota v trati „Na špiči“; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 376 : 298; 378 : 300; 380 : 296; 378 : 295; **mapa:** ZM10 13-22-09; **č. mak.:** 159; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty, jámy; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, kameny; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1975; **dalkult.:** slezskoplatěnická; **ulož.:** M HK př.č. 96/75; **lit.:** BZO 1975, 32; BZO 1975, 84; **pozn.:** terén cihelny změněn.

č. 351; **Jaroměř**; **pol.:** parc.č. 2465, čp. 87, ul. Na cihelnách; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 364 : 309; 362 : 313; 365 : 315; 368 : 310; **mapa:** ZM10 13-22-09; **č. mak.:** 159; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** objekty; **nál.:** keramika, mazanice, zlomky brousky; **akce:** záchranný výzkum Vokolek; **rok:** 1990; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M HK př.č. 1–3/91, 49/99; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992:* 14, č. 81; BZO 1990/92, č. 588; 1999: 15, č. 124.

č. 352; **Jaroměř**; **pol.:** parc.č. 1300; při stavbě plynovodu; **okr.:** NA; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-09; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jáma; **nál.:** zlomek keramiky, kamenný mlýnek; **akce:** průzkum Tomský; **rok:** 1949; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Charvátová – Spurný – Venclová 1992:* 75.

č. 353; **Jaroměř**; **pol.:** „Na Ptáku“, Jakubské předměstí, v bažantnici; **okr.:** NA; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** eneolit, únětická, lužická; **ulož.:** x; **lit.:** *Poche 1937; Neustupný 1932–1933:* 24–33.

č. 344; **Jaroměř Dolní Dolce**; **pol.:** parc.č. 2247/1; areál parkoviště Autoprofi; přeložka silnice; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 298 : 225; 309 : 230; 303 : 224; **mapa:** ZM10 13-22-09; **č. mak.:** 154; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty (14); **nál.:** keramika, ŠI, mazanice, kameny; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1994; **dalkult.:** slezskoplatěnická, lužická, doba římská, středověk; **ulož.:** M HK inv. č. 52763–771, 52773–53209; **lit.:** *Pavla – Vokolek 1992:* 41–87; *Sigl – Vokolek 1982:* 10, č. 43; BZO 1980/81, 42, č. 131a; *Kalferst 1995b:* 36–40; *Hejhal 1998:* 30–36; *Duška 1898.*

č. 345; **Jaroměř Dolní Dolce**; **pol.:** parc.č. 2407/1; u Doleckého rybníka; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 307 : 280; 306 : 290; 314 : 281; 313 : 291; **mapa:** ZM10 13-22-09; **č. mak.:** 155; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1979; **dalkult.:** neolit, hradištní; **ulož.:** M HK př.č. 41/82; **lit.:** nepubl. nálezy; **pozn.:** terén cihelny změněn.

č. 346; **Jaroměř Dolní Dolce**; **pol.:** parc.č. 2394/1; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 256 : 322; 266 : 333; 273 : 328; 268 : 321; 259 : 319; **mapa:** ZM10 13-22-09; **č. mak.:** 156; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1979; **dalkult.:** neolit, lužická; **ulož.:** M HK př.č. 40/82; **lit.:** nepubl. nálezy; **pozn.:** terén cihelny změněn.

č. 347; **Jaroměř Horní Dolce**; **pol.:** parc.č. 2900, 2914; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 263 : 77; 267 : 77; 266 : 106; 277 : 102; **mapa:** ZM10 13-22-04; **č. mak.:** 157; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** objekty (10); **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, kamenný vývrtok, pazourek, mazanice, zlomky drtidla, přeslen; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1982; **dalkult.:** neolit, vypíchaná, slezskoplatěnická, latén, doba římská, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 109/82, 165/81, 144–161/81, 166–181/81, 91/82, 47/73, 48–50/81, 110–120/81, 56/73, 23/84, 48/73, 39–40/75; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1983:* 8, č. 35, 36; 1982: 10, č. 46, 47, 48, 49; BZO 1980/81, 132; BZO 1982/83, 95, č.37.

č. 348; **Jaroměř Horní Dolce**; **pol.:** parc.č. 2698, 2792, 2768, 2842, 2869, 2874; Velichovky; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 184 : 32; 200 : 55; 215 : 55; 202 : 35; 192 : 22; **mapa:** ZM10 13-22-04; **č. mak.:** 158; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jam (20); **nál.:** zlomky keramiky, kamenná drtidla; **akce:** průzkum Tomský; **rok:** 1949; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** x; **lit.:** *Charvátová – Spurný – Venclová 1992:* 55, 237c; BZO 1973, 41.

- č. 314; **Jaroměřice**; **pol.**: naleziště 2; **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 44 : 216; 50 : 236; 90 : 230; 88 : 215; **mapa**: ZM10 24-21-12; **č. mak.**: 133; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika (1); **akce**: sběr Vích; **rok**: 1999, 2001; **dalkult.**: MMK, KZP, lužická, KLPP, středověk; **ulož.**; **lit.**: *Vích 2001*: 40, č. 67; *2002a*: 23, č. 40.
- č. 60; **Jeníkovice**; **pol.**: asi 300 m J od vsi, JZ pod kopcem „Turkem“; **okr.**: HK; **přeslok.**: 3; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: 3 objekty; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: M HK; **lit.**: *Rybová 1968*.
- č. 233; **Jeřice**; **pol.**: naleziště IV b; parc.č. 263–267, 264/1, 2, 6, 9, 268/1, 269; „U studánky – Vaňkovo pole“; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 73 : 298; 86 : 303; 90 : 289; 81 : 290; **mapa**: ZM10 13-22-06; **č. mak.**: 99; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika, zlomky drtidel, brus, otloukač, brousky, BI, mazanice, ŠI; **akce**: sběr Vích; **rok**: 1998; **dalkult.**: vypíchaná, lužická, slezskoplatěnická, hradištní; **ulož.**: M HK př.č. 67–74/97; 154/86; 51/99; **lit.**: *Pavlu – Vokolek 1992*: 41–87; *Vích – Vokolek 1997*: 16, č. 151; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987*: 11, č. 58; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1999*: 15, č. 127; BZO 1986/87, č. 171a; *Kamenická 1980*.
- č. 234; **Jeřice**; **pol.**: naleziště IV a; parc.č. 270, 272/1, 280/9, 10, 12, 21 282/1; „Za drahou“, pol. Duchoňovství; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 69 : 289; 71 : 292; 82 : 284; 81 : 279; **mapa**: ZM10 13-22-06; **č. mak.**: 99; **č. komp.**: 2; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: jámy; **nál.**: zlomky keramiky, BI, ŠI, hliněné závaží, kopytovitý klín; **akce**: sběr Kopecký, Vích; **rok**: 1996; **dalkult.**: vypíchaná, lužická, halštat; **ulož.**: M HK př.č. 75,76/97; NZ 1483/62, 6217/59, 4964/55; **lit.**: *Pavlu – Vokolek 1992*: 41–87; *Vích – Vokolek 1997*: 16, č. 152; *Justová 1968*; *Kamenická 1980*.
- č. 235; **Jeřice**; **pol.**: naleziště III; parc.č. 117/1, 556–7/2; „U dvora“; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 197 : 206; 203 : 195; 191 : 192; 187 : 203; **mapa**: ZM10 13-22-06; **č. mak.**: 100; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika, BI, ŠI; **akce**: sběr Boček; **rok**: 1987; **dalkult.**: neolit, vypíchaná, slezskoplatěnická, doba římská, středověk; **ulož.**: M HK př.č. 2–5/85, 11, 12/88; **lit.**: BZO 1982/83, č. 146; BZO 1984/85, č. 173b; BZO 1986/87, č. 171b; *Kalferst – Sigl 1985*: 11, č. 49; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1989*: 12, č. 79, 80.
- č. 236; **Jeřice**; **pol.**: naleziště II; parc.č. 512/1, 527; „V blatečkách“; asi 200 m S od pramene „V bahnech“; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 243 : 300; 264 : 313; 289 : 312; 260 : 235; 274 : 229; 300 : 232; **mapa**: ZM10 13-22-06; **č. mak.**: 101; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, mazanice, ŠI, BI, přelisy; **akce**: sběr Gál, Květina, Mangel; **rok**: 1992; **dalkult.**: vypíchaná, nálevkovité poháry, lužická, slezskoplatěnická, latén; **ulož.**: M HK př.č. 2–5/85, 420/92, 166–177/83; **lit.**: *Pavlu – Vokolek 1992*: 41–87; *Černý 1925*: 82–84; *Mangel 1999*: 91, č. 11; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1993*: 5–19; *Kalferst – Sigl 1985*: 11, č. 48; *Frolík – Kalferst – Sigl 1984*: 6, č. 28; BZO 1982/83, č. 146; BZO 1984/85, č. 173a; *Vencl 1975*: 12–73.
- č. 315; **Jevíčko**; **pol.**: „U staré kašny“, vodojem, sv. Bartoloměj; **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 210 : 295; **mapa**: ZM10 24-21-11; **č. mak.**: 134; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: x; **lit.**: *Mackerle – Továrek – Vacová 1946*: 80.
- č. 316; **Jevíčko**; **pol.**: naleziště 4a, „Na vrších“; **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 215 : 269; 221 : 285; 242 : 281; 245 : 254; **mapa**: ZM10 24-21-11; **č. mak.**: 134; **č. komp.**: 2; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika (35), ŠI (3), zlomky kopytovitého klínu (1); **akce**: sběr Vích, Továrek; **rok**: 2000; **dalkult.**: pravěk, lužická, latén, středověk; **ulož.**: x; **lit.**: *Vích 2001*: 42, č. 77.
- č. 317; **Jevíčko**; **pol.**: naleziště 4b, „Na vrších“; **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 213 : 265; 236 : 252; 235 : 245; 216 : 251; **mapa**: ZM10 24-21-11; **č. mak.**: 134; **č. komp.**: 3; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: atypický zlomek keramiky (1); **akce**: sběr Vích, Továrek; **rok**: 2000; **dalkult.**: pravěk, lužická, latén, středověk; **ulož.**: x; **lit.**: *Vích 2001*: 43, č. 78.
- č. 318; **Jevíčko**; **pol.**: naleziště 14a; **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 267 : 40; 276 : 6; 302 : 60; 294 : 33; **mapa**: ZM10 24-21-06; **č. mak.**: 135; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: objekty; **nál.**: keramika (17); **akce**: sběr Vích; **rok**: 2000; **dalkult.**: MMK, neolit, KZP, pravěk, středověk; **ulož.**: x; **lit.**: *Vích 2001*: 45, č. 90.
- č. 319; **Jevíčko**; **pol.**: naleziště 14b; **okr.**: SY; **přeslok.**: 1; **lok.**: 294 : 33; 302 : 60; 310 : 53; 303 : 31; **mapa**: ZM10 24-21-06; **č. mak.**: 135; **č. komp.**: 2; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: objekty; **nál.**: keramika (2), ŠI (2); **akce**: sběr Vích; **rok**: 2000; **dalkult.**: pravěk, latén, středověk; **ulož.**: x; **lit.**: *Vích 2001*: 45, č. 91.
- č. 237; **Jičín**; **pol.**: Čelišova ul. 419; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 220 : 168; **mapa**: ZM10 03-43-16; **č. mak.**: 102; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika; **akce**: nález Singrová; **rok**: 1979; **dalkult.**: vypíchaná, hradištní, středověk, novověk; **ulož.**: M Jičín ev.č. 52,53/94; **lit.**: *Ulrychová 1993*: 36–46; BZO 1993/95, č. 442; BZO 1990/92, č. 608; *1995*: 16, č. 14.
- č. 238; **Jičín**; **pol.**: parc.č. 295/9, 10; Železnická ul; budova výpočetní stanice; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 221 : 163; **mapa**: ZM10 03-43-16; **č. mak.**: 102; **č. komp.**: 2; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: jáma; **nál.**: zlomky keramiky, zvířecí kosti, nádoby, mazanice; **akce**: záchraný výzkum Sigl, Vokolek; **rok**: 1981; **dalkult.**: novověk; **ulož.**: M HK př.č. 123/81, M Jičín; **lit.**: *Sigl – Vokolek 1982*: 10, č. 50; *Ulrychová 1996*: 7, č. 16; BZO 1980/81, 137; BZO 1990/92, č. 609; BZO 1993/95, č. 443.
- č. 239; **Jičín**; **pol.**: parc.č. 309/2; areál nemocnice; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 222 : 184; **mapa**: ZM10 03-43-16; **č. mak.**: 102; **č. komp.**: 3; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: jáma (10), kúlová jamka (1); **nál.**: keramika,

mazanice, zlomky zrnitěrky; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1999; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jičín ev.č. 63–65/94, 44/99, 51/99, 241/99, inv.č. 67–80; **lit.:** Charvátová – Spurný – Venclová 1992: 77; Ulrychová 1995: 16, č. 15; 1999a, c: 32–37, 69–76; BZO 1980/81; BZO 1993/95, č. 463.

č. 240; **Jičín; pol.:** Tylova ul.; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 216 : 158; **mapa:** ZM10 03-43-16; **č. mak.:** 102; **č. komp.:** 4; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** záchranný výzkum Prostředník; **rok:** 1990–91; **dalkult.:** středověk, novověk; **ulož.:** x; **lit.:** *Prostředník 1991–1992:* 103–109; *1995b:* 231–236.

č. 222; **Jičín; pol.:** Bolzanova ul., v ploše chodníku S před garáží (st.p.č. 699), SZ od domu čp. 550; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 225 : 170; **mapa:** ZM10 03-43-16; **č. mak.:** 102; **č. komp.:** 5; **kult.:** LnK (III. st.); **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** jáma; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** průzkum Bláha, Papineschi; **rok:** 2002; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jičín inv.č. 6427–6430; **lit.:** NZ č. j. 7806/2002; *Ulrychová 2003:* 4, č. 7; **pozn.:** opakovanými nálezy lokalizované sídlišťe LnK (III. stupeň) do prostoru ul. Kuklova, Foerstrova a Železnická zahrnujícím i areál nemocnice.

č. 293; **Karlovice; pol.:** abri „Pod Pradědem“; **okr.:** SE; **přeslok.:** 1; **lok.:** 403 : 315; **mapa:** ZM10 03-34-03; **č. mak.:** 121; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** pod abri; **obj.:** objekty (chaty), ohniště; **nál.:** neurčeno; **akce:** výzkum; **rok:** 1995–1997; **dalkult.:** mezolit, vypíchaná, lužická, slezskoplatěnická; **ulož.:** x; **lit.:** *Jisl 1936:* 149–152; *Prostředník – Vokolek 1998:* 119–132.

č. 294; **Karlovice; pol.:** Čertova ruka; **okr.:** SE; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** 1936; **dalkult.:** vypíchaná, lengyel; **ulož.:** x; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 241; **Kbelnice; pol.:** V od pole p. Hakena; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 03-43-16; **č. mak.:** 103; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** 12 objektů; **nál.:** keramika, mazanice, BI, ŠI; **akce:** sběr Kracík; **rok:** 1991; **dalkult.:** neolit, vypíchaná, KLPP, latén; **ulož.:** M Jičín; **lit.:** *Prostředník – Slavík 1991–1992:* 30.

č. 242; **Kbelnice; pol.:** Horka; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 248 : 341; **mapa:** ZM10 03-43-16; **č. mak.:** 103; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** 12 objektů; **nál.:** keramika, mazanice, BI, ŠI; **akce:** sběr Kracík; **rok:** 1991; **dalkult.:** neolit, vypíchaná, KLPP, latén; **ulož.:** M Jičín; **lit.:** *Prostředník – Slavík 1991–1992:* 31.

č. 243; **Konecchlumí; pol.:** základy mléčnice JZD; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, BI, ŠI; **akce:** záchranný výzkum Drenko; **rok:** 1965; **dalkult.:** vypíchaná, středověk; **ulož.:** M Jičín př.č. 25/64, 243/65; **lit.:** *Kamenická 1980.*

č. 244; **Kopidlno; pol.:** pole u výtopny; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** při výkopu; **rok:** 1935; **dalkult.:** vypíchaná, nálevkovité poháry; **ulož.:** M Kopidlno A 340; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 320; **Kornice; pol.:** naleziště I; parc.č. 210, 211, 252, 254/1, 276; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 238 : 135; 220 : 147; 218 : 193; 235 : 196; 250 : 190; 257 : 150; **mapa:** ZM10 14-31-25; **č. mak.:** 136; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, mazanice, travertin; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1989–1992; **dalkult.:** mezolit, neolit, eneolit; **ulož.:** M HK př.č. 114–116, 118–119, 121–122, 124–136, 138–140/93; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1994:* 6, č. 38.

č. 321; **Kornice; pol.:** naleziště II (a,b); parc.č. 169, 177/1–3; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 310 : 187; 347 : 199; 349 : 196; 342 : 169; 337 : 128; 320 : 118; 308 : 128; **mapa:** ZM10 14-31-25; **č. mak.:** 137; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** objekt; **nál.:** ŠI, BI, zlomky drtidla, zlomky keramiky, mazanice; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1991, 1995, 1996; **dalkult.:** mezolit, neolit, lužická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 311–312/92, 60–63,65,99/97; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1993:* 12, č. 79; *Vích – Vokolek 1997:* 18, č. 174.

č. 61; **Kosice – Písek; pol.:** parc.č. 517; Oktaviánov; naleziště 3. Písek; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 397 : 182; 395 : 184; 397 : 185; 398 : 184; **mapa:** ZM10 13-23-08; **č. mak.:** 20; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomek keramiky, kámen; **akce:** sběr Kalferst, Vokolek; **rok:** 1992; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 285/93; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1994:* 8, č. 52.

č. 62; **Kosice – Písek; pol.:** Oktaviánov; parc.č. 131; naleziště 3; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 393 : 172; 397 : 174; 398 : 173; 395 : 170; **mapa:** ZM10 13-23-08; **č. mak.:** 20; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomek keramiky, BI; **akce:** sběr Kalferst; **rok:** 1992; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 282/93; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1994:* 11, č. 85.

č. 63; **Kratonohy; pol.:** parc.č. 186, 191–193, 204–205; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 407 : 190; 397 : 214; 400 : 227; 407 : 213; **mapa:** ZM10 13-23-09; **č. mak.:** 21; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI; **akce:** sběr Sigl, Vokolek; **rok:** 1990; **dalkult.:** lužická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 109–111/90; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992:* 15, č. 88, 89; BZO 1990/92, č. 757–759.

č. 245; **Křešice; pol.:** Mazáčkovo pole; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** BI, ŠI, keramika, zvířecí kosti, mazanice; **akce:** výkop; **rok:** 1941; **dalkult.:** vypíchaná, eneolit, latén, středověk, novověk; **ulož.:** M Libáň P 156–158, 116, 113; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 64; **Kukleny; pol.:** sprašová vyvýšenina SSV od obce; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 419 : 224; 399 : 236; 415 : 253; 428 : 240; 424 : 228; **mapa:** ZM10 13-24-02; **č. mak.:** 22; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovin-

né; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr K. Žebera; **rok:** 1951; **dalkult.:** knovízská, hradištní; **ulož.:** x; **lit.:** *Charvátová – Spurný – Venclová 1992: 61.*

č. 175; **Kunčič; pol.:** parc.č. 203/1; naleziště 1; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 241 : 266; 237 : 275; 240 : 278; 243 : 269; **mapa:** ZM10 13-42-23; **č. mak.:** 66; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Frolík; **rok:** 1990; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 171/90; **lit.:** BZO 1990/92, č. 791.

č. 176; **Kunčič; pol.:** parc.č. 337; naleziště 2; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 244 : 233; 243 : 237; 247 : 241; 246 : 234; **mapa:** ZM10 13-42-23; **č. mak.:** 66; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, sekera; **akce:** sběr Frolík; **rok:** 1990; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 172/90, M Chrudim; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992: 15, č. 91; BZO 1990/92, č. 792; Května 2001b: 682–703.*

č. 246; **Labouň; pol.:** „Dlouhý háj“, JV od obce; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** neurčeno; **akce:** letecká prospekce; **rok:** 1995; **dalkult.:** neolit, vypíchaná; **ulož.:** M Jičín; **lit.:** *Ulrychová 1996b: 93–97.*

č. 322; **Lázy; pol.:** „U dálnice“, V svah, 450 547 – 450 608 km dálnice; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 420 : 172; **mapa:** ZM10 24-21-01; **č. mak.:** 138; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Mackerle – Továrek – Vacová 1946: 80; Mackerle 1948.*

č. 65; **Lhota p. Libčany; pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Šimák 1932.*

č. 354; **Lhota u Nahořan; pol.:** parc.č. 83, 84/1, 88, 89, 94; „Za humny“; J záliv nádrže Rozkoš; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 139 : 106; 144 : 103; 153 : 108; 159 : 116; **mapa:** ZM10 14-11-02; **č. mak.:** 160; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1982; **dalkult.:** vypíchaná, kulové amfory; **ulož.:** M HK př.č. 114–115/83; **lit.:** BZO 1980/81, 196; BZO 1982/83, 208; *Kalferst 1994: 7; Tůma 1998: 43–81.*

č. 247; **Libáň; pol.:** parc.č. 613/3, 281/1; Plastimát; dříve „U Krista Pána“; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 265 : 235; **mapa:** ZM10 13-12-04; **č. mak.:** 104; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekt; **nál.:** keramika, mazanice, ŠI, BI, kameny, zlomek drtidla, zvířecí kosti, uhlíky; **akce:** povrchový sběr Ulrychová; **rok:** 1994; **dalkult.:** neolit, vypíchaná, slezskoplatěnická, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 1/85, 178, 179, 181/83, M Jičín ev.č. 6–8/94, 54/94, M Libáň P 165, 162, 138; **lit.:** *Vojtěšek 1972: 12–13; BZO 1993/95, č. 650; BZO 1990/92, č. 859; BZO 1982/83; BZO 1968, č. 123; Pavlů – Vokolek 1992: 41–87; Ulrychová 1995: 17, č. 19, 20; Frolík – Kalferst – Sigl 1984: 7, č. 38.*

č. 248; **Libáň; pol.:** Plastimát (areál Peguform); **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 250 : 257; 259 : 245; 256 : 243; **mapa:** ZM10 13-12-04; **č. mak.:** 104; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK (st.); **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jáma (3); **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 2000; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jičín 13/2000; **lit.:** *Ulrychová 2000b: 23–32; BZO 2000, č. 527; BZO 1993/95, č. 651; BZO 1968, 69–70; 2001: 5, č. 14.*

č. 66; **Libčany; pol.:** parc.č. 134/1; bývalá Kholova zahrada; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 219 : 89; 218 : 97; 227 : 92; 221 : 101; **mapa:** ZM10 13-24-01; **č. mak.:** 23; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** zlomky keramiky, zlomky drtidla; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1988; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M HK př.č. 154/88; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1989: 13, č. 91; Preidel s. d.: 17; Stocký 1926: 163; Šimák 1932.*

č. 249; **Liběšice; pol.:** domek železničáře Adamce; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** při stavbě; **rok:** x; **dalkult.:** latén, doba římská, hradištní; **ulož.:** M Kopidlno A 339; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 146; **Libiřany; pol.:** Na Bahnech, Ohrada; **okr.:** PU; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** NZ ARÚ č. j. 870–871/47, 1987/46, 880/47 (J. Rulf).

č. 147; **Libiřany; pol.:** parc.č. 319, 326–328, 329/1, naleziště 4; **okr.:** PU; **přeslok.:** 1; **lok.:** 200 : 91; 219 : 86; 216 : 80; 195 : 75; **mapa:** ZM10 13-24-07; **č. mak.:** 52; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, BI, zlomky drtidel; **akce:** sběr Šafář, Vokolek; **rok:** 1985–1990; **dalkult.:** vypíchaná, KNP, latén; **ulož.:** M HK př.č. 4–6, 129/90; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992: 17, č. 105; BZO 1990/92, č. 915; Pavlů – Vokolek 1992: 41–87.*

č. 67; **Lípa; pol.:** parc.č. 101, 102; „Močidla“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-17; **č. mak.:** 24; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** bnrl; **nál.:** zlomky keramiky, vývrtek; **akce:** sběr Vokolek, Boček; **rok:** 1990; **dalkult.:** latén, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 364/92; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1993: 13, č. 91.*

č. 68; **Lípa; pol.:** parc.č. 48, 460; Gabrielův dvůr, na poli pod lesem „Kavkaz“, pole p. Hanky; **okr.:** HK; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-17; **č. mak.:** 25; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** 1912–1971; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Domečka 1909: 104–106.*

č. 69; **Lochenice; pol.:** parc.č. 649/1, 146/1; naleziště VIII; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 228 : 295; 229 : 305; 237 : 305; 231 : 296; **mapa:** ZM10 13-22-18; **č. mak.:** 26; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy, zásobnice; **nál.:** keramika, ŠI, BI, brousek, mazanice, pazourek; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1975–76; **dalkult.:** vypíchaná, lengyel, jordanovská, únětická, lužická, slezskoplatěnická, latén; **ulož.:** M HK př.č. 85–95/75, 43/77,

33–41/77, 86–91/87; **lit.:** *Buchvaldek – Zeman 1990*; BZO 1975, 132; BZO 1976/77, 77; *Sigl – Vokolek 1977*: 7, č. 24; *Vokolek 1980b*: 29–64; 1981: 50–70; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987*: 14, č. 79.

č. 70; **Lochenice; pol.:** parc.č. 606, 607, 629; naleziště I; „Na šancích“; Hynkův kopec; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 370 : 232; 39 : 43; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 27; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** neurčeno; **akce:** výzkum; **rok:** 1907; **dalkult.:** vypíchaná, hradištní; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Buchvaldek – Zeman 1990*; *Domečka 1931b*: 117.

č. 71; **Lochenice; pol.:** parc.č. 244, 246, 247, 239/2, 253, 254, 257, 261, 262; naleziště II; pole blízko drůbežárny, pole p. Hynka a p. Řeháka; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 155 : 169; 148 : 184; 165 : 221; 172 : 226; 178 : 221; 176 : 205; 166 : 187; **mapa:** ZM10 13-22-18; **č. mak.:** 28; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty – šarecký typ, jámy; **nál.:** zlomky keramiky, zlomek drtidla, ŠI; **akce:** záchranný výzkum, sběr Kalferst; **rok:** 1969, 1991; **dalkult.:** neolit, vypíchaná, lužická, doba římská, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 79/91, 7–15/84, 63/84; **lit.:** *Buchvaldek – Zeman 1990*; BZO 1990/92, č. 960; BZO 1969, č. 72; BZO 1970, č. 117; BZO 1982/83, č. 233; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992*: 17, č. 107; *Domečka – Žaloudek*: II, 547–548; *Frolík – Kalferst – Sigl 1984*: 8, č. 43.

č. 250; **Loučná; pol.:** x; **okr.:** JC; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** x; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Šimák 1932*: 4.

č. 72; **Loučná Hora; pol.:** parc.č. 289/3–9; naleziště 2; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 286 : 75; 300 : 79; 317 : 75; 304 : 71; **mapa:** ZM10 13-21-13; **č. mak.:** 29; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI; **akce:** sběr Kalferst, Vokolek; **rok:** 1992; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 402/92; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1993*: 14, č. 98.

č. 73; **Loučná Hora; pol.:** parc.č. 295/9–15, 20–27; naleziště 3; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 340 : 30; 325 : 45; 328 : 53; 345 : 40; **mapa:** ZM10 13-21-13; **č. mak.:** 29; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI; **akce:** sběr Kalferst, Vokolek; **rok:** 1992; **dalkult.:** KLPP, lužická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 403/92; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1993*: 14, č. 99.

č. 148; **Lukovna; pol.:** pole p. Linhart; **okr.:** PU; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 74; **Lužany; pol.:** „Panská“ u lesa „Kopaniny“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 328 : 246; 322 : 255; 326 : 266; 337 : 259; **mapa:** ZM10 13-22-07; **č. mak.:** 30; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, mazanice, dřek, brousek, BI, ŠI, olověný přeslen; **akce:** ze sbírky F. Matušky; **rok:** x; **dalkult.:** pravěk, neolit, vypíchaná, eneolit; **ulož.:** AO MVČ HK; **lit.:** *Kalferst 1995a*: 139.

č. 75; **Máslojedy; pol.:** parc.č. 369, 370, 372; SV od lesa Svib; **okr.:** HK; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-12; **č. mak.:** 31; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** zlomky keramiky, kamenné nástroje, ŠI; **akce:** sběr Urban; **rok:** 1974, 1976; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, latén, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 44/77, 107/75, 55/77; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 76; **Máslojedy; pol.:** parc.č. 405, 406, 412, 416, 417; průkop kanalizace, úsek 2,623–6,891 km; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 180 : 205; 173 : 157; 287 : 297; **mapa:** ZM10 13-22-12; **č. mak.:** 31; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** 8 objektů, jáma; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1987–89; **dalkult.:** pravěk, slezskoplatěnická; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Kalferst 1990*: 37–45; BZO 1990/92, č. 1003.

č. 251; **Milíčeves; pol.:** x; **okr.:** JC; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jičín inv.č. 64–66; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 252; **Milovice; pol.:** parc.č. 151, 212, 187, 262, 684; „Nad vorlem, Drbnice“; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 181 : 42; 221 : 60; 268 : 47; **mapa:** ZM10 13-21-10; **č. mak.:** 105; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jáma, objekty; **nál.:** keramika, BI, ŠI; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1976–77; **dalkult.:** vypíchaná, lengyel, slezskoplatěnická; **ulož.:** M HK př.č. 6–12/76, 6–18/76, 61/77; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1977*: 6, č. 8; BZO 1976/77, č. 241c; BZO 1977/78, č. 241b; *Kamenická 1980*.

č. 253; **Milovice; pol.:** parc.č. 89/2; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 247 : 57; **mapa:** ZM10 13-21-10; **č. mak.:** 105; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Ulrychová; **rok:** 1996; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jičín 48/96; **lit.:** *Ulrychová 1997a*: 28–34; BZO 1996/97, č. 469.

č. 254; **Mlázovice; pol.:** „Nade dvorem“; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomek klínu; **akce:** ojedinělý nález; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Hořice; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 255; **Mlýnec; pol.:** „u sušárny“; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, torzo nádoby, BI; **akce:** ojedinělý nález; **rok:** 1934; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M Kopiclno A 330; **lit.:** *Pavla – Vokolek 1992*: 41–87;

č. 77; **Mokrovousy; pol.:** parc.č. 318/2, 4, 5, 7, 321/1, 322; naleziště II; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 187 : 208; 199 : 209; 199 : 198; 185 : 199; **mapa:** ZM10 13-22-16; **č. mak.:** 32; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:**

neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI, ŠI; **akce:** sběr Kalferst, Vokolek; **rok:** 1989; **dalkult.:** hradištní; **ulož.:** M HK př.č. 189/90; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992*: 17, č. 113; BZO 1990/92, č. 1104.

č. 78; **Mžany; pol.:** parc.č. 173, 186/2,3; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 110 : 370; 124 : 8; 125 : 366; 116 : 361; **mapa:** ZM10 13-22-16; **č. mak.:** 33; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI, BI, brousky, přeslen; **akce:** sběr Kalferst; **rok:** 1990; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, latén, doba římská, ml. hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 435/92, 436/92.; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1993*: 5–19.

č. 79; **Mžany; pol.:** parc.č. 141, 161; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 122 : 20; 133 : 33; 136 : 14; 142 : 27; **mapa:** ZM10 13-22-11; **č. mak.:** 33; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI, BI, drtidla; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1990; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, latén, doba římská, hradištní; **ulož.:** M HK př.č. 368/92; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1993*: 5–19.

č. 256; **Nadslav; pol.:** kravin na levé straně silnice Střevač-Nadslav, na Z okraji vsi; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 23 : 378; 27 : 378; 26 : 375; **mapa:** ZM10 03-34-25; **č. mak.:** 106; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** kamenné artefakty, mazanice, keramika; **akce:** průzkum a sběr Buchvaldek, Zeman; **rok:** 1959; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jičín inv.č. 34–38; **lit.:** *Justová 1968; Preidel s. d.*: 13.

č. 80; **Neděliště Dolní; pol.:** parc.č. 155, 162; **okr.:** HK; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-17; **č. mak.:** 34; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, kamenné nástroje, ŠI; **akce:** sběr Urban; **rok:** 1975; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 49/76; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 81; **Neděliště Horní; pol.:** parc.č. 158, 159/1; prostor SV od nich; průkop kanalizace úsek 6,529–6,567 km; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 388 : 357; 442 : 337; **mapa:** ZM10 13-22-17; **č. mak.:** 34; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jáma, 4 objekty, uhlíky; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** záchranný výzkum Kalferst; **rok:** 1987–89; **dalkult.:** pravěk, lužická, slezskoplatěnická, halštat; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Kalferst 1990*: 37–45; BZO 1990/92, č. 435.

č. 82; **Nepolisy; pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Nový Bydžov; **lit.:** *Preidel s. d.*: 20.

č. 83; **Nepolisy; pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 84; **Obědovice; pol.:** pískovna; „Na Požárce“; parc.č. 346/1; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 389 : 208; 398 : 207; 397 : 195; 391 : 197; **mapa:** ZM10 13-23-09; **č. mak.:** 35; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jáma, kúlová stavba, hliník, žlab, pece; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI, BI; **akce:** záchranný výzkum Kalferst; **rok:** 1998, 1999; **dalkult.:** vypíchaná, enolit, bošácká, kanelovaná, bádenská, únětická, lužická, slezskoplatěnická; **ulož.:** M HK př.č. 1/96; **lit.:** BZO 1998/99, č. 574, 575; BZO 1996/97, č. 524; *Benešová – Kalferst 1998*: 27–29; 1999: 65; 2000: 33–37; *Kalferst 1996a*: 22–33; 1997: 45–51; **pozn.:** stř. a ml. stupeň LnK, ojediněle výskyt šáreckého stupně.

č. 85; **Obědovice; pol.:** pískovna; „Na Požárce“; parc.č. 346/5–9; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 404 : 222; 415 : 223; 414 : 205; 402 : 206; **mapa:** ZM10 13-23-09; **č. mak.:** 35; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jáma (11), kúlová jamka (27), chata (?); **nál.:** neurčeno; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 2000; **dalkult.:** neolit, vypíchaná, bádenská; **ulož.:** M HK; **lit.:** BZO 2000, č. 677; BZO 1999, č. 623; NZ ARÚ Praha 8760/00.

č. 257; **Ohařice; pol.:** x; **okr.:** JC; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** podle informací J. Böhma; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Preidel s. d.*: 13.

č. 258; **Ohaveč; pol.:** J od silnice Jičín – Sobotka; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 391 : 286; 438 : 266; 435 : 257; 386 : 278; **mapa:** ZM10 03-34-20; **č. mak.:** 107; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy (10); **nál.:** zlomky keramiky, pazourková jádra, vývrty, BI, mazanice; **akce:** sběr Ulrychová; **rok:** 1994; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M Jičín 3/94, 2875, 2919, 2920, 3105, 3288, 3321, 3364–3375, 3414, 3542, 3602, 4143–4153; **lit.:** *Ulrychová 1993*: 36–46; BZO 1990/92, č. 1219; 1995: 18, č. 22.

č. 259; **Ohaveč; pol.:** pole S od silnice, od rozcestí do Holína; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 392 : 291; 440 : 269; 438 : 274; 393 : 287; **mapa:** ZM10 03-34-20; **č. mak.:** 107; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy (2), objekt; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, BI; **akce:** sběr E. Ulrychová; **rok:** 1992; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M Jičín 3288, 3321, 3364–3375, 3414, 3541–2, 3602, 4143–53; **lit.:** *Ulrychová 1993*: 36–46; BZO 1990/92, č. 1220.

č. 260; **Osenice; pol.:** parc.č. 388/2; S nad cihelnou v blízkosti pramene vody; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 264 : 234; **mapa:** ZM10 13-12-03; **č. mak.:** 108; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště výšinné; **obj.:** jáma s ohništěm, kúlové jamky; **nál.:** zlomky keramiky, kámen; **akce:** letecký průzkum; **rok:** 1998; **dalkult.:** neolit; **ulož.:** M Jičín 23/98, 24/98; **lit.:** BZO 1998/99, č. 603; *Ulrychová 2000a*: 7, č. 27.

č. 261; **Ostroměř; pol.:** zahrada čp. 274, Starohorská ul.; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 120 : 197; **mapa:** ZM10 13-21-04; **č. mak.:** 109; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomek kamenného nástroje; **akce:** povrchový nález Ulrychová; **rok:** 1993; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jičín, 14/93; **lit.:** BZO 1993/95, č. 855.

č. 262; **Ostroměř; pol.:** naleziště V a; parc.č. 569, 572, 573, 574/1; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 100 : 205; 99 : 213; 96 : 208; 103 : 211; **mapa:** ZM10 13-21-04; **č. mak.:** 109; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno;

- nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Kalferst, Sigl; **rok:** 1986; **dalkult.:** slezskoplatěnická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 120–121/87; **lit.:** BZO 1986/87, č. 321f; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987:* 16, č. 93.
- č. 263; **Ostroměř:** **pol.:** naleziště VI; parc.č. 538–540, 541/1,2; Stará Hůra; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 70 : 192; 76 : 201; 70 : 204; 64 : 206; **mapa:** ZM10 13-21-04; **č. mak.:** 109; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Kalferst, Sigl; **rok:** 1986; **dalkult.:** hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 122–123/87; **lit.:** BZO 1986/87, č. 321g; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987:* 16, č. 95.
- č. 149; **Pardubice:** **pol.:** SV Pardubic, poblíž labského břehu; **okr.:** PU; **přeslok.:** 4; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** BI; **akce:** nález; **rok:** 1992; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Charvátová – Spurný – Venclová 1992:* 138.
- č. 323; **Pekla (katastr Bučina), Hrušová:** **pol.:** naleziště III; Ovčín; parc.č. 739/2–34, 39–45, 719/24–25; pole u statku čp. 20; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 142 : 43; 138 : 45; 132 : 54; 140 : 60; 151 : 56; **mapa:** ZM10 14-31-19; **č. mak.:** 139; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** BI, ŠI, zlomky drtidla, zlomky keramiky; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1990, 1991, 1992, 1994, 1996, 1999; **dalkult.:** mezolit, vypichaná, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 14/91, 95,96/91, 134,135,136/92, 293/92, 84/93, 28/96, 34/97, 202–203/99; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992:* 22, č. 158, 160; BZO 1990/92, č. 1270, 1275; 1993: 5–19; 1994: 10, č. 82; 1999: 17,18, č. 155,160; *Vích – Vokolek 1997:* 3–27.
- č. 86; **Plácky:** **pol.:** štrovník u náhonu; **okr.:** HK; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-23; **č. mak.:** 36; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Domečka – Žaloudek:* II, 60–61, 111–117.
- č. 88; **Plácky:** **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Šimák 1932.*
- č. 89; **Plácky:** **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Preidel s. d.:* 17.
- č. 87; **Plácky – Plotiště n. Labem:** **pol.:** Kydlínov, pole p. Střemchy, cihelna p. Srdínka a Součka; pískovna p. Holečka „U zabitého“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** 1912; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Preidel; Stocký 1926:* 164; *Domečka 1900–1901:* 390.
- č. 90; **Plačice:** **pol.:** parc.č. 514; naleziště IV; J od obce, za viaduktem, na pískové duně; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 289 : 35; 290 : 41; 309 : 49; 305 : 30; 311 : 48; **mapa:** ZM10 13-24-02; **č. mak.:** 37; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** BI, ŠI, zlomky keramiky; **akce:** sběr; **rok:** 1968; **dalkult.:** lužická; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Pavla – Vokolek 1992:* 41–87; BZO 1968, č. 174d.
- č. 91; **Plačice:** **pol.:** parc.č. 539; pole p. Morávka, zřejmě „Za humny“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** 1915; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Domečka – Žaloudek:* I, 161–162.
- č. 92; **Plačice:** **pol.:** pole za statkem p. Koutného, čp. 4; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** 1914; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Domečka – Žaloudek:* I, 161–162.
- č. 93; **Plotiště n. Labem:** **pol.:** Budín (mlýn); J od mlýna, mezi náhonem a žel. tratí; parc.č. 1144, 1148, 1146, 1150–1156; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 174 : 294; 172 : 307; 166 : 302; 171 : 301; **mapa:** ZM10 13-22-23; **č. mak.:** 38; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, BI, mazanice, ŠI; **akce:** sběr Vokolek, Boček; **rok:** 1989; **dalkult.:** lužická, slezskoplatěnická, latén, doba římská, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 110–112/70, 73–74/90, 24–25/85, 6/91; **lit.:** BZO 1970, č. 173b; BZO 1990/92, č. 1315; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992:* 22, č. 177.
- č. 94; **Plotiště n. Labem:** **pol.:** par.č. 88/10, 89, 91, 92; naleziště 3; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 131 : 291; 135 : 294; 145 : 301; 148 : 285; 145 : 283; **mapa:** ZM10 13-22-23; **č. mak.:** 38; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** přesleny, zlomky keramiky; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1989; **dalkult.:** latén, doba římská; **ulož.:** M HK př.č. 62/90; **lit.:** BZO 1990/92, č. 1305; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1991:* 22, č. 166.
- č. 95; **Plotiště n. Labem:** **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** 1971; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** BZO 1961, č. 106n, 109n.
- č. 96; **Plotiště n. Labem:** **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Šimák 1932.*
- č. 97; **Plotiště n. Labem:** **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Domečka 1900–1901:* 389; *1902–1903:* 207; *1904:* 390; *Stocký 1926:* 164.
- č. 98; **Plotiště n. Labem:** **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Preidel s. d.:* 17.

- č. 99; **Plotiště n. Labem**; **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** bnrl; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Vencl 1963*.
- č. 177; **Podlažice**; **pol.:** v potoce Žejbro; **okr.:** CR; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** sekeromlat; **akce:** sběr; **rok:** 1893–1902; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Chrast; **lit.:** *Frolík 1989: 37; Květina 2001b: 682–703*.
- č. 100; **Předměřice n. Labem**; **pol.:** parc.č. 726/1, 729, 730, 725; naleziště III; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 152 : 122; 190 : 315; 203 : 321; 219 : 310; 205 : 283; **mapa:** ZM10 13-22-18; **č. mak.:** 39; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK (st.); **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** 35 objektů, jámy; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, mazanice, kameny, zlomky brousku; **akce:** záchranný výzkum Vokolek; **rok:** 1988; **dalkult.:** vypíchaná, halštat, hradištní; **ulož.:** M HK př.č. 164/88, 83–102/89; **lit.:** *Pavlu – Vokolek 1992: 41–87; Kalferst – Sigl – Vokolek 1989: 16, č. 111; BZO 1990/92, č. 1552; BZO 1968, č. 205f, 132; 1990: 15, č. 117*.
- č. 101; **Předměřice n. Labem**; **pol.:** parc.č. 625/28; naleziště I, cihelna; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 116 : 371; **mapa:** ZM10 13-22-23; **č. mak.:** 40; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr PO Lvičata; **rok:** 1984; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 105/87; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987: 17, č. 103*.
- č. 102; **Předměřice n. Labem**; **pol.:** parc.č. 648; naleziště II b; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 121 : 30; **mapa:** ZM10 13-22-18; **č. mak.:** 40; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Sigl, Sedlák; **rok:** 1970; **dalkult.:** hradištní; **ulož.:** M HK př.č. 56/70; **lit.:** *BZO 1970, č. 195a*.
- č. 103; **Předměřice n. Labem**; **pol.:** parc.č. 622/1, 676/1; Honkeho cihelna; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** keramika, BI, ŠI, drtidla; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** x; **lit.:** *Domečka – Sál 1928: 200; Preidel s. d.: 17; Stocký 1926*.
- č. 104; **Předměřice n. Labem**; **pol.:** parc.č. 675/1; část pole J od bývalé Honkeho cihelny; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, pazourky, struska; **akce:** sběr Sigl, Siglová; **rok:** 1972; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 43/73; **lit.:** *nepubl. nálezy*.
- č. 105; **Předměřice n. Labem**; **pol.:** štrovník pod nádražím, cihelna p. Morávka, p. Ryby ve vsi; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** keramika, BI, drtidlo; **akce:** x; **rok:** 1922; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, latén, středověk; **ulož.:** M Pardubice ?; **lit.:** *Cechner 1904; Domečka – Sál 1928: 200; Domečka 1900–1901: 391; Duška 1898*.
- č. 106; **Předměřice n. Labem**; **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK, M Pardubice; **lit.:** *Duška 1898: 43; Píř 1899: 213; Stocký 1926: 165; Domečka 1924: 212; Preidel s. d.: 17*.
- č. 178; **Přestavky – Zájedec**; **pol.:** parc.č. 279/1; u hřbitova; naleziště 1; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 476 : 264; 478 : 267; 3 : 264; 2 : 259; **mapa:** ZM10 13-42-19; ZM10 13-42-20; **č. mak.:** 67; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Sigl; **rok:** 1986; **dalkult.:** doba římská; **ulož.:** M HK př.č. 144/86; **lit.:** *Květina 2001b: 682–703; BZO 1986/87, č. 161, č. 366; BZO 1990/92, č. 2086*.
- č. 288; **Pulice**; **pol.:** parc.č. 585/1, 590, 593/1, 598/1, 599/1, 604/1, 610, 639/19,2, 635/15; **okr.:** RK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 60 : 43; 61 : 51; 88 : 52; 116 : 53; 123 : 46; 119 : 38; 88 : 28; 71 : 27; **mapa:** ZM10 14-11-13; **č. mak.:** 120; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** vypíchaná, lužická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 143/87; **lit.:** *BZO 1986/87, č. 371a; Kalferst – Sigl – Vokolek 1987: 17, č. 105*.
- č. 107; **Račice n. Trotinou**; **pol.:** „Frantov Račický“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, BI, ŠI; **akce:** sbírka Matušky; **rok:** x; **dalkult.:** paleolit, vypíchaná; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Kalferst 1995a: 146*.
- č. 108; **Račice n. Trotinou**; **pol.:** „Záložnice“; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, BI, přesleny; **akce:** sbírka Matušky; **rok:** 1988; **dalkult.:** vypíchaná, KLPP, hradištní; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Kalferst 1995a: 147*.
- č. 109; **Račice n. Trotinou**; **pol.:** katastr obce; **okr.:** HK; **přeslok.:** 4; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** slezskoplatěnická; **ulož.:** x; **lit.:** *Poche 1937*.
- č. 110; **Račice n. Trotinou**; **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK, M Jaroměř; **lit.:** *Šubrt 1949: 7–9; Šimák 1932; Stocký 1926: 165; Neustupný 1932–1933: 24–33; Preidel s. d.: 18; Zouzal 1912: 36–40, 69–70; Bačová 1994: 157*.
- č. 111; **Račice n. Trotinou**; **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** KLPP; **ulož.:** x; **lit.:** *Berger 1959*.
- č. 264; **Rakov**; **pol.:** mezi Z okrajem intravilánu a potokem, 1 km V od okraje obce; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 199 : 43; **mapa:** ZM10 13-21-07; **č. mak.:** 110; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno;

nál.: keramika, BI; **akce:** povrchový sběr Waldhauser; **rok:** 1992; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Mladá Boleslav, M Liberec 59/95, 60/95; **lit.:** BZO 1998/99, č. 882; BZO 1972, 155.

č. 112; **Rodov:** pol.: Zderaz; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jaroměř; **lit.:** *Stocký 1926:* 162; *Preidel s. d.:* 18.

č. 113; **Rodov:** pol.: parc.č. 81/11–26,29,35; 77/3–4; naleziště I.a; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 242 : 253; 232 : 259; 231 : 283; 247 : 288; 248 : 264; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 41; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI, zlomky BI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1983; **dalkult.:** latén, hradištní; **ulož.:** M HK př.č. 156, 161–163/85; 200–201, 207/83; **lit.:** BZO 1984/85, č. 431; BZO 1982/83, č. 158; *Frolík – Kalferst – Sigl 1984:* 9, č. 53; *Sigl – Vokolek 1986:* 18, č. 86.

č. 116; **Rodov:** pol.: parc.č. 297/7,6; 458/12–15; naleziště III; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 242 : 76; 250 : 68; 251 : 81; 253 : 75; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 42; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1983; **dalkult.:** lužická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 195/84; **lit.:** BZO 1984/85, č. 431; *Kalferst – Sigl 1985:* 5, č. 76.

č. 117; **Rodov:** pol.: parc.č. 451/1,6,7; naleziště IV; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 274 : 53; 263 : 58; 269 : 60; 272 : 53; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 42; **č. komp.:** 3; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1983; **dalkult.:** lužická; **ulož.:** M HK př.č. 196/84; **lit.:** BZO 1984/85, č. 431; *Kalferst – Sigl 1985:* 15, č. 77.

č. 118; **Rodov:** pol.: parc.č. 458/2,4; 332/1; naleziště V; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 274 : 27; 271 : 30; 272 : 35; 277 : 31; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 42; **č. komp.:** 4; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, zlomky drtidla; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1983; **dalkult.:** lužická; **ulož.:** M HK př.č. 196, 197/84; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 119; **Rodov:** pol.: parc.č. 819/1; **okr.:** HK; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-14; **č. mak.:** 42; **č. komp.:** 5; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr; **rok:** 1991; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 243/93; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1994:* 12, č. 93.

č. 120; **Rodov:** pol.: parc.č. 58; naleziště I c; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 240 : 220; 253 : 222; 255 : 215; 240 : 215; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 43; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Sigl, Vokolek; **rok:** 1991; **dalkult.:** latén, hradištní; **ulož.:** M HK př.č. 51/91; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992:* 24, č. 184; BZO 1990/92, č. 1603.

č. 121; **Rodov:** pol.: parc.č. 81/4–7,9,10; naleziště I b; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 229 : 288; 228 : 294; 236 : 303; 237 : 293; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 43; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI, BI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1985; **dalkult.:** latén, hradištní; **ulož.:** M HK př.č. 200–1, 207/83, 155/85; **lit.:** BZO 1984/85, č. 431; BZO 1982/83, č. 158; *Frolík – Kalferst – Sigl 1984:* 9, č. 53; *Sigl – Vokolek 1986:* 18, č. 87.

č. 114; **Rodov – Smiřice:** pol.: parc.č. 912/4, Zderaz, areál sila, u dvora; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 424 : 74; 425 : 73; 416 : 64; 415 : 64; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 41; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** žlab, chata, jámy, pec; **nál.:** zlomky keramiky, zvířecí kosti; **akce:** záchranný výzkum Kalferst, Vokolek; **rok:** 1991; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická; **ulož.:** M HK; **lit.:** BZO 1990/92, č. 1604; *Kalferst 1991–1992b:* 47–51; *Duška 1898; Stocký 1926; Šnajdr 1891; Vencl 1978.*

č. 115; **Rodov Trotina:** pol.: parc.č. 341/1, 343/1; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 282 : 15; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 42; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** slezskoplatěnická, latén, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 82/87; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987:* 22, č. 144; BZO 1986/87, č. 473.

č. 122; **Rodov Trotina:** pol.: „v probírce trotinské“; pole J. Holuba; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** keramika; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK, M Jaroměř; **lit.:** *Duška 1898:* 43; *Šimák 1932; Poche 1937; Stocký 1926:* 165; *Preidel s. d.:* 18.

č. 265; **Rohoznice:** pol.: Maternovo pole; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 180 : 298; 190 : 300; 198 : 295; **mapa:** ZM10 13-22-01; **č. mak.:** 111; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** L. Vlček; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M Hořice inv.č. 13545, 13549, 13554, 13542; **lit.:** *Filip 1947:* 285.

č. 179; **Rosice:** pol.: cihelna A; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 96 : 48; 92 : 51; 93 : 64; 99 : 61; **mapa:** ZM10 13-42-20; **č. mak.:** 68; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** kúlové jamky, část sila; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, uhlíky; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1996; **dalkult.:** nálevkovité poháry, slezskoplatěnická; **ulož.:** M Chrudim, M Rychnov n. K. př.č. 365–367/96; **lit.:** *Beková 1998a:* 11, č. 4; *1998b:* 54–61; *Vokolek 1977b:* 29–34; BZO 1996/97, č. 855.

č. 180; **Rosice:** pol.: parc.č. 687, 688/2; naleziště III; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 162 : 49; 168 : 54; 171 : 49; 169 : 48; **mapa:** ZM10 13-42-20; **č. mak.:** 69; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr Kalferst, Sigl, Vokolek; **rok:** 1985; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 74–77/85; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1986:* 19, č. 93; BZO 1984/85, č. 433; *Kvěšina 2001b:* 682–703.

- č. 181; **Rosice**; **pol.**: parc.č. 166, 167; **okr.**: CR; **přeslok.**: 1; **lok.**: 164 : 93; **mapa**: ZM10 13-42-20; **č. mak.**: 69; **č. komp.**: 2; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, mazanice; **akce**: x; **rok**: 1959; **dalkult.**: vypíchaná, slezskoplatěnická, středověk; **ulož.**: M Chrast; **lit.**: *Frolík 1989*: 39; *Května 2001b*: 682–703.
- č. 150; **Rosice n. Labem**; **pol.**: x; **okr.**: PU; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: M Pardubice; **lit.**: nepubl. nálezy.
- č. 123; **Rosnice**; **pol.**: „kolem kovárny“ u čp. 50, Hamplovo pole, pozemek J. Sokoláře, písniček za kovárnou, parc.č. 1; **okr.**: HK; **přeslok.**: 3; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: keramika, přesleny, šípka; **akce**: sbírka Tuhého; **rok**: x; **dalkult.**: latén, doba římská; **ulož.**: M HK; **lit.**: *Kronika obce Rosnic III/1*, 17, 55, 59, 60, 63; *Bačová 1994*: 158–166.
- č. 182; **Řestoky**; **pol.**: parc.č. 102, 119; naleziště 2; **okr.**: CR; **přeslok.**: 1; **lok.**: 367 : 112; 362 : 116; 363 : 123; 370 : 119; **mapa**: ZM10 13-42-19; **č. mak.**: 70; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, zlomky kamenných nástrojů; **akce**: sběr Sigl, Vávra; **rok**: 1985; **dalkult.**: latén, hradištní, středověk; **ulož.**: M HK př.č. 100/85; **lit.**: BZO 1984/85, č. 442a; *Sigl – Vokolek 1986*: 19, č. 97; *Května 2001b*: 682–703.
- č. 183; **Řestoky**; **pol.**: parc.č. 348; naleziště 7; **okr.**: CR; **přeslok.**: 1; **lok.**: 357 : 60; 354 : 67; 351 : 71; 356 : 67; **mapa**: ZM10 13-42-19; **č. mak.**: 70; **č. komp.**: 2; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: sběr Kalferst, Sigl, Vokolek; **rok**: 1986; **dalkult.**: neolit; **ulož.**: M HK př.č. 140/86; **lit.**: *Sigl – Vokolek 1986*: 3–25; *Května 2001b*: 682–703.
- č. 184; **Řestoky**; **pol.**: parc.č. 194; naleziště 3; k. ú. Zájezdec; **okr.**: CR; **přeslok.**: 1; **lok.**: 419 : 150; 421 : 156; 426 : 152; 431 : 167; 337 : 162; 442 : 172; **mapa**: ZM10 13-42-19; **č. mak.**: 71; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, ŠI, zlomek drtidla, mazanice; **n.v.**: 260–262 m; **vzdálenost od vodního zdroje**: 160; **orientace vodního zdroje**: SZ; **převýšení od vodního zdroje**: 5; **morfologie**: rovina; **svazitost**: 0,92°; **orientace svahu**: 0; **akce**: sběr Kalferst, Sigl, Vokolek; **rok**: 1986; **dalkult.**: slezskoplatěnická, hradištní; **ulož.**: M HK př.č. 136/86; **lit.**: BZO 1986/87, č. 393a; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987*: 18, č. 113; *Května 2001b*: 682–703.
- č. 266; **Sběř**; **pol.**: S okraj k. ú. Sběř, po obou stranách ze Sběře do Vysokého Veselí; **okr.**: JC; **přeslok.**: 1; **lok.**: 220 : 36; 231 : 32; 224 : 13; 215 : 22; **mapa**: ZM10 13-21-07; **č. mak.**: 112; **č. komp.**: 1; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: objekty (11); **nál.**: keramika, mazanice; **akce**: povrchový sběr Ulrychová; **rok**: 1994; **dalkult.**: vypíchaná; **ulož.**: M Jičín 69–70/94, 74–75/94; **lit.**: *Ulrychová 1995*: 18, č. 26; BZO 1993/95, č. 1371.
- č. 355; **Semonice – Černožice**; **pol.**: parc.č. 599; **okr.**: NA; **přeslok.**: 1; **lok.**: 128 : 99; 134 : 105; 138 : 103; 138 : 100; 134 : 94; **mapa**: ZM10 13-22-09; **č. mak.**: 6; **č. komp.**: 4; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, ŠI; **akce**: sběr Boček; **rok**: 1987; **dalkult.**: vypíchaná, slezskoplatěnická, halštát; **ulož.**: M HK př.č. 201–202/88; **lit.**: *Pavla – Vokolek 1992*: 41–87; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1989*: 17, č. 120.
- č. 356; **Semonice – Černožice**; **pol.**: parc.č. 605; **okr.**: NA; **přeslok.**: 1; **lok.**: 115 : 78; 120 : 89; 123 : 86; 118 : 78; **mapa**: ZM10 13-22-09; **č. mak.**: 6; **č. komp.**: 5; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, mazanice, ŠI; **akce**: sběr Boček; **rok**: 1987; **dalkult.**: slezskoplatěnická; **ulož.**: M HK př.č. 108/89; **lit.**: *Kalferst – Sigl – Vokolek 1990*: 16, č. 135; BZO 1990/92, č. 1654.
- č. 357; **Semonice – Černožice**; **pol.**: pole mezi silnicí do Jaroměře a objektem JZD; **okr.**: NA; **přeslok.**: 1; **lok.**: 123 : 93; 115 : 77; 131 : 73; **mapa**: ZM10 13-22-09; **č. mak.**: 6; **č. komp.**: 6; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky, zlomky broušených nástrojů, ŠI, mazanice; **akce**: sběr Boček; **rok**: 1987; **dalkult.**: vypíchaná, KLPP, latén, středověk; **ulož.**: M HK př.č. 148/88; **lit.**: nepubl. nálezy.
- č. 358; **Semonice**; **pol.**: katastr obce; **okr.**: NA; **přeslok.**: 4; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: neurčeno; **akce**: nález Šnajdr; **rok**: 1896; **dalkult.**: eneolit, středověk; **ulož.**: x; **lit.**: *Stocký 1926*: 165; *Příč 1899*: 203–215; *Poche 1937*.
- č. 124; **Sendražice**; **pol.**: x; **okr.**: HK; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: neurčeno; **areál**: bnrl; **obj.**: neurčeno; **nál.**: BI; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: eneolit, lužická slezskoplatěnická; **ulož.**: x; **lit.**: *Pa-mětní kniha pro obec Sendražice*, 52–53; *Bačová 1994*: 174.
- č. 125; **Skrývany**; **pol.**: písečník p. Dršaty, písniček na rovině u Cidlíny; **okr.**: HK; **přeslok.**: 3; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: jámy; **nál.**: keramika, BI, ŠI; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: vypíchaná; **ulož.**: M Nový Bydžov; **lit.**: *Stocký 1908–1910*: 166; *1926*: 165; *Prokop 1910*: 10–13; *Šimák 1932*; *Koudelka 1908*; *Preidel s. d.*: 21.
- č. 267; **Slatiny**; **pol.**: x; **okr.**: JC; **přeslok.**: 5; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**: zlomky keramiky; **akce**: x; **rok**: x; **dalkult.**: x; **ulož.**: M Jičín 31; **lit.**: *Preidel s. d.*: 13.
- č. 268; **Slavhostice**; **pol.**: parc.č. 131, 267, pozemek p. Hrdého; **okr.**: JC; **přeslok.**: 2; **lok.**: x; **mapa**: x; **č. mak.**: x; **č. komp.**: x; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: jámy; **nál.**: keramika, BI, ŠI; **akce**: povrchový průzkum Šolle; **rok**: 1940; **dalkult.**: vypíchaná, únětická, doba římská; **ulož.**: M Kopidlno A336, 342, 343, 344, 345, 346; převedeno do M Jičín; **lit.**: *Charvátová – Spurný – Venclová 1992*: 188; *Preidel s. d.*: 13; BZO 1968, 149.
- č. 126; **Smiřice**; **pol.**: parc.č. 149/2, stavba Dřevony, JV od nádraží; **okr.**: HK; **přeslok.**: 1; **lok.**: 435 : 85; **mapa**: ZM10 13-22-13; **č. mak.**: 41; **č. komp.**: 3; **kult.**: LnK; **akt.**: sídlištní; **areál**: sídliště rovinné; **obj.**: neurčeno; **nál.**:

zlomky keramiky, mazanice, kamenné nástroje, ŠI; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1973; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 59/73; **lit.:** *Pavlá – Vokolek 1992:* 41–87; *BZO 1973,* 179.

č. 127; **Smiřice; pol.:** Smiřičky, žel. trať, Vroubkův kopec; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** 41; **č. komp.:** 4; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** zlomky keramiky, kosti; **akce:** záchranný výzkum Petera; **rok:** 1858; **dalkult.:** halštatská, hradištní; **ulož.:** x; **lit.:** *Sklenář 1992:* 234.

č. 128; **Smiřice; pol.:** Zderaz dvůr; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** 41; **č. komp.:** 5; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** keramika; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Šubrt 1949:* 7–9; *Neustupný 1932–1933:* 24–32; *Niederle 1894:* 257–275, 353–359; *Šimák 1932; Preidel s. d.:* 18; *Zouzal 1908:* 61–65, 183–185.

č. 129; **Smiřice; pol.:** Hankova třída, čp. 56; **okr.:** HK; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 44; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, mazanice, BI, pazourek; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1973; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M HK př.č. 27–28/73; **lit.:** *BZO 1973,* č. 179b.

č. 130; **Smiřice; pol.:** parc.č. 926, 819, 937/1,3 (439/8,10 k. ú. Rodov); naleziště III; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 283 : 70; 299 : 30; 304 : 25; 292 : 8; **mapa:** ZM10 13-22-13; **č. mak.:** 45; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, BI, zlomky drtidel, mazanice; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** slezskoplatěnická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 78–81/87; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987:* 21, č. 133; *BZO 1986/87,* č. 417a.

č. 131; **Smiřice; pol.:** u nádraží; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** nádoby 3; **akce:** vykopal K. Vorel; **rok:** 1944; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Smiřice; **lit.:** Pamětní kniha města Smiřic 208; *Bačová 1994:* 182.

č. 132; **Smiřice; pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** kosti diluviálních zvířat; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** paleolit, vypíchaná, lužická, latén; **ulož.:** x; **lit.:** Pamětní kniha města Smiřic, 65–70; *Bačová 1994:* 181.

č. 269; **Sobčice; pol.:** Bezděkov; hon A VI a, b; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 316 : 249; 322 : 256; 359 : 234; 343 : 210; **mapa:** ZM10 13-21-03; **č. mak.:** 113; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty, jámy (3); **nál.:** keramika, BI, ŠI; **akce:** sběr Vokolek; **rok:** 1960; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M HK inv.č. 17 436–506; **lit.:** *Vencl 1963:* 3–63; *Kamenická 1980; Šneidrová 1955:* 149–155; *Justová 1968; Koutecký 1965:* 584–604.

č. 270; **Sobčice; pol.:** na V při polní cestě k Ostroměři; hon B V a; Nádvoříkův písečník; parc.č. 184, 186; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 464 : 219; 469 : 226; 28 : 214; 20 : 208; **mapa:** ZM10 13-21-03; **č. mak.:** 113; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty, kúlové jamky; **nál.:** keramika, mazanice, kosti, uhlíky; **akce:** záchranný výzkum J. Sigl; **rok:** 1954; **dalkult.:** lužická, slezskoplatěnická; **ulož.:** M Hořice, M HK; **lit.:** *Šneidrová 1955:* 149–155, 174–175; *Motýková 1973:* 235–271.

č. 133; **Sovětice; pol.:** parc.č. 365/1,2; 367/1; 368/3; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 344 : 144; 348 : 148; 352 : 140; 346 : 139; **mapa:** ZM10 13-22-11; **č. mak.:** 46; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr; **rok:** 1984; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 13/85; **lit.:** *Kalferst – Sigl 1985:* 17, č. 91; *BZO 1984/85,* č. 462e.

č. 134; **Sovětice; pol.:** parc.č. 388/2, 3, 8; (k. ú. Čištěves parc.č. 194); **okr.:** HK; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** 47; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr; **rok:** 1984; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 14/85; 216/84; **lit.:** *Kalferst – Sigl 1985:* 16, č. 88; *BZO 1984/85,* č. 462a.

č. 135; **Sovětice; pol.:** parc.č. 411; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 354 : 80; 355 : 88; 359 : 83; 370 : 74; 360 : 71; **mapa:** ZM10 13-22-11; **č. mak.:** 47; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sběr; **rok:** 1984; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 14/85; **lit.:** *Kalferst – Sigl 1985:* 17, č. 92.

č. 136; **Sovětice; pol.:** parc.č. 404/1; 441; 442; 443/1–2; 446; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 377 : 133; 378 : 135; 382 : 135; 401 : 108; 396 : 105; **mapa:** ZM10 13-22-11; **č. mak.:** 48; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI; **akce:** sběr Urban; **rok:** 1975; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M HK př.č. 124/75; **lit.:** nepubl. nálezy.

č. 151; **Staré Jesenčany; pol.:** parc.č. 343, 346, 347/1, 348, 351; naleziště III; **okr.:** PU; **přeslok.:** 1; **lok.:** 220 : 212; 225 : 212; 226 : 208; 220 : 208; **mapa:** ZM10 13-42-07; **č. mak.:** 53; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, mazanice, BI; **akce:** sběr Šafař, Vokolek; **rok:** 1991; **dalkult.:** vypíchaná, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 152–153/89; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1990:* 17, č. 135; *BZO 1990/92,* č. 1732.

č. 324; **Staré Město u Moravské Třebové; pol.:** naleziště 1a; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 126 : 136; 136 : 141; 154 : 115; 142 : 113; **mapa:** ZM10 14-43-11; **č. mak.:** 140; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty; **nál.:** keramika (13), zlomek kopytovitého klínu (1), ŠI (1), zlomek pískovcového brousku (1); **akce:** sběr Vích; **rok:** 2000–2001; **dalkult.:** pravěk, středověk; **ulož.:** x; **lit.:** *Vích 2001:* 51, č. 122; *2002a:* 29, č. 74;

č. 325; **Staré Město u Moravské Třebové; pol.:** naleziště 1b; **okr.:** SY; **přeslok.:** 1; **lok.:** 144 : 130; 148 : 132; 159 : 116; 154 : 115; **mapa:** ZM10 14-43-11; **č. mak.:** 140; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** sekerka (1); **akce:** sběr Vích; **rok:** 2000; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** x; **lit.:** *Vích 2001:* 51, č. 123.

- č. 137; **Stěžery**; **pol.:** pole p. Červinky u hřbitova, parc.č. 299; **okr.:** HK; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy (5); **nál.:** keramika, BI, ŠI, drtidla, mazanice; **akce:** výzkum; **rok:** 1903; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Domečka – Žaloudek*: III., 346–347; Pamětní kniha obce Stěžery, 7–8; *Bačová 1994*: 187; *Šimák 1932*; *Stocký 1926*: 165; *Preidel s. d.:* 18; *Domečka 1904*: 249.
- č. 185; **Stičany**; **pol.:** parc.č. 76–80; naleziště 1; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 256 : 273; 268 : 287; 273 : 270; 278 : 269; 281 : 280; 285 : 276; **mapa:** ZM10 13-42-14; **č. mak.:** 72; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, spálené kosti; **akce:** sběr Frolík, Boháčová; **rok:** 1989; **dalkult.:** nálevkovité poháry, lužická, slezskoplatěnická, doba římská, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 165–6/90; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1991–1992*: 26, č. 205; BZO 1990/92, č. 1752.
- č. 138; **Stračov**; **pol.:** parc.č. 112/10; SV svah návrší obce, mezi silnicemi; průkop plynovodu trasa HK–JC; **okr.:** HK; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-21-15; **č. mak.:** 49; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** 10 objektů; **nál.:** keramika, mazanice; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1975/76; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 2–5/76; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1977*: 5, č. 3; BZO 1976/77, č. 390; *Domečka – Žaloudek*: IV., 116–118; *Kamenická 1980*; *Vokolek – Sigl 1982*: 591–598.
- č. 139; **Stračov**; **pol.:** parc.č. 121; průkop plynovodu; **okr.:** HK; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 13-21-15; **č. mak.:** 49; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jáma; **nál.:** keramika; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1975/76; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 2–5/76; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1977*: 5, č. 4; BZO 1976/77, č. 390; *Domečka – Žaloudek*: IV., 116–118; *Kamenická 1980*; *Vokolek – Sigl 1982*: 591–598.
- č. 271; **Sřevač**; **pol.:** čp. 43; **okr.:** JC; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, břidlicový vývrtek; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jičín inv.č. 51–59; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 292; **Světlá nad Sázavou**; **pol.:** x; **okr.:** HB; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** před r. 1978; **dalkult.:** neolit; **ulož.:** x; **lit.:** *Pleiner – Rybová 1978*: mapa I; *Rous 1981*.
- č. 272; **Šárovcová Lhota**; **pol.:** x; **okr.:** JC; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika (75); **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Hořice př.č. 11/88; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 329; **Tisová**; **pol.:** naleziště XXII; parc.č. 411/1; **okr.:** ÚO; **přeslok.:** 1; **lok.:** 190 : 289; 195 : 293; 200 : 288; 197 : 284; **mapa:** ZM10 14-31-19; **č. mak.:** 143; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, BI, otloukač; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1996–1999; **dalkult.:** mezolit, vypíchaná, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 73–78, 144/99; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1999*: 23, č. 214.
- č. 186; **Topol**; **pol.:** parc.č. 86/1,2, 96/6, 98, 99, 104; bývalá pískovna; Pumberka; k. ú. Chrudim parc.č. 2441/3; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 180 : 88; 173 : 97; 174 : 104; 178 : 103; 184 : 99; 185 : 90; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 62; **č. komp.:** 4; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** halštatská, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 26–27/87; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987*: 22, č. 143; BZO 1986/87, č. 472a.
- č. 187; **Topol**; **pol.:** parc.č. 248, 242/1, 250, 265; k. ú. Tuněchody parc.č. 507–509; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 345 : 194; 353 : 221; 368 : 228; 359 : 199; 354 : 189; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 73; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, zlomky kamenných nástrojů; **akce:** sběr Vokolek, Vávra; **rok:** 1984; **dalkult.:** neolit, vypíchaná, slezskoplatěnická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 27–29/79, 60–62/81, 78/81, 59/81, 139/84; **lit.:** *Pavlu – Vokolek 1992*: 41–87; BZO 1978/79, č. 384b; *Sigl – Vokolek 1980*: 3, č. 26; *Kvěтина 2001b*: 682–703.
- č. 140; **Třebechovice**; **pol.:** x; **okr.:** HK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK, M Náchod; **lit.:** *Stocký 1926*: 165; *Preidel s. d.:* 17.
- č. 152; **Třebovice**; **pol.:** parc.č. 167, 167, 173, 177/4; naleziště III; **okr.:** PU; **přeslok.:** 1; **lok.:** 64 : 121; **mapa:** ZM10 13-42-07; **č. mak.:** 54; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, zlomek kamenné sekery; **akce:** sběr Sigl, Vokolek; **rok:** 1986; **dalkult.:** vypíchaná, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 109/86; 114/85; **lit.:** BZO 1986/87, č. 478a; *Sigl – Vokolek 1986*: 22, č. 117; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987*: 23, č. 150.
- č. 273; **Třebovětky**; **pol.:** parc.č. 307/1–4, 312/9–12, 316/2–6, 317, 319; „V blatečkách“, „Za rašovicemi“, na poli p. Hlavatého, F. Klečka; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 316 : 279; 326 : 274; 321 : 273; 311 : 273; **mapa:** ZM10 13-22-06; **č. mak.:** 114; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jámy (2); **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, ŠI, BI; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1994; **dalkult.:** vypíchaná, lužická, latén; **ulož.:** M HK př.č. 85–87/97, 49/70; **lit.:** *Pavlu – Vokolek 1992*: 41–87; *Vích – Vokolek 1997*: 3–27; *Mangel 1999*: 92, č. 18; BZO 1970, 155; *Strnad 1920*: 139–140; *Kamenická 1980*.
- č. 274; **Třebovětky**; **pol.:** parc.č. 83, 85; k. ú. Cerekvice 271, 272/1; „U kamenné cesty“; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 398 : 159; 399 : 116; 403 : 124; 412 : 121; **mapa:** ZM10 13-22-06; **č. mak.:** 115; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní

- ni; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomek drtidla, keramika; **akce:** sběr Kalferst; **rok:** 1986; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 150/86; **lit.:** BZO 1986/87, č. 479a; *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987:* 23, č. 154.
- č. 188; **Třibřichy; pol.:** parc.č. 74; naleziště 2; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 67 : 203; 68 : 201; 70 : 205; 73 : 203; **mapa:** ZM10 13-42-12; **č. mak.:** 74; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice; **akce:** sběr Frolík, Kalferst, Sigl, Vávra, Vokolek; **rok:** 1984; **dalkult.:** středověk; **ulož.:** M HK př.č. 190/84; **lit.:** *Kalferst – Sigl 1985:* 19, č. 106; BZO 1984/85, č. 520; *Kvěтина 2001b:* 682–703.
- č. 189; **Tuněchody; pol.:** parc.č. 569/3; cihelna p. Slavíka; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 413 : 357; 430 : 372; 448 : 363; 422 : 341; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 75; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** sběr; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Hanus 1926:* 12; *Kvěтина 2001b:* 682–703.
- č. 190; **Tuněchody; pol.:** parc.č. 253, 254; naleziště 5., „Bodlavečky“; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 216 : 351; 217 : 356; 223 : 350; 224 : 357; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 75; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** sběr; **rok:** 1979; **dalkult.:** latén; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Pavla – Vokolek 1992:* 41–87; BZO 1978/79, č. 402; *Sigl – Vokolek 1980:* 2, č. 15; *Kvěтина 2001b:* 682–703.
- č. 295; **Turnov; pol.:** „Na nabnu“, „Na tobolce“; **okr.:** SE; **přeslok.:** 1; **lok.:** 10 : 234; 11 : 245; 26 : 244; 23 : 234; **mapa:** ZM10 03-32-23; **č. mak.:** 122; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, BI, ŠI, zuhelnatělé zrní, mazanice, nádoby; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** x; **lit.:** *Krejčík 1941:* 13–18; *Preidel s. d.:* 28, 52.
- č. 296; **Turnov; pol.:** Maškova zahrada – centrální část; **okr.:** SE; **přeslok.:** 1; **lok.:** 195 : 245; 193 : 259; 201 : 261; 209 : 257; 206 : 244; **mapa:** ZM10 03-32-23; **č. mak.:** 123; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** x; **rok:** 1906, 2000–2001; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Filip 1936–1937:* 167; *Stocký 1926; Prostředník 2002a:* 13, č. 13.
- č. 297; **Turnov; pol.:** Maškova zahrada – plocha T, „Pod sv. Antonínem“; **okr.:** SE; **přeslok.:** 1; **lok.:** 201 : 234; 203 : 244; 215 : 245; 217 : 228; **mapa:** ZM10 03-32-23; **č. mak.:** 123; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Prostředník 1996c:* 11–70.
- č. 223; **Turnov; pol.:** Maškova zahrada, plocha E; **okr.:** SE; **přeslok.:** 1; **lok.:** 225 : 260; **mapa:** ZM10 03-32-23; **č. mak.:** 123; **č. komp.:** 4; **kult.:** LnK (st. a stf. stupeň); **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** 6 chat, jámy, polozemnice; **nál.:** keramika; **akce:** x; **rok:** 2001; **dalkult.:** vypíchaná, lužická; **ulož.:** x; **lit.:** *Prostředník 2002b:* 49–53.
- č. 298; **Turnov; pol.:** Maškova zahrada; **okr.:** SE; **přeslok.:** 1; **lok.:** 362 : 340; **mapa:** ZM10 03-32-23; **č. mak.:** 124; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště výšinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **n.v.:** 319 m; **vzdálenost od vodního zdroje:** 720; **orientace vodního zdroje:** Z; **převýšení od vodního zdroje:** 54; **morfologie:** svah; **svažitost:** 8,5°; **orientace svahu:** JJV; **akce:** sběr; **rok:** do 50. let; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Turnov 2143; **lit.:** *Pavla – Vokolek 1992:* 41–87.
- č. 191; **Uhřetice; pol.:** parc.č. 452/1, 451, 971, 450–456; bývalá Kopistova (Slavíkova) cihelna; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 9 : 7; 2 : 376; 19 : 378; 18 : 369; 21 : 376; **mapa:** ZM10 13-42-09; ZM10 13-42-14; **č. mak.:** 76; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní, pohřební; **areál:** pohřebiště; **obj.:** objekty (21) – jámy – chaty – žlaby, hroby (2); **nál.:** zlomky keramiky, zlomky drtidla a brousku, mazanice, zvířecí kosti a zuby, vývrtek, BI, ŠI-porcelanit; **akce:** záchranný výzkum; **rok:** 1979; **dalkult.:** vypíchaná, jordanovská, únětická; **ulož.:** M HK př.č. 77–78/72, 51/76, 64/76, 90/78, 35/79; M Chrudim A 506–507, 515–529, 586–590; M Pardubice; **lit.:** *Vokolek 1957:* 44–45; 1959: 48; 1977a: 15–19; 1978: 12–19; 1980a: 4–7; *Sigl – Vokolek 1980:* 1–2; BZO 1976/77, č. 430; BZO 1978/79, č. 408; *Justová 1968; Frolík 1988:* 18, 19, 20; *Venc 1963; Knor 1948; Charvátová – Spurný – Venclová 1992:* 215; *Domečka 1902–1903:* 538; *Knor 1953:* 589–593, 627; *Kvěтина 2001b:* 682–703.
- č. 192; **Uhřetice; pol.:** parc.č. 467; naleziště 1; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 7 : 31; 9 : 42; 22 : 33; 21 : 26; **mapa:** ZM10 13-42-09; **č. mak.:** 76; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, kamenné nástroje, ŠI; **akce:** sběr Rous; **rok:** 1979; **dalkult.:** vypíchaná, jordanovská, únětická, nálevkovité poháry; **ulož.:** M HK př.č. 77/81; **lit.:** *Kvěтина 2001b:* 682–703.
- č. 153; **Uhřetická Lhota; pol.:** parc.č. 272, 290, 291/3, 325; **okr.:** PU; **přeslok.:** 1; **lok.:** 106 : 68; 129 : 63; 133 : 51; 118 : 57; **mapa:** ZM10 13-42-07; **č. mak.:** 55; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, kamenné nástroje; **akce:** sběr Vokolek; **rok:** 1978; **dalkult.:** lengyel, slezskoplatěnická; **ulož.:** M HK př.č. 112/78; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 193; **Vežvanovice; pol.:** parc.č. 326/1, 10–12; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 157 : 260; 161 : 258; 149 : 250; **mapa:** ZM10 13-42-14; **č. mak.:** 77; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** objekty (2); **nál.:** zlomky keramiky, zlomky zvířecích kostí, mazanice; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** latén, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 28/71, 29/71, 150/83; **lit.:** *Frolík 1988; Kvěтина 2001b:* 682–703.
- č. 194; **Vežvanovice; pol.:** pískovna „Na červené hůrce“; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 145 : 262; **mapa:** ZM10 13-42-14; **č. mak.:** 77; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** pohřební; **areál:** pohřebiště; **obj.:** kostrový hrob (dětský) v hloubce 70 cm; **nál.:** keramika, náramek, spondylové ozdoby, zbytky dětské kostry; **akce:** narušení hrobu; **rok:** 1940; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Chrudim; **lit.:** NZ ARÚ č. j. 1240/41 (J. Rulf); *Kvěтина 2001b:* 682–703.

- č. 195; **Vejvanovice**; **pol.:** x; **okr.:** CR; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** závěsek, korále z mušle *Spondyllus gaedoporus*, nádoba; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Chrudim A 875–878; **lit.:** *Frolík 1988: 22–23.*
- č. 275; **Velešice**; **pol.:** parc.č. 128/1, 138/1, 2, 5–7; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 333 : 298; 340 : 292; 338 : 283; 327 : 290; **mapa:** ZM10 13-21-12; **č. mak.:** 116; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště výšinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1987; **dalkult.:** latén; **ulož.:** M HK př.č. 170/89; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1990: 19, č. 149; BZO 1990/92, č. 1953.*
- č. 359; **Velichovky**; **pol.:** parc.č. 386/1; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 458 : 338; **mapa:** ZM10 13-22-08; **č. mak.:** 162; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, zlomky kamenných nástrojů, brousek; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** latén; **ulož.:** M HK př.č. 65, 75–76/87; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987: 24, č. 161; Sigl – Vokolek 1986: 22, č. 119; BZO 1986/87, č. 495.*
- č. 360; **Velichovky**; **pol.:** parc.č. 406–412; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 464 : 332; 471 : 342; 8 : 339; 4 : 331; 474 : 327; **mapa:** ZM10 13-22-08; ZM10 13-22-09; **č. mak.:** 162; **č. komp.:** 2; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, BI, brousek, zlomek drtidla; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** hradištní, latén; **ulož.:** M HK př.č. 75–76/87; **lit.:** *Sigl – Vokolek 1986: 22, č. 119.*
- č. 276; **Veliš**; **pol.:** na poli mezi Velišem a Bukvicí; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 03-34-25; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Piř 1899: 202; Stocký 1926: 162; Hájek 1940: 111–126.*
- č. 277; **Veliš**; **pol.:** svah JZ od hradu; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 03-34-25; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** letecká prospekce; **rok:** 1993–95; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** x; **lit.:** *Ulrychová 1996b: 93–97.*
- č. 278; **Veliš**; **pol.:** zadní zeď stavení čp. 35; **okr.:** JC; **přeslok.:** 2; **lok.:** x; **mapa:** ZM10 03-34-25; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** jáma; **nál.:** zlomky keramiky, zlomky kamenných nástrojů, zvířecí kosti; **akce:** průzkum Sigl, Vokolek; **rok:** 1974; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK př.č. 112/74; **lit.:** BZO 1974, 16; **pozn.:** objekt součástí velkého neolitického sídliště S od čp. 35 (pole).
- č. 196; **Vestec u Chrudimi**; **pol.:** parc.č. 130/1, 138/1,3, 139/1,2, 110/4; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 148 : 314; 175 : 339; 177 : 328; 165 : 308; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 78; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, zlomky závaží, ŠI, mazanice; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1986; **dalkult.:** vypíchaná, nálevkovité poháry, lužická, slezskoplatěnická; **ulož.:** M HK př.č. 1–4/87; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987: 25, č. 168; BZO 1986/87, č. 502a; BZO 1978/79, 148; Květina 2001b: 682–703.*
- č. 197; **Vestec u Chrudimi**; **pol.:** parc.č. 39–47; **okr.:** CR; **přeslok.:** 1; **lok.:** 85 : 236; **mapa:** ZM10 13-42-13; **č. mak.:** 79; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, ŠI, drtidlo; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1982–83; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 9/83, 40/84; **lit.:** *Květina 2001b: 682–703.*
- č. 361; **Vestec u Zaloňova**; **pol.:** parc.č. 39–41, 43–47; **okr.:** NA; **přeslok.:** 1; **lok.:** 66 : 146; 77 : 143; 92 : 131; 94 : 123; 92 : 119; 81 : 122; 71 : 128; **mapa:** ZM10 13-22-04; **č. mak.:** 163; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** BI, ŠI, zlomky keramiky, drtidlo; **akce:** sběr Boček; **rok:** 1982–1983; **dalkult.:** vypíchaná, slezskoplatěnická, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 8–9/83, 40/84; **lit.:** *Frolík – Kalferst – Sigl 1984: 11, č. 68; Sigl – Vokolek 1983: 11, č. 71; BZO 1982/83, 501a, c.*
- č. 279; **Vitiněves**; **pol.:** „Na Vyšovatkách“; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 425 : 101; **mapa:** ZM10 03-43-21; **č. mak.:** 117; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** záměrné deponování; **areál:** depot; **obj.:** neurčeno; **nál.:** hromadný nález kopytovité klíny, sekerka; **akce:** nález; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jičín, inv.č. 317–325; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 280; **Vitiněves**; **pol.:** x; **okr.:** JC; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M HK; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 289; **Vojenice**; **pol.:** x; **okr.:** RK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomek keramiky (ojedinělý); **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** lužická; **ulož.:** x; **lit.:** *Podzimek 1977.*
- č. 330; **Vraclav**; **pol.:** naleziště III b; parc.č. 937/1; **okr.:** ÚO; **přeslok.:** 1; **lok.:** 230 : 69; 242 : 85; 253 : 76; 261 : 43; 246 : 38; **mapa:** ZM10 14-31-12; **č. mak.:** 144; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, BI, ŠI; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1998; **dalkult.:** neolit, lužická, slezskoplatěnická, latén, hradištní, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 219/97, 143–150, 160/98; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1999: 25, č. 235; Vích 2002b: 7–78.*
- č. 281; **Vršce**; **pol.:** J od kravína, na J okraji obce, Z od silnice do Slavhostic; **okr.:** JC; **přeslok.:** 1; **lok.:** 466 : 348; 475 : 347; 477 : 340; 466 : 329; **mapa:** ZM10 13-12-15; **č. mak.:** 118; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídliště rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, kamenný nástroj, mazanice, plastika ?; **akce:** sběr Ulrychová; **rok:** 1990; **dalkult.:** vypíchaná, KLPP, hradištní; **ulož.:** M Jičín př.č. 30–31/96, 91/94; **lit.:** BZO 1996/97, č. 1049; BZO 1993/95, č. 1629; *Ulrychová 1995: 20, č. 32; 1997a: 28–34.*

- č. 331; **Vysoké Mýto**; **pol.:** Bučkův kopec; parc.č. 3114/1; **okr.:** ÚO; **přeslok.:** 1; **lok.:** 306 : 187; 319 : 196; 331 : 190; 312 : 182; **mapa:** ZM10 14-31-13; **č. mak.:** 145; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky, mazanice, přeslen, zlomky drtidla; **akce:** sběr Vích; **rok:** 1993; **dalkult.:** paleolit, slezskoplatěnická, středověk; **ulož.:** M HK př.č. 69/94; **lit.:** *Kalferst – Sigl – Vokolek 1995: 7, č. 45.*
- č. 332; **Vysoké Mýto**; **pol.:** terasa nad bezejmenným potokem, levobřežním přítokem Loučné poblíž Šnakova; **okr.:** ÚO; **přeslok.:** 1; **lok.:** 51 : 266; 68 : 301; 79 : 278; **mapa:** ZM10 14-31-13; **č. mak.:** 146; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** objekt (18c); **nál.:** zlomky keramiky, BI, ŠI; **akce:** sběr Vích; **rok:** 2000; **dalkult.:** neolit; **ulož.:** M HK př.č. 179–182/98; **lit.:** *Vích 2002b: 7–78.*
- č. 282; **Vysoké Veselí**; **pol.:** pole za cihelnou; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** jámy; **nál.:** neurčeno; **akce:** výzkum; **rok:** 1902–1903; **dalkult.:** vypíchaná; **ulož.:** M Vysoké Veselí, M Nový Bydžov; **lit.:** *Koudelka 1906: 202; Píč 1905a: 350; Stocký 1926: 165; Šimák 1932; Koudelka 1908: 17; Píč 1899; Preidel s. d.: 20.*
- č. 290; **Vysoký Újezd n. Dědinou**; **pol.:** x; **okr.:** RK; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 198; **Zájezdec**; **pol.:** x; **okr.:** CR; **přeslok.:** 5; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** neurčeno; **akce:** x; **rok:** 1911; **dalkult.:** x; **ulož.:** x; **lit.:** *Hanus 1926.*
- č. 283; **Záměstí Blata**; **pol.:** „Blateč“; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** kopytovitý klín; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Jičín inv.č. 157; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 284; **Zliv**; **pol.:** silážní jáma, stavba kravína; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika, kamenná sekerka, sekeromlat; **akce:** x; **rok:** 1966; **dalkult.:** vypíchaná, eneolit; **ulož.:** M Libáň P 144, P 152; **lit.:** nepubl. nálezy.
- č. 285; **Železnice**; **pol.:** stavba dráhy Jičín-Turnov, pozemek p. Fidravce; **okr.:** JC; **přeslok.:** 3; **lok.:** x; **mapa:** x; **č. mak.:** x; **č. komp.:** x; **kult.:** LnK; **akt.:** sídlištní; **areál:** sídlišťe rovinné; **obj.:** neurčeno; **nál.:** keramika; **akce:** x; **rok:** x; **dalkult.:** x; **ulož.:** M Železnice př.č. P 56, P 37; **lit.:** *Píč 1899; Stocký 1926: 166; Preidel s. d.: 13; Šimák 1932; Hájek 1940: 111–126.*
- č. 141; **Žiželeves**; **pol.:** mezi obcemi Žiželeves, Želkovice a Vrchovnice; **okr.:** HK; **přeslok.:** 1; **lok.:** 207 : 59; 204 : 67; 218 : 52; 227 : 67; 220 : 77; 209 : 79; **mapa:** ZM10 13-22-07; **č. mak.:** 50; **č. komp.:** 1; **kult.:** LnK; **akt.:** neurčeno; **areál:** bnrl; **obj.:** neurčeno; **nál.:** zlomky keramiky; **akce:** sbírka F. Matušky; **rok:** x; **dalkult.:** vypíchaná, lužická, hradlištní; **ulož.:** M HK; **lit.:** *Kalferst 1995a: 149–150.*

Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu

Frauenschmuck des älteren großmährischen Horizonts

Šimon Ungerman

Práce se snaží přispět k odstranění diskrepance mezi datováním mužských a ženských hrobů na velkomoravských pohřebištích, její příčinou je mj. pozdní datování veligradského šperku. Zabývá se několika stratigraficky nízko uloženými hroby ze Starého Města Na valách, které obsahují vyspělý veligradský šperk. Některé jeho typy vykazují podobnost se šperkem známým z pozdně avarského prostředí, což ukazuje, že veligradský šperk existoval již od počátku velkomoravského období a zřejmě ještě dříve. Vedle Starého Města lze i na některých venkovských pohřebištích (Dolní Věstonice, Prušánky) vyčlenit skupinu ozdob, které tvoří náplň tzv. předkötlašského horizontu, známého z pohřebišť typu Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn a datovatelného do 4. čtvrtiny 8. století. Sledováním výskytu ozdob typických pro tento horizont lze na raně středověkých pohřebištích na Moravě a jihozápadním Slovensku vyčlenit ženské hroby, které byly uloženy v průběhu staršího velkomoravského období.

raný středověk – Velká Morava – chronologie – pohřebiště – veligradský šperk

On the female jewellery of the Early Great Moravian period. This article aims to contribute to removing the discrepancy between the dating of male and female graves from Great Moravian cemeteries, amongst the causes of which is the late dating of the Veligrad jewellery set. It considers several, stratigraphically low-lying graves from Staré Město – Na valách that contain mature Veligrad jewellery; several of the types display similarities to jewellery known from the Late Avar milieu, which indicates that Veligrad jewellery existed at the beginning of the Great Moravian period and apparently even earlier. It is not only to Staré Město but also to several rural cemeteries (Dolní Věstonice, Prušánky) that the group of decorations comprising the fill of the “pre-Köttlach” horizon, known from cemeteries of the Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn type and dated to the last quarter of the 8th century, can be assigned. By following the appearance of decorations typical of this horizon it is possible for Early Medieval cemeteries in Moravia and South-West Slovakia to distinguish female burials interred during the Early Great Moravian period.

Early Middle Ages – Great Moravia – chronology – cemetery – Veligrad jewellery

1. Úvod

Současný stav bádání o chronologii velkomoravské hmotné kultury trpí četnými rozpory. Do staršího velkomoravského horizontu, ztotožňovaného tradičně s 1. polovinou 9. století (srov. Hanuliak 2004, 32), jsou řazeny v první řadě nálezy z mužských hrobů, kromě některých typů mečů a ostruh (Bialeková 1977; Klanica 1990) jde také o opaskové garnitury tzv. blatnicko-mikulčického stylu. Mezi tyto památky dnes badatelé zabývající se raným středověkem zahrnují v podstatě jakékoliv opaskové nebo jiné kování, přičemž na jeho tvaru, velikosti, materiálu či výzdobě prakticky nezáleží (např. Dostál 1993, obr. 10: 8–12; Šalakovský 2004). Naproti tomu kování řazených do mladšího velkomoravského horizontu je naprosté minimum, což ukazuje, že celá koncepce tzv. blatnicko-mikulčického horizontu by vyžadovala důkladnou revizi (Chorvátová 2004, 226; Ungerman v tisku a).

Naopak o náplni nejstarších velkomoravských ženských hrobů nebylo po dlouhou dobu známo skoro nic (*Dostál 1957*, 65; *Justová 1977*, 498). *V. Hrubý (1955, 228–230, obr. 41)* se do tohoto období odvážil zařadit jen ty typy hrozníčkových náušnic, které znal již z pozdně avarských pohřebišť. Explicitně to formuloval *J. Poulík (1955, 340)*: „Samotný šperk a zejména náušnice nejsou u moravských Slovanů během 1. poloviny 9. století nijak zvlášť vyhraněny. ... Příznačným nálezem je náušnice s jednoduchým hrozníčkem, kterou známe v kostrových hrobech s předměty tzv. keszthelyského typu“. Veškerý ostatní veligradský šperk byl v tradiční chronologii¹ velkomoravské kultury z 50. a 60. let 20. století řazen do konce 9. století a 1. poloviny 10. století. Tím vznikla diskrepance mezi datováním mužských a ženských hrobů (*Giesler 1980*, 97, pozn. 97; *Profantová 1992*, 626; *Štefanovičová 2004*, 389), které se dlouho – asi i vzhledem k autoritě jejich hlavních tvůrců *V. Hrubého* a *J. Poulíka* – nevěnovala větší pozornost.

Až zhruba v posledních patnácti letech jsme svědky snah o zmírnění této diskrepance, zcela odstranit se jí však dosud nepodařilo, mj. proto, že její existenci zdánlivě potvrzují i „vědecké“ metody². Revizi datování veligradského šperku odstartoval *B. Dostál (1991, 84)*, ale týkala se vlastně jen horní hranice jeho výskytu, navíc v pozadí stály čistě historické úvahy, kdy konec výroby luxusního šperku byl ztotožněn se zrušením centra Velké Moravy Maďary. Významnější korekce provedl *L. Galuška (1996)* při rozboru pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech, kdy si všiml analogických nálezů ve Starém Městě Na valách. Počátek výroby veligradských náušnic z hrobu 209/59 v Sadech posunul do poloviny 9. století a dolní hranici některých typů gombíků až do 2. čtvrtiny 9. století (*Galuška 1996*, 95). Používal však jen absolutní datace, které do značné míry odvozoval od datování stavby kostela Na valách do poloviny 9. století, což ale nijak nezdůvodnil.

V téže době se *E. Pavlovičová (1996)* pokusila o vytvoření nové chronologie gombíků pomocí „seriace“, ale k její metodě lze vznést určité výhrady. Jako výstup prezentovala jen schematický diagram, v němž nastínila dobu používání jednotlivých typů gombíků, vlastní seriační tabulka (matice) v její práci chybí. Zřejmě bez většího ověřování předpokládala, že uvedený diagram vyjadřuje chronologickou posloupnost typů gombíků, což nemusí být tak docela pravda³. Navíc čistě statistické postupy „kontaminovala“ nekontrolovatelnými vstupy z vnějšku: vyčlenila 50 typů předmětů, které se v hrobech vyskytují společně s gombíky, ale není příliš jasné, jakým způsobem jejich zpracování přispělo k celkovému výsledku;

¹ Okolnosti jejího vzniku naposledy detailně shrnula *H. Chorvátová (2004, 199–209)*.

² Mám na mysli hlavně „seriační graf“ ve všeobecně uznávané práci o pohřebišti v Čakajovicích, na jehož základě *M. Hanuliak a M. Rejholcová (1999, 9, obr. 1)* dělí velkomoravský materiál z lokality na starší a mladší horizont. Dopustili se však hned několika chyb proti pravidlům seriace (*Theune 1995*), z nichž nejelementárnější je zásada, že nelze současně zpracovávat mužské a ženské hroby, neboť se v nich vyskytují navzájem odlišné typy předmětů. Proto publikovaný diagram neodráží žádné změny hmotné kultury podmíněné chronologicky, ale jen třídí nálezy, resp. hroby podle pohlaví pohřbené osoby: v levé horní části „diagonály“ se kumulují hroby s typicky mužskou, hlavně bojovníckou výbavou (srov. *Hanuliak – Rejholcová 1999, 49–52, obr. 45*), v pravém dolním rohu jsou naopak soustředěny hroby se šperky (náušnice, korály); ve sloupcích uprostřed se nacházejí milodary, jejichž ukládání nebylo na pohlaví zemřelého závislé (nůž, keramika apod.). Je zjevné, že autoři okamžitě přijali „diagonálu“ jako správný výsledek, jehož platnost nepovažovali za nutné ověřovat nezávislými daty ani seriálně interpretovat (*Neustupný 1997, 243; Macháček 2001, 33*).

³ Jelikož do zpracování vedle honosných gombíků z drahých kovů zahrnula i nezdobené kovové a skleněné gombíky, mohly podobu diagramu ovlivnit i sociální rozdíly mezi pohřbenými. Ostatně v případě nezdobených gombíků autorka sama přiznává, že tyto se dostaly v seriačním diagramu do pravého dolního rohu (tzn. „do 2. poloviny 9. století“) díky tomu, jaké milodary je doprovázejí (*Pavlovičová 1996, 109*).

autorka mluví jen o „neustálé kontrole a porovnávání seriačních výsledků s reálným stavem bádání, s datováním jednotlivých celků autory výzkumů“. Není však možné chtít vytvořit novou chronologii a zároveň se odvolávat na tradiční datování nebo vycházet z tak vágních předpokladů, že např. zbraně, vědra, nádoby nebo opaskové garnitury zdobené vrubořezem patří do staršího velkomoravského horizontu (*Pavlovičová 1996*, 102). Tento metodologický nedostatek značně podkopává důvěryhodnost celé studie. Zřejmě podobnou metodu uplatnila E. Pavlovičová ve své nepublikované rigorózní práci, v níž vyčlenila celkem 12 typů náušnic, které mají patřit do staršího velkomoravského horizontu. Výsledek její práce, s nímž lze v zásadě souhlasit (srov. níže), zpřístupnila odborné veřejnosti *T. Štefanovičová (2004*, 391, obr. 1), která ale ihned dodala, že toto spektrum šperku není příliš široké, takže nadále počítá s vyvrcholením výroby veligradského šperku až v mladším velkomoravském horizontu.

Jelikož tradiční chronologie veligradského šperku spočívá v prvé řadě na rozboru pohřebiště ve Starém Městě Na valách od *V. Hrubého (1955)*, má v této souvislosti zásadní význam studie *H. Chorvátové (2004)*, která ukazuje četné sporné momenty, jimiž je Hrubého monografie zatížena. Patří k nim zejména minimální využití stratigrafických vztahů, což bylo jistě dáno i jejich značnou komplikovaností a nepřehledností (*Klanica 1986*, 113), dále apriorní představa o pozdním datování hrobů s maltou v zásypu (*Klanica 1985*, 525; *Galuška 1996*, 49) a v neposlední řadě časté směšování archeologické a historické argumentace (srov. *Třešník 2001*). *H. Chorvátová (2004*, 216–221) vyčlenila několik hrobů s veligradským šperkem, které byly převrstveny nebo – méně často – porušeny několika mladšími hroby, ale samy už žádné starší hroby nepřevrstvily ani neporušily. Tyto někdy i stratigraficky nejnižší uložené hroby datoval *V. Hrubý* na základě malty nebo výskytu veligradských šperků do konce 9. století a 1. poloviny 10. století. Jakkoliv je jisté nelze automaticky ztotožnit s nejstaršími hroby na pohřebišti vůbec, většina z nich byla s velkou pravděpodobností uložena již v průběhu staršího velkomoravského horizontu.

H. Chorvátová (2004, 208) pojmenovala i další rozšířený neduh, kterým jsou izolovaně konstruované absolutní datace jednotlivých typů předmětů, jež si někdy vzájemně odporují, i když dané předměty pocházejí z téhož hrobového celku (samozřejmě nemá na mysli „starožitnosti“, které se do hrobu dostaly až po dlouhém používání). Svou roli jistě hraje mj. nekritické přebírání cizích názorů, kdy jednou publikované datování se často bere jako nezpochybnitelný fakt, bez ohledu na to, jakým způsobem k němu jeho autor vlastně dospěl. Podle mého mínění je ale problematické používat i absolutní datování jako takové. Takové „přesné“ datace jsou v archeologii raného středověku (pokud odhlédneme od přírodovědných metod, ostatně zatím málo používaných) založeny hlavně na ztotožnění dané památky nebo nálezové situace s písemnými prameny, a to buď přímo, nebo zprostředkovaně. Pokud bychom např. díky naprosté absenci písemných pramenů netušili nic o francouzských taženích proti Avarům nebo cyrilometodějské misii, určitě bychom „nežonglovali“ tak lehce s archeologickými datacemi typu „2. čtvrtina 9. století“ apod., ale byli bychom mnohem opatrnější a méně konkrétní. Podobné datace totiž často vyjadřují pouze to, že dané nálezy považujeme za mladší než materiál řazený konvenčně do počátku 9. století, který byl takto „datován“ právě na základě úvah o změnách ve středním Podunají po avarských válkách. Je evidentní, že každé takové datování je ovlivněno subjektivními dojmy badatele, představami o „typologické příbuznosti“ artefaktů atd. Další nejistotu do něj vnáší těžko určitelný časový odstup mezi výrobou předmětu a jeho uložením do země.

Za mnohem smysluplnější považují definovat ucelený archeologický horizont, jak to navrhl např. Z. Klanica (1990, 58): „jen nálezové celky opakující se ve stejném či podobném složení jsou zárukou, že výskyt předmětů není náhodný, ale souvisí s konkrétním časovým obdobím.“ Podobně J. Bubeník (1994, 55) požadoval „budovat nejprve periodizaci vývoje archeologické hmotné kultury na podkladě poznání jí samé a její relativní chronologie ... a tuto teprve potom konfrontovat s historickým vývojem“. Nikoliv jednotlivé hroby, ale teprve takový relativně-chronologicky definovaný horizont bude možné absolutně datovat. Navíc v případě nutnosti je snazší předatovat paušálně celý horizont než složitě přepracovávat absolutní datování jednotlivých typů předmětů a potažmo i hrobů, neboť to vyvolá potřebu dalších korekcí.

2. Časné typy veligradského šperku

Cílem předkládané studie je přispět k odstranění diskrepance mezi datováními mužských a ženských hrobů na velkomoravských pohřebištích, která představuje jen neuspokojivý výsledek dosavadního bádání⁴ a v žádném případě neodpovídá poměrům v živé kultuře: pokud u nás ve starším velkomoravském horizontu existovala elita, jejíž mužští členové nosili karolinské meče a ostruhy typu Biskupija-Crkvina, lze jen těžko předpokládat, že se jejich manželky obešly bez honosných ozdob.

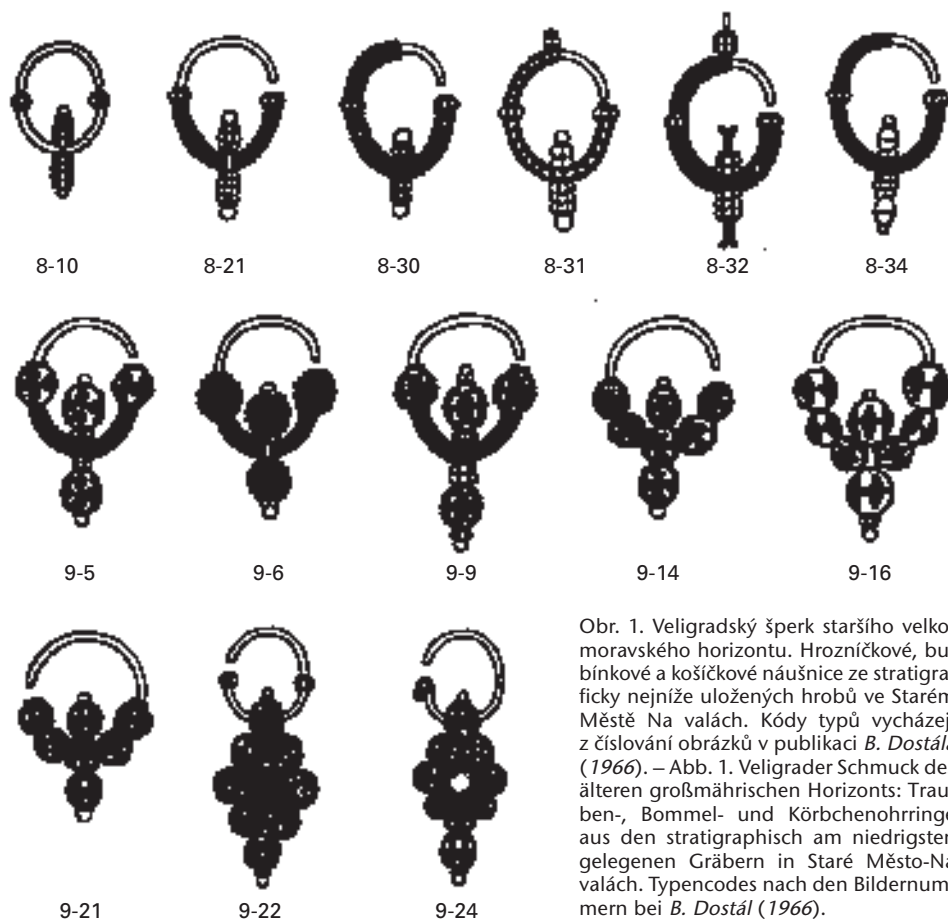
Před samotným výkladem ještě připojuji poznámku k mnou používanému označování typů velkomoravských šperků. V současné době není k dispozici systematická a vyčerpávající typologie podunajského a veligradského šperku, která by shromáždila veškeré dosud známé typy a zavedla jejich jednotné kódování. Způsob označování typů podle V. Hrubého (1955, 222–246) je značně komplikovaný, kombinace malých a velkých písmen, římských a arabských číslic (např. B II 1 a) si prakticky nelze zapamatovat; citovaná monografie navíc neobsahuje žádnou souhrnnou tabulku, kde by bylo možné rychle ztotožnit tyto kódy se vzhledem daného typu. Takové tabulky typů sestavil sice B. Dostál (1966), ale i při práci s nimi je stále nutné v textu dohledávat kódy převzaté od V. Hrubého. Jelikož Dostálova typologie je – alespoň pokud jde o typy šperků zastoupené na Moravě – poměrně obsáhlá a celá práce je všeobecně známá, badatelé někdy konkrétní typ šperku identifikují podle ní, např. „Dostál 1966, obr. 9: 1“. Právě takové – čistě formální číslování typů šperků na obrázcích v Dostálově publikaci – lze podle mého názoru použít a zredukovat na označení „typ 9–1“ apod. Kromě veligradského šperku stejným způsobem označují i typy náušnic z okruhu podunajského šperku, dále gombíky a prsteny, pro něž se dosud kódové označení nepoužívalo vůbec. Podobné jednoduché a praktické číslování typů šperků (a jiných nálezu) používají např. M. Hanuliak a M. Rejholcová (1999, obr. 1–4, 47, 49, 56 atd.).

Teď již k vlastní problematice počátků veligradského šperku. Vzhledem k potřebě definovat starší velkomoravský horizont pomocí relativní chronologie je velmi důležité, že v několika nejspodnějších staroměstských⁵ hrobech vyčleněných H. Chorvátovou (2004,

⁴ Rozhodně nejde o situaci srovnatelnou s mladohradištními pohřebišti, kde je „ženský svět“ reprezentován esovitými záušnicemi a korály, zatímco předměty typické pro muže-bojovníky chybějí.

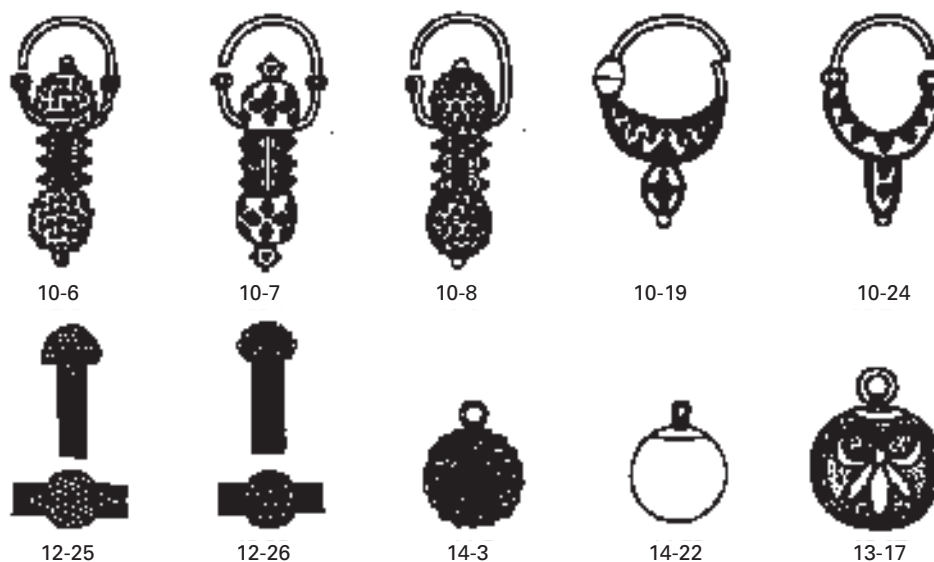
⁵ V celé práci mám pod označením „Staré Město“ vždy na mysli jen pohřebiště „Na valách“. Při každé zmínce některého z tamních hrobů neuvádím přesnou citaci, neboť veškeré údaje lze snadno dohledat v katalogích obou hlavních publikací o lokalitě (Hrubý 1955; Hochmanová-Vávrová 1962).

Obr. 1. Veligradský šperk staršího velkomoravského horizontu. Hrozníčkové, bubínkové a košíčkové náušnice ze stratigraficky nejnižše uložených hrobů ve Starém Městě Na valách. Kódy typů vycházejí z číslování obrázků v publikaci B. Dostála (1966). – Abb. 1. Veligrader Schmuck des älteren großmährischen Horizonts: Trauben-, Bommel- und Körbchenohrringe aus den stratigraphisch am niedrigsten gelegenen Gräbern in Staré Město-Na valách. Typencodes nach den Bildernummern bei B. Dostál (1966).

216–221) se poměrně často opakují stejné kombinace předmětů. Jsou to následující typy šperků (obr. 1; 2): náušnice typu 8–10 s oboustranným hrozníčkem (hrob 282/49), náušnice typu 8–21 s oboustranným hrozníčkem a dolním obloukem lemovaným filigránovými drátky (hroby 26/48, 24/48 a 129/49), náušnice typu 9–6 se čtyřmi bubínky zdobenými zrnky granulace v kroužkových podložkách (hroby 15/48 a 253/49), stejně konstruované bubínkové náušnice typu 9–9 a 9–5 zdobené makovou granulací v podobě trojúhelníků (hroby 268/49 a 151/50), resp. kosočtverců sestavených do křížků (hrob 253/49), dále náušnice typu 9–14 se sedmi bubínky podobně zdobené makovou granulací (hrob 15/48). Patří sem i košíčkové náušnice typu 9–21 se sedmi košíčky (hroby 15/48, 253/49 a 26/48?) i typ 9–22 s větším počtem košíčků uspořádaných hroznovitě (hrob 282/49), event. ještě typ 9–24 se skleněnou vložkou (hrob 317/49). K nim přistupují exkluzivní sloupečkové náušnice typu 10–6, 10–7 (hrob 317/49) a 10–8 (hrob 282/49?) s prolamovanými sloupečky, gombíky s vegetabilním ornamentem (hroby 24/48, 25/48, 129/49 a 282/49), gombíky typu 14–3 cele pokryté většími granulovanými zrny v kroužkových podložkách (hroby 25/48 a 282/49). Spektrum šperku doplňují stejně zdobené prsteny typu 12–25/26, tzn.

Obr. 2. Veligradský šperk staršího velkomoravského horizontu. Sloupečkové a luncové náušnice, prsteny a gombíky ze stratigraficky nejnižších hrobů ve Starém Městě Na valách. – Abb. 2. Veligrader Schmuck des älteren großmährischen Horizonts. Säulchen- und Halbmondohringe, Fingerringe und Kugelknöpfe aus den stratigraphisch am niedrigsten gelegenen Gräbern in Staré Město-Na valách.

s granulovaným butonem (hrob 24/48)⁶, a pozlacené korály z bronzového plechu s makovou granulací (hroby 24/48 a 25/48).

Na časném počátku typu 8–10 není nic zvláštního, předpokládal jej již *V. Hrubý* (1955, obr. 41). Typ 8–10 ani typ 8–21, jeho honosněji provedená varianta, nejsou chronologicky citlivé, mohou přežít velmi dlouho (např. hrob 426 v Čakajovicích: *Rejholcová 1995a*, 46, tab. LXVIII: 1, 3–8). Náušnice typu 9–9, gombíky typu 14–3 a korály s makovou granulací známé z Chorvatska řadí do 1. poloviny 9. století *T. Štefanovičová* (2004, 393, obr. 5: 8, 11), ale neuvádí, podle jakých kritérií je jugoslávští badatelé takto datovali. Asi nepřekvapivější je v těchto staroměstských hrobech přítomnost košíčkových⁷ a sloupečkových náušnic, které jistě přetrvaly i do mladšího velkomoravského horizontu, nicméně jejich časný počá-

⁶ Stejný prsten pochází i z hrobu 1451 u tzv. 12. mikulčického kostela, bohužel bez dalších nálezů. *B. Kavanová* (2003, 321, obr. 150, tab. 8: 2) řadí hrob do mladší fáze pohřebiště jen na základě tradiční datace tohoto typu prstenu, ačkoliv sama přiznává, že svou polohou dokonale zapadá do starší skupiny hrobů (*Kavanová 2003*, 334, obr. 143, 145). Připomíná i další hrobové celky s takovými prsteny: hrob 242 v Břeclavi-Pohansku, kde se dále vyskytly gombíky typu 14–3 (*Kalousek 1971*, 142, obr. 242: 2–4), a hrob HD 14 v Bíní, jehož součástí byly náušnice typu 9–5 a typu 9–9, gombíky s vegetabilním ornamentem, gombíky typu 14–3 a konečně sloupečkové náušnice cele pokryté granulací (*Holčík 1991*, 94, tab. 3, 8–11). V obou těchto hrobech se tedy opakují šperky známé ze stratigraficky nejnižších hrobů ve Starém Městě.

⁷ Náušnice typu 9–24 nebo 9–25 mají dolní oblouk někdy ukončený esovitou kličkou, která byla tradičně hodnocena jako typologicky pozdní znak (*Kavanová 2003*, 333, s lit.). Tak jednoduché to však asi nebude, neboť esovitou kličkou jsou opatřeny i jihoněmecké bubínkové náušnice z 8. století (*Schwarz 1975*, Abb. 13: 8–10), avarské bubínkové náušnice z hrobu 198 ve Zwölfaxing (*Lippert 1969*, 155, Taf. 70: 1–8), náušnice – jednoduché kroužkové i s plechovým závěskem – z hrobů 46 a 225 v Zalakomár (*Szöke 1992a*, Taf. 2, 4) aj.

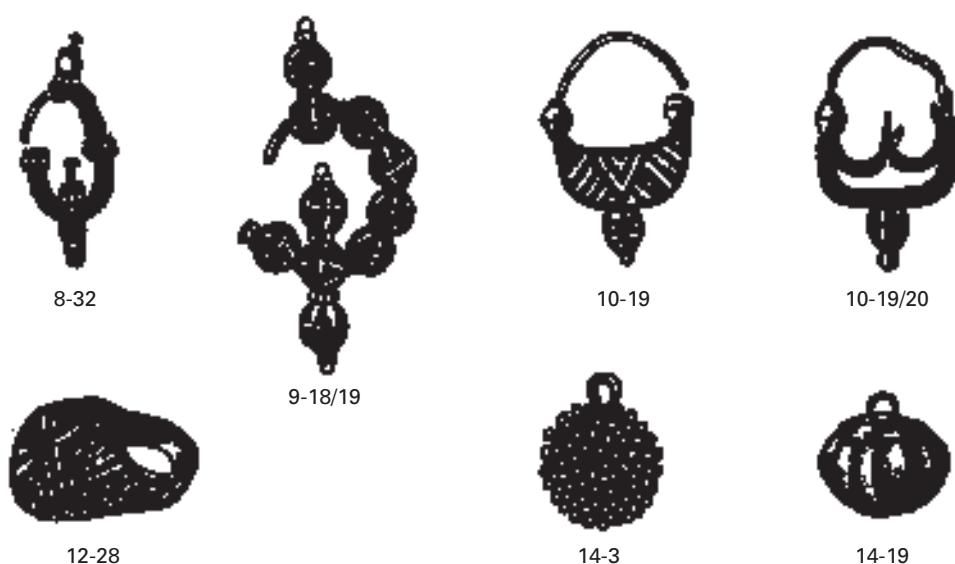
tek by mohl potvrzovat třeba hrob 4/53 v Modré, kde se košíčkové náušnice typu 9–25 vyskytovaly společně s korály zdobenými nataveným vláknem (*Hrubý – Hochmanová – Pavelčík 1955*, 68, tab. XXI: 6, 7; XXII: 1; srov. níže). Stejným směrem ukazují také košíčkové náušnice z hrobu 46 v Auhof: v rámci pohřebiště patří tento hrobový celek k nejmladším, *V. Tovorník (1986, 438, Abb. 11)* jej – i v rámci tradiční chronologie – klade k polovině 9. století.

Jakkoliv považují rozbor stratigrafických situací od H. Chorvátové za správný, interpretoval bych některé odlišně. Např. hrob 24/48 zařadila ve své chronologii až do mladšího velkomoravského horizontu, jistě z toho důvodu, že převrstvil, resp. porušil starší hroby 25/48 a 26/48 (*Chorvátová 2004*, tab. 7). Tento postup považuji za poněkud schematický, neboť ne každá superpozice musí být způsobena delším časovým odstupem, kdy již starší hrob nebyl na povrchu znatelný, ale může jít o projev snahy pohřbit do téže „rodinné hrobky“ další blízké příbuzné (*Hrubý 1955*, 72; *Lüdemann 1994*, 531), a to i během krátkého časového intervalu. Konkrétně zde o tom svědčí výskyt stejných kovových korálů – jinak v rámci pohřebiště unikátních – v hrobech 24/48 a 25/48; stejně tak v hrobě 24/48 byla i polovina stříbrné pozlacené plakety s obrazem ptáka, jejíž druhá polovina se nacházela v nedalekém hrobě 129/49, který opět leží stratigraficky nejnižší. Z toho jasně vyplývá, že výbava hrobu 24/48 patří také do nejstarší fáze pohřbívání⁸.

Výčet nejnižší uložených staroměstských hrobů – a tím pádem i dalších časných typů veligradského šperku – lze ještě rozšířit o celky, které H. Chorvátová neuvádí. Prsteny typu 12–25/26 (také dvojice identických exemplářů jako v hrobě 24/48) pocházejí i z hrobu 193/51, jehož hloubka 230 cm od původního povrchu naznačuje vysoké stáří. Hrob dále obsahoval hrozníčkové náušnice typu 8–30 se zdobeným horním obloukem, náušnice typu 9–16 s osmi bubínky zdobenými kosočtverci z makové granulace a lunicové náušnice typu 10–19 zdobené makovou granulací (*obr. 1; 2; Hrubý 1955*, 518, tab. 84: 1–6; *Štefanovičová 2004*, obr. 1: 10). Nad tímto hrobem ležely ještě dva další, z nichž je důležitější hrob 195/51, který obsahoval mozaikový korál a šestihranný prizmatický korál, které patří do staršího velkomoravského horizontu (viz níže).

Na podobnost hrobu 193/51 s hrobem 209/59 v Uherském Hradišti-Sadech upozornil *L. Galuška (1996, 95)*. Stáří sadského hrobu sice nelze ověřit stratigraficky, ale obsahoval velmi podobné šperky (*obr. 3*): lunicové náušnice typu 10–19, 10–19/20, bubínkové náušnice typu 9–18/19, hrozníčkové náušnice typu 8–32 se zdobeným horním obloukem a původně s navlečenými pravými perlami (*Mrázek 2000*, 34, obr. 19). Vedle náušnic zde byl i unikátní prsten typu 12–28 zdobený makovou granulací ve formě motivu „V“, což je stejná výzdoba jako na bronzových korálech ze staroměstských hrobů 24/48 a 25/48. Také pár stříbrných gombíků typu 14–3 plně zapadá do výbavy výše jmenovaných hrobů ze Starého Města u Uh. Hradiště. Z hrobu 209/59 pochází ještě mj. pár zlatých vertikálně žebrovaných gombíků (typ 14–19) a náhrdelník, který obsahoval celkem 113 korálů, z nichž 106 je s nataveným vláknem, 5 kotoučkových a 2 mozaikové (*Galuska 1996*, 92, 102, 137), jejichž zařazení do staršího velkomoravského horizontu dokládám níže. Význam hrobu 209/59

⁸ Podobně je tomu i v případě dvojice hrobů 5/48 a 6/48: druhý z nich je starší a obsahuje masivní ostruhy, snad typu Biskupija-Crkvina (?), byl porušen hrobem 5/48, který obsahuje 4 gombíky s vegetabilním ornamentem, náušnice typu 9–9 a 9–15, má tedy stejnou výbavu jako stratigraficky nejnižší uložené hroby. Ačkoliv se obě zmíněné dvojice hrobů nacházejí velmi blízko kostela, jsou orientovány odlišně, takže teoreticky mohly být vyhloubeny ještě před jeho postavením.

Obr. 3. Typy veligradského šperku z hrobu 209/59 v Uherském Hradišti-Sadech (podle Galuška 1996, kódy typů doplněny autorem). – Abb. 3. Typen von Veligrader Schmuck aus Grab 209/59 in Uherské Hradiště-Sady (nach Galuška 1996, Typencodes vom Autor ergänzt).

v Sadech tkví v tom, že se pomocí něho dá synchronizovat časný veligradský šperk s korály zdobenými nataveným vláknem, které sice také pocházejí z poměrně časně uložených staroměstských hrobů, ale společně s veligradským šperkem se většinou nevyskytují.

Otázku, jestli se vertikálně žebrované⁹ gombíky opravdu začaly vyrábět již ve starším velkomoravském horizontu, zodpovídá kladně hrob 50/50 ve Starém Městě, který byl hluboký 180 cm a ležel nejnižší v superpozici pěti hrobů. Kromě gombíku obsahoval mj. drobné nákončí střežovitěho průřezu (Hrubý 1955, 473, tab. 73: 22), které je západoevropského původu a v Chorvatsku patří do horizontu Biskupija-Crkvina (Thieme 1978/1980, 80, Abb. 4: 9, 14; Best 1997, 172, Abb. 11: 3; Jelovina 1986, 57, 66, Taf. VII: 95, 9; XVI: 192, 194; XVII: 198, 200). Stejný gombík byl i v nedalekém hrobě 51/50, kde se dále vyskytla náušnice typu 8–32, takže se zde opakuje stejná kombinace šperků jako v hrobě 209/59 v Sadech. L. Galuška (1996, 63, 100), který se těmito gombíky zabýval naposledy, si byl stratigrafické pozice hrobu 50/50 vědom, ale přesto je považoval za „importy, které se k nám dostaly pravděpodobně prostřednictvím byzantské misie“. S tímto historickým datováním gombíků koresponduje i jeho absolutní datování hrobu 209/59, kdy tamní náušnice „mohly být nošeny přinejmenším od počátku 2. poloviny 9. století a snad i dříve“, jejich uložení do země klade do 3. čtvrtiny 9. století (Galuška 1996, 94, 95). Podle mého názoru je toto datování předmětů ze saského hrobu (a tím i nálezů z nejspodněji uložených hrobů ve Starém Městě) příliš pozdní.

Do staršího velkomoravského horizontu řadím i veškeré hrozničkové náušnice se zdobeným horním obloukem (obr. 1; typy 8–30 až 8–34). Vedle hrobu 193/51 to naznačuje

⁹ V. Hrubý (1955, 213) a B. Dostál (1966, 64) je označují jako „tykvovité“.

i další staroměstský hrob 103/50, který byl překryt dvěma mladšími hroby (321/49 a 20/50). Pokud jde o samotnou konstrukci těchto náušnic, skleněná ozdoba na horním oblouku je typickým rysem pozdně avarských náušnic, konkrétně typů IX a X podle Z. Čilinské (1975, 77, Abb. 1). Opletení dolního a poloviny horního oblouku jemnými drátky se v avarském šperkařství objevuje také, i když asi ne příliš často (hrob 97 v Abony: *Hampel 1905* II, 795; III, Taf. 469: 1; hrob 54 v Nagypall I – Határi-dűlő: *Kiss 1977*, 75, pl. XXX: 1). Stejně zdobené hrozníčkové náušnice pocházejí ze známého bohatého ženského hrobu u kostela v obci Trilj v Chorvatsku, kde byl také byzantský solidus Konstantina Kopronyma (*Karaman 1921; Belošević 1980*, tab. LXXXIV). Tato mince musela být vyražena nejpozději roku 775 (*Werner 1978/1979*, 227 s lit.) a jelikož je dobře čitelná a neotřelá, celkem spolehlivě datuje vyhloubení hrobu někdy během poslední čtvrtiny 8. století. Nelze přehlédnout, že i ostatní nálezy, tj. náušnice typu 8–10, gombíky typu 14–3 a plechové vejčité korály (*Štefanovičová 2004*, obr. 4: 2)¹⁰, beze zbytku zapadají do výbavy stratigraficky nejnižše uložených hrobů ve Starém Městě, což potvrzuje jejich chronologickou blízkost s triljským hrobem. Revize datování náušnic se zdobeným horním obloukem směrem dolů pak rázem odstraní nápadnou anomálii vyplývající z tradičního (pozdního) datování, které de facto mlčky předpokládalo, že tyto náušnice se po pádu kaganátu přestaly na celé jedno století vyrábět a opět se objevily až někdy na přelomu 9. a 10. století. Oživení jejich výroby by ale muselo být jen krátkodobé a také prostorově omezené pouze na Moravu, neboť si je neosvojily české dílny pracující pod velkomoravským vlivem, neznáme je ani z pokladů zlomkového stříbra. Pro pozdní datování těchto náušnic tak dnes chybí sebemenší důvod. Stejně tomu bude jistě i v případě nepočtených bubínkových náušnic, které mají horní oblouk zdobený bubínky¹¹.

Za jeden z nejstarších staroměstských hrobových celků považují i hrob 167/51, a to především díky přítomnosti několika mozaikových aj. korálů (viz níže). Hrob dále obsahoval unikátní zlaté náušnice typu 10–24 s úzkou lunicí a trojúhelníkovým závěskem, nezdobené kulovité gombíky z hladkého zlatého plechu (obr. 2) a nákrčník spletený ze stříbrných drátků. Součástí korálového náhrdelníku, a nikoliv nákrčníku (který byl tím pádem bez jakýchkoliv dalších ozdob)¹², tvořila prohnutá půlválcová stříbrná kaptorga zdobená filigránem (*Hrubý 1955*, 514, tab. 75: 2, 6; 84: 9, 10, 29, 30). Tato schránka se – společně se závěskem z kolínského dvojhrobu (*Lutovský 1994*, obr. 6: 1; *Profantová 2001*, 331) – svým tvarem přimyká k válcovitým závěskům byzantského původu, které se objevují i na avarských pohřebištích (*Elbern 1986; Pásztor 1986*, 134, obr. 12; *Garam 2001*, 49–51, Taf. 30). Už to mluví pro časně datování staroměstské kaptorgy v rámci velkomoravské hmotné kultury, neboť pozdější kaptorgy mají zcela odlišný lichoběžníkový nebo „torbičkový“ tvar (*Štefan 2005* s lit.). Stejně tak se v pozdně avarském prostředí občas objevují i pletené nákrčníky, příznačně opět bez závěsků (Zalakovár, Söjtör a Szob: *Szóke 1992a*, 866, Taf. 4, 13). Do hrobů se dostávaly asi hlavně na konci existence těchto pohřebišť, tedy zhruba v do-

¹⁰ Hrobový celek je zde chybně popsán jako „Grborezi, hrob 112“, evidentně došlo k záměně popisků u obr. 3 a 4.

¹¹ Kromě sadského hrobu 209/59 jsou dále známy už jen z hrobu 2 ve Starém Městě „Na Špitálkách“ (*Poullík 1955*, 316, obr. 23: 1–8), kde se kombinovaly mj. s náušnicemi typu 9–5 a s gombíky typu 14–3; tento hrob navíc vykazuje severojižní orientaci nezávislou na orientaci kostela, takže teoreticky mohl být vyhlouben ještě před započtím jeho výstavby.

¹² Zřetelně to ukazuje fotografie nálezové situace (*Hrubý 1955*, tab. 16: 1; rekonstrukce na tab. 75: 2 je nesprávná).

bě módy mozaikových korálů, doložených i v hrobě 167/51. Konečně gombíky z tohoto hrobu se vyznačují kulovitým tvarem, hladkým povrchem a relativně vysokými oušky dole kroucenými, mají tedy stejnou konstrukci jako gombíky z pozdně avarského hrobu 109 v Abony (*Hampel 1905* II, 796; III, Taf. 470: 7, 8). Proto pokládám za velmi pravděpodobné, že také náušnice typu 10–24 patří mezi časný veligradský šperk.

V poslední době se ke vzniku veligradského šperku vyslovil *B. M. Szőke (1992a, 862)*. Podle něj stojí domněnka o údajném „byzantsko-orientálním vlivu“ jen na teoretických úvahách, neboť šperkařství v regionech sousedících s Byzancí (Bulharsko, Dalmácie) prodlávalo jiný vývoj než na Moravě. Proto upřednostňuje výklad, že klíčovou roli při jeho vzniku sehrálo šperkařství pozdně avarské. Podle mého názoru se však ani tím nedá vysvětlit vše, některé prvky (košíčky, řetízky) nejsou avarskému uměleckému řemeslu příliš vlastní a pocházejí spíše z byzantské sféry. Vůbec celý spor nemá valný smysl, neboť avarský šperk – zvláště ten určený elitám – stál od samého počátku pod silným byzantským vlivem, proto lze v pozdně avarském období obě výrobní tradice jen těžko oddělit (viz např. výše zmíněné hrozníčkové náušnice se zdobeným horním obloukem, které se vyskytují na území kaganátu i v Chorvatsku). *B. M. Szőke* nicméně správně zdůrazňuje, že zásadní vliv na výslednou podobu šperku měla zámožnost odběratele, tedy jak složité technologické postupy byl schopen zaplatit.

V naší literatuře byly názory na vznik veligradského šperku silně provázány s jeho pozdním datováním. Již jeho označení „byzantsko-orientální“ dostatečně naznačuje, kde viděl *V. Hrubý (1955)* podněty pro jeho vznik. Vzhledem k tehdy často praktikovanému spojování archeologických a historických pramenů jistě nebyla žádná náhoda, že vznik tohoto šperku kladl právě do doby „nejužších styků s Byzancí“ (*Hrubý 1955, 310*). S avarským vlivem se začalo počítat až později, po vytvoření pojmu „blatnicko-mikulčický styl“ a po docenění přínosu avarského uměleckého řemesla, reprezentovaného pokladem ze Sînnicolau Mare (Nagyszentmiklós). Podle tohoto názoru avarští řemeslníci po pádu kaganátu přešli k okolním slovanským knížatům a „také oni se mohli podílet na vzniku a výrobě“ veligradského šperku, „který se vyvinul z jednodušších hrozníčkových, bubínkových a lunicových náušnic, jaké známe z avarských pohřebišť v Karpatské kotlině“ (*Štefanovičová 1995, 95*). Podobnou představu o „vývoji“ veligradského šperku měl *L. Galuška (1996, 63)*, kdy u gombíků z hrobu 129/62 v Sadech konstatoval jejich neumělou výzdobu a nezvládnuté puncování, „což vůbec nelze pokládat za doklad vyspělého klenotnictví“, proto tyto gombíky řadí „na samý počátek jejich vývojové řady“. Uvažovat ale můžeme i jinak než přísně „evolucionisticky“: co když nejdříve přišly dokonalé importované výrobky (nebo cizinci schopní je vyrobit), které se domácí řemeslníci jen pomalu a klopotně učili napodobovat, a dokonalé šperkařské techniky si plně osvojili až po nějaké době (srov. *Daim 2000, 87*)? Není nedokonalé technické zpracování jen projevem masové výroby levných produktů určených prostému lidu, často ve snaze napodobit luxusní šperk patřící elitě? Většina módních novinek se totiž v raném středověku šířila mnohem častěji od špiček společnosti k prostému lidu než naopak.

Dosavadní bádání se také příliš nezabývalo otázkou, zda a popř. jaké se u nás používaly luxusní ozdoby v předvelkomoravském období. O nich víme bohužel velmi málo, neboť hlavně náušnice mají v sídlištním prostředí jen minimální šanci k dochování, resp. nalezení, odhalí je jen pečlivý terénní výzkum, a to ještě sporadicky. Příkladem mohou být zlomky bubínkových náušnic západoevropského původu, které pocházejí z Břeclavi-Líbivě

(*Macháček 2000*, 34, obr. 12: 2) a Mikulčic (*Profantová 1992*, Taf. 16: 2), a které lze datovat zhruba do 1. poloviny 8. století. Právě tyto nálezy opravňují k domněnce, že jen co se v Mikulčicích i jinde vytvořila společenská elita (jejímž projevem jsou lité opaskové garnitury a ostruhy s háčky), vyvstala zároveň poptávka po reprezentativním ženském šperku. Zřetelně jej však můžeme sledovat až po nástupu kostrového pohřbívání.

Vysloveným – spíše teoretickým – předpokladům dobře odpovídá výbava stratigraficky nejnižše uložených hrobů ve Starém Městě, kde nejsou žádné jednoduché ozdoby, ale zastihujeme v nich výrobky špičkového šperkařství. To podle mého názoru odpovídá životní realitě lépe než tradiční představa o pomalém „vývoji“ od primitivního šperku k dokonalému: když vznikne zámožná elita, nečeká, až se předměty sloužící k reprezentaci naučí vyrábět domácí řemeslníci. Řešením je import, jako první se nabízel šperk ze západní Evropy (viz níže). Ještě přitažlivějším zdrojem luxusního zboží byla Byzanc, k jejíž pompézní dvorské kultuře vzhlížely raně středověké elity od Balkánu po Skandinávii (*Schulze 1976; Deér 1977; Vierck 1980; 1981; Hedeager Krag 1999*, 434)¹³.

Mezi veligradským šperkem se nepochybně skrývají přímé importy ze Středomoří, k němuž můžeme z kulturního hlediska počítat i pobřežní Chorvatsko. U některých typů šperku (náušnice typu 9–9, bronzové korály zdobené makovou granulací) pro tuto možnost svědčí řídký výskyt u nás a přesné chorvatské analogie. Další časné velkomoravské šperky se od chorvatských vzorů mírně liší, např. naše gombíky typu 14–3 jsou celé pokryté granulací, zatímco exempláře z Trilj (viz výše) mají horní polovinu z hladkého plechu, což ale mohlo být podmíněno funkčně, aby se granulace nezničila při tření této části gombíku o poutko oděvu (*Kavánová 2003*, 329). Importy zjevně tvoří jen menšinu časného veligradského šperku, na Moravu museli přijít přímo i cizí řemeslníci, a to nejspíše jak z území kaganátu, tak ze Středomoří. Tito výrobci znali náročných šperkařských technologií pak v našem prostředí začali – na přímou objednávku místní elity – produkovat specifické typy šperků, k nimž jinde chybějí přesné analogie. Při tom využili a zkombinovali již dlouho známé a i poté (na Balkáně až do vrcholného středověku) používané konstrukční prvky, jako jsou bubínky, košíčky, lunice a řetízky. Za hlavní důvod pro odlišnost veligradského šperku od typů známých odjinud pokládám fakt, že výrobci se museli řídit vkusem svých moravských odběratelů, který se poněkud lišil od vkusu středomořského (*Štefanovičová 1995*)¹⁴. Jistě brzy po začátku výroby honosných šperků odstartoval proces jejich napodobování s využitím levnějších materiálů a méně náročných šperkařských technik, jejichž výsledkem byly např. bronzové sloupečkové nebo lunicové náušnice (viz níže), určené méně zámožným vrstvám obyvatelstva.

¹³ Zájem existoval také z druhé strany, i když z jiného důvodu. Byzanc pozorně sledovala dění ve svém bližším a vzdálenějším okolí a udržovala styky s mocensky relevantními sousedy: vytvořila-li se někde nová mocenská struktura, byzantiští vyslanci ji záhy kontaktovali. Moravané samozřejmě nebyli výjimkou, ani v době avarského kaganátu nežili v izolaci, do styku s Byzancí jistě nepřišli poprvé až roku 863. O těchto kontaktech svědčí středomořské ovlivnění mikulčických litých garnitur (*Daim 2000*, 188), stejně tak se do našeho prostředí mohl – při výměně darů v rámci diplomatických misí – dostat i ženský šperk.

¹⁴ Proto je nesprávné argumentovat tím, že v jiných oblastech chybějí k veligradskému šperku přesné analogie. To, že po dosažení určité technologické úrovně je klíčovým faktorem určujícím vzhled finálního výrobku právě přání zákazníka (které je z valné části diktováno soudobou módou), ukazuje příklad esovitých záušnic. Zvláště plátované exempláře jistě nesvědčí o dobovém technologickém úpadku, neboť jejich výroba byla poměrně náročná (*Karmazín – Březina – Jelínková 1999*, 205). Lze si poměrně snadno představit, že je vyráběly stejné dílny, které předtím produkovaly honosný veligradský šperk.

3. Předměty typické pro tzv. předkötlašský horizont

Při rozboru hrobů 167/51 a 193/51 ve Starém Městě a hrobu 209/59 v Sadech, které obsahovaly časný veligradský šperk, jsem zmínil mozaikové aj. korály. Tyto souvisejí s tzv. předkötlašským horizontem, který v naší raně středověké archeologii nepatří k příliš frekvencovaným pojmům, ale v problematice počátků kostrového pohřbívání a šperků staršího velkomoravského horizontu má zásadní význam. Tento horizont definoval *J. Giesler* (1980, 86) jako určitý předstupeň köttlašské kultury ve východním Přialpí. Jeho náplň tvoří lité křížové spony, specifické bubínkové náušnice, mozaikové korály, korály s kruhovými očky, určité varianty příčně členěných korálů a řetízkové náušnice (*obr. 4: 1–5, 7–11*). Vedle těchto ozdob, které jsou západoevropského původu, se v něm objevují i předměty spojené s kulturou avarského kaganátu, v první řadě náušnice se spirálovým ukončením a lité bronzové náramky (*obr. 4: 6, 13*). Tento náleзовý horizont se objevuje hlavně na pohřebištích typu Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn v západním Maďarsku a v Dolním Rakousku, k nimž lze kromě eponymních lokalit (*Török 1973; Friesinger 1972; 1975/1977, 49–174*) přidat ještě např. Tulln a Mühliling, hmotnou kulturou se k nim přimyká mohylník ve Wimm (*Friesinger 1971; 1971/1974, 56–68; 1984; Breibert 2005*), v Horním Rakousku pohřebiště Auhof a Gusen (*Tovornik 1985b; 1986*), pokud máme zmínit jen větší a dobře publikovaná pohřebiště. Při pohledu na reprezentativní náleзовé celky (srov. níže) je na první pohled zřejmé, že podobné na Moravě chybějí: u nás se v hrobech již neobjevují vzájemné kombinace uvedených nálezů, ale většinou zde vystupují ojedinelé jako jakési „starožitnosti“, společně s předměty mladšího rázu. Z toho vyplývá, že na Moravě se začalo kostrově pohřbívat až někdy v době, kdy předměty typické pro předkötlašský horizont již vycházely z oběhu. Horní hranice datování tohoto horizontu by tedy měla přibližně určovat dobu počátku velkomoravského kostrového pohřbívání (*Ungerman v tisku b*).

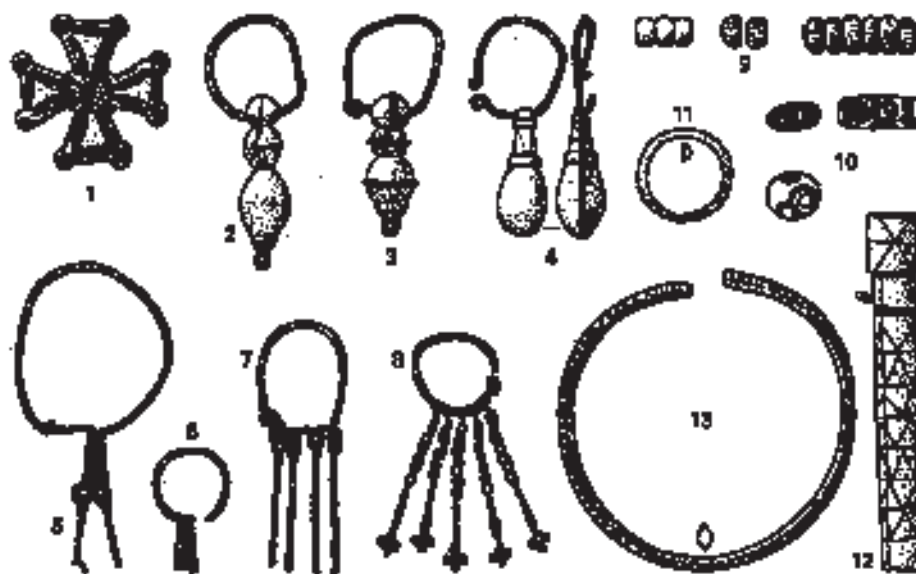
Starší generace badatelů předpokládala, že pohřebiště typu Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn vznikla až po válkách Karla Velikého s Avary (*Friesinger 1971, 242; 1972, 156*), čímž bylo dáno datování předkötlašského horizontu do 1. poloviny 9. století (*Giesler 1980, 95*). Toto datování by ale znamenalo, že na Moravě se začalo kostrově pohřbívat až později, přibližně kolem poloviny 9. století, s čímž by ale z moravských archeologů souhlasil asi málokdo (je zvláštní, že na tento rozpor nikdo příliš neupozorňoval). V současné době se prosazuje datování předkötlašského horizontu nejpozději do 4. čtvrtiny 8. století – mj. z toho důvodu, že při tradičním datování vznikají nepřekonatelné rozpory vůči chronologii karolinské hmotné kultury v západní Evropě (*Szameit 1996, 217; Kleemann 2002, 292*).

Striktně vzato tedy předkötlašské šperky nejsou typickými reprezentanty staršího velkomoravského horizontu, nicméně v našem prostředí se musely do hrobů dostávat hlavně v této době; dá se důvodně předpokládat, že později již frekvence jejich výskytu v živé kultuře podstatně klesala. Podívejme se teď podrobněji na výskyt předmětů předkötlašského horizontu na Moravě a na složení příslušných hrobových celků.

3.1. Západní bubínkové náušnice

Bubínkové náušnice západoevropského původu (*obr. 4: 2, 3*) jsou v německé literatuře nazývány „Ohringen mit Kugelkranz“, a to podle svisle členěného bubínku pod dolním obloukem. U nás dosud nemáme pro tyto náušnice ustálené pojmenování, označení „náuš-

Obr. 4. Náplň tzv. předköttlašského horizontu. Podle Giesler 1980. – Abb. 4. Typische Funde des sog. Vor-Köttlach-Horizonts. Nach Giesler 1980.

nice se závěskem z několika vzájemně se prostupujících bubínků“ od *J. Justové* (1990, 178) je sice výstižné, ale pro svou délku nepoužitelné. Na Moravě byl zlatý pár těchto náušnic nalezen v hrobě 2 v Prušánkách, kde se dále vyskytla terčovitá spona s výzdobou ve zvrtném stylu. *Z. Klanica* (1977, 53; 1991, 104) klade celou soupravu šperků do poloviny 8. století, což odpovídá časovému zařazení jihoněmeckých náušnic tohoto typu od *U. von Freeden* (1979, 378–381) do 3. třetiny 7. století a 1. poloviny 8. století. Toto datování kritizovala *F. Stein* (1995, 326–328) jako příliš časná a minimálně pro honosné náušnice z hrobu v kostele St. Dionysius v Esslingen navrhl datování do 2. poloviny 8. století. To je pravděpodobnější i pro exempláře ze středního Podunají, s čímž počítá *W. Breibert* (2005, 396) v případě náušnic z hrobu 26 na dolnorakouském mohylníku Wimm (*Friesinger* 1984, 214, Taf. 31: 3, 4). Každopádně je nesporné, že prušánecký hrob 2 patří k nejstarším kostrovým hrobům v lokalitě i na Moravě vůbec. Další exempláře pocházející z velkomoravských pohřebišť se už nevyskytují v páru, ale jen jednotlivě, jde o poškozené předměty, které v době uložení do hrobu již dávno neplnily původní funkci. Známe je z hrobu 660 v Prušánkách¹⁵, z hrobu 451/49 v Dolních Věstonicích (*Ungerma*n v tisku b) a z hrobu 11/95 v Bratislavě-Uršulínské ul. (*Lesák – Musilová* 1999, 40, 53, tab. II: 10). Dolnověstonický hrob byl vzhledem k přítomnosti podélně členěných (olivovitých) korálů uložen asi až po skončení staršího velkomoravského horizontu, zbylé dva hroby nelze pro absenci výraznějších doprovodných nálezů přesněji datovat¹⁶.

¹⁵ Za možnost nahlédnout do připravované publikace o pohřebišti srdečně děkuji *Z. Klanicovi*.

¹⁶ Pokud jde o provenienci těchto náušnic, *Z. Klanica* (1977, 53) o nich – jistě kvůli tehdejšímu nedostatku srovnávacího materiálu – mluvil jako o náušnicích köttlašského typu, což se udržuje dodnes (*Justová* 1990, 175–178; *Lesák – Musilová* 1999, 53; *Měřínský* 2002, 451; *Hanuliak* 2004, 170). Ve skutečnosti ale nemají s köttlašskou kul-

Délku zpoždění mezi výrobou a uložením poškozené náušnice do hrobu pokusil určit B. M. Szóke při rozboru náušnice z hrobu 144A v Zalakomár. Je nanejvýš příznačné, že tento rozhodný zastánce pozdního datování předkóttlašského horizontu bez diskuze přijal datování její výroby do poloviny 8. století, neboť zjevně neměl argumenty na to, aby vrátil dnes již značně propracovanou chronologii merovejské a časně karolinské hmotné kultury. Dále už ale postupoval podle své „osvědčené“ metody: při úvahách, jak a kdy se tento exemplář mohl dostat do Karpatské kotliny, počítal pouze s historicky doloženými událostmi, konkrétně s avarsko-bavorským spojenectvím v 80. letech 8. století nebo spíše s tažením Karla Velikého proti Avarům. Vzhledem k poškození a následné opravě předpokládal uložení náušnice do zalakomárského hrobu během 1. poloviny 9. století (Szóke – Vándor 1985, 209). Později prohlásil průnik těchto bubínkových náušnic do horního a středního Podunají za „jednoznačný archeologický doklad francko-bavorské kolonizace“ této oblasti po avarských válkách, přičemž do hrobů se zde měly dostávat v 1. a hlavně ve 2. třetině 9. století (Szóke 1992a, 858). Bohužel nevysvětlil, jak by s sebou mohli západní kolonisté vzít náušnice, které se v jejich domovině přestaly nosit již nejméně před půlstoletím (srov. Pöllath 2002, 115).

3.2. Řetízkové náušnice

Řetízkové náušnice (obr. 4: 8) jsou typickým šperkem předkóttlašského horizontu (např. hrob 75 v Auhofer: *Tovornik* 1986, 420, Taf. X: 6; moh. 13 ve Wimm: *Friesinger* 1984, 211, Taf. 29: 6). Jejich dolní oblouk je po celé své délce hustě omotán drátkem, z něhož je také vytvořeno asi pět nebo šest smyček. Do každé z nich je navlečen z drátu volně spletený závěsek imitující řetízek (takže jde spíše o „pseudoreťízek“), na dolním konci opatřený ještě dalším závěskem různého tvaru, který může být zhotoven z drátu (omegovitý, trojlistý) nebo z plechu (rombický). Z Moravy jsou mi takové náušnice známy pouze z hrobu 499/55 v Dolních Věstonicích, kde bylo pohřbeno dítě, které mělo na každé straně hlavy jednu náušnici tohoto typu, které patří k variantě s rombickými plechovými závěsky. Přestože u žádné z obou náušnic se nedochoval horní oblouk, funkční poloha u hlavy – stejně jako křehká konstrukce tohoto druhu šperku – ukazuje, že pár dolnověstonických náušnic se mohl dostat do země ještě někdy v době předkóttlašského horizontu, čímž by tento hrob patřil k nejstarším na pohřebišti. Jiné nálezy, které by to mohly přímo potvrdit, zde bohužel chyběly. Je zajímavé, že další dochované náušnice s rombickými závěsky pocházejí jen z dolnorakouských pohřebišť jižně od Dunaje (hrob 6 v Pottschach, hrob 115 v Pitten: *Friesinger* 1975/1977, Taf. 3: 50; hrob 1 v Rohrbach, hrob 10 v Mühlhling: *Friesinger* 1971/1974, Taf. 6: 8; 11). Tvar závěsků se považuje za specifický projev určitých dílen (Szóke 1992a, 853), jinak jsou jednotlivé varianty navzájem současné.

3.3. Spony

Křížová spona, kterou lze – alespoň do určité míry – spojovat s předkóttlašským horizontem, je na Moravě zatím jediná, pochází z hrobu 304/55 v Dolních Věstonicích. Bylo v něm uloženo dítě ve věku 8–9 let, z jehož kostry se dochovaly jen zbytky lebky, někde

---

turou nic společného (Kastelic 1960, 45), jak ukazuje mapka jejich rozšíření, kterou sestavila V. Tovornik (1986, 440) a doplnil J. Kleemann (2002, 39, pozn. 105): takřka všechny exempláře byly nalezeny v jižním Německu a podél rakouského toku Dunaje, ve větší vzdálenosti odtud leží jen lokality Dolní Věstonice, Prušánky a Zalakomár.

v místě trupu se nacházela spona. Má tvar rovnoramenného kříže se zahrocenými rameny, lícni strana je zhotovena z bronzového plechu zdobeného liniemi vytepaných bodů a pěti drobnými vypouklými vložkami z modrého skla, jádro spony je železné (Poulik 1957, 347, obr. 116). Raně středověké spony z horního a středního Podunají lze rozdělit do dvou skupin: na křížové z litého bronzu a na kruhové nebo obdélníkové spony, které mají železné jádro pokryté lisovaným bronzovým plechem se skleněnými vložkami (Szóke 1992a, 881). Dolnověstonická spona je ojedinělá tím, že svým tvarem patří do první skupiny a konstrukcí se přimyká ke skupině druhé¹⁷.

Lité křížové spony nedávno rozčlenila M. Schulze-Dörrlamm (1997, 342)¹⁸ podle tvaru ramen na typ Goddelsheim s kolmo ukončenými rameny (obr. 4: 1) a na typ Worms s rameny zahrocenými, přičemž tento druhý typ by měl být rámcově o něco mladší. Uvedené tvrzení lze zpřesnit v tom smyslu, že typ Goddelsheim začíná dříve, o čemž svědčí mj. výzdoba v anglo-karolinském zvěrném stylu na sponě z Ballycottin (Irsko) a v degenerované podobě i na sponě z Lausen-Bettenach (Švýcarsko) (Wilson 1960, 161, fig. 16; Marti 2000, 65, Abb. 24: 8), což u typu Worms již nenajdeme. V horním Podunají se musely oba typy spon používat do jisté míry současně, jak o tom svědčí hrob 75 v Auhof (Tovornik 1986, Taf. X: 11) a hrob 75 v Krungl (Szóke 1992a, Taf. 23), neboť oba patří do předkóttlašského horizontu. Zvláště spona typu Goddelsheim z Auhof představuje chronologicky významný předmět, neboť pomocí ní lze tento horizont synchronizovat s vývojem karolinské hmotné kultury. V této souvislosti je významný nálezy spony typu Goddelsheim v hrobě 154 u paderbornského domu – tento hrob je na základě interpretace nálezové situace kladen do doby mezi stavbu tamního prvního a druhého kostela, podle písemných pramenů vybudovaných v roce 777, resp. 799 (Heymans – Ilisch – Lobbedey 1986, 225).

Většina spon z horního a středního Podunají spadá do skupiny exemplářů se železným jádrem překrytým bronzovým plechem. Z Moravy do ní – kromě dolnověstonické spony – patří ještě tři kusy ze Starého Města, z nichž každý má jiný tvar: spona z hrobu 68/48 je kruhová, z hrobu 259/49 obdélníková a konečně exemplář z hrobu 244/51 má tvar šesticípé růžice nebo rozety (Hrubý 1955, 420, 452, 528, tab. 53: 7, 61: 14, 82: 12). V. Hrubý (1955, 272) datoval každou sponu, resp. hrob samostatně, a to se značným časovým rozptylem od 1. třetiny po konec 9. století, přičemž na tuto pozdní dataci usuzoval z výskytu malty v zásypu hrobu 259/49, což ale neznamená nic více, než že hrob byl vyhlouben někdy po začátku výstavby kostela. Vzhledem k nepočtenému výskytu spon se kloním k názoru, že se nevyráběly po celé velkomoravské období, ale jejich výskyt byl spíše časově omezený, o čemž by svědčilo i relativně homogenní složení doprovodných nálezů staroměstských spon: v hrobech 68/48 a 244/51 se vyskytly náušnice typu 8–15 s jednostranným, resp. s oboustranným hrozníčkem, bronzové gombíky se „svislým žlábkováním v horní polovině“ (snad příbuzné s typem 14–19?) a gombíky hustě pokryté drátěnými kroužky (typ 14–16). Hrob 259/49 obsahoval sloupečkové náušnice, které zřejmě napodobují honos-

¹⁷ Také v západní Evropě byla sice naprostá většina křížových spon zhotovena litím (Spiong 2000, 38), ale mnoho z nich představuje napodobeniny honosných spon (Schulze-Dörrlamm 1997), z nichž některé byly i plechové. Příkladem může být spona z Esslingen, datovaná do 2. poloviny 8. století, tedy shodně jako lité spony analogického tvaru (Stein 1995, 300, Abb. 2: 2). Takové honosné spony se však do hrobu dostaly jen výjimečně, což dnes zkrsluje obraz jejich původního výskytu.

¹⁸ K dalším typologickým klasifikacím křížových spon viz Sippel 1989, 167; Bierbrauer 1992, 6; Wamers 1994, 136; Spiong 2000, 38, 187; Riemer 2000, 116; Kleemann 2002, 15.

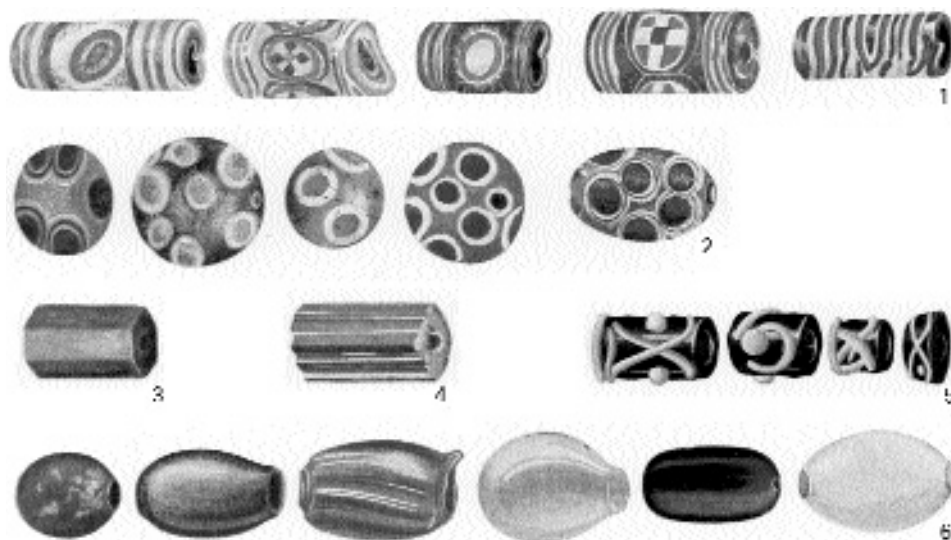
nější exempláře typu 10–7 z okruhu časného veligradského šperku, a dále 3 korály, z nichž jistě foukaný a snad i válcovitý „žlutě zdobený“ (s plasticky natavenou žlutou nití?) patří ke korálům typickým pro starší velkomoravský horizont (viz níže). Mnohem přesvědčivější než uvedené indicie je však datování analogických spon z území Horního a Dolního Rakouska, které jednoznačně patří do předkóttlašského horizontu (hrob 119 v Auhof: *Tovorník 1986*, 425, Taf. XXI: 1, 2; Micheldorf-Kremsdorf¹⁹).

Obě skupiny spon mají odlišný původ: zatímco lité křížové spony se vyskytují hlavně na území francké říše (odkud se šířily do rakouského Podunají), plechové spony se železným jádrem postrádají v západoevropském prostředí jakékoliv analogie, proto je *S. Spiong (2000, 108, 197)* spojuje spíše s pozdně avarskou výrobní tradicí, z čehož vyplývá jejich místní provenience. Do tohoto kontextu lze bez problémů začlenit i sponu z dvojhrobu 43 v Pitten (*Friesinger 1975/1977*, 64, Taf. 23: 1), jejíž výzdoba v podobě svastiky s rameny ukončenými zvířecími hlavičkami je také běžná v pozdně avarském prostředí (hrob 42 v Žitavské Tóni: *Budínský-Krička 1956*, 37, tab. XXXV: 10, 11; hrob 12 v Münchendorf: *Bachner 1985*, 100, 107, Taf. 8: 3; *Szöke 2004*, 375). Syntéza spony coby funkčního předmětu západního původu a pozdně avarské výzdoby (příčemž Avari spony nepoužívali) dobře zapadá do kontextu předkóttlašského horizontu, který kombinuje ozdoby západního i avarského původu. Můžeme tedy shrnout, že ve středním a horním Podunají se doba používání obou skupin spon do značné míry překrývá. Jejich současnost potvrzuje i dolnoevěstonická spona, neboť její výrobce se snažil napodobit vzhled lité křížové spony (které tedy musel znát z autopsie), ale k realizaci použil místní technologii. Velkomoravské spony jako takové celkem zřetelně navazují na předkóttlašské vzory, používaly se a do hrobů se dostávaly hlavně během staršího velkomoravského horizontu (také srov. výše o hrobu 2 v Prušánkách s importovanou franckou sponou). V této době jako by Moravané přijímali vlivy z různých zdrojů a hledali svůj „vlastní“ šperk, přičemž spony obecně patřily k těm ozdobám, které se zde nijak zvláště neujaly a zanedlouho vyšly z oběhu.

3.4. Mozaikové korály

Skleněné korály se dosud k datování velkomoravského materiálu používaly minimálně, vůči jejich datovací schopnosti byli badatelé značně skeptičtí (*Dostál 1966*, 53; *Galuška 1996*, 102). Důvodem byla skutečnost, že „typy“ korálů se pojímaly velmi široce, např. veškeré příčné členěné korály v různých částech Evropy od doby římské po raný středověk se de facto považovaly za jediný typ (*Hrubý 1955*, 249; *Dostál 1966*, 45). Dnes již víme, že pomocí detailní analýzy jejich tvaru, výrobní technologie a chemického složení skla lze z masy zdánlivě stejných korálů vyčlenit různé typy a varianty, které jsou definovány různými kombinacemi uvedených znaků. Jinými slovy, vizuálně podobné korály zhotovené z odlišných druhů skla představují různé typy, které se od sebe často liší stářím. Podle tohoto nového pojetí již vlastně žádné „průběžné“ typy korálů neexistují (*Staščíková-Štukovská – Plško 1997*, 266; *Černá – Hulínský – Gedeon 2001*). Vzhledem k náročnosti chemic-

¹⁹ Na této lokalitě byly v roce 1978 zničeny čtyři hroby, z jednoho z nich byla zachráněna spona ve tvaru osmičipé růžice (*Tovorník 1985a*, 216, Taf. 14: 1), která se svým tvarem i celkovou konstrukcí velmi podobá růžicové sponě ze staroměstského hrobu 244/51. Pro datování celé skupinky hrobů je významné, že odtud pocházejí mj. avarské lité náramky, mozaikové korály a zlomek náušnice s plochým, vertikálně sletovaným bubínkem (srov. hroby 75 a 81 v Auhof: *Tovorník 1986*, 420, 421, Taf. X: 8, XII: 3), tedy vše ozdoby typické pro předkóttlašský horizont; jakékoliv mladší předměty zde chybějí.

Obr. 5. Korály typické pro předkóttlašský a starší velkomoravský horizont. 1 mozaikové korály, 2 s kruhovými očky, 3 prizmatický šestihranný korál, 4 prizmatický žebrovaný, 5 korály s nataveným vláknem, 6 foukané korály. Podle *Hrubý 1955*. – Abb. 5. Für den Vor-Köttlach- und älteren großmährischen Horizont charakteristische Perlentypen. 1 Mosaikaugenperlen, 2 Kreisaugenperlen, 3 sechsstellige prismatische Perle, 4 prismatische längsgerippte Perle, 5 dunkle Perlen mit gelben Wellenlinien und Warzen, 6 geblasene Hohlperlen. Nach *Hrubý 1955*.

kých aj. rozborů se v dalším výkladu zabývám jen specifickými a jasně identifikovatelnými typy korálů, které byly vyčleněny již dříve.

Důležité je, že ojedinelý korál se k datování hrobového celku nehodí, neboť většina druhů korálů se vyznačuje značnou trvanlivostí. Pro datování lze využít jen celý náhrdelník (čím delší, tím je datace spolehlivější), a je nutné brát v úvahu všechny v něm zastoupené typy korálů. V této souvislosti vyčlenil *R. Andrae (1973, 103)* tři druhy náhrdelníků, které mají odlišnou datovací schopnost. Rozlišil 1) náhrdelník zkompletovaný již výrobcem nebo obchodníkem (srov. *Callmer 1995, 52*), který se do uložení do hrobu nijak nezměnil (nanejvýš došlo ke ztrátě několika korálů), takže doba jeho nošení musela být relativně krátká; 2) náhrdelník sestavený výrobcem si majitel doplnil o jiné druhy korálů odlišného původu; čím méně je doplněn, tím časově blíže stojí jeho uložení do země době, z níž pochází základ náhrdelníku; 3) celý náhrdelník si od základu sestavil sám majitel z korálů nejrůznějšího původu a stáří, takže dobu pohřbení lze určit jen podle nejmladšího korálu. Toto schéma vycházející z živé kultury lze aplikovat i na velkomoravské náhrdelníky, podle jejich homogenního nebo naopak heterogenního složení je možné odhadnout jejich chronologickou výpovědní hodnotu.

Typickým příkladem dobrých datovacích schopností a zároveň i možných úskalí jsou tzv. korály s mozaikovými očky (něm. Mosaikaugenperlen), které zkráceně nazývám jako „mozaikové korály“ (*obr. 5: 1*). Tuto poměrně různorodou skupinu korálů pojmenoval, roztrídil do typů a datoval již zmíněný *R. Andrae (1973)*. Jakkoliv absolutní datování není hlavním tématem studie, považuji za nutné se u něj zastavit, neboť mozaikové korály mají –

vzhledem ke svému celoevropskému rozšíření – důležitou roli při vzájemné synchronizaci regionálních chronologií a tím i při datování předkóttlašského horizontu. Vyskytují se také na Moravě, ale komplexní analýza tamních exemplářů dosud provedena nebyla²⁰. *R. Andrae* (1973, 155–165) kladl celý nálezový horizont mozaikových korálů do konce 8. století a 1. třetiny 9. století, vycházel přitom z jejich společného výskytu s arabskými mincemi z 2. poloviny 8. století (srov. *Stein* 1995, 320, pozn. 149; *Breibert* 2005) a dále z datování doprovodného inventáře na pohřebištích v západní a severní Evropě. Snažil se – možná až příliš – zasadit jejich výskyt do historických souvislostí: k přílivu mozaikových korálů z Předního Východu (kde se nejspíše vyráběly) do Evropy podle něj došlo díky obnově kontaktů mezi frankou říší a bagdátským kalifátem za vlády Karla Velikého, resp. Harúna al Rašída právě koncem 8. století. Tyto diplomatické kontakty byly podle *U. Fiedlera* (1992, 191) příliš chatrným impulsem pro dovoz mozaikových korálů²¹, jinak ale souhlasil s počátkem jejich výskytu na konci 8. století. *A. Pleterski* (1990, 500–504) při analýze pohřebiště v Auhof navrhl, že počátek jejich ukládání do hrobů lze posunout hlouběji do minulosti, konkrétně „snad doprostřed“ 2. poloviny 8. století. S tím souhlasí i *E. Szameit* (1992a, 195, pozn. 39; 1992b, 825), podle něj používání těchto korálů již v průběhu 2. poloviny 8. století dokládají fríská pohřebiště Looveen, Dunum a Maschen, hroby 259 a 290 u domu v Paderborn (srov. výše) i sídlištní vrstvy ve Staré Ladoze – podle *J. Callmera* (1990, 31), odborníka na raně středověké korály, však tamní vrstva datovaná dendrochronologicky ca do let 760–770 obsahovala i tabaristánské mince ražené v letech 768 a 783, takže dendrodata je nutné posunout asi o 20 let směrem do současnosti. Zřejmě odtud pochází jeho názor vyjádřený na jiném místě (*Callmer* 1995, 52), že mozaikové korály se do západní a střední Evropy dostávaly „ne dříve než ve dvou posledních desetiletích 8. století“.

Ve středním Podunají se mozaikové a další spolu s nimi do Evropy dovážené korály (s kruhovými očky, šestihranné prizmatické – viz níže) vyskytují hlavně na pohřebištích typu Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn (*Szőke* 1992b, 133–134). Zde se v hrobových celcích charakteristických pro předkóttlašský horizont vyskytuje vždy několik kusů mozaikových korálů, takže náhrdelníky se musely dostat do země poměrně brzy. Na základě výše zmíněných názorů o datování křížových spon typu Goddelsheim a mozaikových korálů by se dalo soudit, že hroby s předkóttlašským inventářem pocházejí zhruba ze 4. čtvrtiny 8. století. Nicméně náhrdelníky s více kusy mozaikových korálů se dostávaly do hrobů asi i později. Příkladem by mohl být hrob 88 v Sopronkőhida se třemi mozaikovými korály, z nichž jeden byl poškozený (*Török* 1973, tab. 18: 10). Ačkoliv nechci používat historické datování, těžko se hledají argumenty proti tvrzení, že na tomto pohřebišti se začalo pohřbívat až po avarských válkách (*Szőke* 2004, 377), čemuž odpovídá také absence typického pozdně avarského šperku a ostatně i ojedinělý výskyt předkóttlašského šperku, který se omezuje jen na náušnice se spirálovým ukončením a smyčkami (*obr.* 4: 5) v hrobech 54 a 129 (*Török* 1973, tab. 13: 2, 25: 6).

²⁰ V případě mozaikového korálu z hrobu 19 u 6. kostela v Mikulčicích počítala *N. Profantová* (2003, 84) automaticky s datováním hrobu do staršího velkomoravského horizontu, což sice není vyloučeno, ale vzhledem k ojedinělosti korálu to nelze přímo doložit.

²¹ Mezi frankou říší a Orientem existovaly po celé 7. a 8. století intenzivní obchodní kontakty, např. koření a exotické pochutiny (pepř, hřebíček, skořice, fíky, datle, pistácie, mandle atd.) se do Evropy vozily ve velkých objemech (*Quast – Siegmann* 2000, 285). To vyvrací domněnku *R. Andrae* (1973, 164), že Arabové v 8. století obchod s Orientem sabotovali.

Na Moravě registroval *R. Andrae* (1973, 167–178) mozaikové korály ze 17 hrobů. Nových publikovaných nálezů od té doby mnoho nepříbylo²², takže nejdůležitější pro zjištění jejich datovacích schopností zůstává pohřebiště ve Starém Městě Na valách, kde se tyto korály vyskytly v osmi hrobech (*Hrubý* 1955, 253; *Profantová* 1992, 627). Některé z nich měly hloubku přes 200 cm od dnešního povrchu (hroby 58a/AZ, 286/49), což nepřímo svědčí o jejich relativním stáří, další (hroby 33/48²³, 181/49, 177/51) byly převrstveny jedním nebo více mladšími hroby. Pouze hrob 195/51 – jak již bylo zmíněno – převrstvil starší pohřeb 193/51 s časným veligradským šperkem, nicméně k tomu nemuselo dojít až po dlouhé době, neboť v hrobě 195/51 chybějí prokazatelně mladé předměty. Oproti reprezentativním hrobovým celkům předkřtlašského horizontu se mozaikové korály ve Starém Městě vyskytují v náhrdelnicích jen jednotlivě. Jediným hrobem s více (dvěma) kusy těchto korálů je výše analyzovaný hrob 167/51, který tudíž musel být uložen relativně brzy, což potvrzují tamní nálezy s analogiemi v pozdně avarském prostředí. Je zajímavé, že kromě nich tento hrob obsahuje i další typy millefiorových korálů (*Hrubý* 1955, tab. 86: 6, 8, 11), z nichž hlavně korál s šachovnicovým dekorem (něm. Schachbrettmosaikperle) je prokazatelně o něco starší (*Andrae* 1973, 131; *Laux* 1978/1980, 112)²⁴. Srovnatelné náhrdelníky s více kusy mozaikových korálů jsou v našem prostředí velmi vzácné, jedním z mála příkladů je hrob 226 v Čakajovicích (*Rejholcová* 1995a, 25, tab. XLII: 2) se čtyřmi mozaikovými korály (jeden z nich je poškozený), které se zde kombinují jen s příčně členěnými korály; tento velmi homogenní náhrdelník se mohl dostat do hrobu ještě někdy v průběhu předkřtlašského horizontu nebo záhy poté. Potvrzuje to i horizontálně-stratigrafická pozice hrobu v rámci čakajoveckého pohřebiště (viz níže).

Naproti tomu u většiny hrobů s ojedinělým mozaikovým korálem je nutné předpokládat, že tento se dostal do země až s určitým zpožděním, zřejmě v průměru o něco delším, než tomu bylo u jiných, méně efektně vypadajících korálů. Pestrých mozaikových korálů si totiž jejich majitelé jistě velmi vážili, kromě estetických důvodů hrál svou roli i fakt, že očka na korálech měla apotropaickou funkci (*Dubin* 1988, 307; *Maguire et al.* 1989, 5). Možnou retardaci vůbec nebere v úvahu *B. M. Szóke* (1992b, 134), který tvrdí, že dovoz mozaikových korálů do středního Podunají trval až do poloviny 9. století, ale jeho jediným argumentem je jen historické datování Zalaváru a okolního osídlení do doby po roce 840²⁵. Zcela tedy ztotožňuje dobu importu celých náhrdelníků s ukládáním jednotlivých korálů

²² Hrob 374 v Břeclavi-Pohansku (*Kalousek* 1971, 201, obr. 374: 1; *Profantová* 2003, 84), hrob 19 u 6. kostela v Mikulčicích (*Poulik* 1963, 67, tab. XXIV: 4; *Profantová* 2003, 18, 84, obr. 29: 1), hrob 209/59 v Uherském Hradišti-Sadech (*Galuška* 1996, 137, obr. 88: 17), snad i hrob 80 v Uherském Hradišti-Sadech/Horních Kotvicích (*Marešová* 1983, 109).

²³ Na plánu pohřebiště u *J. Poulika* (1948/1950, obr. 57) je hrob 33/48 zakreslen stratigraficky nad hrobem 32/48, což ale nesouhlasí s hloubkou obou hrobů (110 cm, resp. 80 cm) a ostatně ani s jejich číslováním. Pozice obou hrobů byla tedy opačná, oba byly později ještě překryty hrobem 31/48 (*Hrubý* 1955, 414–415).

²⁴ To by mohlo potvrzovat představu *J. Callmera* (1995, fig. 2), že mozaikové korály se do středního Podunají dostávaly obchodní cestou z Předního Východu přes Jadran, Benátky a jihoněmecko-hornorakouský prostor, přičemž nejspíše právě v posledně zmíněné oblasti se náhrdelník z hrobu 167/51 mohl obohatit o starší typy millefiorových korálů.

²⁵ *B. M. Szóke* ve svých pracích předpokládá, že Pribina dostal k přebývání úplnou pustinu, při jejímž osídlování začínal takřkajíc „od nuly“. Naopak *Á. Cs. Sós* (1973, 97–99) mluví o osídlení polohy Zalavár-Récéskút již v 8. století (srov. *Szóke* 2002, 250–255). Lepší představu o trvání zalavárské aglomerace si bude možné učinit až po publikování tamních rozsáhlých výzkumů provedených v posledních desetiletích.

do hrobů, což považuji za nepřijatelné. Na druhé straně silně přehání ve věci pozdního přežívání mozaikových korálů. Oprávněně sice poukazuje na společný výskyt s esovitými záušnicemi v hrobě 308 na pohřebišti Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (*Točík 1971*, 159, Taf. XXXIII: 19, 21, 24 aj.; *Dostál 1966*, 53, pozn. 142)²⁶, u dalších jím jmenovaných hrobů však názor o jejich pozdním datování nesdílím, neboť chronologicky necitlivé nálezy, jako jsou např. kroužkové náušnice s uzlíky z hrobu 48 v Hurbanovu (*Točík 1971*, 188, Taf. L: 1, 2), jej rozhodně neprokazují.

Srovnatelné doklady opožďování – jakkoliv sporadické – jsou známy i z Moravy: v hrobě 61/46 v Dolních Věstonicích se mozaikový korál kombinuje s jedním foukaným a třemi podélně členěnými korály (*Poulik 1948/1950*, 158, obr. 135: f), které k nejstarším velkomoravským korálům rozhodně nepatří. O dlouhém nošení tohoto mozaikového korálu svědčí fakt, že je neúplný; zjevně ani po poškození neztratil pro svého majitele přitažlivost. Ještě později, snad až někdy v povelkomoravském období, se musel mozaikový korál dostat do hrobu 118 v Holubicích, který je jedním z nejstarších hrobů na tomto mladohradištním pohřebišti (*Geisler – Čížmář – Rakovský 1981*, obr. 115, tab. XXIII). Celkově lze shrnout, že na Moravě se mozaikové korály (na rozdíl od pohřebišť typu Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn) nekombinují s ozdobami typickými pro předkóttlašský horizont, neboť do té doby u nás spadají teprve samotné počátky kostrového pohřbívání. Do hrobů se musely ukládat hlavně během staršího velkomoravského horizontu, přičemž jejich přísun skončil zřejmě ještě během 8. století. Během mladšího velkomoravského horizontu a popř. ještě později jich v populaci kolovalo jistě už jen minimum, takže se do hrobů dostávaly zcela výjimečně.

Vzhledem k pravděpodobné vazbě mozaikových korálů na starší velkomoravský horizont jsem se rozhodl analyzovat výbavu hrobů, v nichž se tyto korály vyskytují. Pak jsem sledoval i výskyt předmětů, které se s mozaikovými korály často kombinují. Tak vznikla kombinační tabulka (*tab. 1*) zachycující skupinu hrobů, které dohromady tvoří poměrně ucelený nálezový horizont²⁷.

3.5. Korály s kruhovými očky

Ve Starém Městě Na valách byly – kromě největšího počtu mozaikových korálů u nás – v šesti hrobech (98/AZ, 33/48, 119/49, 238/49, 286/49 a 309/49) nalezeny i tzv. korály s kruhovými očky (něm. Kreisaugenperlen; *obr. 5: 2*), z toho dvakrát společně s mozaikovým korálem (hroby 33/48, 286/49). Oba typy korálů se společně vyskytují i ve Skalici moh. 37, hrob 2 (*tab. 1*). Není na tom nic překvapivého, neboť korály s kruhovými očky se vyráběly v téže oblasti a stejnou technologií jako korály mozaikové a již výrobci nebo obchodníci je při navlékání náhrdelníků navzájem kombinovali (*Andrae 1973*, 104, 130). V našem prostředí se vyskytují ještě vzácněji než samotné mozaikové korály, ale chronologickou hodnotu mají stejnou. Také staroměstské hroby obsahující pouze korál s kruhovými očky jsou někdy překryté mladším hrobem (hroby 119/49, 238/49, 309/49; srov. *Chorvátová 2004*, 224). Nejde o příliš bohaté nálezové celky, nejvýznamnější je asi hrob 119/49, kde byl ještě mj. pár menších stříbrných gombíků s lisovaným dekorem a hlavně pár stříbrných litych náušnic typu 8–13 (viz níže). Jediný mě známý hrob, kde se korál

²⁶ Stejnou kombinaci vyazuje i hrob 258 v Čakajovicích (*Rejholcová 1995a*, 28, tab. XLV: 4).

²⁷ Jelikož v tabulce je ke každému hrobovému celku uvedena literatura, v dalším textu odkazují nanejš na vyobrazení konkrétních nálezů.

s kruhovými očky objevil jako „starožitnost“, je staromadžarský hrob 357 v Čakajovcích (Rejholcová 1995a, 38, tab. LVII: 6).

3.6. Šestihhranné prizmatické korály

Součástí menšího náhrdelníku ve staroměstském hrobě 195/51 byl i podlouhlý zelený korál šestiúhelníkového průřezu (obr. 5: 3; Hrubý 1955, 519, tab. 85: 55). V zahraniční literatuře se takové korály nazývají jako válcovité fasetované (Andrae 1973, 131) nebo šestihhranné prizmatické (Heymans – Ilisch – Lobbedey 1986, 230; Steppuhn 1992/1993, 207). Vyskytují se v různých částech Evropy, a to takřka výhradně spolu s různými druhy mozaikových korálů, takže lze usuzovat na jejich shodnou předovýchodní provenienci a společný export do Evropy (Andrae 1973, 131, Taf. 6: 16). Nedávno se jim věnoval P. Steppuhn (1992/1993) v souvislosti s nálezem rozsáhlého souboru těchto korálů (zřejmě obchodnického depotu), který byl zakopán u bednění studny v lokalitě Rostock-Dierkow. Domnívá se, že se do Evropy dostávaly již během 1. poloviny 8. století²⁸, koncem tohoto století se společně s nimi začaly prodávat i mozaikové korály, koncem 1. třetiny 9. století měly pak oba typy mizet z oběhu. Na základě dendrochronologického datování studny byl depot uložen někdy po roce 817.

Ve středním a horním Podunají se tyto korály objevují celkem sporadicky, např. v hrobě 24 v Tulln (Friesinger 1971, 202, Abb. 13: 3), ve více kusech jsou doloženy hlavně na pohřebišti Auhof v hrobech 75 a 81 obsahujících bohaté náhrdelníky s vysokým počtem mozaikových korálů (Tovornik 1986, 420, 421, 442, Abb. 16a). O něco více než na Moravě (hrob 195/51 ve Starém Městě) se vyskytují na Slovensku, kde je známe z hrobu 4 v Blatném a ze Skalice (moh. 13, hrob 10; moh. 37, hrob 2). Ve třech ze čtyř uvedených hrobů se šestihhranný korál vyskytl v kombinaci s mozaikovým korálem (tab. 1), což dostatečně prokazuje, že i k nám se oba typy dostaly současně. Proto šestihhranným korálům můžeme přisoudit i stejnou chronologickou citlivost, ne-li větší, neboť – na rozdíl od efektivních mozaikových korálů – u nich není doloženo, že by zůstávaly v oběhu příliš dlouho.

Zhruba stejně staré musejí být i prizmatické, podélně žebrované korály (obr. 5: 4), které se také nacházejí ve velkomoravských hrobech velmi zřídka (o jejich datování a provenienci se mi v literatuře nepodařilo zjistit nic bližšího). V Uherském Hradišti-Sadech/Horních Kotvicích v hrobě 5 a ve Starém Městě v hrobě 2/51 se takový korál kombinuje se čtyřmi, resp. jedním foukaným korálem a dále mj. s kulovitými, resp. vřetenovitými korály s kovovou trubičkou uvnitř, dalšími doprovodnými nálezy jsou náušnice typu 8–6, 8–10 a 9–21 (Hrubý 1955, 493, tab. 74: 6, 7; 85: 58; Marešová 1983, tab. 19: 5–7, 36, 37). Další exemplář pochází z hrobu 942 v Mikulčicích-Žabníku, kde byl spolu s korálem zdobeným nataveným vlákem (Klanica 1970, 49, Taf. 46: 4, 6). Tyto podélně žebrované korály mají analogii např. v hrobě 12 v Pitten (Friesinger 1975/1977, 54, Taf. 12: 5), další známe – opět jednotlivě – z pozdně avarských pohřebišť, např. z Nových Zámků (Čilinská 1966, 161). Ve velkomoravském prostředí tedy představují opět „starožitnosti“, které se vzhledem ke své solidní konstrukci mohly používat delší dobu.

²⁸ Uvedené tvrzení považuji za málo průkazné. P. Steppuhn (1992/1993, 210) se v této věci odvolává pouze na F. Lauze (1978/1980, 112), který do „časného 8. století“ datoval hrob 85 v Oldendorf, přičemž jediným důvodem byl starší výskyt ametystových korálů, které se zde kombinují s šestihhrannými. Přitom nelze vyloučit, že ametystové korály zde představují starší složku náhrdelníku; analogickým případem by mohl být společný výskyt mozaikových, šestihhranných a ještě pozdně merovejských millefiorových korálů na saských pohřebišťích Maschen (Wegewitz 1968, Taf. A: 1, B: 2, C: 1) nebo Rullsdorf (Hornig 1993, 203, Taf. 3–5).

4. Předměty typické pro starší velkomoravský horizont

4.1. Foukané korály

Spolu s mozaikovými korály se občas vyskytují duté korály z foukaného skla soudkovitého tvaru (*obr. 5: 6*), které jsou tvořeny většinou jedním nebo dvěma články (vzácně i třemi), což však není žádný podstatný znak (jednodílný korál mohl sice být jako takový již vyroben, ale stejně tak mohl vzniknout rozlomením korálu vícedílného). Foukané korály jsou obecně značně křehké, a proto – na rozdíl od většiny ostatních typů korálů – nelze počítat s jejich dlouhou životností. Jsou rozšířeny od Posálí přes severovýchodní Bavorsko po Pannonii (*Szöke 1992b*, 136–138; *Freeden 1983*, 452; *Haberstroh 2004*, 46). Na pohřebišťích typu Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn se někdy kombinují s mozaikovými korály, kromě hrobů uvedených v kombinační tabulce (*tab. 1*) ještě např. v Oberrohrendorf (*Friesinger 1971/1974*, 51, Taf. 5) nebo v hrobech 38 a 53 v Pottenbrunn (*Friesinger 1972*, 131, 135, Taf. IV, Abb. 27: 1). Přes tento společný výskyt nejsou foukané korály předovýchodního původu (srov. *Andrae 1973*), jejich rozšíření snad naznačuje západoevropskou provenienci, ale jisté to není, neboť o korálech z 9. století na území francké říše víme vzhledem absenci milodarů v hrobech velmi málo.

F. Daim (1987, 178) je toho názoru, že foukané korály jsou o něco mladší než mozaikové, neboť na pozdně avarských pohřebišťích se již nevyskytují, což ale může být dáno jejich původem. I přesto s uvedeným datováním lze víceméně souhlasit, společný výskyt v hrobech by se pak dal vysvětlit kratší životností foukaných korálů. Potvrzovala by to skutečnost, že v náhrdelnicích s dostatečným počtem korálů jeden z obou typů korálů často dominuje a naopak druhý typ se objevuje jen jako početně zanedbatelná příměs: např. se 14 mozaikovými korály v hrobě 58 v Auhof se vyskytl jediný foukaný, naopak hrob 54 v Pitten obsahuje asi 20 foukaných korálů, k nimž jsou přidány 3 korály s kruhovými očky (*tab. 1*). Každopádně tyto hrobové celky spolehlivě dokládají začátek módy foukaných korálů již v předkötlašském horizontu. Rovněž na Moravě a Slovensku se začaly nosit poměrně časně, i když nejspíše také až s určitým odstupem po mozaikových korálech, s čímž se nijak nevyklučuje jejich ukládání do hrobů již zhruba od doby počátku kostrového pohřbívání. Lze tak soudit z jejich společného výskytu s více typy korálů předovýchodního původu, přičemž někdy je početné zastoupení obou druhů zhruba vyrovnané (Skalica moh. 37, hrob 2, hrob I v Blučině), jindy je k více kusům foukaných korálů přidán ojedinělý mozaikový (hrob 58a/AZ ve Starém Městě, hrob 584 v Prušánkách). Vzácný případ představuje náhrdelník z hrobu 12/59 ve Starém Městě, který obsahuje pouze foukané korály (celkem 11 kusů), mezi nimiž převažují dvojité, navíc většinou nepoškozené. Lze si představit, že náhrdelník se dostal do hrobu velmi brzy po zhotovení, neboť se nestačil výrazněji poškodit ani nebyl doplněn o jiné typy korálů. Další součástí výbavy pohřbu malého děvčátka byl mj. pár zlatých náušnic typu 8–40 (*tab. 1; viz níže*).

Horní hranice výskytu foukaných korálů zatím není zcela zřetelná, k jejímu spolehlivějšímu určení by bylo nutné zpracovat větší soubor hrobů s těmito korály. V Prušánkách jsou doprovodné nálezy foukaných korálů pozoruhodně stereotypní: pouze příčně členěné a kotoučkovité korály, náušnice s jednostranným hrozníčkem (typ 8–2) a kostěný jehelníček, tj. chybějí zde předměty prokazatelně zařaditelné do mladšího velkomoravského horizontu. Navíc foukané korály se zde v náhrdelnicích objevují většinou v počtu kolem

tří kusů, takže mohly být uloženy do hrobů relativně časně. Odlišná je situace v Dolních Věstonicích, kde se foukané korály objevují v náhrdelnicích pouze jednotlivě a složení náhrdelníků je různorodější, viz např. již zmíněný hrob 61/46 (*Poulik 1948/1950*, 158, obr. 135: f). Pro absolutní datování horní hranice jejich výskytu by mohl mít nezanedbatelný význam hrob 248 v Zalavár-Vársziget, kde byl náhrdelník sestavený pouze z kotoučkových a foukaných korálů – těch je zde celkem 10 kusů a lehce mezi nimi převažují dvojité (je zde dokonce i jeden trojitý), většinou nepoškozené; další nálezy chyběly. Ve své době zařadila *Á. Cs. Sós (1963, 79, Taf. XXV: 2, XLVIII: 1, 2)* tento hrob do 10. století, což bez jediné kritické připomínky převzal i *B. M. Szőke (1992b, 136)*, ačkoliv toto datování je bezpochyby příliš pozdní. Podle současného stavu bádání mohl být hrob 248 vyhlouben někdy po roce 840 (srov. pozn. 25), nicméně pokud k tomu došlo ještě někdy v počátcích Pribinova osídlení Zalaváru, rámcovému datování staršího velkomoravského horizontu do 1. poloviny 9. století by to nijak výrazně neprotřečilo.

4.2. Korály zdobené nataveným vláknem

V následujícím výkladu uváděné typy šperků již nebývají řazeny do předkötlašského horizontu. Důvody jsou jednak chronologické, neboť představují o něco mladší vrstvu předmětů, ale nesmíme opomíjet ani existenci odlišných módních zvyklostí a tím pádem i rozdílné distribuční okruhy. Ukázkovým příkladem mohou být korály s nataveným vláknem (*obr. 5: 5*), které se často objevují na pozdně avarských pohřebištích, ale na současných pohřebištích typu Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn jsou vzácné. Tyto korály mají válcovitý tvar se spirálovitě nataveným skelným vláknem, nebo jsou soudkovité a jinobarevné vlákno se kříží, v takto vzniklých polích jsou pak umístěny natavené tečky (*Dostál 1966, 46*). Tělo korálu je nejčastěji z tmavšího skla, zatímco natavené vlákno má žlutou barvu, což dohromady vytváří efektní kontrast. Na Moravě a Slovensku se podle *B. M. Szőkeho (1992b, 139 s lit.)* objevují již v nejstarší fázi kostrového pohřbívání (kterou klade do let 830–850!), např. hrob I v Blučině nebo hrob VI ve Vranovicích. V prvním z nich jsou 3 mozaikové a 3 foukané korály doplněny jediným korálem s nataveným vláknem (*tab. 1*), naopak ve druhém hrobě tvoří korály s nataveným vláknem celý a neobvykle dlouhý náhrdelník (*Poulik 1948, 142, 169, tab. XXXVII: 3, XXXVIII*). Analogické složení, jen doplněné o dva mozaikové korály, má již zmíněný náhrdelník z hrobu 209/59 v Uherském Hradišti-Sadech.

V rámci zpracování korálů z pohřebiště Borovce označili *D. Staššiková-Štukovská* a *A. Plško (1997, 261)* korály s nataveným vláknem jako typ IX-2. Důležité je, že tento typ se vyskytuje ve dvou různých obdobích, přičemž se liší i použitým typem skla. Korály typu IX-2 patřící do časně fáze boroveckého pohřebiště se použitým materiálem přimykají ke stejným korálům pozdně avarským. Do jejich okruhu patří i korály ze sadského hrobu 209/59²⁹, což vítaným způsobem potvrzuje časnou dataci tamního veligradského šperku. Korály typu IX-2 se zde ojediněle vyráběly i v 10. století, ale – jak již bylo předesláno – ze skla jiného chemického složení a navíc se v náhrdelnicích kombinují s korály typickými pro starší fázi belobrdských pohřebišt (Staššiková-Štukovská – Plško 1997, Taf. 23: 2). Eventuální rozlišení této pozdní varianty korálů s nataveným vláknem v moravském materiálu zůstává úkolem pro budoucí výzkum.

²⁹ Osobní sdělení D. Staššikové-Štukovské, které děkuji i za podnětné připomínky k některým dalším typům velkomoravských korálů.

4.3. Tzv. hadovité závěšky

Na velkomoravských pohřebištích se poměrně vzácně objevují bronzové lité závěšky se zvířecími hlavičkami, které lze rozdělit na dva základní typy. První typ závěšku má tvar dvou vedle sebe stočených hadů, jejichž ocasy se dotýkají a hlavy jsou přivrácené k sobě (obr. 6: 1). Z Moravy a Slovenska jsou mi známy 3 exempláře, které mají – přes značný prostorový rozptýl – do té míry shodný tvar a rozměry, že mohly být zhotoveny v téže dílně. Těla hadů jsou podélně rýhovaná a oči jsou znázorněny důlkem, který byl asi původně vyplněn hmotou jiné barvy. Exemplář z hrobu 1161 v Mikulčicích-Klášteřísku (*Klanica* 1985, 508, obr. 15: 10) byl součástí krátkého náhrdelníku, který kromě kotoučkových korálů obsahoval jeden příčně členěný a jeden nejspíše foukaný korál. Další dva závěšky, které pocházejí z hrobu 36 v Michalu nad Žitavou (*Točík* 1971, 197, Taf. LIV: 15) a hrobu 6 v Ipelském Sokolci (*Vendtová – Rejholec* 1963, 239, obr. 2: 11), se kombinovaly s korálky příčně členěnými, kotoučkovitými a s nataveným vláknem. Varianty tohoto typu představují dva unikátní závěšky, kdy jsou silně stylizované hlavičky odvráceny od sebe (hrob 777 v Čakajovicích; *tab. 1*) nebo zcela chybějí, čímž se závěšek svým tvarem podobá lunici (hrob 4 v Modré: *Hrubý – Hochmanová – Pavelčík* 1955, 69, tab. XXII: 1). I tyto dva závěšky byly součástí náhrdelníků, které obsahovaly mj. korály s nataveným vláknem.

Druhý typ představují závěšky, které se od předchozích liší hlavně tím, že hadi mají hlavičku na obou koncích těla. Obvodová část je nejčastěji rýhovaná (obr. 6: 2), ale vyskytují se i závěšky hladké (hrob 141/51 ve Starém Městě). *B. Dostál* (1966, 54) nazývá tyto závěšky jako „srdcovité“, což zjevně pramení z nepochopení výzdobného motivu. Za vhodnější proto považuji označení „závěšek typu Těmice“ podle eponymní lokality (*Červinka* 1928, 158, obr. 32: 8; *Dostál* 1966, 183, tab. LVII: 3), které používá *H. Chorvátová* (ústní sdělení) ve své připravované dizertační práci. Dvouhlavý had je prastarý symbol, častý hlavně v germánském prostředí, kde měl apotropaickou funkci, jak o tom svědčí jeho výskyt na sponách, helmách, rakvích, střeších domů apod. (*Wamers* 1994, 147, Abb. 84: 234, 85: 9; *Paulsen* 1992, 35–40; *Schiek* 1992, Taf. 105–107; srov. *Schienerl* 1990, 346). U Slovanů mi větší rozšíření tohoto motivu není známo; každopádně vzhledem k jeho použití coby amuletu musel být význam dvouhlavého hada v našem prostředí chápán velmi podobně.

Z jednotného tvaru a malého počtu těchto velkomoravských³⁰ závěšek usuzuji, že pocházejí z časově omezeného horizontu. Podobný, silně stylizovaný závěšek se vyskytl již na pohřebišti Sopronkőhida, a to v hrobě 25, kde byl součástí náhrdelníku spolu s mozaikovým a foukaným korálem (*Török* 1973, tab. 8: 2). Ve stejné době, nejspíše na samém počátku kostrového pohřbívání u nás, se musel dostat závěšek typu Těmice do hrobu 226 v Čakajovicích, kde byl spolu se čtyřmi mozaikovými korálky (viz výše). Také exemplář z hrobu 513 v Prušánkách vykazuje kombinaci mj. s mozaikovým korálem a pěti korálky s nataveným vláknem³¹, korály posledně uvedeného typu se vyskytly spolu s hadovitým závěškem i v hrobě 141/51 ve Starém Městě. Další tvořil součást náhrdelníku v hrobě 10/89 v Litenčicích, kde byla i neúplná náušnice typu 8–40, sekundárně použitá jako závěšek (*tab. 1*).

³⁰ Obraz jejich dnešního výskytu může být zkrácen neuspokojivým stavem bádání v jiných regionech, jak ukazuje závěšek typu Těmice z pokladu v Rádúcáneni v Rumunsku (*Teodor* 1980, obr. 4: 3). Za upozornění na nález děkuji *H. Chorvátové*.

³¹ *A. Pleterški* (2003, 366) uvažuje o datování hrobové výbavy do 2. poloviny 8. století, což by snad bylo možné přijmout jako datování výroby mozaikového korálu, k jeho uložení do země však jistě došlo až o něco později.

Obr. 6. Hadovité závěsky. 1 Mikulčice-Klášteřísko hrob 1161 (podle *Klanica 1985*), 2 Čakajovce hrob 226 (podle *Rejholcová 1995a*). – Abb. 6. Schlangenförmige Anhänger. 1 Mikulčice-Klášteřísko Grab 1161 (nach *Klanica 1985*), 2 Čakajovce Grab 226 (nach *Rejholcová 1995a*).

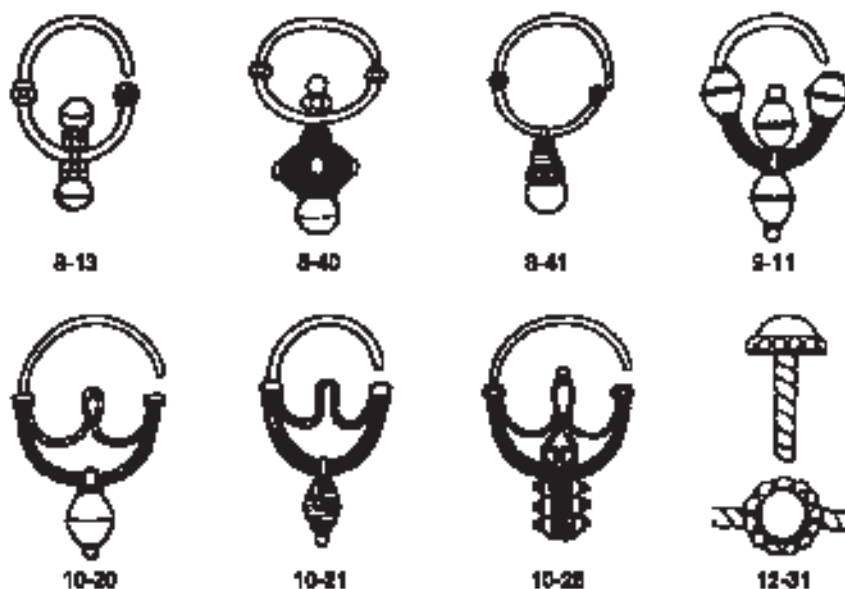
4.4. Prsteny se skleněnou vložkou typu 12–31

Z hrobu 33/48 ve Starém Městě pochází stříbrný prsten se skleněnou vložkou lemovanou perlovcem (*obr. 7*). V *Hrubý (1955, 237)* jej zařadil do 1. poloviny 10. století a toto datování pak vztáhl i na další předměty z tohoto hrobu, mj. náušnice typu 8–40 (srov. níže). Ačkoliv se prsteny s takovou vložkou opravdu občas objevují na belobrdských pohřebištích (např. hrob 40 v Čakajovicích: *Rejholcová 1995a, 7, tab. XXIII: 11*), nepovažují uvedenou dataci staroměstského prstenu za pravděpodobnou, neboť hrob dále obsahoval mj. mozaikový korál a korál s kruhovými očky. Eventuální úvahy o jejich zpožděném uložení do hrobu jsou bezpředmětné, neboť stejné typy korálů doprovázely i o něco honosněji provedený zlatý prsten ve Skalici moh. 33, hrob 2 (*Budínský-Krička 1959, 100, Abb. 29: 26, 31, Taf. XXXVIII: 4, 11*). Velmi podobné, většinou bronzové prsteny se skleněnou vložkou se v Karpatské kotlině vyskytují po celou dobu existence avarských pohřebišť a jsou považovány za napodobeniny honosnějších byzantských předloh (*Tomka 2002, 214 s lit.; Distelberger 2004, 19*). Ještě jednodušší imitaci představují prsteny, které mají celý štítek vylišaný z bronzového plechu (hrob 33 v Sziráku: *Hampel 1905 II, 84; III, Taf. 68: 3*; hrob 130 v Pilismarót-Basaharc: *Fettich 1965, 46, Abb. 75: 3*; hrob 39 v Cífer-Pác: *Zábojník 1985, 214, obr. 11: 9*). V případě exemplářů ze Starého Města a Skalice nelze zatím rozhodnout, zda jde o přímé byzantské importy nebo místní výrobky podle jejich vzoru. Jejich podobnost s avarskými nebo belobrdskými prsteny není primárně dána vzájemnou chronologickou blízkostí, ale spíše společnými byzantskými kořeny.

4.5. Náušnice typu 8–40

Pro tyto náušnice razil V. *Hrubý (1955, 237)* pojmenování „náušnice s hroznovitými závěsy“, ale počítal mezi ně i dost odlišně vypadající typ 8–41; jediným důvodem však byl fakt, že tehdy šlo o unikátní náušnice nezařaditelné do jiných skupin. Od té doby se počet exemplářů rozhojnil, a proto mluvím o dvou samostatných typech, které označuji jako obvykle číselným kódem (*obr. 7*). V literatuře dodnes přežívá tradiční zařazení typu 8–40 do mladšího velkomoravského horizontu (*Štefanovičová 1996, 262; Hanuliak – Rejholcová 1999, 56; Hanuliak 2004, 168*), které však není exaktně podloženo (srov. pozn. 2). Z Moravy bylo dosud publikováno šest hrobů s těmito náušnicemi³², jejich další inventář jsem již většinou komentoval výše (*tab. 1*). Dva ze čtyř staroměstských hrobů (33/48 a 102/51) byly překryty mladším hrobem, bohužel vždy blíže nedatovatelným (*Hrubý 1955, 415, 504*), u dalších dvou (hroby 44/58, 12/59) žádné stratigrafické vztahy pozorovány nebyly (*Hochmanová-Vávrová 1962, 221, 225, tab. XX: 4, XXII: 3, 5*). Neúplná náušnice se do hrobu

³² Další pár zlatých náušnic tohoto typu pochází z Mikulčic (*Poulik 1985, tab. XV dole*).

Obr. 7. Náušnice a prsten ze staršího velkomoravského horizontu. Kódy typů vycházejí z číslování obrázků v publikaci B. Dostála (1966). – Abb. 7. Ohrring und Fingerring des älteren großmährischen Horizonts. Typencodes nach den Bildnummern bei B. Dostál (1966).

10/89 v Litenčicích musela dostat s určitým zpožděním, ale přesto zde chybějí předměty, které by se vymykaly z rámce staršího velkomoravského horizontu. A konečně poslední náušnice typu 8–40 pochází z hrobu 580 v Prušánkách, kde byla spolu s ní ještě jiná náušnice s plechovým bubínkem, která zjevně napodobuje typ 8–41, což svědčí o současnosti obou typů.

Také hrobové celky s typem 8–40 na Slovensku přinášejí doklady pro časné datování těchto náušnic. V hrobě 4 v Blatném byl nalezen mozaikový a šestihřanný prizmatický korál, výrazně mladší nebude v tomto kontextu ani náušnice se spirálovým ukončením (tab. 1). Jediným doprovodným nálezem v hrobě 119 na pohřebišti Velký Grob byl kostěný jehelníček (Chropovský 1957, 187, tab. XII: 6, 13). Hrob 770 v Čakajovicích obsahoval celých 7 kusů náušnic typu 8–40, které se od sebe v drobných detailech liší; hrob sice nevykazuje další chronologicky citlivé předměty, nicméně ležel nedaleko od hrobu 788, prokazatelně nejstaršího mužského hrobu v lokalitě (Rejholcová 1995a, 85, 88, tab. CXXII: 1–6, CXXVI; 1995b, 86)³³. Analogické náušnice jsou známy z dolnodunajské lokality Sultana, hrob 7 (Mitrea 1988, 111, pl. 2: 3); převaha jejich výskytu v moravsko-slovenském prostoru však ještě nemusí nutně vypovídat o jejich provenienci (srov. pozn. 30). Zlatá, fragmentárně dochovaná náušnice z maďarské lokality Bakonszeg by mohla naznačovat, že náušnice typu 8–40 vznikly podle byzantských předloh (Garam 2001, 31, Taf. 11: 2).

³³ Hrob 499 z Tmouce nad Váhom-Horného Jatova obsahoval pouze pár bronzových náušnic typu 8–40 a keramickou nádobu (Točík 1971, 178, Taf. XLIII: 22, 27, 25). Podle celkového plánu pohřebiště ležel nad hrobem 492, kde byly dvě esovité záušnice z tlustšího drátu s odlomenou kličkou (Točík 1971, 177, Taf. XLIII: 5, 12), ale stratigrafický vztah obou hrobů je zde zjevně převrácen, neboť hrob 492 byl mělčí a v jeho popisu chybí jakákoliv zmínka o porušení.

4.6. Náušnice typu 8–41

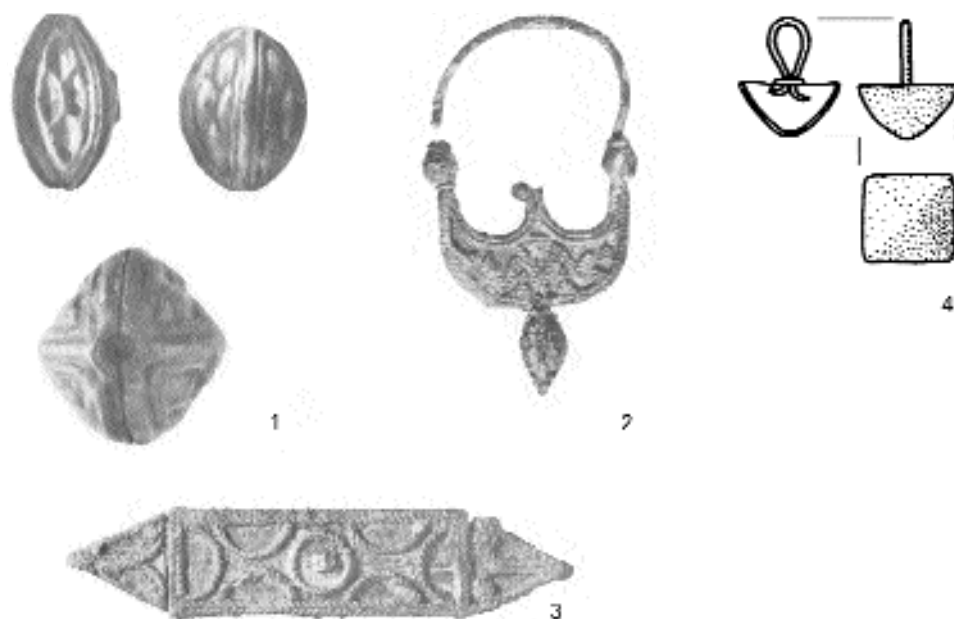
První pár náušnic tohoto typu (*obr. 7*) byl na Moravě objeven v Brně-Maloměřicích (*Poulik 1948*, 173, tab. XLI: 5). S nimi srovnával *V. Hrubý (1955, 237, 394, tab. 32: 8)* náušnice z hrobu 274/AZ ve Starém Městě, jejichž spodní oblouk „zdobí masivní hrozniček s bubínkem“ (v jeho práci bohužel nejsou vyobrazeny), doprovázel je náhrdelník tvořený osmi foukanými a jedním příčně členěným korálem. Při příležitosti publikace novějšího exempláře z hrobu 4 v Mutěnicích shrnula *B. Kavánová (1982, 514, obr. 3: 5)* dosavadní datování těchto náušnic a vyjádřila pochybnost, zda opravdu pocházejí z mladšího velkomoravského horizontu. Jistě právem, neboť mutěnické pohřebiště začalo sloužit někdy v době samotných počátků kostrového pohřbívání a vzhledem ke svému malému rozsahu nemohlo trvat příliš dlouho (srov. *Profantová 1992*, 689). Další, již zmíněná náušnice typu 8–41 z hrobu 580 v Prušánkách má poněkud odlišnou konstrukci: její bubínek kapkovitého tvaru je sletován ze dvou stejných polovin (jejich spoj tedy probíhá svisle), horní část bubínku je členěna do tří horizontálních prstenců.

Jak je vidět, tyto náušnice představují v našem prostředí vzácnost, více jsou rozšířeny v Sedmihradsku na pohřebištích Ciumbud (viz pozn. 34; *Dankanitz – Ferenczi 1959*, fig. 4: 7–9, 12) a Orăștie (*Pinter – Boroffka 1999*, 315, Abb. 4: 5, 6), a dále v dolním Podunají, kde je známe z pohřebiště Păuleasca (*Comșa – Bichir 1973*, 319, pozn. 7), Obîrșia Nouă (*Toropu – Stoica 1972*, 181, fig. 5: 11) nebo Izvoru (*Mitrea 1989*, 214, Abb. 55: 1). Jejich eventuální konstrukční rozdíly se analyzují těžko, neboť kresby v citovaných publikacích jsou poněkud nezřetelné, nicméně v případě dalšího pohřebiště Sultana lze rozeznat, že v tamním hrobě 5 mají náušnice nad bubínkem řadu drobných pukliček jako v Maloměřicích, naopak v hrobě 20 jsou bubínky nejspíše stejné konstrukce jako v Prušánkách (*Mitrea 1988*, 111, 112, pl. 1, 3). Z toho usuzují, že konstrukční odlišnosti zachycené v dolním Podunají i na Moravě nebyly podmíněny regionálně nebo chronologicky, ale spíše odlišnou výrobní tradicí, dovedností šperkaře nebo náročností zákazníka.

4.7. Další šperky se vztahem k dolnímu Podunají

Vratme se ještě k pohřebišti v Brně-Maloměřicích, které bylo zničeno v době druhé světové války při stavbě nádraží. Zachránit se podařilo jen 3 hrobové celky, přičemž jeden z nich (ze sbírky F. Adámka) obsahoval lunicovou náušnici typu 10–19, obdélníkový závěsek se zahrocenými konci zdobený geometrickou výzdobou z torďovaných drátků a konečně 6 korálů ze stříbrného plechu z podélně sletovaných polovin, které jsou zdobeny plastikou výzdobou připomínající medové plástve (*obr. 8: 1–3; Poulik 1948*, tab. XLI: 1, 4, 7, 7a, 7b). Zatímco lunicová náušnice má své protějšky mezi časným veligradským šperkem z hrobu 209/59 v Sadech (*obr. 3*), závěsek a kovové korály působí v našem prostředí značně cizí. Analogické kusy pocházejí opět z dolního Podunají, např. z již uvedené lokality Obîrșia Nouă (*Toropu – Stoica 1972*, fig. 5: 38, 7: 4).

K nálezům se vztahem k tomuto regionu lze počítat i drobné gombíky z pozlaceného bronzu, které mají tvar pyramidky a jsou opatřeny dlouhým ouškem (*obr. 8: 4*). Jediný pár z Moravy je mi znám z hrobu 286/49 ve Starém Městě (*Hrubý 1955*, 262, 456, tab. 67: 3, 4), který dále obsahoval mj. jeden mozaikový korál, dva korály s kruhovými očky a pár stříbrných náušnic typu 8–26. Obdobné gombíky se vyskytly na rumunském pohřebišti Sultana, kde spolu s nimi byly korály s nataveným vláknem, ojediněle i foukané (v hrobě 14) popř.

Obr. 8. 1–3 hrobový celek ze zničeného pohřebiště v Brně-Maloměřicích, pocházející ze sbírky F. Adámka (podle *Poulik 1948*). 4 pyramidovitý gombík z pohřebiště Sultana, hrob 81 (podle *Fiedler 1992*). – Abb. 8. 1–3 Inventar eines Grabs vom zerstörten Gräberfeld in Brno-Maloměřice aus der Sammlung von F. Adámek (nach *Poulik 1948*). 4 pyramidenförmiger Knopf von Sultana, Grab 81 (nach *Fiedler 1992*).

s kruhovými očky (v hrobě 81; *Mitrea 1988*, 112, 116, pl. 2: 7; 10: 6; 11). Musely zde tedy být uloženy do hrobů zhruba ve stejné době jako ve Starém Městě.

Všechna zmíněná pohřebiště leží severně od dolního Dunaje (*Horedt 1976*, Abb. 3; *Fiedler 1992*, 176). Rumunští badatelé je datují hlavně do 8. století a do 1. čtvrtiny 9. století (*Toropu – Stoica 1972*, 182; *Mitrea 1988*, 102). Nejčastější paralely zde uložených předmětů totiž známe z pozdně avarských pohřebišť v Karpatské kotlině a na pohřebišťích typu Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn, ať již jde o korály (vedle již zmíněných typů se zde vyskytují ještě pozdně avarské korály ve tvaru melounového jádra, něm. Melonenkernperlen)³⁴, poměrně omezenou škálu typů hrozníčkových náušnic (s jednostranným nebo oboustranným hrozníčkem), náušnice se spirálovým ukončením, luncicové náušnice s hvězdicovým závěskem (*Staššíková-Štukovská 1999*), soustružené kostěné jehelníčky, sekundárně použitá avarská litá kování nebo v Sultane o avarskou žlutou keramiku (*Fiedler 1992*, 155). Celkově je výbava těchto pohřebišť chronologicky homogenní a mladší elementy se zde hledají velmi těžko.

³⁴ Spektrum tamního šperku přehledně vyobrazil *U. Fiedler (1992, Abb. 38–43)*, který se ve svých datecích nezřídky opírá o tradiční chronologii veligradského šperku (příkladem může být jeho datování typu 8–40 převzaté od *V. Hrubého*), čímž vzniká „začarovaný kruh“ datací přenášených z jedné oblasti do druhé a zase zpět. Stejně tak bude nutné přehodnotit datování pohřebišť skupiny Ciumbud (viz výše), které je do značné míry historické, odvolává se na údajnou podobnost s velkomoravskou hmotnou kulturou a tím pádem i na tradiční chronologické zařazení nitranského a veligradského šperku (*Horedt 1986, 78; Pinter – Boroffka 1999, 323–329*).

Jak již vyplývá z neustálého opakování jmen několika málo lokalit, pohřebišť z tohoto dolnodunajského okruhu není zatím známo příliš mnoho, navíc k většině z nich jsou zatím publikovány jen předběžné zprávy (*Horedt 1976*, 50, Liste 5), nicméně na základě současného stavu znalostí je můžeme celkem spolehlivě synchronizovat s naším předvelkomoravským obdobím a starším velkomoravským horizontem. Jak ale tyto shody v materiální kultuře moravsko-slovenského prostoru a dolního Podunají interpretovat? Pokud budeme uvažovat o importu, je podle mého názoru pravděpodobnější, že směřoval spíše z dolního Podunají k nám než naopak. Nicméně není nutné přemýšlet čistě v těchto kategoriích: na základě souběžného výskytu více typů ozdob se zdá, že v obou oblastech – oddělených, nebo spíše spojených avarským kaganátem? – vládla stejná ženská móda (*Kurnatowska 1980*). Pak by veškeré šperky poplatné této módě sotva mohly být importované, spíše si lze představit, že z dolního Podunají k nám přišli řemeslníci, kteří tento šperk produkovali. Je možné, že na Moravě a Slovensku působili již v předvelkomoravském období, jakkoliv to vzhledem k absenci kostrových hrobů z této doby nelze přímo potvrdit. A priori nevylučuji ani další možnosti, jako např. rozsáhlejší posun obyvatelstva od dolního Dunaje (*Staššíková-Štukovská 1999*, 283).

4.8. Bubínkové náušnice typu 9–11

V již několikrát zmíněném hrobě 33/48 ve Starém Městě se nacházely také stříbrné náušnice typu 9–11 se čtyřmi bubínky (*Hrubý 1955*, 415, tab. 55: 16, 17), které tím pádem také řadím do staršího velkomoravského horizontu (*obr. 7; 9*). Další exempláře tohoto typu, jen bez výzdoby dolního oblouku, pocházejí z hrobu 1/57, který vykazuje určité archaické rysy (nadprůměrná hloubka, přítomnost dvou keramických nádob a vědra), nicméně další šperk zde představují jen – chronologicky nepříliš citlivé – náušnice typu 8–15 (*Hochmanová-Vávrová 1962*, 202, tab. VII). Náušnice typu 9–11 jsou známy i ze Skalice (moh. 13, hrob 10), kde je doprovázel náhrdelník, jehož součástí byl mj. šestihranný prizmatický korál patřící svou proveniencí do okruhu mozaikových korálů (*tab. 1*). Ze vzácného výskytu těchto náušnic soudím, že patří k těm druhům veligradského šperku, které se vyráběly jen krátce na počátku jeho (archeologicky doložené) existence a nedosáhly větší obliby.

4.9. Lunicové náušnice typu 10–21 a 10–28

Již výše jsem nastínil představu, že časný veligradský šperk se záhy po svém prosazení u velkomoravských elit začal napodobovat v levnějším provedení, které bylo určeno prostému lidu (a nikoliv naopak). Tento proces se dá ilustrovat na lunicových náušnicích. Předvelkomoravské lunicové náušnice s hvězdicovým závěskem³⁵ mají plnou lunici, stejně jako náušnice typu 10–19 z okruhu časného veligradského šperku (*obr. 2*) – právě jejich imitací mohou být náušnice typu 10–21 (*obr. 7*) zhotovené pouze z bronzového drátku, z něhož je vytvarována lunice i dvoukónický závěsek pod ní. Jakýsi „typologický mezistu-

³⁵ Z Moravy známe dosud jediný exemplář tohoto typu z Rajhradic (*Poulik 1948*, tab. LXX: 1; *Staňa 1986*, 7). Těžištěm výskytu těchto náušnic jsou pozdně avarská a dolnodunajská pohřebišť z 8. století (*Staššíková-Štukovská 1999*, 270), takže rajhradická náušnice se s velkou pravděpodobností dostala do hrobu během staršího velkomoravského horizontu.

peň“ pak představují náušnice z hrobu 209/59 v Sadech, které již také nemají plnou lunici, ale ještě jsou opatřeny bubínky na koncích dolního oblouku a v cípu lunice (typ 10–19/20 na obr. 3; *Galuška 1996*, obr. 88: 11, 12).

Náušnice typu 10–21 jsou počítány mezi veligradský šperk, což je právě výsledkem podobnosti s honosnějšími náušnicemi; naopak použitý materiál (bronz) a poměrně jednoduchá konstrukce je řadí ke šperku podunajskému (obr. 7). O časném vzniku tohoto typu svědčí hrob 117/51 ve Starém Městě, kde se – stejně jako ve zmíněném hrobě v Sadech – nacházel také mozaikový korál a korály s nataveným vláknem. Analogická náušnice, jen s lunicí doplněnou o brýlovitý motiv, byla v hrobě 27 v Pitten (*Friesinger 1975/1977*, 58, Taf. 16: 1), který se svou jiho-severní orientací hlásí do starší fáze pohřebiště, s jejíž existencí počítá *E. Szameit (2000, 525)* již v 8. století. Náušnice typu 10–21 ze Slovenska se od moravských liší jen tím, že závěsek svinutý z drátku nemá dvoukónický, ale válcovitý tvar. V hrobě 72 v Hurbanovu se opět kombinovaly se třemi typy korálů charakteristickými pro starší velkomoravský horizont, ty se však vyskytovaly vždy jednotlivě. V Čakajovicích pocházejí – kromě hrobu 191 – ještě z hrobu 572, kde byly mj. spolu s bronzovým závěskem brýlovitého tvaru, který je možné označit za stylizovanou napodobeninu závěsků hadovitých (tab. 1).

Také o něco honosněji provedené lunicové náušnice typu 10–28 (obr. 7) z hrobu 54/48 ve Starém Městě a z hrobu 6 v Lanžhotě jsou doprovázeny korály s nataveným vláknem (*Hrubý 1955*, 417, tab. 55: 15–16; *Dostál 1962*, 24, obr. 9: 1, 7, 8), takže se zřejmě začaly vyrábět již během staršího velkomoravského horizontu (snad k jeho konci), ale doba jejich hlavního používání u nás spadá do mladšího velkomoravského horizontu, v Polsku a Kyjevské Rusi až do 10. století (*Zoll-Adamikowa 1999*, 109). S časným počátkem těchto náušnic souhlasí i situace v Borovcích, kde v hrobě 26 byla lunicová náušnice typu 10–31. *D. Staššíková-Štukovská (1997, 199)* konstatovala určité technologické rozdíly oproti podobným náušnicím z pokladů zlomkového stříbra a hrob předběžně datovala do 1. třetiny 9. století. Toto časové zařazení potvrdilo i následné zpracování části boroveckých korálů, neboť náhrdelník z hrobu 26 patří v rámci chronologie pohřebiště do stupně 4, který následuje bezprostředně po stupni 3 synchronizovaném s hlavním výskytem mozaikových korálů (*Staššíková-Štukovská – Pliško 1997*, 264, Taf. 21).

4.10. Náušnice typu 8–13

Náušnice typu 8–13 se vyznačují oboustranným hrozničkem, který je nahoře i dole ukončen menším bubínkem sletovaným ze dvou polovin (obr. 7). Náušnice tohoto typu ze Skalice (moh. 3, hrob 1) zařadila do staršího velkomoravského horizontu *E. Pavlovičová* (srov. *Štefanovičová 2004*, obr. 1: 8), a to nejspíše na základě kombinace s náušnicemi typu 8–4 s jednostranným hrozničkem. To potvrzují i oba staroměstské hroby 54/48 a 119/49, kde se s těmito náušnicemi společně vyskytly korály s nataveným vláknem, korál foukaný a s kruhovými očky (tab. 1). Za jejich honosnější variantu považují unikátní náušnice typu 8–34 (obr. 1), které se od typu 8–13 liší jen opletením dolního a poloviny horního oblouku jemnými drátky. Známe je jen z hrobu 200/51 ve Starém Městě, kde byly ještě hrozničkové náušnice typu 8–31 (*Hrubý 1955*, 520, tab. 82: 1–6), které se svým granulovaným horním obloukem také patří do okruhu časného veligradského šperku (viz výše).

5. Komentář ke kombinační tabulce

Tabulka zachycující vzájemné kombinace nálezů ve vybraných hrobových celcích (*tab. 1*) není výsledkem seriace, na to je daný soubor příliš malý. Navíc odlišné složení hrobových výbav na různých lokalitách může odrážet i jiné, než jen čistě chronologické faktory: např. foukané korály a korály s nataveným vláknem se v tabulce až na výjimky (hrob 54/48 ve Starém Městě, hrob I v Blučině) vylučují, přestože jiné typy doprovodných nálezů mají společné, takže musejí být přibližně současné. Příčinou je spíše rozdílná provenience těchto korálů, resp. původních náhrdelníků, které se během nošení stačily promíchat (jak si majitelé mezi sebou korály vyměňovali apod.) jen v omezené míře.

Obecně tabulka ilustruje postupnou proměnu ženského šperku ve středním Podunají. Ve spodní části se nacházejí hroby předkóttlašského horizontu, pro které je typický vysoký počet mozaikových aj. korálů předovýchodního původu, řetízkové a západoevropské bubínkové náušnice, křížové spony atd. (*obr. 4*). Tento horizont ve svém klasickém projevu na velkomoravských pohřebištích zastoupen není, neboť do této doby spadají teprve nejranější počátky kostrového ritu (viz např. hrob 2 v Prušánkách nebo hrob 499/55 v Dolních Věstonicích), i když uvedené předměty se na území Moravy a Slovenska samozřejmě používaly. Ještě během předkóttlašského horizontu se začaly šířit foukané korály (*obr. 5: 6*), které ve větší míře zobecněly až v následujícím starším velkomoravském horizontu. Tehdy se začalo kostrové pohřbívání masově praktikovat i na jižní Moravě a jihozápadním Slovensku, přičemž do hrobů se ukládaly ozdoby předkóttlašského horizontu, které byly v té době stále v oběhu, ale spíše jednotlivě, již netvořily typické kombinace. K této starší vrstvě šperků dále přistupují nové typy, které z pohřebišť typu Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn neznáme a které vykazují vztahy k dolnímu Podunají: náušnice typu 8–40, 8–41, hadovitě závěsky, pyramidovité gombíky, kovové korály zdobené šestiúhelníkovým dekorem (*obr. 6–8*). Tento „dolnodunajský šperk“ se u nás vyskytuje v minimálním množství, což indikuje poměrně krátkou dobu jeho ukládání do velkomoravských hrobů, ale stejně tak to může být jen projevem doznívání určité módy, jejíž hlavní těžiště patřilo do předvelkomoravského období. Dále lze do staršího velkomoravského horizontu zařadit i korály s natavenou výzdobou (*obr. 5: 5*), s nimiž se společně vyskytují bronzové lunicové náušnice typu 10–21 (*obr. 7*); do země se dostávaly v době, kdy doznívalo nošení mozaikových korálů (hrob 117/51 ve Starém Městě, hrob 72 v Hurbanovu). Tehdy začala i výroba o něco honosnějšího typu 10–28, který na Moravě přetrval do mladšího velkomoravského horizontu a v jiných regionech i později.

6. Horizontální stratigrafie

Takto předběžně načrtnutý obraz bude nutné samozřejmě dále ověřovat porovnáváním s vývojem pohřbívání v jednotlivých lokalitách. K tomu by vedle „klasické“ stratigrafie mohla pomoci i stratigrafie horizontální, která zatím na velkomoravských pohřebištích byla sledována minimálně, citelné je to zvláště v případě Starého Města. Ačkoliv toto pohřebiště bylo značně narušeno a ani nemohlo být prozkoumáno celé, jistě nejde z hlediska horizontální stratigrafie o „beznadějný případ“. Tímto způsobem lze např. ověřit chronologickou

Hrob	Náušnice typu 8-13	Náušnice typu 10-21/28	Náušnice typu 9-11	Náušnice typu 8-40	Korál s natav. vláknem	Hadovitý závěsek	Foukaný korál	Mozaik. korál	Korál s kruh. očky	Prizmat. korál	Náušnice typu 8-2/4	Literatura
Skalica moh. 3, hr. 1	••										••	Budinský-Krička 1959, 53, Taf. XI: 1-7, 9, 10, 14 Hochmanová-Vávrová 1962, 211, tab. XIII: 8-12
Staré Město hr. 43/57	••				••							
Čákačovice hr. 572	••				••	•						Rejholcová 1995a, 61, tab. LXXXIX: 1-9
Staré Město hr. 141/51					••	•						Hrubý 1955, 510, tab. 78: 11
Staré Město hr. 117/51	••				••			•			••	Hrubý 1955, 507, tab. 77: 3-9
Čákačovice hr. 777					••	•						Rejholcová 1995a, 87, tab. CXXV
Staré Město hr. 54/48	••				••		••					Hrubý 1955, 417, tab. 57: 15-16
Hurbanovo hr. 72					•		•	•				Točík 1971, 190, Taf. LI: 1-4
Litenčice hr. 10/89					•	•						Chybová 1998, 119; Miráček 2000, bar. foto 9
Staré Město hr. 119/49	••		•				•	•				Hrubý 1955, 436, tab. 58: 3-4, 8-11, 21
Sady hr. 209/59					••			••				Galúška 1996, 137, obr. 88: 1-17
Skalica moh. 13, hr. 10			••							•		Budinský-Krička 1959, 75, Taf. XXII: 1-4, 6, 8-10
Staré Město hr. 33/48			••		•			•	••			Hrubý 1955, 415, tab. 55: 16-25
Blatné hr. 4			••		•			•		•		Kraszková 1966, 99, obr. 7, 11: 1-6
Staré Město hr. 12/59			••				••					Hochmanová-Vávrová 1962, 225, tab. XXII: 1-5
Prušánky hr. 513					••	•		•				Pleterski 2003, 366; Z. Klanica (osob. sdělení)
Čákačovice hr. 226								••				Rejholcová 1995a, 25, tab. XLII
Staré Město hr. 58a/AZ					•		••	•				Hrubý 1955, 376, tab. 26: 1-3
Blučina hr. 1					•		••	•				Poullik 1948, 142, XXXVII: 3, XLVIII: 6, 7
Staré Město hr. 195/51							••	•				Hrubý 1955, 519, tab. 77: 2
Staré Město hr. 286/49							••	•	••			Hrubý 1955, 456, tab. 67: 1-5
Skalica moh. 37, hr. 2							••	•	•	•	•	Budinský-Krička 1959, 104, Abb. 29, Taf. XI: 4, 7-9
Wimm moh. 12							••	•				Friesinger 1984, 211, Taf. 28: 8-14
Sopronkőhida hr. 25						•	•	•				Török 1973, 13, tab. 8: 1-8
Pitten hr. 54							••	••	••			Friesinger 1975/1977, 68, Taf. 27: 4
Auhof hr. 58							•	••				Tovornik 1986, 418, Taf. VI: 3
Sopronkőhida hr. 88							••	••			••	Török 1973, 23, tab. 18: 5-11
Tulln hr. 24							•	••		•	•	Friesinger 1971, 202, Abb. 13
Auhof hr. 75								••	••	••		Tovornik 1986, 420, Taf. X: 10

Tab. 1. Kombinační tabulka zachycující výbavu vybraných hrobových celků předkötlašského a staršího velkomoravského horizontu. Jedna tečka znamená ojedinělý výskyt daného typu předmětu, dvě tečky pak vícenásobný výskyt. – Taf. 1. Kombinationstafel zur Ausstattung ausgewählter Grabfunde des Vor-Kötlaach- und älteren großmährischen Horizonts. Ein Punkt bedeutet Einzelvorkommen des jeweiligen Gegenstandstyps, zwei Punkte mehrfaches Auftreten.

citlivost korálů předovýchodního původu (mozaikové, s kruhovými očky, šestihranný prizmatický). Pokud by se používaly po celé velkomoravské období, dal by se v rámci lokality předpokládat jejich značný prostorový rozptyl. Tak tomu však není, velká většina se jich koncentruje na poměrně malém prostoru severně od kostela, konkrétně ve čtvercích 7/C až 9/D (*Hrubý 1955*, plán 3). Navíc právě zde leží všechny čtyři hroby (33/48, 286/49, 167/51 a 195/51), v nichž bylo více kusů korálů jednoho nebo více uvedených typů, takže jsou s vysokou pravděpodobností starší než hroby, kde se vyskytl jen jednotlivý korál některého z těchto tří typů. Z celkových 12 hrobů s těmito korály se jižně od kostela (poměrně blízko od něj) nacházejí pouhé dva hroby (181/49 a 309/49). Naopak pokud jde o hroby s foukanými korály, ty se soustřeďují severovýchodně od kostela (asi v desetimetrovém odstupu od něj, v prostoru vymezeném čtverci 9/C, 11/C a 10/E), jediný hrob 259/49 přiléhá těsně k apsidě kostela. Do této skupiny zcela zapadají i hroby obsahující náušnice typu 10–21³⁶. Je možné, že jde o odraz rozšiřování pohřebiště ze západu na východ, což by korespondovalo s postupnou proměnou staršího velkomoravského šperku zachycenou v kombinační tabulce.

Sladit nastíněný obraz s výskytem časného veligradského šperku není snadné, neboť tento se ve staroměstských hrobech kombinuje s ozdobami předkóttlašského a dolnodunajského původu jen minimálně. Je tomu tak nejspíše proto, že mají odlišnou provenienci a snad do určité míry reprezentují i odlišná sociální prostředí. Přesto se zdá, že všechny tyto skupiny šperku jsou zhruba současné. Svědčí o tom fakt, že některé hroby s časným veligradským šperkem (15/48, 24/48, 25/48, 26/48, 29/48, 129/49, 253/49, 282/49) tvoří součást jižního okraje hlavní koncentrace hrobů s předovýchodními korály severně od kostela Na valách (ve čtvercích 7/C a 8/D) a některé z nich mají orientaci odlišnou od orientace kostela, mohly tedy vzniknout ještě před jeho vystavěním. Nicméně ani orientace shodná s kostelem není ještě spolehlivým kritériem pro mladší datování, jak názorně ukazuje hrob 134/49 (obsahující gombík s vegetabilní výzdobou) porušený základy kostela (*Hrubý 1955*, 438, tab. 60: 6–7; *Eisner 1956*, 188; *Galuška 1996*, 50)³⁷. Podle mého názoru byly právě v místech severně od kostela vyhloubeny nejstarší hroby v lokalitě, a to v době, kdy kostel ještě nestál (srov. *Andrae 1973*, 146). Zároveň ke stavbě kostela nemohlo dojít až na počátku mladšího velkomoravského horizontu, ale jistě dříve, neboť v hrobech jižně od kostela (které byly uloženy nejspíše až po jeho postavení) se vyskytují stejné nálezy jako v hrobě 209/59 v Sadech³⁸, který také jistě není starší než první fáze tamní chrámové stavby.

³⁶ Je zajímavé, že analogické rozložení jako předovýchodní a foukané korály mají i hroby s tzv. keramikou antických tvarů: ze sedmi staroměstských hrobů je jich pět rozmístěno na celkem velké ploše severně od kostela a jen dva jsou blízko jižně od něj (hroby 309/49 a 312/49); oba jsou navíc překryty jedním, resp. dvěma mladšími hroby, takže musely být uloženy relativně časně. Ani severně od kostela nemusejí být příliš mladé, jak o tom svědčí společný výskyt s náušnicemi typu 9–11 v hrobě 1/57 a dále kombinace s početnými korály zdobenými nataveným vláknem v hrobě 267/51. Ostatní hroby s touto keramikou jsou bohužel vybaveny poměrně chudě a neobsahují příliš chronologicky citlivé nálezy. Uvedené indicie svědčí podle mého názoru o výrobě této keramiky již od staršího velkomoravského horizontu (podobně *Szöke 1992b*, 70). Její dosavadní datování do 2. poloviny 9. století je založeno pouze na neprokázané domněnce, že ji vyráběli cizí řemeslníci přišlí na Moravu s cyrilometodějskou misí (*Hrubý 1955*, 149; *1965*, 40, 56).

³⁷ Pokus připsat toto porušení až pozdější fázi výstavby kostela, tzn. jeho rozšíření západním směrem (*Schulze-Dörrlamm 1993*, 584), považují za málo průkazný, neboť pak by jeho původní loď musela být stejně velká jako apside.

³⁸ Vertikálně žebrované gombíky (typ 14–19) v hrobech 50/50 a 51/50, náušnice typu 8–32 v hrobech 51/50 a 103/50.

Dalším příkladem perspektivní lokality z hlediska horizontální stratigrafie může být kostrové pohřebiště v Čakajovicích, na jehož západní okraj bezprostředně navazuje starší žárové pohřebiště (*Rejholcová 1995b*, obr. 19, plán 1). Právě na rozhraní obou areálů se nachází rozměrný hrob 788, který obsahuje mj. ostruhy s očky, takže prokazatelně patří do doby počátků kostrového pohřbívání. V jeho bezprostřední blízkosti leží dva ženské hroby, jejichž inventář byl zmíněn v předchozím výkladu: hrob 770 s náušnicemi typu 8–40 a hrob 777, který obsahoval hadovitý závěsek a korály s natavenou výzdobou. Na samém západním okraji kostrového pohřebiště, jen o něco severněji, je situován i hrob 226, kde byl opět hadovitý závěsek (typu Těmice) a čtyři mozaikové korály. Z toho jasně vyplývá, že od počátku existence kostrového pohřebiště se zde pohřbívání šířilo od západu k východu (na jiných místech pohřebiště se zatím stejně staré hroby nepodařilo identifikovat). V 10. a 11. století byla tato část pohřebiště zahuštěna dalšími hroby, přičemž některé z hrobů velkomoravských (hroby 152, 175 a 176) již zřejmě nebyly na povrchu viditelné, takže je mladší hroby převrstvily (hroby 150, 167 a 170).

7. Závěr

Dosavadní diskrepanci mezi datováním mužských a ženských hrobů na velkomoravských pohřebištích lze odstranit upuštěním od absolutního datování a vypracováním homogenních nálezoových skupin a horizontů, které pak můžeme vzájemně synchronizovat, resp. absolutně datovat. K tomu se nejlépe hodí chronologicky citlivé předměty, které odrážejí relativně rychlé módní změny a současně vykazují nadregionální výskyt – takové pak mohou sloužit k synchronizaci velkomoravské chronologie s okolními kulturními okruhy. V předkládané studii jsem se snažil vyčlenit skupinu ženského šperku příznačného pro počátek kostrového pohřbívání a starší velkomoravský horizont. Ze stratigraficky nejnižší ležících hrobů ve Starém Městě Na valách pochází technologicky i umělecky vyspělý veligradský šperk, jehož jednotlivé typy se vícekrát navzájem kombinují. Je nutné zdůraznit, že některé běžnější typy košíčkových a bubínkových náušnic přetrvaly i do mladšího velkomoravského horizontu; na druhé straně se v těchto hrobech objevují i unikáty a zřídka se vyskytující typy, které se musely používat jen během krátkého časového úseku, jinými slovy jsou charakteristické pro starší velkomoravský horizont. Tento šperk se na Moravě vyskytuje již v okamžiku nástupu kostrového ritu, v archeologickém materiálu se tedy objevuje prakticky „hotový“, bez primitivnějších „typologických předchůdců“. Z toho usuzuji, že se u nás mohl vyrábět již během předvelkomoravského období, záhy po vzniku elity, jejíž mužští členové nosili ostruhy s háčky a lité opaskové garnitury, i když přímé doklady o existenci takto starého šperku před započítím kostrového pohřbívání pochopitelně chybějí.

Za významný chronologický indikátor považuji mozaikové aj. korály předovýchodního původu (*obr. 5: 1–3*), které se k nám dostaly krátce před nástupem kostrového ritu. Ačkoliv je ojediněle doložen i jejich velmi pozdní výskyt, většina těchto korálů se dostávala do hrobů během staršího velkomoravského horizontu, o čemž ve Starém Městě svědčí nálezoové kombinace a vertikální i horizontální stratigrafie. Jako u všech korálů obecně zde však platí, že pro zhodnocení chronologické výpovědní hodnoty je třeba brát v úvahu složení celého náhrdelníku. Na základě nálezoových kombinací patří spolu s nimi do staršího velkomoravského horizontu i foukané korály, korály s nataveným vláknem (*obr. 5: 5, 6*) i někte-

ré jednodušší typy náušnic (typy 8–13, 9–11 a 10–21/28; viz *obr. 7*). Kromě toho se ve Starém Městě i na jiných velkomoravských pohřebištích podařilo vyčlenit skupinu šperku (náušnice typu 8–40, 8–41, pyramidovité gombíky apod.; *obr. 7; 8*) s analogiemi v dolním Podunají, kde pocházejí z pohřebišť současných s pozdně avarskými a s pohřebišti typu Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn; ani na Moravě se nezdá, že by tyto ozdoby přetrvaly až do mladšího velkomoravského horizontu. V době nástupu kostrového pohřbívání u nás doznívá nošení specifických bubínkových náušnic (*obr. 4: 2, 3*), které jsou západoevropského původu (z této oblasti vzešla i inspirace pro výrobu dolnověstonické křížové spony, v našem prostředí unikátní), zanedlouho poté mizí.

Ukazuje se tedy (v úplném protikladu vůči starším názorům), že konec předvelkomoravského a počátek velkomoravského období nejenže nebyl dobou bez výraznějšího ženského šperku, ale naopak se u nás v této době nosily ozdoby západního, jižního i jihovýchodního původu. O historické podstatě těchto „vlivů“ (etnické posuny, obchod, kontakty mezi elitami, působení cizích řemeslníků apod.) bude nutné ještě diskutovat. Podle dosavadního stavu vědomostí můžeme říci, že tyto vlivy vyznívaly během staršího velkomoravského horizontu. Zatímco západní ani jihovýchodní šperkařství nezanechalo v místní velkomoravské produkci žádný viditelnější ohlas, jižní vliv – ať již přímo ze Středomoří nebo zprostředkovaný avarským prostředím – byl klíčový, neboť výrazně přispěl ke vzniku veligradského šperku.

Pokud jde o přínos analyzovaných typů ženského šperku pro absolutní datování počátků velkomoravského kostrového pohřbívání, spadá tato změna ritu někam do doby předkottlašského horizontu, který je nově kladen do 4. čtvrtiny 8. století. Tím sice není dosud uváděné datum „kolem roku 800“ zásadně zpochybněno, nicméně archeologicky definovaný horizont a jeho synchronizace s vývojem karolinské hmotné kultury představují přece jen „pevnější půdu pod nohama“, než tradiční datování, které bylo v první řadě výsledkem historických úvah o dalekosáhlých změnách ve středním Podunají po válkách Karla Velikého s Avary.

Úkolem dalšího bádání bude kriticky přehodnotit náplň mladšího velkomoravského horizontu, např. na základě bohatých pohřebišť ve středních a východních Čechách, a identifikovat progresivní rysy tamní šperkařské produkce i v moravském materiálu. Vedle toho se jeví jako nutnost vypracovat chronologii podunajského šperku a věnovat pozornost skleněným korálům, které evidentně podléhaly módním změnám velmi rychle. K tomu jsou jistě nejvhodnější rozsáhlá venkovská pohřebiště s kontinuálním vývojem od počátků kostrového pohřbívání až do mladohradištního období, jako jsou Dolní Věstonice nebo Prušánky. Posledně zmíněné pohřebiště se spolu s dalšími (Mutěnice, Josefov) nachází v širším zázemí velkomoravského hradiště v Mikulčicích; pokud platí teoretický model, že nový způsob pohřbívání se šířil od elity k nižším společenským vrstvám, měly by být ženské hroby staršího velkomoravského horizontu přítomny i na mikulčických pohřebištích. Zde, stejně jako ve Starém Městě, pak po rozboru ostruh aj. chronologicky citlivých součástí bojovnické výstroje a výbroje bude jistě možné alespoň přibližně synchronizovat náplň mužských hrobů s ženskými, a tím vytvořit reálnější obraz vývoje velkomoravské hmotné kultury jako celku.

Prameny a literatura

- Andrae, R. 1973:* Mosaikaugenperlen. Untersuchungen zur Verbreitung und Datierung karolingerzeitlicher Millefioriglasperlen in Europa, *Acta praehistorica et archaeologica* 4, 101–198.
- Bachner, M. 1985:* Das awarische Gräberfeld von Münchendorf, Niederösterreich. In: H. Friesinger – F. Daim Hrsg., *Die Bayern und ihre Nachbarn 2. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung* 9, Wien, 69–122.
- Belošević, J. 1980:* Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća. Zagreb.
- Best, W. 1997:* Die Ausgrabungen in der frühmittelalterlichen Wallburg Gaulskopf bei Warburg-Ossendorf, Kr. Höxter, *Germania* 75, 159–183.
- Bialeková, D. 1977:* Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung), *Slovenská archeológia* 25, 103–160.
- Bierbrauer, V. 1992:* Kreuzfibeln in der mittelpalpinen romanischen Frauentracht des 5.–7. Jahrhunderts: Trentino und Südtirol. In: *Miscellanea di Studi in Onore di Giulia Mastrelli Anzilotti. Archivio per l'Alto Adige. Rivista di studi alpini* 86, Firenze, 1–26.
- Breibert, W. 2005:* Das karolingerzeitliche Hügelgräberfeld von Wimm, MG Maria Taferl, VB Melk, Niederösterreich. Untersuchungen zur Problematik frühmittelalterlicher Bestattungssitten im niederösterreichischen Donauraum, *Arheološki vestnik* 56, 391–433.
- Bubeník, J. 1994:* K problémům periodizace a chronologie staršího úseku vývoje raně středověké hmotné kultury v Čechách, *Archeologické rozhledy* 46, 54–64.
- Budínský-Krička, V. 1956:* Pohřebisko z neskorej doby awarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku, *Slovenská archeológia* 4, 5–131.
- 1959: Slovanské mohyly ve Skalici. *Archaeologica Slovaca – Fontes* II. Bratislava.
- Callmer, J. 1990:* The beginning of the East-European trade connections of Scandinavia and the Baltic Region in the eighth and ninth centuries A. D., *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 15, 19–51.
- 1995: The influx of Oriental beads into Europe during the 8th century A. D. In: M. Rasmussen – U. L. Hansen – U. Näsman eds., *Glass beads. Cultural History, Technology, Experiment and Analogy (Studies in Technology and Culture 2)*, Lejre, 49–54.
- Comşa, M. – Bichir, G. 1973:* Date preliminare cu privire la necropola de la Păuleasca (Quelques données préliminaires concernant la nécropole de Păuleasca), *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 24, 317–320.
- Černá, E. – Hulínský, V. – Gedeon, O. 2001:* Výpověď mikroanalýz vzorků skel z raného středověku, *Archeologické rozhledy* 53, 59–89.
- Červinka, I. L. 1928:* Slované na Moravě a říše velkomoravská. Brno.
- Čilinská, Z. 1966:* Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. *Archaeologica Slovaca – Fontes* VII. Bratislava.
- Čilinská, Z. 1975:* Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken, *Slovenská archeológia* 23, 63–96.
- Daim, F. 1987:* Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. *Studien zur Archäologie der Awaren* 3/1. Wien.
- 2000: „Byzantinische“ Gürtelgarnituren des 8. Jahrhundert. In: F. Daim Hrsg., *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter. Monographien aus Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 7, Innsbruck, 77–204.
- Dankanitz, Á. – Ferenczi, I. 1959:* Săpăturile arheologice de la Ciumbrod (Les fouilles archéologiques de Ciumbrod), *Materiale și cercetări arheologice* 6, 605–615.
- Deér, J. 1977:* Byzanz und die Herrschaftszeichen des Abendlandes. In: P. Classen Hrsg., *Byzanz und das abendländische Herrschertum. Vorträge und Forschungen* 12, Sigmaringen, 42–69.
- Distelberger, A. 2004:* Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts. *Archäologische Forschungen in Niederösterreich* 3. St. Pölten.
- Dostál, B. 1962:* Praveké nálezy u Lanžhota na Moravě (únětické, laténské a slovanské hroby), *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* E 7, 9–31.
- 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- 1991: Zur Datierungsfrage des grossmährischen Schmucks. In: *Chronologische Fragen des 7.–10. Jahrhunderts. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs II. Traismauer*, 15.–16. 10. 1990 (Sonderdruck Zalai Múzeum 3), Zalaegerszeg, 81–87.
- 1993: Velkomoravský řemeslnický areál v Břeclavi-Pohansku, *Jižní Morava* roč. 29, sv. 32, 31–53.

- Dubin, L. S. 1988: Alle Perlen dieser Welt. Eine Kulturgeschichte der Perlenschmucks. Köln.
- Eisner, J. 1956: recenze na V. Hrubý, Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“, Praha 1955, Památky archeologické 47, 187–189.
- Elbern, V. H. 1986: Per Speculum in Aenigmate. Die „Imago Creationis“ an einem frühchristlichen Phylakterion. In: Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz 10/3, Bonn, 67–73.
- Fettich, N. 1965: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Studia Archaeologica III. Budapest.
- Fiedler, U. 1992: Studien zur Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau I, II. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 11. Bonn.
- von Freeden, U. 1979: Untersuchungen zu merowingzeitlichen Ohrringen bei den Alamannen, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 60, 227–441, Taf. 61–84.
- 1983: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Grafendobrach in Oberfranken, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 64, 417–507.
- Friesinger, H. 1971: Frühmittelalterliche Körpergräber in Tulln, NÖ, Archaeologia Austriaca 50, 197–261.
- 1972: Frühmittelalterliche Körpergräber aus Pottenbrunn, Stadtgemeinde St. Pölten, NÖ, Archaeologia Austriaca 51, 113–189.
- 1971/1974: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 15/16. Wien.
- 1975/1977: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 17/18. Wien.
- 1984: Das slawische Gräberfeld von Wimm, Gem. Maria Taferl, Niederösterreich. Ein Katalog, Archaeologia Austriaca 68, 203–224.
- Galuška, L. 1996: Uherské Hradiště – Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno.
- Garam, E. 2001: Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit von Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. Monumenta Avarorum Archaeologica 5. Budapest.
- Geisler, M. – Čížmář, M. – Rakovský, I. 1981: Mladohradištní pohřebiště Holubice VI. Brno. Ms. nálezové zprávy uloží. v ARÚ AV ČR Brno, č. j. 1536/87.
- Giesler, J. 1980: Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert, Archäologisches Korrespondenzblatt 10, 85–98.
- Haberstroh, C. 2004: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wirbenz, Gde. Speichersdorf, Lkr. Bayreuth. München.
- Hampel, J. 1905: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Band II (Fundbeschreibung), Band III (Atlas). Braunschweig.
- Hanuliak, M. 2004: Velkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska. Nitra.
- Hanuliak, M. – Rejholcová, M. 1999: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Vyhodnotenie. Nitra.
- Hedeager Krag, A. 1999: Fränkisch-byzantinische Trachteinflüsse in drei dänischen Grabfunden des 10. Jahrhunderts, Archäologisches Korrespondenzblatt 29, 425–444.
- Heymans, H. – Ilisch, P. – Lobbedey, U. 1986: Mittelalterliche Funde. In: U. Lobbedey, Die Ausgrabungen im Dom zu Paderborn 1978/80 und 1983. Denkmalpflege und Forschung in Westfalen 11/1, Bonn, 223–246.
- Hochmanová-Vávrová, V. 1962: Velkomoravské pohřebiště ve Starém Městě „Na valách“. Výzkum v letech 1957–1959, Časopis Moravského musea 47, 201–270.
- Holčík, Š. 1991: Velkomoravské pohrebisko v Bíni, Zborník Slovenského národného múzea 85 – Archeológia 1, 82–105.
- Horedt, K. 1976: Die Brandgräberfelder der Mediaşgruppe aus dem 7.–9. Jh. in Siebenbürgen, Zeitschrift für Archäologie 10, 35–57.
- 1986: Siebenbürgen in Frühmittelalter. Antiquitas – Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzial-römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums Reihe 3. Band 28. Bonn.
- Hornig, C. 1993: Das spätsächsisches Gräberfeld von Rullsdorf, Ldkr. Lüneburg. Internationale Archäologie 14. Buch am Erlbach.
- Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha.
- 1965: Keramika antických tvarů v době velkomoravské, Časopis Moravského musea 50, 37–62.
- Hrubý, V. – Hochmanová, V. – Pavelčík, J. 1955: Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré u Velehradu, Časopis Moravského musea 40, 42–126.

- Chorvátová, H. 2004:* K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách, *Acta Historica Neosoliensia* 7, 199–236.
- Chropovský, B. 1957:* Slovanské pohrebisko z 9. st. vo Veľkom Grobe, *Slovenská archeológia* 5, 174–239.
- Chybová, H. 1998:* Pravěké a slovanské osídlení Kroměřížska. Kroměříž.
- Jelovina, D. 1986:* Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (Schwerter und Sporen karolingischer Formgebung in Museum kroatischer archäologischer Denkmäler). Split.
- Justová, J. 1977:* Nálezy blatnicko-mikulčického stylu na území zlického kmenového knížectví, *Archeologické rozhledy* 29, 492–504, 598–599.
- 1990: Dolnorakouské Podunají v raném středověku. *Slovenská archeologie k jeho osídlení v 6.–11. století*. Praha.
- Kalousek, F. 1971:* Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.
- Karaman, L. 1921:* Zlatní nalaz na Trilju nedaleko od Sinja (Trouvaille d'objets d'or a Trilj aux environs de Sinj), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 44, 3–20.
- Karmazin, L. – Březina, J. – Jelínková, D. 1999:* Metalografie a lokální elektronová mikroanalýza stříbrných záušnic z mladohradištního pohřebiště v Mušově – Areálu. In: D. Jelínková, *Slovanské pohřebiště z 9. až 12. století v Mušově*. Katalog, Brno, 183–215.
- Kastelic, J. 1960:* Staroslovanski Kranj. In: J. Žontar ed., 900 let Kranja. Spominski zbornik, Kranj, 38–50.
- Kavánová, B. 1982:* Slovanské pohřebiště v Mutěnicích, okr. Hodonín, *Archeologické rozhledy* 34, 504–520.
- 2003: Mikulčice – pohřebiště v okolí 12. kostela. In: Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela. *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 22, Brno, 211–413.
- Kiss, A. 1977:* Avar Cemeteries in County Baranya. *Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary* 2. Budapest.
- Klanica, Z. 1970:* Die Ergebnisse der fünfzehnten Grabungskampagne in Mikulčice (Bez. Hodonín). In: *Přehled výzkumů 1968*, Brno, 43–52.
- 1977: Kostrové hroby z 8.–9. století v Prušánkách. In: *Přehled výzkumů 1975*, Brno, 53.
- 1985: Mikulčice – Klášteřisko, Památky archeologické 76, 474–539.
- 1986: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In: J. Poulik – B. Chropovský edd., *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Praha – Bratislava, 107–139.
- 1990: K počátkům staromoravského kostrového pohřbívání. In: L. Galuška ed., *Staroměstská výročí*, Brno, 57–64.
- Kleemann, J. 2002:* Sachsen und Friesen im 8. und 9. Jahrhundert. Eine archäologisch-historische Analyse der Grabfunde. Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover 50. Oldenburg.
- Kraskovská, L. 1966:* Slovanské pohrebisko v Blatnom, *Zborník Slovenského národného múzea* 60 – história 6, 95–116.
- Kurnatowska, Z. 1980:* Rola strefy naddunajskej w formowaniu się kultury słowiańskiej VIII–IX wieku. In: *Slované 6.–10. století*, Brno, 155–167.
- Laux, F. 1978/1980:* Der Reihengräberfriedhof in Oldendorf, Samtgemeinde Amelinghausen, Kr. Lüneburg/Niedersachsen. Ein Beitrag zu den frühgeschichtlichen Gräberfeldern im Bardengau, *Hammaburg N. F.* 5, 91–147.
- Lesák, B. – Musilová, M. 1999:* Hrobové celky z druhej polovice 9. až prvej polovice 10. storočia na území ŠMPPR Bratislava. In: *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia* 2, Bratislava, 33–62.
- Lippert, A. 1969:* Das awarenzeitliche Gräberfeld von Zwölfaxing in Niederösterreich. *Prähistorische Forschungen* 7. Wien.
- Lüdemann, H. 1994:* Mehrfachbelegte Gräber im frühen Mittelalter, *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 19, 421–589.
- Lutovský, M. 1994:* Kolínský knížecí hrob: ad fontes, *Sborník Národního muzea, řada A – historie* 48, 37–76.
- Maguire, E. D. et al. 1989:* Art and Holy Powers in the Early Christian House. *Illinois Byzantine Studies* 2. Urbana – Chicago.
- Macháček, J. 2000:* K absolutní a relativní chronologii keramiky středodunajské kulturní tradice na jižní Moravě, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M* 5, 25–55.
- 2001: Studie k velkomoravské keramice. *Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno.
- Marešová, K. 1983:* Uherské Hradiště – Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Praha.
- Marti, R. 2000:* Zwischen Römerzeit und Mittelalter. Forschungen zur frühmittelalterlichen Siedlungsgeschichte der Nordwestschweiz (4.–10. Jahrhundert). *Archäologie und Museum* 41. Liestal.

- Měřínský, Z. 2002: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha.
- Mitreá, B. 1988: La nécropole birituelle de Sultana – résultats et problèmes, *Dacia* N. S. 32, 91–139.
- 1989: Das Gräberfeld aus dem VIII. Jahrhundert von Izvoru, *jud. Giurgiu* (I), *Dacia* N. S. 33, 145–219.
- Mrázek, I. 2000: Drahé kameny ve středověku Moravy a Slezska. Brno.
- Neustupný, E. 1997: Syntéza struktur formalizovanými metodami – vektorová analýza. In: J. Macháček ed., *Počítačová podpora v archeologii*, Brno, 237–258.
- Pásztor, A. 1986: Adatok a közep-avarkor ékszerveletének kérdéséhez (Beiträge zur Frage der mittelawarenzeitlichen Schmucke), *Archaeologiai Értesítő* 113, 113–134.
- Paulsen, P. 1992: Die Holzfunde aus dem Gräberfeld bei Oberflacht. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 41/2. Stuttgart.
- Pavlovičová, E. 1996: K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí, *Slovenská archeológia* 44, 95–153.
- Pinter, Z.-K. – Boroffka, N. 1999: Neue mittelalterliche Gräber der Ciunbrud Gruppe aus Broos/Orăștie, Fundstelle Böhmerberg/Dealul Pemilor X8. In: N. Boroffka – T. Sorceanu Hrsg., *Transilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt. Internationale Archäologie – Studia honoraria* 7, Rahden/Westf., 313–330.
- Pöllath, R. 2002: Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern. Eine archäologisch-historische Interpretation mit der Vorlage der Ausgrabungen von K. Schwarz in Waismain und Thurnau-Allendorf. Bd. I–IV. München.
- Poulik, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.
- 1948/1950: Jižní Morava – země dávných Slovanů. Brno.
- 1955: Nález kostela z doby říše velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Městě, *Památky archeologické* 46, 307–351.
- 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic I. Zpráva za r. 1954–1956, *Památky archeologické* 48, 241–338.
- 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
- 1985: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: J. Poulik – B. Chropovský edd., *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Praha – Bratislava, 9–80.
- Pleterski, A. 1990: Staroslovansko grobišče na Sandrovi Polici v Predtrgu pri Radovljici (Die altlawische Nekropole auf der Sandrova Polica in Predtrg bei Radovljica), *Arheološki vestnik* 41, 465–504.
- 2003: Slavina und Germania – Brezefibeln und Töpfe. In: I. Ericsson – H. Losert Hrsg., *Aspekte der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit. Festschrift für Walter Sage*, Bonn, 363–372.
- Profantová, N. 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim Hrsg., *Awarenforschungen II*, Wien, 605–801.
- 2001: K průniku prvků franského životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie). In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský edd., *Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 17, Brno, 327–338.
- 2003: Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: pokus o chronologické a sociální zhodnocení. In: Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela. *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 22, Brno, 7–209.
- Quast, D. – Siegmann, M. 2000: Amulett? – Heilmittel? – Schmuck? Unauffällige Funde aus Oberflacht, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 30, 279–294.
- Rejholcová, M. 1995a: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Katalóg. Nitra.
- 1995b: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Analýza. Nitra.
- Riemer, E. 2000: Romanische Grabfunde des 5.–8. Jahrhunderts in Italien. *Internationale Archäologie* 57. Rahden/Westf.
- Schiek, S. 1992: Das Gräberfeld der Merowingerzeit bei Oberflacht. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 41/1. Stuttgart.
- Schienerl, P. W. 1990: Die Kriegerdarstellung auf dem fränkischen Grabstein von Niederdollendorf, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 20, 345–347.
- Schulze, M. 1976: Einflüsse byzantinischer Prunkgewänder auf die fränkische Frauentracht, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 6, 149–161.
- Schulze-Dörrlamm, M. 1993: Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz* 40, 557–620.
- 1997: Unbekannte Kreuzfibeln der Karolingerzeit aus Edelmetall, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 27, 341–354.

- Schwarz, K. 1975: Der frühmittelalterliche Landesausbau in Nordost-Bayern archäologisch gesehen. In: *Ausgrabungen in Deutschland 2*, Mainz, 338–409.
- Sippel, K. 1989: Die frühmittelalterlichen Grabfunde in Nordhessen. Materialien zur Vor- und Frühgeschichte von Hessen 7. Wiesbaden.
- Sós, Cs. Á. 1963: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. *Archaeologia Hungarica* S. N. 41. Budapest.
- 1973: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 22. München.
- Spiong, S. 2000: Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa. Eine archäologische Betrachtung ausgewählter Kleidungsbestandteile als Indikatoren menschlicher Identität. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters – Beiheft* 12. Bonn.
- Staňa, Č. 1986: Nálezová situace a základní archeologická a historická charakteristika pohřebiště. In: H. Hanáková – Č. Staňa – M. Stloukal, *Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě*, Praha, 7–42.
- Staššíková-Štukovská, D. 1997: Problematika vybraných typov veligradských (byzantsko-orientálních) náušnic Velké Moravy z pohledu doterajších výsledkov výzkumu v Borovciach. In: R. Marsina – A. Ruttkay edd., *Svätopluk 894–1994*, Nitra, 197–206.
- 1999: K výskytu lunulových náušnic s hviezdicovým prívěskom v severnej časti Karpatskej kotliny. In: A. Avenarius – Z. Ševčíková edd., *Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty*, Bratislava, 250–298.
- Staššíková-Štukovská, D. – Pliško, A. 1997: Typologische und technologische Aspekte der Perlen aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Borovce. In: U. von Freeden – A. Wiczorek Hrsg., *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim von 11. bis 14. November 1994*, Bonn, 259–274.
- Stein, F. 1995: Die frühmittelalterlichen Kleinfunde. In: *Die Stadtkirche St. Dionysius in Esslingen am Neckar, Archäologie und Baugeschichte I. Forschungen und Berichte der Archäologie des Mittelalters in Baden-Württemberg* 13/1, Stuttgart, 299–332.
- Steppuhn, P. 1992/1993: Der Hort eines Edelmetallschmiedes aus der frühslawischen Siedlung Rostock-Dierkow, *Offa* 49/50, 207–213.
- Szameit, E. 1992a: Zu frühmittelalterlichen Funden aus Gusen und Langenstein, Oberösterreich. Mit Exkursen zur Datierung des slawischen Gräberfeldes von Gusen und zur frühmittelalterlichen Graphitokeramik, *Archaeologia Austriaca* 76, 185–196.
- 1992b: Zur chronologischen Stellung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sieghartskirchen, Niederösterreich, und die Grabfunde aus Proleb, Steiermark. In: F. Daim Hrsg., *Awarenforschungen II*, Wien, 803–839.
- 1996: Slawische Körpergräber des 8. Jh. im österreichischen Donauraum und ihre Beziehungen zum spätmerowingischen Kulturkreis. In: D. Bialeková – J. Zábojník Hrsg., *Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11. Jahrhundert*, Bratislava, 215–225.
- 2000: Zum archäologischen Bild der frühen Slawen in Österreich. Mit Fragen zur ethnischen Bestimmung karolingerzeitlicher Gräberfelder im Ostalpenraum. In: R. Bratož ed., *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze I*, Ljubljana, 507–547.
- Szőke, B. M. 1992a: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: F. Daim Hrsg., *Awarenforschungen II*, Wien, 841–968.
- 1992b: Karolingerzeitliche Gräberfelder I–II von Garabonc-Ófalu. In: *Die Karolingerzeit im unteren Zalatal*. *Antaeus* 21, Budapest, 41–203.
- 2002: Christliche Denkmäler in Pannonien aus der Karolingerzeit, *Zalai Múzeum* 11, 247–266.
- 2004: Archäologische Angaben zu den ethnischen Verhältnissen Pannoniens am Anfang der Karolingerzeit. In: G. Fusek ed., *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*, Nitra, 371–382.
- Szőke, B. M. – Vándor, L. 1985: Neue Ergebnisse der Ausgrabungen im Kisbalaton-Gebiet. In: H. Friesinger – F. Daim Hrsg., *Die Bayern und ihre Nachbarn 2. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung* 9, Wien, 207–212.
- Šalkovský, P. 2004: K problematike železných jazykovitých nákončí opaska blatnicko-mikulčického horizontu. In: G. Fusek ed., *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*, Nitra, 383–387.
- Štefan, I. 2005: Kaptorgy: pokus o kontextuální analýzu. In: *Studia Mediaevalia Pragensia* 5, Praha, 21–60.
- Štefanovičová, T. 1995: Zur materiellen Kultur der donauländischen Slawen in der Beziehung zum Südosteuropa. In: *Mitteldonaugebiet und Südosteuropa im frühen Mittelalter*, Bratislava, 87–103.

- Štefanovičová, T. 1996: Probleme der Entwicklung der Slowakei im 9. Jh. In: D. Bialeková – J. Zábojník Hrsg., Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11. Jahrhundert, Bratislava, 257–265.
- 2004: K vývoju šperku adriatickej a stredodunajskej oblasti v prvej polovici 9. storočia. In: G. Fusek ed., Zborník na počesť Dariny Bialekovej, Nitra, 389–395.
- Teodor, D. Gh. 1980: Tezaurul de la Rădăcăneni-Iași, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie 31, 403–423.
- Theune, C. 1995: Möglichkeiten und Grenzen der Seriation. Ein Diskussionbeitrag, Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 36, 323–341.
- Thieme, B. 1978/1980: Ausgewählte Metallbeigaben aus dem Gräberfeld von Ketzendorf, Kreis Stade, Hammaburg N. F. 5, 65–89.
- Točík, A. 1971: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei (I), Slovenská archeológia 19, 135–276.
- Tomka, P. 2002: Christ oder Heide? Das Grab 317 von Táp-Borba, Zalai Múzeum 11, 211–228.
- Török, G. 1973: Sopronkőhida IX. századi temetője (The Cemetery of Sopronkőhida in the 9th Century). Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest.
- Toropu, O. – Stoica, O. 1972: La nécropole préféodale d'Obârșia – Olt (note préliminaire), Dacia N. S. 16, 163–188.
- Tovornik, V. 1985a: Die Gräberfelder von Micheldorf-Kremsdorf, Oberösterreich. In: H. Friesinger – F. Daim Hrsg., Die Bayern und ihre Nachbarn 2. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 9, Wien, 213–216.
- 1985b: Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 1: Gusen, Archaeologia Austriaca 69, 165–250.
- 1986: Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 2: Auhof bei Perg, Archaeologia Austriaca 70, 413–484.
- Třešník, D. 2001: K poměru archeologie a historie, Archeologické rozhledy 53, 357–361.
- Ungerman, Š. v tisku a: Průvlečka s prodlouženým krčkem z Dolních Věstonic „Na pískách“, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M 10.
- v tisku b: Tzv. předkřtlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání, Archaeologia historica 31.
- Vendtová, V. – Rejholec, E. 1963: Slovanské pohřebisko v Ipeľskom Sokolci, Slovenská archeológia 11, 237–246.
- Vierck, H. 1980: Ein westfälisches „Adelsgrab“ des 8. Jahrhunderts n. Chr. Zum archäologischen Nachweis der frühkarolingischen und altsächsischen Oberschichten, Studien zur Sachsenforschung 2, 457–488.
- 1981: Imitatio imperii und interpretatio Germanica vor der Wikingerzeit. In: Les pays du Nord et Byzance (Scandinavie et Byzance). Acta Universitatis Upsaliensis Figura N. S. 19, Uppsala, 64–113.
- Wamers, E. 1994: Die frühmittelalterliche Lesefunde aus der Lohrstrasse (Baustelle Hilton II) in Mainz. Mainzer Archäologische Schriften 1. Mainz.
- Wegewitz, W. 1968: Reihengräberfriedhöfe und Funde aus spätsächsischer Zeit im Kreis Harburg. Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 10. Neumünster.
- Werner, J. 1978/1979: Zur Zeitstellung der altkroatischen Grabfunde von Biskupija-Crkvina (Marienkirche), Schild von Steir 15/16 (Festschrift Modrijan), 227–237.
- Wilson, D. M. 1960: The Fejő Cup, Acta Archaeologica 31 (København), 147–173.
- Zábojník, J. 1985: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Cíferi-Páci, Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 21, 205–220.
- Zoll-Adamikowa, H. 1999: Typological and chronological analysis. In: H. Zoll-Adamikowa – M. Dekówna – E. M. Nosek, The Early Medieval Hoard from Zawada Lanckorońska (Upper Vistula River), Warszawa, 96–130.

Frauenschmuck des älteren großmährischen Horizonts

Über die Beigaben in den ältesten großmährischen Frauengräbern war lange Zeit fast gar nichts bekannt, in diesem Zusammenhang wurden höchstens die bereits von den spätawarischen Gräberfeldern bekannten traubenförmige Ohringe erwähnt. Jeglicher Veligrader (byzantinisch-orientalischer) Schmuck und ein beträchtlicher Teil des donauländischen Schmucks sind in der traditionellen Chronologie der großmährischen Kultur (ausgearbeitet in den 50er und 60er Jahren des 20. Jh.) erst an

das Ende des 9. und in die 1. Hälfte des 10. Jh. datiert worden. Dagegen wurden die meisten Typen von Reitersporen und Artefakte des Blatnica-Mikulčice-Horizonts (u.a. die Gürtelbeschläge und -garnituren) vor allem in die 1. Hälfte des 9. Jh. gesetzt. Dadurch kam eine Diskrepanz zwischen der Datierung der Frauengräber und Männergräber zustande. Da eine solche Sachlage jeder realen historischen Grundlage entbehrt, ist sie wohl dem unzufriedenstellenden Forschungsstand zuzuschreiben. Etwa in den letzten fünfzehn Jahren waren wir Zeugen des Bemühens, diese Diskrepanz zu vermindern, vollständig abgeschafft worden ist sie jedoch noch nicht.

Da sich die traditionelle Chronologie Veligrader Schmucks in erster Reihe auf der Analyse des Gräberfeldes von Staré Město-Na valách von V. Hrubý (1955) gründet, ist die Studie von H. Chorvátová (2004) in diesem Zusammenhang von grundlegender Bedeutung, denn sie zeigt zahlreiche widersprüchliche Momente in Hrubýs Studie auf. Zudem hat diese Autorin einige Gräber mit Veligrader Schmuck identifiziert, die von jüngeren Gräbern überlagert oder (weniger häufig) gestört wurden, selber jedoch über keinen anderen Gräbern lagen. Deshalb ist damit zu rechnen, dass die meisten von ihnen bereits im Verlauf des älteren großmährischen Horizonts angelegt wurden. Neben der Stratigraphie wende ich bei der Ausgliederung des älteren großmährischen Schmucks auch die relativ-chronologische Methode an, wenn Gegenstände des selben Horizonts wiederholt in den Gräbern von Staré Město und anderen Fundorten miteinander kombiniert auftreten. Die solcherart ausgegliederten Typen frühen Veligrader Schmucks sind in *Abb. 1–3* dargestellt. Ich sehe dabei von der oft angewandten absoluten Datierung einzelner Gräber ab, denn sie ist in beträchtlichem Maße subjektiv und funktioniert, mehr oder weniger, aufgrund der Gleichsetzung archäologischer und historischer Quellen, was aus methodologischer Sicht unannehmbar ist. Bei der Arbeit mit mehreren Typen von Schmuck ist es nötig, einen numerischen Code zu verwenden, da die Bezeichnung von Typen nach V. Hrubý (1955, 222–246) äußerst kompliziert wäre und der konkrete Schmuck ansonst ja meist nach B. Dostál, z. B. „Dostál 1966, Abb. 9: 1“, identifiziert wird, gebe ich die Zahlen in der Form „Typ 9–1“ usw. an. Der Vorteil liegt besonders in der Möglichkeit, den Code möglichst schnell mit dem Schmucktyp gleichsetzen zu können.

Ein früherer Datierungsansatz des Veligrader Schmucks führt natürlich zu einer anderen Sichtweise seiner Genese. Im Unterschied zu den bisherigen Vorstellungen hat sich gezeigt, dass sich reifer Veligrader Schmuck nicht erst während der großmährischen Zeit aus irgendwelchen primitiveren Varianten entwickelte. Im Gegenteil, er war im Grunde bereits zu Anfang der großmährischen Zeit entwickelt (was Formenskala und technische Ausführung anbelangt), womit seine Wurzeln in die vorgroßmährische Zeit gesetzt werden müssen. Auch zu dieser Zeit ist jedoch keine langsame lokale „Entwicklung“ anzunehmen, eher eine relativ unmittelbare Entstehung dank der Übernahme hochentwickelter Technologien aus dem Raum des awarischen Kaganats oder dem Mittelmeerraum, bzw. der Ankunft von spezialisierten Handwerkern, die sie beherrschten. Es wäre auch logisch: Bereits in der vorgroßmährischen Zeit bestand in Mähren eine Elite, deren männliche Mitglieder die Hakensporen und gegossene Riemengarnituren awarischer Art verwendeten. Auch ihre Frauen mussten luxuriösen Schmuck getragen haben. Sofern es während der großmährischen Zeit zu irgendeinem Wandel dieser Schmuckgattung kam, dann war es das Verschwinden bestimmter Formen (diese werden dann gemeinhin als für den älteren großmährischen Horizont typische „Prototypen“ aufgefasst) und das Aufkommen neuer Typen im jüngeren großmährischen Horizont. Ferner kam es auch zur Ausbreitung einiger Typen von Veligrader Schmuck von der Elite auf breitere Gesellschaftsschichten, womit deren Massenproduktion in Verbindung gesetzt wurde, die in der Vereinfachung der Formen, Verwendung billigeren Materials und weniger aufwendiger Technologien zum Ausdruck kommt.

Bei der Frage des Einsetzens der Körperbestattung und des Schmucks des älteren großmährischen Horizonts kommt dem sog. Vor-Köttlach-Horizont eine grundsätzliche Bedeutung zu, welcher vor allem auf den Gräberfeldern des Typs Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn in Westungarn und Niederösterreich belegt ist. Die ältere Forschergeneration setzte voraus, dass diese Gräberfelder erst nach den Kriegen Karls des Großen gegen die Awaren entstanden, womit die Datierung des Vor-Köttlach-Horizonts in die 1. Hälfte des 9. Jh. vorgegeben war. Gegenwärtig setzt sich jedoch eine Datierung vor allem in das letzte Viertel des 8. Jh. durch, u.a. wegen der sonst unüberwindbaren Widersprüche

zur Chronologie der karolingischen materiellen Kultur in Westeuropa. In Mähren wurden Schmuckgegenstände des Vor-Köttlach-Horizonts in die Gräber vor allem während der älteren Großmährischen Zeit beigegeben, später nahm ihre Frequenz in der lebendigen Kultur bereits deutlich ab. In der vorliegenden Studie wird das Vorkommen einzelner Schmuckgattungen des Vor-Köttlach-Horizonts (Ohringe mit Kugelkranz, Ohringe mit Drahtwicklung und Kettchenanhängern, gegossene Kreuzfibeln, Mosaikaugenperlen, Kreisaugenperlen – *Abb. 4*) auf großmährischen Gräberfeldern besprochen. Hier treten in den Gräbern bereits keine gegenseitigen Kombinationen der angeführten Funde auf, sie sind jedoch meistens als vereinzelt „Antiquitäten“ vorhanden, zusammen mit Gegenständen jüngerer Machart. Daraus geht hervor, dass die Körperbestattungen in Mähren erst irgendwann zu der Zeit einsetzen, als die für den Vor-Köttlach-Horizont typischen Gegenstände bereits allmählich aus dem Umlauf kamen. Die angeführten Ohring- und Fibeltypen kommen in Mähren nur sporadisch vor, deshalb wird den etwas häufigeren Mosaik- und Kreisaugenperlen eine chronologisch große Bedeutung beigemessen (*Abb. 5: 1, 2*), obgleich einige isolierte Exemplare bis in die nachgroßmährische Zeit überlebten. Diese Perlen bilden zusammen mit den anderen Schmuckgattungen einen einheitlichen Fundhorizont, dessen Anfänge auch auf den spätawarischen Gräberfeldern oder auf den Gräberfeldern des Typs Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn zu beobachten sind: sechsseitige prismatische Perlen, geblasene tonnenförmige Hohlperlen, dunkle Perlen mit gelben Wellenlinien und Warzen (*Abb. 5: 3, 5, 6*) und Fingerringe des Typs 12–31 mit Glaseinlage (*Abb. 7*). Ferner treten in Mähren auch Schmuckgegenstände auf, die wir von den Gräberfeldern aus dem 8. Jh. im unteren Donauraum kennen: sog. schlangenförmige Anhänger (*Abb. 6: 2*), Ohringe des Typs 8–40 und 8–41 (*Abb. 7*), pyramidenförmige Knöpfe und Perlen aus Blech mit plastischer Verzierung in Form von „Honigwaben“ (*Abb. 8: 1, 4*). Eine weitere Komponente großmährischen Schmucks bilden die spezifischen Ohringtypen 8–13, 9–11, 10–21 und 10–28 (*Abb. 7*), die wir überhaupt nur aus dem Raum Großmährens kennen. Viele dieser Typen, genauso wie im Fall des Veligrader Schmucks, treten sonst nur selten auf, sie müssen deshalb bald aus der Mode gekommen sein; aber gerade deshalb sind sie chronologisch empfindlich, mit anderen Worten, typisch für den älteren großmährischen Horizont.

Es zeigt sich somit (in vollkommenem Widerspruch zu älteren Ansichten), dass das Ende der vorgroßmährischen und der Anfang der großmährischen Zeit nicht nur keine Zeit ohne ausgeprägten Frauenschmuck war, sondern im Gegenteil bei uns damals Schmuckgegenstände westlicher, südlicher und südöstlicher Herkunft getragen wurden. Über den historischen Hintergrund dieser „Einflüsse“ (Völkerwanderungen, Handel, Kontakte zwischen den Eliten, fremde Handwerker usw.) werden wir noch nachdenken müssen. Aufgrund des bisherigen Kenntnisstandes nehme ich an, dass diese Einflüsse während des älteren großmährischen Horizonts ausklangen. Während weder die westlichen noch südöstlichen Schmucktypen in der großmährischen Schmuckproduktion sichtbare Spuren hinterließen, kommt dem südlichen Einfluss, ob nun direkt aus dem Mittelmeerraum oder über den awarischen Raum, eine Schlüsselbedeutung zu, denn er trug wesentlich zur Entstehung des Veligrader Schmucks bei.

Die Zusammensetzung der für die ältere großmährische Zeit typischen Grabinventare ist in einer Tabelle dargestellt (*Taf. 1*). Zur Kontrolle eines solcherart ausgegliederten Horizonts dienen zwei Arten von Stratigraphie: die klassische vertikale Stratigraphie zeigt die Anwesenheit dieser Funde in den am niedrigsten gelegenen Gräbern von Staré Město an, und somit auch ihre Gleichzeitigkeit mit dem frühen Veligrader Schmuck. Wertvoll ist die Aussage der bisher nur wenig verwendeten horizontalen Stratigraphie, denn die ausgegliederten Gräber sind in Staré Město nördlich und nordöstlich der Kirche konzentriert und gehen wahrscheinlich dem Kirchenbau zeitlich voraus. Ein weiteres Beispiel bildet das Gräberfeld in Čakajovce, wo sich die ältesten Körpergräber am Westrand befinden, d.h. in der Übergangszone zwischen Brand- und Körperbestattungen.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

Otrok a pán, archeologie a literatura: hrob Stengade II (F II)

Slave and Master, Archaeology and Literature: Inhumation Grave F II at Stengade II in Denmark

Jiří Starý

Hrob F II na dánském pohřebišti Stengade II (Langeland) pochází z doby vikinské. Po odkrytí kamenného závalu byly ve zbytcích pohřební komory nalezeny dvě kostry, jedna z nich s useknutou hlavou a svázanýma nohama. Tradičně bývá hrob vykládán jako doklad společného pohřbu pána s otrokem, který byl před nuceným spolupohřbením zabit. Tento výklad nově zpochybnil Zdeněk Smetánka, který interpretoval kameny, jimiž byl hrob zakryt, a stopy násilí na jednom z pohřbených jako doklady tzv. ‚bázně z mrtvých‘ (crainte des mortes). Autor předkládaného článku tento názor odmítá a s přihlédnutím k dochovaným literárním pramenům přiznává jistou pravděpodobnost tradiční interpretaci. Na závěr zvažuje, nakolik je možno poznat mentální svět společnosti doby vikinské pouze na základě archeologického svědectví.

staroseverská literatura – pohřební ritus – vikinská doba – smrt – otroctví

Inhumation grave F II at the Viking Age burial site of Stengade II (Langeland, Denmark) is usually interpreted as an example of the burial of a man together with his slave. The decapitation and fetters on the body of the slave are taken to indicate the execution of the slave during the burial of the master. This view has recently been challenged by Zdeněk Smetánka, who argues (mostly on the basis of comparative evidence) that the traces of violence on the body are an expression of "crainte des mortes", i.e. that the mutilated man was not a slave but rather a person suspected of becoming a revenant after his death. The author of the present article, relying mainly on surviving literary evidence, dismisses this theory, and pleads rather for the standard interpretation. The conclusion questions the possibility of understanding the mental world of Viking Age society solely on the basis of archaeological evidence.

Old Norse literature – burial rite – Viking Age – death – slavery

Úvod

Snaha o neustálou konfrontaci archeologických výzkumů s poznatky příbuzných oborů (filologie, dějin náboženství, etnologie) je najisto jedním z nejpřitažlivějších rysů knihy Zdeňka Smetánky *Archeologické etudy*.¹ Smetánkuv hlas je o to sympatičtější, že zaznívá v době, která podobným názorům – mírně řečeno – příliš nepřeje. Není to tak dávno, co archeolog Olaf Olsen radikálně odmítl brát při svém bádání o době vikinské jakkoliv v potaz staroseverskou literaturu, v níž „fantazie jen kvete“,² která je „chaotickou směsicí více či méně překroucené tradice, čirých pomyslů a antikvárních rekonstrukcí“,³ a která tudíž

¹ Zdeněk Smetánka: *Archeologické etudy*, Lidové noviny, Praha 1993.

² Olaf Olsen: *Vorchristliche Heiligtümer in Nordeuropa*, in: Herbert Jankuhn ed., *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1970, s. 261.

³ Olaf Olsen: *Die alte Gesellschaft und die neue Kirche*, in: *Kirche und Gesellschaft im Ostseeraum und im Norden vor der Mitte des 13. Jahrhunderts*, Museum Gotlands Fornsal, Visby 1969, s. 43.

nemůže být žádným přínosem pro archeologa, zabývajícího se „realitou“. A naopak: dlouholetá ignorance archeologických výzkumů literárními historiky, stejně jako jejich neochota jakkoliv jich užívat při budování teorií o „významu“ literárních děl, je příliš známá, než aby pro ni bylo třeba uvádět doklady. Přímo ve sborníku příspěvků z nedávné „mezioborové“ konference o severském náboženství, který nese slibný podtitul „K dialogu mezi archeologií a dějinami náboženství“, vyjadřuje celá řada příspěvkatelů pochybnosti o tom, nakolik je podobný dialog vůbec možný.⁴ Smetánková kniha je rozhodně krok správným směrem, stejně jistě ale i krok proti proudu současné vědy, který snahám o prolínání úzce vymezených „oborů“ příliš nepřeje.

Následující úvahy, včetně těch kritických, jsou naopak vedeny snahou prokázat smysluplnost a nutnost takového dialogu. Naším cílem bude pohlédnout ve světle literárního podání na Smetánkovy úvahy týkající se dvojhrobu F II z dánského Stengade II.⁵

Hrob F II a jeho interpretace

Hrob F II z naleziště Stengade II na dánském ostrově Langeland, který pochází z doby vikinské, skrýval v hloubce ca 65 cm pod povrchem dvě kostry: první z nich (B) má délku 193 cm a patří muži, který zemřel ve věku 25 let. Poblíž jeho paže byl nalezen zbytek hedvábného oděvu. Druhá kostra (A) o délce 174 cm patřila muži, který zemřel ve věku 30–35 let. Muž byl pohřben se svázanými nohama a před pohřbením mu byla useknuta (či jinak oddělena) hlava. Šikmo přes oba muže bylo do hrobu vloženo kopí. Hrob byl pokryt třiadvaceti kameny o průměru 20–70 cm (*obr. 1, 2*).⁶

Hrob bývá tradičně interpretován jako společný pohřeb pána a otroka. Po pánově smrti byl otrok usmrcen a přiložen do pánova hrobu.⁷ Smetánka sám shrnuje tradiční argumentaci do čtyř bodů.

A. Existence široké společenské vrstvy otroků je pro skandinávskou dobu vikinskou evidentním faktem. Eddická Píseň o Rígovi popisuje mýtus o stvoření tří základních a striktně oddělených společenských stavů: jarlů (*jarlar*), svobodných sedláků (*karlar*) a otroků (*þrælar*).

B. Arab ibn Fadlán popisuje (okolo r. 922) pohřeb příslušníka kmene Rus, obvykle ztožňovaného se švédskými varjagy. Před pohřbem je zabita otrokyně, která je následně vložena do pohřební lodi a spolu se svým pánem spálena.

C. Ve Skandinávii existuje více podobných hrobů, často se stopami násilí na jednom z pohřbených.

D. Pán (B) je vyšší, byl tedy lépe živěn. Byl pohřben v hedvábném (importovaném) oděvu. Otroek (B) má svázané nohy a useknutou hlavu. Je tedy zřejmé, že byl zabit.

⁴ Gro Steinsland ed.: *Words and Objects. Towards a Dialogue between Archaeology and History of Religion*, Universitetsforlaget, Oslo 1986.

⁵ Archeologie otroctví – otroctví archeologie, in: Z. Smetánka, cit. v pozn. 1, s. 72–79.

⁶ Jørgen Skaarup: Stengade II. En langelandsk gravplads med grave fra romersk jernalder og vikingetid, Langelands Museum, Rudkøbing 1976, s. 56–59.

⁷ Hrob tak byl interpretován již při svém zveřejnění (Viz Skaarup: *Stengade*, s. 178, 183).

Všechny tyto argumenty Smetánka v průběhu své diskuse zpochybňuje. Pokusíme se nyní postihnout jeho argumentaci:

A’. Píseň o Rígovi je „učení mýtus“ pocházející z Islandu. Ač zákoníky klasifikují otroka jako věc a vlastnictví pána, je otázkou, nakolik byl skutečně chápán jako „majetek“ vlastníka „nikoliv striktně právně, ale z hlediska každodenního života, funkčně.“

B’. Ibn Fadlánův popis se týká zvyků příslušníků kmene Rus v Povolží. Ač je obvyklé ztotožňovat kmen Rus se švédskými varjagy, nelze vyloučit, že se jedná o rituál, který vůbec není skandinávského původu. Ibn Fadlán nevládl jazykem pohřbívajících a byl odkázán na služby tlumočníka. Lze se tedy ptát, nakolik mohl pochopit detaily pohřebního ritu. Ibn Fadlánův text neoznačuje zabitou jako „otrokyni“, pouze jako „ženu“ a „dívku“. Erotické pasáže pohřebního rituálu navíc naznačují, že se nejednalo o „milodar“, jehož cílem by bylo zvýšit prestiž zemřelého, nýbrž o snahu vybavit mrtvého „družkou“ pro pobyt v zásvětí. Celý obřad je tedy možno charakterizovat spíše jako *satí* – zabití a pohřeb manželky či družky společně s mužem. Jako takový nenabízí ibn Fadlánem popsany rituál žádnou paralelu k našemu dvojhrobu.

C’. Všechny analogické typy dvojhrobů jsou nečím specifické a nelze je posuzovat „naráz“. Je zapotřebí zabývat se každým jednotlivým hrobem a konkrétními detaily.

D’. Tělesná výška je daleko spíše záležitostí genetiky než výživy. Problematické je i svědectví hedvábné tkaniny: oděv byl pravděpodobně kořistí a mohl ho dostat do vlastnictví prakticky kdokoliv. Kopí (které bychom mohli být v pokušení vykládat jako odznak pána) leželo šikmo přes oba mrtvé, s hrotem na těle domnělého otroka.

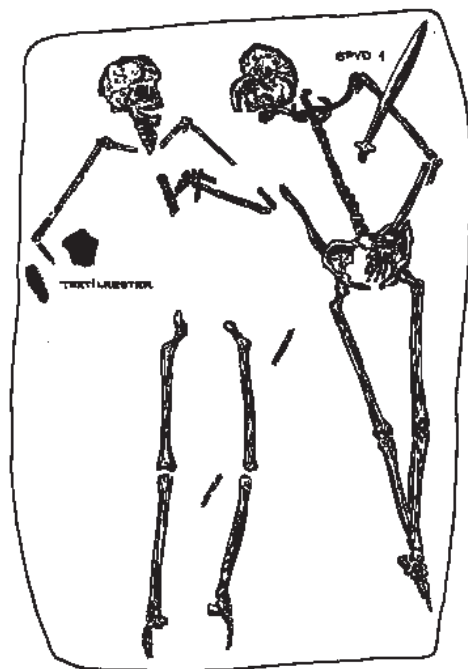
Své vlastní argumenty předkládá Smetánka na závěr:

E’. Vyprávění pocházející z „jedné z islandských ság“ a „vztažené až do dob mytických“ popisuje okolnosti pohřbu islandského usídence Ásmunda Atlasona. Po Ásmundově smrti „jeden z jeho otroků podle první verze ságy spáchal ze žalu sebevraždu, podle druhé zemřel, aniž víme jak“, a byl vložen spolu s pánem do navršené mohyly. „Když někdo mohyly míjel, slyšel jakýsi popěvek, v němž Ásmund dával najevo, že společný pohřeb s otrokem je pro něj nectný, nepřijatelný.“ To je jasný argument proti chápání zabitého otroka jako „milodaru“, zvyšujícího prestiž zemřelého.

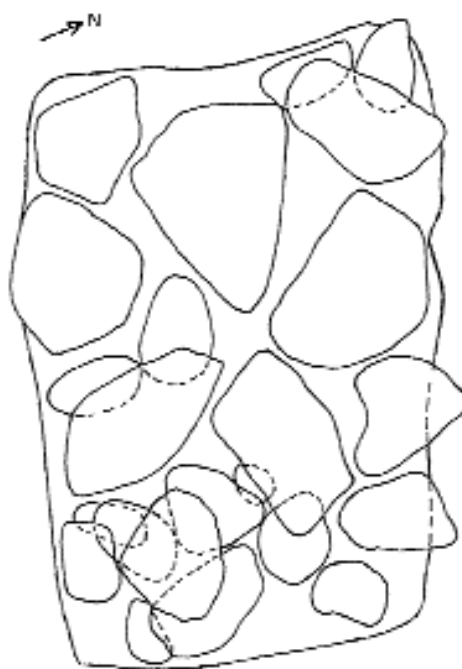
F’. Svázání nohou, useknutí hlavy a zavalení mrtvolky kameny jsou v etnografii, kulturní antropologii a české archeologii již dlouho známy jako prostředky, s jejichž pomocí se pozůstalí snažili znehybnit mrtvého, znemožnit mu návrat mezi živé a zabránit mu ve zhoubném působení na ně.

Svou úvahu Smetánka zakončuje jednoznačně: „jako pravděpodobnější se spíše nabízí pohled do mentality účastníků celého děje prostřednictvím fenoménu známého z mnoha archaických společností, tzv. *crainte des mortes* – „bázně z mrtvých“...“.

Pokusme se tedy na toto elegantní a jednoduché řešení podívat ve světle staroseverských literárních pramenů. Dva ze Smetánkových protiargumentů (**C’** a **D’**) se zdají nezpochybnitelné: Výška mrtvého asi opravdu nic nevyovídá o jeho sociálním statutu a dobře víme, jak mylné bývají obecné soudy a generalizující teorie. Věnujme však trochu místa argumentům ostatním. Začít můžeme problémem postavení a hodnoty otroka ve staroseverské společnosti.

Obr. 1. Hrob F II na dánském pohřebišti Stengade II z doby vikinské (dle Skaarup: *Stengade*, s. 57). – Fig. 1. Grave F II at the Danish Viking Age cemetery of Stengade II (after Skaarup: *Stengade*, p57).

Obr. 2. Kameny zakrývající hrob F II (dle Skaarup: *Stengade*, s. 58). – Fig. 2. Stones covering grave F II (after Skaarup: *Stengade*, p58).

Otrok a jeho mytický původ

Přesáhlo by daleko možnosti této studie vyjmenovat být i jen zlomek všech informací, které nám staroseverská literatura poskytuje o otrocích a otroctví v době vikinské. Zmiňme proto pramen jediný, zato však zásadní. Je jím eddická Píseň o Rígovi, která přímo tematizuje otázky společenské struktury a jejího vzniku. Nejdříve krátce popíšeme její obsah.

Bůh Heimdal prochází pod příjmím Ríg světem a na své cestě postupně navštěvuje domy tří manželských dvojic. S každou z dvojic promluví, povečeří a poté stráví tři noci uprostřed lože mezi manželi. Žádná z návštěv nezůstane bez následků. Chudým manželům, kteří nesou jména Ái a Edda (Praděd a Prabába) se narodí syn, který je pojmenován Otrok (*Præll*), výsledkem pobytu u Áfiho a Ammy (Děd a Bába) je svobodný Sedlák (*Karl*) a posledním Heimdalovým hostitelům, kteří nesou jména Otec a Matka (*Faðir*, *Móðir*) se narodí mladý jarl. Všichni tři synové si najdou partnerky: otrok otrokyni (*Pír*), sedlák ženu jménem Snør (Dívka) a jarl dceru lokálního vládce (*hersir*) jménem Erna (zřejmě cosi jako „Energická“).⁸ S těmi zplodí potomky, od nichž pochází „rody otroků“, „rody sed-

⁸ Jan de Vries: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage, E. J. Brill, Leiden 1977, s. v.

láků“ a konečně řada jarlových aristokratických potomků, která končí „mladým králem“. Popisy důsledně analyzují rozdíly mezi třemi společenskými stavy, přičemž hlavní váha je kladena na vzhled, zaměstnání, společný život manželů, potravu a formu stolování. Báseň jen stěží nalézá výrazy, jimiž by sdostatek vypodobnila ohyzdnost otroka i jeho družky:

<i>Hann nam at vaxa ok vel dafna;</i>	8	Počal růst a prospívat dobře;
<i>var þar á hqndom hrokkitt skinn,</i>		na rukou se mu zkrabatila kůže,
<i>kropnir knúar, ***</i>	5	ohnula kolena, ***
<i>fingr digrir, fúllíkt andlit,</i>		ztloustly prsty, obličej zhrubl,
<i>lotr hryggr, langir hælur.</i>	9	zkřivila záda, natáhly paty.
[...]		[...]
<i>Þar kom at garði gengilbeina,</i>	10	Do dvorce přišla křivonohá,
<i>aurr var á iliom, armr sólbrunninn,</i>		špinavých nohou, osmahlých paží,
<i>niðrbiúgt er nef, nefndiz Þír.</i>	5	se zahnutým nosem, Otokyně jménem.

Mladý jarl, kterému se píseň věnuje s obzvláštní zálibou, naproti tomu už od mládí jeví znaky aristokratické krásy:

<i>Svein ól Móðir silki vaðði,</i>	34	Chlapec se zrodil, byl v hedvábí zavinut,
<i>ióso vatni, Iarl léto heita;</i>		polit vodou a nazván Jarl;
<i>bleikt var hár; biartir vangar,</i>	5	plavé měl vlasy, jasné líce,
<i>qtol vóro augar sem yrmlingi.</i>		jeho zrak hrozil, jak oči hada.

To nás nijak nepřekvapí, přečteme-li si popis jeho matky:

<i>en húskona hugði at qrmum,</i>	28,5	Paní domu klopila oči,
<i>strauk of rípti, sterti ermar.</i>		šat hladila si, řasila rukáv.
<i>Keisti fald, kinga var á bringu,</i>	29	Zdvihal se závoj a spadala sukně,
<i>siðar slæðor, serk bláfáan;</i>		halenka pestrá, na prsou šperky;
<i>brún biartari, brióst líósara,</i>	5	šíje bělejší, brvy jasnější,
<i>háls hvítari hreinni miqllo.</i>		ňadra zářivější čistého sněhu.

Sedlák se svými syny buduje statky a zúrodňuje zem, jarl a jeho potomci tráví čas lovem a bojem. Mladý otrok se věnuje bohublému opatrování roští v lese, stáčí provazy a pracuje jako nosič. Jeho potomci,

<i>[...] lqgðo garða,</i>	12,9	[...] stavěli ohrady,
<i>akra tqddo, unno at svínom,</i>		hnojili pole, poklízeli svině,
<i>geita gættu, grófo torf.</i>	11	sřežili kozy, kopali drn.

Jarlova rodina pojídá jemný chléb z bílé mouky, slaninu a pečené ptáky, kteří jsou servírováni na postříbřených podnosech. Stoly jsou pokryty bílým ubrusem a jídlo je zapíjeno vínem ze stříbrných pohárů. Detaily o potravě sedláků jsou (kvůli předpokládané lakuně) ztraceny. Zato u rodičů otroka se bůh Heimdal dočká následujícího pohoštění:

<i>Þá tók Edda økkvinn hleif,</i>	4	Tu vzala Edda velký bochník
<i>þungan ok þykkvan, þrunginn sáðom;</i>		těžký a tuhý z hrubé mouky,
<i>bar homm meirr at þat miðra skutla,</i>	5	položila ho doprostřed stolu;
<i>soð var í bolla, setti á biðð.</i>		polévku v hrnci přinesla na stůl,
<i>⟨var kálfr soðinn, krása betstr.⟩</i>	9	vařené tele bylo jim pochoutkou.

Symetrická triadická struktura básně dává obzvlášť jasně vyniknout některým rozdílům. Jarl a sedlák uzavírají se svými družkami řádnou svatbu, otrok s otrokyní žijí ve volném

spojení, které není posvěceno žádným rituálem.⁹ Jen u jarla nacházíme zmínku o tom, že bůh uznává otcovství novorozeného dítěte. Od rodičů otroka i sedláka bůh po zplození syna odchází, aby se již nikdy nevrátil, a jak vtípně podotýká Sverre Bagge, „ani nevíme, zda si byl vůbec vědom následků své krátké návštěvy“.¹⁰ S jarlem je tomu jinak, neboť po jeho zrození Heimdal znovu „vychází z lesů“, aby se vrátil k Otci a Matce, dal dítěti své příjmi Ríg a „nazval syna svým“ (*son kveðz eiga* – 36, 6). Toto „uznání otcem“ je důležitý akt, který hrál klíčovou roli v otázkách dědictví a posouzení stavovské příslušnosti novorozeného dítěte. Uznal-li muž své otcovství, stal se novorozenec příslušníkem téže společenské třídy jako on, jinak automaticky dědil stav své matky či jejího otce.¹¹ Je tedy zbytečné podívat se nad „demokratickým humanismem“ básně, která přisuzuje všem sociálním třídám téhož předka.¹² Jediným, kdo je v pravém slova smyslu dědicem svého otce a kdo si může činit nárok na božský původ, je urozený jarl.¹³

Píseň o Rígovi podává popis hierarchicky uspořádané společnosti s pevně vymezenými sociálními třídami. O jejím ideologickém stanovisku nemůže být sporu. Jarl je zjevným favoritem básně: příběhu jeho zrození a osudům jeho potomků je věnována takřka polovina všech strof (namísto třetiny, kterou bychom očekávali). Jen u jarla přecházejí obecné charakteristiky činnosti jednotlivých stavů do konkrétního popisu. Báseň projevuje evidentní sympatie vyšším společenským vrstvám, zatímco existenci otroků líčí jako ubohou a zavrženíhodnou.

Mýtus a realita

Smetánka Píseň o Rígovi ve své studii zmiňuje, označuje ji však za „na Islandě stvořený učený mýtus“. V této charakteristice se neklamně hlásí názor slavného švýcarského germanisty Andrease Heuslera, který jako jeden z prvních prohlásil, že podobný *mythus philosophicus* nemůže pocházet ze starších dob, které znaly jen „naivní pohádky o bozích, napínavé hrdinské příběhy a projevy lidového mudrosloví“.¹⁴ Heusler byl i tím, kdo báseň

⁹ Tato skutečnost reprezentuje stav obvyklý v době vikinské. Většího rozšíření se sňatek mezi otroky dočkal až v dobách křesťanských, zřejmě pod vlivem církve. Viz Niels Skyum-Nielsen: *Nordic Slavery in an International Setting*, in: *MS XI* (1978–1979), s. 139–140.

¹⁰ Sverre Bagge: *Rígsþula* and Viking Age Society, in: Geraldine Barnes – Margaret Clunies Ross eds., *Old Norse Myths, Literature and Society. Proceedings of the 11th International Saga Conference 2–7 July 2000, University of Sydney*, University of Sydney Press, Sydney 2000, *Supplement*, s. 22–23.

¹¹ Právní zásada zněla „Dítě následuje matku“ (*Barn skal meðor fylgja* – *Ftl* II 1; *NGL* I 131) či „Dítě vždy dědí matčin stav“ (*Matris conditionem sequitur semper partus* – *ASun*, §73; *DGL* I 572). Viz též *ASun*, §24 (*DGL* I 494–8). K odkazům na právní texty viz referenční poznámku na konci článku.

¹² Jak to činí mj. Klaus von See: *Das Alter der Rígsþula*, in: *AphS* XXIV(1961), s. 11.

¹³ Na tuto skutečnost poprvé upozornila Margaret Clunies Ross (*Prolonged Echoes. Old Norse Myths in Medieval Northern Society* I–II, Odense University Press, Odense 1994–1998, I 179–180).

¹⁴ Andreas Heusler: *Heimat und Alter der eddischen Gedichte*, in: *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* LX (1906), s. 272. Zřejmě vůbec první byl Peter Erasmus Müller, od něž pochází i argument, že domněle filozofický charakter básně je dostatečným důvodem pro její pozdní datování: „... sequitur, fontem, unde sua hauserit Snorro, non esse stemma aliquod pervetustum, sed mythum philosophicum origines regiaē potestatis pulchre satis exhibentem“ (*Saxonis Grammatici Historia Danica, recensuit et commentarius illustravit* P.E.M. I–II, Gyldendal, København 1839–1858, II 39).

označil za islandskou, a to právě pro její „učení“ charakter; báseň pro něj byla dokladem zájmu islandských středověkých učenců o doby dávno minulé.¹⁵ Z dnešních badatelů by asi málokdo našel pro takový názor porozumění. Jasně to ukázal jeden z posledních pokusů o jeho oživení, který podnikl počátkem 60. let německý germanista Klaus von See¹⁶ a který vyvolal silně negativní odezvu mezi historiky náboženství,¹⁷ filology¹⁸ i archeology.¹⁹ V současné době převládá názor, že báseň vznikla v Norsku doby vikinské. Je samozřejmé, že každý pokus o určení data a místa vzniku eddických básní je již svou povahou hypotetický. Ale skutečnost, že se na tomto názoru vzácně a výjimečně shoduje většina filologů,²⁰ archeologů,²¹ historiků²² a literárních historiků²³ druhé poloviny 20. století, si zaslouží pozornost.

Prvním dokladem existence Písně o Rígoví je citát v posměšné básni, již složil skald Stefni Þórgilsson na jarla Sigvaldiho Strút-Haraldssona. Jarl za ni básníka nechal roku 1000 popravít.²⁴ Datování básně samotné ale konečkonců nehraje až tak zásadní roli. Z našeho úhlu pohledu je daleko důležitějším faktorem stáří mýtu, který je v básni reprodukován. A zde máme k dispozici i další doklady. Narážku na mýtus o počátku společenských stavů totiž badatelé nacházejí v básních hned dvou skaldů doby vikinské: Víga-Glúma Eyjólfssona (*lv* 8; ca 986) a Björna Ásbrandssona (996).²⁵ V obou případech se zřejmě

¹⁵ Heusler: *Heimat*, s. 272–274.

¹⁶ Klaus von See: *Rígsþula*, s. 3–12; Klaus von See: *Rígsþula*, Strophen 47 und 48, in: *PBB* (Tübingen) LXXXII (1960), s. 318–320.

¹⁷ Viz např. Edward Oswald Gabriel Turville-Petre rec., Einar Ólafur Sveinsson, Íslenzkar bókmenntir í fornöld, in: *SBVS* XVI(1962–5), s. 254–257.

¹⁸ Viz Joseph Harris: Eddic Poetry, in: John Lindow – Carol J. Clover eds., *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide*, Cornell University Press, London 1985, s. 96–97.

¹⁹ Bürger Nerman: *Rígsþulas* álder; in *ANF* LXXXIV(1969), s. 18. Viz též Bürger Nerman: *Rígsþula* 16,8 – *dvergjar at oxlum*, arkeologískt belyst, in: *ANF* LXIX(1954), s. 212–213.

²⁰ Stefan Sonderegger: Überlieferungsgeschichte der frühgermanischen und altnordischen Literatur, in: Herbert Hunger et al. ed., *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur II*; Atlantis, Zürich 1964, s. 742; Ursula Dronke: *The Poetic Edda. Volume II – Mythological Poems*, Clarendon Press, Oxford 1997, s. 204.

²¹ John Hines: Myth and reality. The Contribution of Archaeology, in: Geraldine Barnes – Margaret Clunies Ross eds., *Old Norse Myths, Literature and Society. Proceedings of the 11th International Saga Conference 2–7 July 2000*, University of Sydney, University of Sydney Press, Sydney 2000.

²² Bagge: *Rígsþula*, s. 22–5.

²³ Einar Ólafur Sveinsson: Íslenzkar bókmenntir í fornöld. Almenna bókafélagið, Reykjavík 1962, I 287–291; Jónas Kristjánsson: Stages in the Composition of Eddic Poetry, in: *Atti del 12° congresso internazionale di studi sull'alto medioevo, Spoleto 4–10 settembre 1988: Poetry in the Scandinavian Middle Ages*; Centro italiano di studi sull'alto medioevo, Spoleto 1990, s. 211–213.

²⁴ Skald v ní jarla portrétoval za pomoci obratů, jichž Píseň o Rígoví užívá k popisu otrokyně (*lv* 2). Celá historie je znamenitým dokladem toho, jaká důležitost byla přikládána hranicím mezi společenskými třídami. Viz Odd Snorrason: *Sága o Ólafu Tryggvasonovi* LXV[LIV] (ed. Jónsson).

²⁵ Tak určuje strofu *Sága o lidech z Eyru* (*Eyrbyggjasaga* XL; ed. Gering). Velmi podobnou strofu však připisuje svému titulnímu hrdinovi i *Sága o Björnu Arneirssonovi* (*Bjarnarsaga Hítadalakappa* XXI; eds. Nordal – Jónsson). Pod jeho jménem také bývá strofa tradičně editována (*lv* 19). Jednalo-li se původně vskutku o strofu jedinou, která byla omylem přisouzena dvěma různým básníkům, naskytá se otázka, kdo je původním autorem. Byl-li by jím Björn Arneirsson, muselo by ke kompozici dojít kolem roku 1022. Zdá se však, že pravým autorem je skutečně Björn Ásbrandsson (Viz mj. Hugo Gering: *Eyrbyggja saga*; Max Niemeyer, Halle an der Saale 1897: xxiii–xxv).

jedná o aluzi na příběh, jehož znalost je u posluchače předpokládána.²⁶ Zdá se tedy, že mýtus o původu tří společenských stavů musel v době vikinské pevně kořenit v obecném povědomí.

Ruku v ruce s tím jde přesvědčení, že tento příběh není žádný „učený a silně vykonstruovaný vynález“, podobný středověkým společensko teoretickým spisům, který by autor čistě pro efekt podával v „alegorickém obalu“²⁷, ale že se jedná o obvyklý typ aitiologického mýtu, tj. mýtu pojednávajícího o počátku věci, instituce či fenoménu. A bylo by velkou chybou, apriorně identifikovat podobný příběh s pseudomytickým výplodem pozdního hloubavce, který se pokouší podat vysvětlení, odkud se ta či ona věc vzala. „Aitiologické“ ... jsou takřka všechny mýty ... [neboť] ‚zakládají‘ realitu tak, že sdělují počátek, tj. *aition*, kulturní instituce, k níž odkazují.“²⁸ S naším mýtem o počátku společenského uspořádání je tomu nejinak. Píseň o Rígovi svým poukazem na dávnou náboženskou událost osvětluje aktuální stav světa – ten je v mytickém náhledu jejím důsledkem. Kulturní instituce (zde otroctví) tu není skrze příběh o svém božském původu jen „zdůvodněna“ či „vysvětlena“: je ospravedlněna její existence a její místo v řádu jsoucích věcí.

Takový mýtus má ale smysl jen tehdy, ukazuje-li skutečnou korespondenci mezi mytickým děním a reálným světem. Jinými slovy: pro člověka nemá žádný smysl hledat v mýtu počátek společnosti, jak existovala kdysi a kdesi. Očekávali bychom tedy, že Píseň o Rígovi skrze mýtus popisuje společnost, v níž její autor žil a s jejíž strukturou byl každodenně konfrontován. A takový názor je v souladu s jednou z posledních studií věnovanou Písni o Rígovi, jejíž autor, norský historik Sverre Bagge, uzavírá svou interpretaci básně konstatováním: „sociální poměry, jak je báseň popisuje, dobře odpovídají společnosti doby vikinské.“²⁹ A nejde přitom zdaleka jen o popis faktického vzhledu společenského rozvrstvení. Báseň věrně zrcadlí jak postavení jednotlivých společenských tříd, tak i představy a hodnoty s nimi spojené.³⁰ Přesvědčení o primordiální a nezpochybnitelné lidské nerovnosti, včetně méněcennosti otroků, muselo být pevnou součástí světonázoru Seveřana doby vikinské.³¹

²⁶ Viz Ursula Dronke: *Sem jarlar forðum*, in: Ursula Dronke et al. ed., *Speculum Norroenum. Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*, Odense University Press, Odense 1981, s. 58–60, 66–68; Harris: *Poetry*, s. 97.

²⁷ „Gelehrte, stark konstruierte Erfindung“ – von See: *Rígsþula* s. 11. „Sistuntur in illo carmine [*Rígsþula*] sub involucro allegorico origines diversorum in civitate ordinum“ (Müller: *Historia* II 38). Vývoj, který leží mezi mytickou Písni o Rígovi a pozdějšími skandinávskými společensko-teoretickými spisy, Královským zrcadlem (*Konungs skuggsjá*) či Řečí proti biskupům (*Oratio contra clericum Norvegie*), pěkně charakterizuje Sverre Bagge (Old Norse Theories of Society from *Rígsþula* to *Konungs skuggsjá*, in: Jens Eike Schnall – Rudolf Simek Hg., *Der altnorwegische Königsspiegel in der europäischen Tradition*, Fassbaender, Wien 2000, s. 38–45).

²⁸ Angelo Brelich: „Symbol of a Symbol“, in: Joseph M. Kitagawa – Charles H. Long eds., *Myths and Symbols. Studies in Honor of Mircea Eliade*, University of Chicago Press, Chicago – London 1969, s. 196.

²⁹ Bagge: *Rígsþula*, s. 24–25.

³⁰ Viz Bagge: *Theories*, zejm. s. 26–37.

³¹ Stranou ponecháváme vývody Georgese Dumézila, který se domnívá, že Píseň o Rígovi reprezentuje prapůvodní indoevropskou sociální strukturu, jak přežívala ve Skandinávii doby vikinské (*Rígsþula* and Indo-European Social Structure. Translated by John Lindow, in: Einar Haugen ed., Georges Dumézil: *Gods of Ancient Northmen*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1977, s. 118–125).

Otok v zákonících

Pohlédneme-li na společenské postavení otroka, jak ho popisují (podstatně pozdější) severské zákoníky, můžeme konstatovat, že není o mnoho lepší. Smetánka ve své studii uvádí, že otrok bývá klasifikován „jako ‚věc‘ v jedné řadě s dobytkem“, ptá se však, zda byla tato „striktně právní“ formulace aplikovatelná „z hlediska každodenního života, funkčně.“

Obávám se, že byla. Severské zákoníky vskutku charakterizují otroky jako dobytek příslušející k statku (*bufe*),³² či „zvířata“ (*kvikar*) stojící vedle „zvířat s rohy a kopyty“.³³ Ale to není zdaleka všechno. Pro autory zákoníků byl otrok zjevně především ceninou (*gærsmi*); věcí, která stojí na jedné rovině s půdou, drahými kovy, picími rohy či třeba polštáři.³⁴ Zvláště může znít našemu uchu, když se mluví o „majetku mladším třiceti let a starším patnácti.“³⁵ Zákoník sněmu v Gule uznává jako platidlo obilí, krávy do osmi let věku, voly, zlato, stříbro, koně, lodě, zbraně, mužské oděvy, látky, půdu, kožešiny a otroky mladší čtyřiceti let.³⁶ Nic nenaznačuje, že by se otrok nad tyto předměty jakkoliv vyvyšoval. „Otok je prodáván se stejnými formalitami jako kůň“, říká zákoník švédského Östergötlandu.³⁷ Samozřejmostí byly ceníky otroků, které v té či oné podobě obsahují snad všechny skandinávské zákoníky³⁸ a které podrobně rozebírají ceny otroků s ohledem na jejich schopnosti. Zákony pečlivě stanovují jakost otroka-platidla (mj. vzhledem k jeho věku)³⁹ a počítají i s takovými detaily, jako je záruční lhůta a skryté vady,⁴⁰ kupříkladu těhotenství v případě otrokyň.⁴¹ Zákoníky stanovují odměny za odchyt uprchlého otroka v závislosti na vzdálenosti mezi místem dopadení a bydlištěm majitele.⁴²

Můžeme se samozřejmě ptát, zda tu slovo zákona korespondovalo se skutečností. Na prostou jistotu pochopitelně nebudeme mít nikdy, vše ale nasvědčuje, že tomu tak bylo. Už představa, že by tak precizně propracovaný a systematizovaný komplex,⁴³ jaký představují relevantní pasáže severských zákoníků, byl vytvořen jen „na papíře“, bez potřeby reálného uplatnění, je jen málo pravděpodobná. Jedním z charakteristických rysů severských právních kodexů navíc je, že obvykle zcela opomíjí teoretizování a abstraktní ideologické kon-

³² *GtL*, §274 (*NGL* I 92). Častěji bývá otrok označován též prostým *fé* („dobytek“ – viz např. *GtL* 223; *NGL* I 76).

³³ *Þræll ... ælla kvikar sum horn ok hof havær* – *ÖgL VinsB* (*SGL* II 152). Viz též *fé horns, hófs ok þræls* – *FtL* V 18 (*NGL* I 181).

³⁴ *ÖgL G*, §18 (*SGL* II 108).

³⁵ *fe ... skal eigi vera ellra en .xxx. vetra ok eigi yngra en .xv. vetra* – *FtL* VIII 3 (*NGL* I 205).

³⁶ *GtL*, §223 (*NGL* I 75–6).

³⁷ *skal ... kapa sum hest* – *ÖgL VinsB*, §1 (*SGL* II 153).

³⁸ *FtL* XI 21 (*NGL* I 234); *SkL*, §122–5 (*DGL* I 92–4); *ASun*, §50–1, §71 (*DGL* I 540, 568); *VL TT*, §8 (*DGL* VIII 225); *Ä VgLM* 5:7 (*SGL* I 13); *Y VgLD*, §16 (*SGL* I 127); *ÖgL D* 16:2, §21 (*SGL* II 61, 63). *SkL*, §224 (*DGL* I 176), *ASun*, §130 (*DGL* I 646); *VL TT*, §13 (*DGL* VIII 228).

³⁹ *FtL* VIII 3 (*NGL* I 205), srv. *FtL Suppl* (*NGL* II 509); *GtL* 266 (*NGL* I 88).

⁴⁰ *GL I Add*, §4 (*SGL* VII 108).

⁴¹ *GtL*, §57 (*NGL* I 29–31).

⁴² *GtL*, §68 (*NGL* I 34–5).

⁴³ Prostor nedovoluje předvést ho úplněji. Abychom jen naznačili jeho komplikovanost, zmiňme, že kromě svobodných a otroků pamatoval třeba i na lidi „půlsvobodné“, tj. ty, jimž byla svoboda dána podmíněčně (*GtL*, §61; *NGL* I 32).

strukce (např. pojem spravedlnosti) a s nenapodobitelnou přímočarostí směřují ke svému cíli: poskytnout společnosti prostředek k pokud možno efektivní a bezproblémové organizaci. Jejich maximy se obecně vyznačují strohou utilitárností a chladnou racionalitou.

S představou otroka jako zvířete souvisí i míra tolerance vůči násilí, které na něm bylo páčáno. Zmínili jsme, že otrok byl stavěn na roveň hospodářským zvířatům. Pro zacházení s otrokem se příznačně užívá slovesa „krotit“ (*temja*).⁴⁴ Obvyklým prostředkem bylo bití.⁴⁵ Příslowecný obrat „zbitý jako otrok“ užívají zákoníky pro člověka, který se nachází v tak špatném stavu, že není schopen odejít vlastní silou, a musí být odnesen či odtransportován povozem.⁴⁶ V některých krajích byla užívána tzv. „otrocká známka“ (*threls merke*) – otroku byly proříznuty nosní dírky.⁴⁷ Je asi zbytečné zmiňovat, že legální užití podobné míry násilí vůči (svobodnému) člověku bylo nemyslitelné. Nejinak tomu bylo i s tresty za provinění spáchaná otroky. Otroky, která kradla, bylo uříznuto ucho, při druhé krádeži druhé ucho, při třetí nos. „Pak se jí říká ‚ořezaná‘ a ‚pahýlnatá‘ (*stúfa ok núfa*) a může si krást po libosti dál.“⁴⁸ Zákony znají mučení jako obvyklý prostředek přinucení otroka k pravdivé výpovědi.⁴⁹ Otrok, který byl přistižen při pokusu o útěk, byl vykastrován.⁵⁰ Otroku, který zabil svého pána, byly useknuty ruce a nohy.⁵¹ „Severské otroctví se v době svého rozmachu vyznačovalo značnou dávkou staré dobré barbarskosti.“⁵²

S tím souvisí i minimální možnost otroka bránit se vůči násilí, které je na něm protiprávně páčáno. „Střetnou-li se svobodný muž a otrok a navzájem se zabijí, pak přísluší za zabití svobodného pokuta, za zabití otroka ale nikoliv,“ říká Östergötlandské právo a s osobitou logikou zdůvodňuje: „neboť není svobodný.“⁵³ Tresty za zabití otroka se lišily v závislosti na místě, kde k činu došlo. V mnoha krajích nebyl svobodný muž postižen vůbec (byl pouze povinen zabití oznámit),⁵⁴ v jiných byl povinen zaplatit pokutu, jejíž výše byla obvykle rovna jedné pětině pokuty za zabití svobodného muže.⁵⁵ Je samozřejmé, že tento postih se vztahoval pouze na újmu, kterou způsobil otroku někdo jiný než jeho vlastník. Ten (a členové jeho rodiny) mohl s otrokem nakládat po libosti, v krajním případě ho i zabít, a to bez jakéhokoliv postihu.⁵⁶ Stejně samozřejmé je, že všechny pokuty za poškození otroka byly placeny jeho vlastníku, nikoliv otroku samému; neboť to byl vlastník, komu byla znehodnocením otroka způsobena škoda na majetku. Myšlenka, že by mohla být nějaká škoda způ-

⁴⁴ VLyR, §86 (DGL VIII 341).

⁴⁵ Viz např. *Gtl*, §259 (NGL I 85); *ASun*, §97 (DGL I 602); *Gtl*, §22 (NGL I 112).

⁴⁶ *æn wrthr man thraelbarth, swo at han ma ei bærae sik sialf af thæn stath. Num akæa thæthæn æth bæres – JL III 32* (DGL II 419–20).

⁴⁷ VL A&O, §VI (DGL VII 94).

⁴⁸ *Þa heiter hon stuva oc nuva, oc stele æ sem hon vill – Gtl*, §259 (NGL I 85).

⁴⁹ *Ftl X 40* (NGL I 226).

⁵⁰ *Ftl X 40* (NGL I 226).

⁵¹ *Grág Vígslóði* 110 (I 188).

⁵² Skyum-Nielsen: *Slavery*, s. 148.

⁵³ *Nu kunnu þe hittas fræls man ok annqþughær dræpær hvar þerra annan. Þa er þæn frælse gildær, ok þrellin ugildær, þy at han ver egh folk fræls – ÖgLD 17:1* (SGL II 61).

⁵⁴ *Gtl*, §182 (NGL I 66); *Ftl V 20* (NGL I 181).

⁵⁵ Srov. např. *ASun*, §43 (DGL I 522) a *ASun*, §51 (DGL I 540).

⁵⁶ *UL M 6:5* (SGL III 136).

sobena otroku, byla zákonodárcům evidentně naprosto cizí. Otrok, striktně vzato, nesměl vlastnit žádný majetek a jakkoliv získané peníze odevzdával svému pánu.⁵⁷ To je i důvod, proč byly tresty určené otrokům výhradně tělesné (v případě svobodných mužů byla praxe právě opačná). Pro případný postih nemohl otrok nabídnout nic jiného než „své nahé tělo“.⁵⁸ Otroci evidentně nepatřili do společnosti těch, kteří měli nárok na uplatňování svých práv. Patřili k těm, „na nichž“ bylo právo uplatňováno. Došlo-li ve skupině mužů k zabití, byl viníkem ten, jehož výpověď protirečila výpovědím ostatních. „Je-li však mezi nimi otrok, pak je pachatelem on, chtějí-li ho ostatní obvinít.“⁵⁹ Otrok je už svou podstatou před zákonem vždy vinen.

Obzvláště markantním dokladem absence jakýchkoliv „práv“ otroků byl případ poškození jeho příbuzných. Otrok neměl právo žádat pokutu za zabití svého příbuzného a znásilnění své příbuzné – či mu jakýmkoliv způsobem bránit. Zatoužil-li kdo po otrokově manželce či dceři, omezovalo se právo otroka na možnost „popřát svému novopečenému spřízněnci příjemný spánek.“⁶⁰ Vlastník ovšem obdržel za znásilnění své otrokyně pokutu ve výši kolísající od jedné šestnáctiny do jedné osminy výše pokuty za znásilnění svobodné ženy.⁶¹ V případě, že se jednalo o otrokyni pánovi „obzvláště milou“ (*hin vilsta*), byla pokuta dvojnásobná.⁶²

Citované zákoníky pochází z různých míst a různých dob, často se zřetelně odlišují a nezdá se, že by se protirečily. Celkovou tendenci a společenskou ideologii, na níž jsou vystavěny, však nelze přehlédnout. Jestliže nám mýtus o počátku společenských stavů předvádí otroka jako bytost nízkou a zavrženíhodnou, zákony ho ukazují jako bytost, která nemá žádná práva, a stojí tak zcela mimo lidskou společnost, chápeme-li ji (jak bylo ve Skandinávii obvyklé) jako zákonem organizovaný celek. Otrok, který obžaloval svobodného muže z krádeže, byl držen v poutech dokud nebyl obviněný z krádeže usvědčen (k čemuž sama výpověď otroka samozřejmě nestačila), či dokud obviněný neprokázal svou nevinu. V takovém případě byl otrok zabit.⁶³

Obzvláště zajímavé jsou z našeho pohledu ty pasáže zákoníků, které se vůči otroku nevyznačují takovou krutostí, a mohou proto působit „humánněji“, přesto snad ještě výrazněji vyjadřují jasné přesvědčení, že otrok není člověkem v obvyklém slova smyslu. Otrok – dle obecného přesvědčení zákonodárců – je spíše zvířetem a jakékoliv civilizační návyky jsou mu cizí. Více severských zákoníků zmiňuje jako pozitivní vlastnost otroka, „je-li schopen odcházet za vykonáním potřeby mimo dům.“⁶⁴ Automaticky tato schopnost roz-

⁵⁷ Viz *SkL*, §135 (*DGL* I 100); *ASun*, §83 (*DGL* I 578). Srov. maximu „otrok se cení nahý“ (*menn meta naqtan hann – Gtl*, §182; *NGL* I 67). Některé zákoníky umožňovaly otrokům střídat sumu zvanou *orka*, za niž by se mohli z otroctví vykoupit (*Gtl*, §71; *NGL* I 36. *Gtl*, §65; *NGL* I 34).

⁵⁸ *En þræll skal ægi mæira fyrir gera en ser naqtom – Ftl Suppl* V 31 (*NGL* II 506).

⁵⁹ *er þræll er i for með þeim, þa er hann mannbani er þeir vilja hanom kenna – Gtl*, §154 (*NGL* I 61).

⁶⁰ *biðia hæilan sofva magh sin – Btl*, §15 (*NGL* I 358). Místo je interpretováno rozličně, držel jsem se výkladu Skyum-Nielsenova (*Slavery*, s. 137).

⁶¹ *Ā VgL G* 6:3 (*SGL* I 34); *Y VgL G*, §11 (*SGL* I 146).

⁶² *Gtl*, §198 (*NGL* I 70).

⁶³ *Nu segir hann a hendr friolsom manne. Þa skal þræll i tokum sitia, til hann hever undan færst, æða hann verðr sannr at. En ef hann færsk undan, þa skal þræl drepa – Gtl*, §262 (*NGL* I 85).

⁶⁴ *Gtl*, §57 (*NGL* I 29).

hodně očekávána nebyla. Zákoníky švédského Vestergötlandu stanovují, že otrok nemůže být v pravém smyslu slova „nazván původcem zabití svobodného muže“.⁶⁵ Smysl je zřejmý: otrok nemá vlastní vůli; chybí mu tedy to, co je k podobnému obvinění zapotřebí: úmysl zabít (*hugr at vinna, hugr til fundar*). Zabití otrokem stojí na úrovni zabití zvířetem či – možná ještě lépe – zbraní. Tak jako nemá smysl obviňovat ze zabití meč, nýbrž spíše člověka, který ho vedl, je zbytečnost vinit z vraždy otroka. Podobně se vyjadřuje zákoník sněmu v Gule o krádeži: „Dopustí-li se svobodný muž a otrok společně krádeže, je zlodějem ten, který je svobodný ..., neboť kdo krade s otrokem, krade sám.“⁶⁶ Pitoreskní rys uchovává Gotlandské právo: „Dojde-li k souboji mezi otrokem a svobodným mužem, nechť má otrok nárok vždy na dva údery zbraní oproti jenomu úderu svobodného. Pak si teprve budou rovni.“⁶⁷ Příchod křesťanství nezměnil zpočátku na těchto názorech pranic: v neděli, den odpočinku, je člověk za práci trestán, otrok nikoliv.⁶⁸

Je všeobecně uznávaným faktem, že životní podmínky otroků ve Skandinávii doby vikinské byly nesrovnatelně horší než jinde ve středověké Evropě. Ve svém Životě sv. Ansgara mluví Rimberty o větší skupině dánských otroků, „která byla cizinci [tj. Seveřany] tak nezměrně sužována,“ že se roku 865 pokusila o útěk přes hraniční řeku Ejder v naději, že se mimo Skandinávii dočkají lepšího zacházení.⁶⁹ Nils Ahnlund přímo odlišuje „l'esclavage nordique“ a „le servage continental“.⁷⁰ Vycházet v tomto případě z „obecně středověké“ perspektivy a předpokládat, že poměry ve Skandinávii doby vikinské odpovídaly poměrům středověké Evropy, je evidentně mýlkou.

To vše samozřejmě nevylučuje, že mohl být vztah mezi otrokem a pánem příležitostně daleko bližší, než zákoníky sugerují, že mohl pán chovat skutečnou sympatii k otroku či otrokyni a prokazovat jim známky své obliby (o čemž svědčí mnohé scény ze ság), či že mohl u otroka vzniknout pocit nefalšované věrnosti a přichylnosti k pánu (o čemž zase podávají dojemné svědectví pamětní nápisy na runových kamenech, vztyčených otroky pro zemřelé pány). Vždy se ale jednalo o vztah svou podstatou vertikální, o vztah vlastníka a vlastněného, nikdy o vztah rovnoprávných partnerů. Zcela jasně mluví v tomto směru dánský historik Saxo Grammaticus: „Je blázen, kdo si dělá z otroka přítele.“ „Je zlé mít za přítele otroka,“ dodává Sága o Njálövi.⁷¹

Na Smetánkovu otázku, „zda je otrok věcí tak bezprostředně osobní potřeby, součástí nejužšího osobního vlastnictví jako třeba almadinový šperk nebo nůž,“ můžeme tedy ve světle literatury odpovědět jednoznačně: ano, bylo tomu tak. Otroky byl součástí bezvýhrad-

⁶⁵ *han* [sc. *þrel*] *ma eigh heta þés bani* – *Ä VgLM*, §4 (*SGL I* 34); *þrel ... ma eig heta þengsbane* – *Y VgLD*, §9 (*SGL I* 125).

⁶⁶ *þvi at einn stelr sa er með ... þræle stelr* – *GtL*, §261 (*NGL I* 85).

⁶⁷ *Bers þrell manz viðr mann frelsan, þa hafir .e. hann hag tu gin ainu. Þa ier þaira millan iemt* – *GL I* 19:37 (*SGL VII* 44).

⁶⁸ *Btl*, §14 (*NGL I* 348).

⁶⁹ *Videlicet cum nonnulli miseri captivi, qui de christianis terris rapti et ad barbarorum terras perducti, nimis apud externos affligebatur, spe evadendi inde fugerent et ad christianos venirent, ad praedictos videlicet Nordalbingos* – Rimberty: *Život sv. Ansgara XXXVIII (Vita Anskarii auctore Rimberto)*; ed. Waitz).

⁷⁰ *Atti del X congresso internazionale di scienze storiche, Roma 4–11 Settembre 1955*, Giunta Centrale per gli Studi Storici, Roma 1957, p. 321.

⁷¹ *Decipitur, quisquis servum sibi poscit amicum* – Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum V* 134 (ed. Holder). *Illt er at eiga þræl at engavin* – Sága o Njálövi XLIX (*Njálssaga*; ed. Jónsson).

ného vlastnictví svého pána, na stejné úrovni jako šperky, předměty denní potřeby a zvířata – vše objekty, jež nacházíme v hrobech relativně často. Ani cena otroka (která ostatně nebyla nijak vysoká) neobstojí jako námitka proti zabíjení otroků a jejich spolupohřbívání s pány. Analogií může být lidská oběť, pro niž byli právě otroci užívaní velmi často, a to i za cenu toho, že museli být pro tuto příležitost speciálně nakupováni.⁷²

Popis ibn Fadlánův

Své pochyby o tradiční interpretaci dvojhrobu ze Stengade opírá Smetánka o kritiku „klíčového“ popisu pohřbu příslušníka kmene Rus (obvykle ztotožňovaného se Švédy), který shlédl Arab Ahmad ibn Fadlán, člen poselstva kalífa al-Muqtadira k Bulharům v létě roku 922 v povolžské oblasti. Ibn Fadlánova zpráva, která byla součástí jeho knihy *Risála*, zmiňuje, že spolu s význačným příslušníkem kmene byla pohřbena otrokyně příslušející k rodině pohřbeného. Otokyně se rozhodla zemřít dobrovolně, byla zabita a následně vložena do pohřební lodi spolu s ovocem, pivem, chlebem a masem, cibulí, aromatickými rostlinami, kompletní výzbrojí mrtvého, psem, dvěma krávy, dvěma koňmi, kohoutem a slepicí. Poté byla loď spálena.⁷³

Označení popisu za „klíčový“ doklad nás musí zarazit. I kdybychom zůstali jen u arabských zpráv, známe přinejmenším další dvě, které popisují podobný rituál. Al-Istachrí říká ve své knize *Kitáb al-masálik wa-l-mamálik*, sepsané kolem roku 951, že „kmen Rus patří k těm národům, které spalují své mrtvé. A spolu s význačnými muži jsou spáleny i jejich otrokyně (*al-džawári*),⁷⁴ které se k tomu dobrovolně nabídnou“.⁷⁵ Ibn Rustah v sedmém (jediném dochovaném) svazku své knihy *Kitáb al-aláq an-nafisa*, sepsané kolem roku 922,⁷⁶ též popisuje pohřeb významného muže z kmene Rus. Do mohyly, která byla „velká jako dům“, v průběhu pohřbu „umístili spolu s vládcem jeho šaty, jeho zlaté náramky, pokrmy, poháry a peníze. Do hrobu s ním vložili i ženu, kterou miloval, a která byla ještě na živu. Nato byl vchod hrobu uzavřen a ona tam zemřela.“⁷⁷

⁷² Papež Řehoř III. zmiňuje v jednom ze svých dopisů (A. D. 732) zvyk germánských křesťanů prodávat pohanům otroky k obětem (*Bibliotheca rerum Germanicarum* III. *Monumenta Moguntina* 94, ed. Jaffé).

⁷³ Ahmed Zeki Velidi Togan: *Ibn Fadlān's Reisebericht; Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes* XXIV/3, F. A. Brockhaus, Leipzig 1939: §87–92. Překlad tamtéž a v Harris Birkeland: *Nordens historie i middelalderen efter arabiske kilder. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II Hist.-Filos. Klasse 1954/2*, Jacob Dybwad, Oslo 1954, s. 21–23.

⁷⁴ Sing. *al-džáríja*. Slovo nemůže označovat nic jiného než otrokyni. Za pomoc s vyhledáním arabských pramenů a jejich výklad děkuji prof. June Dahy z Institutu Carstena Niebuha v Kodani.

⁷⁵ Ed. in: Alexander Seippel: *Rerum Normannicarum fontes Arabici* I–II, A. W. Brøgger, Oslo 1896–1928, s. 56, 6–19. Překlad in: Birkeland: *Historie*, s. 29.

⁷⁶ Birkeland: *Historie*, s. 14.

⁷⁷ Seippel: *Fontes*, s. 51, 4 – 53, 2; Birkeland: *Historie*, s. 17. Pomíjíme další neskandinávské doklady o pobíjení obětí při vikinských pohřbech. Mezi nejpůsobivější patří zpráva Lva Diakona o pohřbu, k němuž došlo u města Dristra na Dunaji roku 972, a při němž bylo od vikingů spolu s mrtvými „pobito i množství zajatců, mužů i žen, jak je tomu v jejich zemích zvykem“ (*πλείστον τῶν αἰχμαλώτων, ἄνδρας καὶ γυναῖκα, ἐπ' αὐτοῖς κατὰ τὸν πατριὸν νόμον ἐναποσφάξαντες*). Lev sám k tomu podotýká, že se Severané pevně drží obyčeje „přinášet mrtvým krvavé oběti a ctít je úlitbou“ (*θυσίας καὶ χάρις τοῖς ἀποικομένους τελείν* – *Historiae* IX 6, ed. Hase).

Smetánka se ve své zmínce o ibn Fadlánově popisu přiklání k názoru, že před sebou máme doklad zvyku označovaného jako „satí“, tedy pohřbu žijící manželky či družky po smrti manžela. To není na první pohled vůbec nepravděpodobná myšlenka. Ibn Rustahovo označení „žena, kterou [mrtvý] miloval“ (*imra'atahu allati kána juhubbuhá*) se zdá poukazovat tímto směrem. A satí je ve Skandinávii sice zřídka, přesto však poměrně dobře doloženo jak archeologicky, tak literárně.⁷⁸ Příběh jarla Valgauta popisuje, jak švédský jarl před svým odjezdem nařizuje manželce,⁷⁹

En ef hón spurði hann drepim, þá skyldi hón fyrst drekka erfí, en síðan gjöra bál mikít ok brenna fé þeirra alt, þat er hón mætti ok ganga síðan sjálf á bálit.

aby v případě, že se doslechne o jeho zabití, vystrojila pohřební hostinu na jeho počest a pak vybudovala velkou hranici, na níž spálí všechnen společný majetek, který může, a poté na ni sama vystoupila.

Navíc se zdá, že v případě satí šlo o rituál, který přesahoval hranice pouhého zvyku. Jako příčina rozvodu Sigríd Tóstadóttir a švédského krále Erika Vítězného je uváděno⁸⁰, že

þat vóru lög Svía ef konungs misti við at dróttningu skyldi setja í haug hjá honum.

bylo zákonem Švédů, že má být královna vložena do mohyly, vedle krále, který zemřel.

Do křesťanských dob dochovaly zákoníky tento postup v případě manželských párů nemajetných propuštěnců, kteří byli zaživa vloženi do společného hrobu.⁸¹

Tyto severské popisy satí jsou stejně jako popis ibn Rustahův charakterizovány jedním výrazným rysem: skutečnost, že manželka či družka má zemřít, je předepsána zákonem, či předpokládána jako automatická.⁸² Al-Istachrího popis, který mluví o otrokyních, naopak zdůrazňuje *dobrovolnost* jejich smrti. V příští kapitole uvidíme, že tato skutečnost charakterizuje i skandinávské popisy pohřbů s otroky. Do které z těchto dvou skupin nyní zařadit popis ibn Fadlánův? I v tom hraje *svobodné rozhodnutí* ženy výraznou roli: „Když zemře některý z jejich náčelníků, praví rodina k jeho otrokyním (*al-džawári*) a otrokům (*ghilmān*):⁸³ ‚Kdo z vás chce zemřít spolu se svým pánem?‘ A na to někdo z nich odpoví: ‚Já‘.“⁸⁴ Zdá se tedy, že ibn Fadlánův popis nezachycuje severskou podobu satí, nýbrž pohřeb služebné či otrokyně spolu s jejím pánem. Nasvědčuje tomu i skutečnost, že pozůstalí kladou otázku otrokům obou pohlaví.

Smetánka upozorňuje, že otrokyně je v textu označována i jako „dívka“, „žena“ atd. To je však jen část pravdy. Ibn Fadlán se bez výjimky drží označení „otrokyně“ a kontrast mezi pojmy „otrokyně“ (*al-džárijá*) a „pán“ (*al-mawlá*) prochází celým textem. Označení od-

⁷⁸ Haakon Shetelig: Traces of the Custom of Sutte in Norway during the Viking Ages, in: *SBVS VI*(1905–6), s. 180–208; Johannes Hoops et al. ed.: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde I–IV*, Karl J. Trübner, Straßburg 1911–1918, [= *Reallexikon*], s. v. Totenopfer, §4 a „Grabbeigaben“; Heinrich Beck et al. ed.: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Zweite, völlig neubearbeitete und stark erweiterte Auflage*, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1973ff [= *Reallexikon*, 2. vyd.], s. v. „Grab und Grabbrauch“, §3.

⁷⁹ *Af Valgauti jarli III* (ed. Johnsen-Helgason).

⁸⁰ Velká sága o Ólavu Tryggvasonovi LXIII (*Ólafssaga Tryggvasonar hin mesta*; ed. Vigfússon-Unger).

⁸¹ *Gtl*, §63 (*NGL I 33*). Právní označení tohoto postupu znělo *grafgangr*.

⁸² Jako původně právní akt vykládá spolupohřbení manželů Hans Schreuer: Das Recht der Toten. Eine germanistische Untersuchung II, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* 34 (1916), s. 19–46.

⁸³ Sing. *ghulám*. Slovo značí původně ‚chlapec‘, bylo však v ibn Fadlánově době běžně užíváno ve významu ‚otrok‘.

⁸⁴ Velidi: *Reisebericht*, §87.

lišná se nacházejí pouze v citacích z ibn Fadlánova díla, které se zachovaly v pozdějších geografických spisech. Ty jsou ale od roku 1923, kdy byl objeven plný text ibn Fadlánova díla, považovány za okrajový pramen, neboť jsou nejméně o tři sta let mladší. Smetánka se dále ptá, „zda se v etnicky smíšeném povolžském prostředí naprosto bezpečně jedná o pohřeb a rituál skandinávského původu.“ To snad může platit pro některé části ibn Fadlánova popisu, méně už ale pro popis al-Istachrího, který zřejmě líčí poměry v Kyjevě, a takřka jistě ne pro popis ibn Rustahův, který se vztahuje k vikinské aristokracii v Novgorodu či dokonce v samotném Švédsku.⁸⁵ A protože jim – co se pohřbívání pánů s otroky týče – popis ibn Fadlánův dosti přesně odpovídá, zdá se, že tu není důvod k pochybám. Zmiňme, že i ostatní dary mrtvému překvapivě dobře korespondují se skandinávskými poměry, jak je známe z literárních dokladů.⁸⁶ Při vkládání milodarů do hrobu, které bylo obvyklou součástí severské „služby mrtvým“ (*nábjargir*), jsou zmiňovány z hmotného majetku zejména zbraně, jídlo a nápoje, ze zvířat pak koně, psi a příležitostně i krávy.⁸⁷ Ibn Fadlánův kohout a slepice evidentně slouží jako náhražka ve Skandinávii obvyklých sokolů.⁸⁸ Právě taková substituce byla obvyklá mj. i při obětech.⁸⁹

Opatrnost je samozřejmě na místě u informací specifických pro ibn Fadlánův popis (tedy právě u oné erotické stránky pohřbu otrokyně) a dále všude tam, kde se ibn Fadlán pouští do nebezpečných vod interpretace toho, co viděl, případně reprodukuje, co mu příslušníci kmene Rus sdělili. Ibn Fadlán (který to sám doznává) ani jeho kolegové (o nichž to můžeme s velkou pravděpodobností předpokládat) neznali jazyk pohřbívajících. Můžeme se navíc ptát, nakolik byl arabský autor, pevně uzavřený v myšlenkovém světě islámu, schopen pochopit všechny podrobnosti shlédnutého rituálu. To jasně demonstruje celá řada čistě islámských představ, jimiž je ibn Fadlánův popis naplněn. Jeho „ráj“ (*al-džanna*) bychom snad ještě mohli identifikovat se skandinávskou Valhallou,⁹⁰ ale třeba pro obrat „anděl smrti“ (*malak al-mawt*) bychom mezi představami starých Severanů jen těžko hledali paralelu⁹¹, stejně jako pro představu, že mrtvého do ráje „odnáší vítr“. Všechny tyto problémy poukazují k jednomu zřejmému závěru. Chceme-li zkoumat *skandinávské* způsoby pohřbu, měli bychom vycházet z jejich *skandinávských* popisů. Bude tedy nejlépe, ponecháme-li „arabskou odbočku“ stranou a pohlédneme-li přímo na popisy pohřbů s otroky, jak je nabízí staroseverská literatura.

⁸⁵ Birkeland: *Historie*, s. 135, pozn. 6.

⁸⁶ Literární doklady zase dobře korespondují s výsledky archeologických výzkumů. Viz Oscar Almgren: *Vikingatidens Grafskick i verkligheten och i den fornnordiska litteraturen*, in: *Studier tillegnade Adolf Gotthard Noreen*, K. W. Appelberg, Uppsala 1904, s. 316; Kristján Eldjárn: *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*. Önnur útgáfa, Mál og menning, Reykjavík 2000, s. 308–312; Heiko Uecker: *Bestattungssitten in der altnordischen Literatur*, Ch. Schön, München 1966, s. 106. *Reallexikon* s. v. „Grabbeigaben“ a „Totenopfer“.

⁸⁷ Uecker: *Bestattungssitten* s. 106–110.

⁸⁸ Viz Hector Munro Chadwick: *The Cult of Othin*, Cambridge University Press, Cambridge 1899, s. 28. Jejich přikládání do hrobu je široce doloženo i archeologicky, viz Hilde Roderick Ellis Davidson: *The Battle God of the Vikings*, University of York Press, York 1972, s. 26.

⁸⁹ [Dani] ... diis suimet ... gallis pro accipitribus oblatis, immolant – Thietmari merseburgensis episcopi *chronicon* I 17(9) (ed. Holtzmann).

⁹⁰ Jak činí Zeki Velidi (*Reisebericht*, s. 245).

⁹¹ Poukazy na to, že „příbuznost s duchy a přízraky, která je starým lidem přisuzována obecně (sic!), je u Germánů přiznávána zvláště starým ženám“ (Velidi: *Reisebericht*, s. 239), na tom stěží co vylepší.

Pohřbívání s otroky

I zde nás prostor nutí ke stručnosti, a proto se omezíme na popis jediný, najisto však ten nejslavnější. Popis pohřbu legendárního hrdinského páru Sigurda a Brynhild nacházíme ve dvou eddických básních: Kratší písní o Sigurdovi⁹² a Brynhildině cestě do podsvětí,⁹³ a ve třech prozaických dílech: anonymní Sáze o Vqlsunzích,⁹⁴ Příběhu o Norna-Gestovi⁹⁵ a Eddě Snorriho Sturlusona.⁹⁶ Nejdetailejším a nejspolehlivějším zdrojem je Kratší píseň o Sigurdovi, která reprodukuje události následovně.

Po Sigurdově smrti se Brynhild probodne mečem a ještě z posledních sil vyzývá otroky a otrokyně, aby se nechali spolu s ní spálit na pohřební hranici:

<i>Leit hon um alla eigo sína,</i>	47	Hleděla po všem vlastnictví svém,
<i>soltnar þýjar ok salkonor;</i>		pobitých otrokyních, palácových služkách;
<i>gullbrynio smó – vara gott í hug –</i>	5	zlatou v smutku zbroj navlékla si
<i>áðr sik miðlaði mækis eggjom.</i>		než se probodla ostřím meče.
<i>Hné við bólstri hon á annan veg,</i>	48	Na polštáře pozpátku klesla,
<i>ok hiqrundoð hugði at ráðom:</i>		proklátá mečem smyslela plán:
<i>‘Nú skolo ganga, þeir er gull vili</i>	49	„Ať přistoupí ti, kdo přijmout
<i>ok minna því at mér þiggja;</i>		zlato i jiný kov ode mne chtějí;
<i>ek gefi hverri um hroðit sigli,</i>	5	každé rozdělím rudé skvosty,
<i>bók ok blæio, biartar váðir.’</i>		výšivky, závoje jasné šaty.“

Služebným se přes slíbenou odměnu návrh příliš nezamlouvá:

<i>Þqgðo allir hugðo at ráðom,</i>	50	Ztichli všichni, přemýšleli,
<i>ok allir senn annsvqr veitto:</i>		potom stejnou odpověď dali:
<i>‘Ærnar soltnar; munom enn lífa,</i>	5	„Dost bylo mrtvých, my chceme žít
<i>verða(t) salkonor sæmð at vinna.’</i>		služebné nemusí slávu si získat.“

Brynhild jejich rozhodnutí respektuje, ale upozorňuje na jeho následky:

<i>‘Vilkat ek mann traudan né torbænan</i>	51,5	„Nechci, aby nikdo mně k vůli,
<i>um óra sqk aldrí týna;</i>		nerad, lhostejně života vzdal se;
<i>þó mun á beinom brenna yðrom</i>	52	s vašimi kostmi méně však shoří
<i>færi eyrir; þá er framm komið,</i>		cenností drahých a Menjina zlata,
<i>neitt Menio góð, mín at vitia.’</i>	5	až přijde čas vám vyrazit za mnou.“

Tím rozhovor se služebnými končí. Ale ještě těsně před svou smrtí Brynhild velí:

<i>‘Tialdi þar um þá borg tiqlom ok skiqlom;</i>	66	„Pokryjte hranici látkami, štíty;
<i>valarípt vel fáð ok Vala mengi,</i>		pestré tkaniny, otroků množství
<i>brenni mér inn húnska á hlið aðra.</i>	5	a Sigurda mi po boku spalte.
<i>Brenni inom húnska á hlið aðra</i>	67	Po druhém boku Sigurdovi spalte
<i>mína þiána, meniom gofga;</i>		mé služebníky, skvoucí se náramky
<i>tveir at hafðom, ok tveir haukar;</i>	5	– dva u hlavy a sokoly dva:
<i>þá er qllo skipt til íafnaðar.’</i>		pak vše bude rozděleno rovně.“

⁹² *Sigurðarkviða in skamma* 49–52, 65–70.

⁹³ *Helreið Brynhildar* pros.

⁹⁴ *Vqlsungasaga* XXXI (ed. Ranisch).

⁹⁵ *Norna-Gests þáttur* IX (ed. G. Jónsson).

⁹⁶ Jazyk básnický (*Skáldskaparmál*) XLI–XLII (ed. Jónsson).

A na samý závěr popisuje Brynhild skvělý průvod, který bude ji i Sigurda následovat do zászvěti:

<i>‘Hrynia honom þá á hæl þeygi hlunnblik hallar, hringi litkoð, ef hánom fylgir ferð mín heðan – þeygi mun vár fyr aumlig vera,</i>	70	„Nezapadnou mu za patami z kovu dveře síně, na nichž kruh září, bude-li ho můj sledovat průvod – nebude chudý doprovod náš.
<i>þvíat hánom fylgia fimm ambóttir, átta þjónar, øðlom góðir, fóstrmann mitt ok faðerni, þat er Budli gaf barni síno.’</i>	71	Neb za ním půjde pětice služek, osmero sluhů z dobrých rodů, a družky z dětství, dědictví mé, jež kdysi dal dítěti Budli.“

Báseň mluví o celé řadě různých skupin otroků: otrokyních (*þýiar*), palácových služkách (*salkonur*), služebných (*ambóttir*) a služebnících (*þjónar*). Proti otrokyním, které byly vychovávány spolu s hrdinkou (*fóstrman*), stojí cizí otroci, ukořistění na válečných výpravách (*valir*). Přesné sociální rozdíly mezi všemi těmito skupinami otroků nám bohužel nejsou známy,⁹⁷ ač nebyly nedůležité a nejednou mohly vést k závažným důsledkům.⁹⁸ Ani jinak není pasáž zdaleka prosta otázek, přesto nám snad dovoluje vyvodit jisté závěry. Popis dobře koresponduje s tím, čeho jsme si povšimli v popisech arabských autorů. Po smrti pána jsou zabiti i jeho otroci či otrokyně, přičemž důraz je kladen na (přínejmenším formální) dobrovolnost jejich smrti. Přidání zabitých otroků do hrobu patří k lesku čestného pohřbu.

A ještě něčeho bychom si měli povšimnout: příběh Sigurda a Brynhild je jedním z hrdinských mýtů, jež do Skandinávie přišly z kontinentu, kde jsou také obvykle hledány jejich historické kořeny. Je však příznačné, že žádný z kontinentálních pramenů nuceně spolupohřbení otroků při Brynhildině smrti nezmiňuje. Ve Skandinávii je situace právě opačná a nejpodrobnější prozaický pramen – Sága o Volsunzích – reprodukuje pohřební pasáž z Kratší písně o Sigurdovi víceméně věrně, snad jen s tím rozdílem, že ke dvěma otrokům vloženým na hranici k Brynhildině hlavě přibývají další dva vložení k nohám.⁹⁹ Nechceme-li tedy předpokládat, že v kontinentálním podání byly všechny zmínky o tomto rituálu vyhlazeny křesťanskou cenzurou, musíme dojít k názoru, že je celá scéna Sigurdova a Bryn-

⁹⁷ Rozbor termínů pro různé třídy souložnic provedla Else Ebel (*Der Konkubinat nach altwestnordischen Quellen*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1993, s. 148–171). O hrubé vymezení obecných termínů pro otroky se pokusila Marlis Wilde-Stockmeyer (*Sklaverei auf Island*, Carl Winter, Heidelberg 1978, s. 40–54).

⁹⁸ To lze doložit kupříkladu na rozdílu mezi otroky tuzemskými a importovanými. Zákoníky k těmto dvěma skupinám přistupují různě a rozdíl v trestech je často nemalý. Zákoník sněmu v Gule trestá drobnou krádež způsobenou „otrokem vychovaným v zemi“ (*þræll heralinn*) useknutím hlavy, zatímco tu, která byla způsobena „cizozemským otrokem“ (*utlennzkr þræll*) pouhým bitím (*Git*, § 85; *NGL* I 84–5).

⁹⁹ V Sáze o Volsunzích Brynhild velí: „Nech vystavět na pláni vysokou hranici pro nás všechny: mne, Sigurda a ty, co s ním byli zabiti. Hranici nech ozdobit látkami a lidskou krví. Na jedné straně mi nech spálit krále z jihu [Sigurda] a na druhé straně mé muže, dva u hlavy, dva u nohou, a dva sokoly ... a náš průvod nebude chudý, když bude Sigurda následovat pět otrokyň a sedm otroků, které mi dal můj otec. A na téže hranici spal i ty, kdo byli zabiti se Sigurdem“ (*Lát gera eitt bál mikit á sléttum velli qlum oss, mér ok Sigurþi, ok þeim, sem drepnir váru með honum; lát þar tjalda yfir af rauðu mannablóþi ok brenna mér þar á aþra hqnd þenna inn hýnska konung, en á aþra hqnd honum mína menn, tvá at hofþi, tvá at fótum, ok tvá hauka ... ok er vár leizla þá ekki aumlig, ef honum fylgja fimm ambáttir ok átta þjónar, er faþir minn gaf mér, ok þar brenna ok þei; er drepnir váru með Sigurþi – Volsungasaga XXXI*; ed. Ranisch). Pozdější Příběh o Norna-Gestovi stručně podotýká: „Tehdy zabil Brynhild sedm svých otroků a pět otrokyň. Nato se probodla mečem.“ (*Þá drap Brynhildr sjau þræla sína ok fimm ambáttir, en lagði sík sverði í gegnum – Norna-Gestsþáttir IX*; ed. G. Jónsson).

hildina pohřbu severskou inovací v příběhu. Závěr je zřejmý: společné pohřbení otroků s pány bylo obvyklou součástí severských čestných pohřbů, a proto v makabrozní scéně žehu legendárních hrdinů nemohlo chybět.¹⁰⁰

Z literárních dokladů o pohřbu otroka s jeho pánem však musíme zmínit ještě jeden, totiž ten, který Smetánku podnítl k poznámce, že pohřeb otroka spolu s pánem mohl být pokládán za něco, co pána zbavuje cti, za něco nepřijatelného. Jedná se o pohřeb Islandana Ásmunda Atlasona. Smetánka uvádí, že se popis nachází v „jedné z islandských ság“ a že jde o „vyprávění vztažené až do dob mytických“. To není arci zcela přesné: jakékoliv mytické momenty bychom v příběhu hledali marně a dobu, v níž se příběh odehrává, můžeme s velkou pravděpodobností odhadnout.

Ásmundův praotec Váli Silný byl družiníkem krále Haralda Krásnovlasého,¹⁰¹ který nastoupil na trůn ve svých deseti letech, roku 864.¹⁰² Váli sám se dopustil vraždy, byl v Norsku prohlášen za psance, odešel se svou manželkou Hlíf na Hebridy a usadil se tam „o málo později než Ketil Bjarnarson“.¹⁰³ Datum odchodu Ketila Bjarnarsona na Hebridy sice neznáme, zato ale víme, že se Ketil musel narodit v letech 800–810.¹⁰⁴ Zdá se tedy, že Váliho odchod na Hebridy musel přijít dosti brzo po Haraldově korunovaci, pravděpodobně ještě v 60. letech 9. století. Váliho synové Audun, Alfarin a Atli se synem Ásmundem odešli z Hebrid a usadili se v západní čtvrti Islandu. Předpokládá se, že většina kolonistů z atlantických ostrovů se na Islandu usadila mezi lety 890 a 900,¹⁰⁵ což by odpovídalo předchozím datům. Na Islandu Atli zemřel, zatímco jeho syn se stihl oženit s ženou jménem Tóra, rozvést se s ní pro její rozhazovačnost a dožít se stáří.¹⁰⁶ Události související s Ásmundovou smrtí tedy můžeme s velkou pravděpodobností datovat do druhé čtvrtiny 10. století, doby bezesporu historické.

Ani umístění příběhu do „jedné z islandských ság“ není úplně výstižné. Příběh se nachází v tzv. Knize o zaboru země, rozsáhlém spisu, podávajícím soupis ca čtyř set kolonizátorů, kteří osídlili v letech 870–930 Island, a přehled území, která na ostrově zabrali. První dvě verze této „pozemkové knihy“, které zapsali Ari Torgilsson (1068–1148) s Kolskeggem Ásbjarnarsonem (11.–12. stol.)¹⁰⁷ a Styrmir Kárason († 1245),¹⁰⁸ jsou ztraceny, stejně jako řada „anonymních“ verzí, na něž je z paleografických důvodů usuzováno. K dispozici máme pouze pět verzí pozdějších, které vykazují silné odlišnosti co do obsahu i rozsahu: kni-

¹⁰⁰ Velmi podobnou scénu nacházíme i u Saxona Grammatica. Legendární hrdinka Signý tu před sebevraždou vyzývá své služby (*famulae*), aby ji ve smrti následovaly, což ony učiní (VII 236; ed. Holder).

¹⁰¹ *Váli enn sterki hét hirðmaðr Haralds konungs ens hárfagra* – Kniha o zaboru země CXXII (*Landnámabók*; ed. Jónsson 1925).

¹⁰² Ari Torgilsson: Kniha o Islandanech I (*Íslendingabók*; ed. Jónsson), Snorri Sturluson: Sága o Haraldu Krásnovlasém I (*Haraldssaga ins hárfagra*; ed. Jónsson).

¹⁰³ *Litlu síðar en Ketill flatnefr* – Kniha o zaboru země Þ 135 (*Landnámabók*; ed. Jónsson 1925).

¹⁰⁴ Jan de Vries: Harald Schönhaar in Sage und Geschichte, in: Klaas Heeroma – Andries Kylstra Hg., *Jan de Vries. Kleine Schriften*, Walter de Gruyter, Berlin 1965, s. 203.

¹⁰⁵ de Vries: *Harald Schönhaar*, s. 205.

¹⁰⁶ Kniha o zaboru země CXXII (*Landnámabók*; ed. Jónsson 1925).

¹⁰⁷ *Nú er yfir farit um landnám þau, er verit hafa á Íslandi, eptir því sem fróðir menn hafa skrifat, fyrst Ari prestur inn fróði Þorgilsson ok Kolskeggr enn vitri* – Kniha o zaboru země CCCLXXXIV (H 354). Srov. Kniha o zaboru země CCCXXXIII, CXL.

¹⁰⁸ *bók ... er ritat hafði Styrmir enn fróði* – Kniha o zaboru země CCCLXXXIV (H 354).

ha byla evidentně chápána jako soubor historických informací a kompilátoři i kopisté bez rozpaků připojovali k textu informace, které získali z jiných zdrojů.¹⁰⁹ Uvedme nyní celou historii pohřbu Ásmunda Atlasona na základě nejstarší dochované verze, která byla zapsána Sturlou Tórdarsonem (1214–84) mezi lety 1275 a 1280.¹¹⁰

Ásmundr var heygdr í Ásmundarleiði ok lagðr í skip ok þræll hans hjá honum. Vísu þessa heyrði maðr kveðna í haugi hans, er hann gekk hjá:

*Einn byggvik stöð steina stafnrúm Atals hrafní,
esat of þegn á þiljum þröng, býk á mar ranga;
rúm's boðvitrum betra (brindýri knák stýra),
lífa mun þat með lofðum lengr, an ílt of gengi.*

Eptir þat var leitit til haugsins ok var þrællinn tekinn ór skipinu.

Ásmund byl pohřben v mohyle na místě zvaném Ásmundarleidi [„Ásmundův hrob“]. Byl vložen do lodi a spolu s ním i jeho otrok. A muž, který šel okolo, slyšel z mohyly tuto strofu:

1 Sám v kamenném sídle na palubě přední,
na lodi přebývám – mužstvo netisní se;
5 dražší je mi prostor než družina špatná
– to v paměti žít bude – svou loď řídit umím.

Nato byla mohyla otevřena a otrok byl z lodi zase vyjmut.

Pozdější verze dodávají několik nových údajů. Za prvé to, že otrok „byl vložen na zadní palubu“.¹¹¹ Tato poznámka se najisto vztahuje k rituálnímu rozčlenění prostoru, které vymezovalo osobám různého společenského postavení odpovídající místo v hrobce. Jasně tuto myšlenku vyjadřuje jedna pozdní sága:¹¹²

*Án lét haug gera ok skip í setja ok Þóri í lyfting,
en konungsmenn á hvátteggja borð, til þess at þat
sýndist í því, at honum skyldu allir þjóna.*

Án nechal vztyčit mohyly, do té vložil loď a na zvýšenou zadní palubu nechal uložit Tóriho. Královi muži byli uloženi na obou bocích lodi, aby tak bylo jasně vidět, že mu mají všichni sloužit.

Rozložení je to více než výmluvné. Hrdina je uložen na vyvýšenou zadní palubu (*lypting*), tam, kde se na skutečných lodích nacházel stan vojevůdce či kapitána (*lyptingartjald*), zatímco prostí družiníci jsou vloženi na boky lodi, na místa příslušející veslařům. Symbolika pohřbu Ásmunda Atlasona, ač ne identická, přece sleduje týž princip. Na přední palubu – kde je při plavbě místo vládce – je uložen pán, na zadní palubu otrok.

Další novinkou pozdějších verzí je zjištění, že Ásmundův otrok „spáchal sebevraždu a nechtěl už po Ásmundově smrti žít“.¹¹³ Koresponduje tato zmínka s výše zmíněnými doklady o dobrovolnosti smrti otroka? Nejstarší verze nás ohledně způsobu smrti otroka zanechávají v nejistotě. Ať už však byla příčina jeho smrti jakákoliv, jedno můžeme konstatovat s jistotou: samozřejmost, s níž vkládají pozůstalí otroka do mohyly jeho pána, a důslednost, s jakou aplikují tradiční rozdělení prostoru v hrobce, jasně ukazují, že takový akt rozhodně nemohli chápat jako čin, který by byl pro zemřelého nějak nečestný. Jaký je tedy důvod Ásmundova neklidu v hrobě? Pozdější verze dodávají, že se Ásmund zjevil ve snu své bývalé manželce Tóře a „stěžoval si na otroka“,“¹¹⁴ což je obrat poněkud

¹⁰⁹ Explicitně to vyslovuje norský a islandský soudce (*lagmaðr*) Hauk Erlendsson (†1334), autor jedné z verzí (Kniha o záboru země CCCLXXXIV; H 354).

¹¹⁰ Kniha o záboru země S 72 (*Landnámabók*; ed. Jónsson 1925). Strofa (*Anon X II B 8*) citována ve standardizované podobě.

¹¹¹ *hann var lagðr í annan stafn skipsins* – H 60, Þ 135.

¹¹² Sága o Ánovi lučičtníku VI (*Ánssaga bogsveigis*; ed. G. Jónsson).

¹¹³ *Banaði sér sjálfir ok vildi eigi lífa eptir Ásmund* (H 60, Þ 135).

¹¹⁴ *Litlu síðar dreymsði Þóru, at Ásmundr sagði sér mein at þrælum* (H 60, Þ 135).

nejasný. Přesněji pojmenovává důvody Ásmundovy nespokojenosti citovaná strofa. Ta je díky svému přísnému metru,¹¹⁵ které ji – na rozdíl od prózy – uchránilo před možným zkomolením v průběhu ústního tradování, rozhodně nejspolehlivější částí textu, a proto si zaslouží obzvláštní pozornost.¹¹⁶

Mrtvý Ásmund v ní vskutku vyjevuje svou nelibost nad „špatnou družinou“ (*ilt gengi*) a říká, že než takový doprovod, to raději žádný. Je ale příčinou vskutku nízký společenský stav spolupohřbeného? Ásmund sděluje, že se „na prknech paluby muži netísni“ (*esat of begn á þiljum þrong*), a s nadsázkou dodává: „Sám obývám mohylu“ (*einn byggvik stöð steina*). Na první pohled vidíme, že výtkou vůči pozůstalým není nedostatečná „kvalita“ milodaru, ale jeho kvantita. Zdá se tak, že za celou zápletkou, jejímž zakončením je opětne vyjmutí otroka z mohyly, nestojí přesvědčení, že by byl pohřeb s otrokem něčím neuctivým – vždyť tak byli pohřbíváni i slavní hrdinové dávných časů. Ale být pohřben s *jedním* otrokem? To je nefalšovaná urážka!

Bázeň z mrtvých?

Pohlédneme nyní na závěr Smetánkovy studie. Autor se ptá, proč byly jednomu z pohřbených svázaný nohy a useknuta hlava, a z pohledu archeologa se přiklání k názoru, že se jedná o projevy „bázně z mrtvých“ a snahu zabránit potenciálnímu revenantovi, aby škodil žijícím. Na první pohled to vůbec není nepravděpodobná hypotéza. Představa, že mrtvý po své smrti jistým způsobem existuje dál, byla ve Skandinávii pohanské doby běžná. Stejně často nacházíme i představu, že mrtvý může velmi negativním (jindy naopak pozitivním) způsobem zasahovat do života pozůstalých. Obvyklé jsou také návody, jak se se škodlivým mrtvým vypořádat. Nejčastějším způsobem bylo jeho spálení. Klasický popis takového obřadu, k němuž muselo dojít okolo roku 1013, nalezneme v Sáze o lidech z Eyru. Pohřbený Tórold Bjarnarson tak dlouho obtěžuje okolí svou nekalou činností, až se Tórodd Torbrandsson rozhodne zjednat nápravu. Se svou družinou vnikne do hrobu (*dys*), vynese Tórolda na prkně ven a

... síðan veltu þeir honum á fjöru ofan ok kvistuðu þar bál mikít, slógu síðan eldi í ok veltu þar í Þóroldi ok brendu upp alt saman at kældum kolum ok var þat þó lengi, at eigi orkaði eldr á Þórold. Vindr var á hvass ok fauk askan víða, þegar brenna tók, en þeiri qsku, er þeir máttu, sköruðu þeir á sjó út.

... poté ho dovalili na pobřeží zaplavované přílivem a tam navršili velkou hranici. Nato rozdělali oheň, vstřčili do něj Tórolda a beze zbytku ho spálili na chladný popel. Netrvalo to krátce, neboť tělo jen špatně hořelo. Po celou dobu vál ostrý vítr a rozfoukával popel po širokém okolí. Pak sesbírali zbylý popel a naházeli ho do moře.¹¹⁷

Cíl celého rituálu je zřejmý – totální zničení těla revenanta.¹¹⁸ Mrtvý je spálen „beze zbytku“ (*alt saman*) na území, které je periodicky zaplavováno přílivem. Popel je vržen do

¹¹⁵ Strofa je složena ve skaldském metru zvaném *dróttkvætt*, nejaristokratičtější metru, které bylo ve Skandinávii užíváno a které vázalo počet, přízvucnost a délku slabik a užívalo náslovný a vnitřní rým. Rozhodně se tedy nejedná o žádný „popěvek“.

¹¹⁶ K její archaické metrické struktuře viz Finnur Jónsson: *Sagaernes lausavísur*, in: *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1912, s. 38.

¹¹⁷ *Sága o lidech z Eyru* LXIII (*Eyrbyggjasaga*; ed. Gering).

¹¹⁸ Viz Hans-Joachim Klare: *Die Toten in der altnordischen Literatur*, in: *APhS* VIII (1933–1934), s. 54.

moře. Po mrtvém těle v ideálním případě nezůstává na zemi nic; tím je zničena jakákoliv síla, která by v něm mohla přebývat.

Pálení revenantů byl nejběžnější způsob jejich likvidace.¹¹⁹ Staří Seveřané však znali i jiné způsoby a my se teď podívejme, nakolik je možné – ve světle staroseverské literatury – interpretovat nálezkové okolnosti hrobu ve Stengade jako stopy právě takové události.

Nejpřesvědčivější argument v tomto směru představuje useknutí hlavy, které bylo skutečně často užíváno jako způsob, jak zabránit zemřelému v poškozování živých. Pro Smetánkovu tezi svědčí i to, že byl tento způsob velmi často užíván preventivně tam, kde nebyly žádné doklady o škodlivé činnosti zemřelého, kde však bylo důvodné podezření, že by k ní v brzkém budoucnu mohlo dojít. Příznačně je toto opatření zmiňováno při vykrádání hrobů a mohyl. Důvod není těžké odhadnout: nebylo nepravděpodobné, že se mrtvý bude mstít za utrpené příkoří. Teze o „bázní z mrtvých“ se tedy může jevit jako velmi přijatelná.

Problémy nastanou v okamžiku, kdy se začneme zabývat polohou useknuté hlavy: mrtvý z hrobu ve Stengade ji má přesně tam, kde bychom ji očekávali – na krku. Tímto rysem se hrob ze Stengade odlišuje od prevence revenantismu uváděné v literatuře. Obvyklým průvodním rysem useknutí hlavy mrtvému bylo její přiložení jinam než na přirozené místo – často k nohám či k zadku:¹²⁰ není-li možné tělo zničit, je třeba alespoň co nejvíce narušit jeho přirozenou integritu. Zda tedy lze useknutou hlavu v hrobu ze Stengade interpretovat jako projev „bázně z mrtvých“, je přinejmenším nejisté. Myšlenka, že stav těla svědčí o zabití a následném „znovusestavení“ mrtvého těla při pohřbu, se zdá být přijatelnější.

Naše pochyby ještě vzrostou, když se podíváme na druhý argument, totiž na svázání nohou dekapitované osoby. Smetánka ho interpretuje jako snahu imobilizovat mrtvého a zabránit mu ve vycházení z hrobu. V pramenech se však (nakolik mi známo) zmínka o podobném způsobu znehybnění mrtvolvy nevyskytuje a ani sekundární literatura takový doklad nezmiňuje. I zde je pravděpodobnější, že se jednalo o znehybnění osoby před tím, než byla zabita.

O jaký druh pohřbu se tedy v našem případě jedná? Stěžejním dokladem pro jeho určení je skutečnost, že byl hrob zasypán kameny. Staroseverská literatura nám dochovala bohatou a precizní terminologii,¹²¹ která se užívala k označování různých druhů pohřbívání. Zasypávání mrtvého těla kameny se vyskytuje v případech čtyř, jež bývají označovány slovesy *hylja*, *dysja*, *kasa* a (*h*)*reyra*. Čím se tyto druhy pohřbů vyznačovaly?

Sloveso *hylja* znamená doslova „zakrýt“. Jako *terminus technicus* pohřebního názvosloví se vyskytuje zejména ve frázi *hylja hrae* („zakrýt mrtvé tělo“). Jednalo se vždy o provizorní ochranu mrtvého – tělo bylo zakryto pouze do té doby, než byl vystrojen řádný pohřeb. Ukrytí tělo „před ptáky a divokými zvířaty“ bylo zákonnou povinností,¹²² a to dokonce i tehdy, jednalo-li se o tělo psance.¹²³ Tělo bývalo obvykle pokrýváno kameny (*hylja með*

¹¹⁹ Falk: *Begravelsesterminologien*, s. 7–8; Almgren: *Grafskick*, s. 333–334.

¹²⁰ Klare: *Toten*, s. 54–55.

¹²¹ Viz např. Hjalmar Sejersted Falk: *Begravelsesterminologien i den oldnorsk-islandske litteratur*, in: *Festskrift til Professor Alf Torp*, H. Aschenhoug, Oslo 1913, s. 1–18; Uecker: *Bestattungssitten*, Teil I. Die Terminologie, s. 2–35.

¹²² „[Muž, který se dopustil zabití,] má povinnost zakrýt mrtvé tělo tak, aby ho nesežrali ptáci ani zvířata“ (*Hann skal hylja hrae ef hann gengr frá manni dauðum, svá at hvárki æti fuglar né dýr* – *Grág Vígslóði* 87; I 154).

¹²³ „A nezakryjí-li [ti, kdo ho zabili,] tělo psance, činí pokuta tři marky“ (*En ef þeir hylja eigi hrae skógarmanns ok varðar þeim þat iii. marka sekð* – *Grág Vígslóði* 109a; I 185).

grjóti, *hylja grjóti*), případně hlínou (*hylja moldu*, *hylja foldu*, *hylja hauðri*), pískem (*hylja sandi*, *hylja auri*) či drnem (*hylja torfi*, *tyrfa*). V nouzi však mohl posloužit jakýkoliv materiál, který byl po ruce, mj. i šaty, sníh či seno.¹²⁴

Pohřby označované slovesy *dysja* či *kasa* snad můžeme pojednat společně. Oba totiž spočívaly ve vyhloubení hrobu (což bylo součástí velké většiny skandinávských pohřebních rituálů)¹²⁵ a následném zakrytí vloženého těla kameny. Jediný rozdíl mezi takto vzniklými hroby (*dys*, resp. *kqs*) byl v tom, že *dys* byl označen kamenným ukazatelem (*varði*), který označoval místo pohřbu.¹²⁶ Je málo pravděpodobné, že by malá kamenná pyramida (z níž ukazatel obvykle sestával) bez úhony přečkala tisíc let, jež nás dělí od vytvoření hrobu ve Stengade. Oba způsoby pohřbu byly navíc užívány víceméně v téže situaci – tam, kde se nedostávalo prostředků, času či chuti k budování většího monumentu. Sloveso *kasa* slouží v literatuře k označení pohřbu osob na nízkém stupni společenského žebříčku (otroků, zločinců atd.), sloveso *dysja* může navíc často označovat pohřeb prostých vojáků z nepřátelského vojska, jejichž těla byla často (ne vždy) pohřbena bez zvláštní péče, zatímco vůdci byl vystavěn honosnější hrob.¹²⁷ Sága o Gǫngu-Hrólflu Rognvaldssonovi popisuje pohřeb mrtvých po bitvě, při němž jsou pro padlé aristokraty z obou stran vztyčeny mohyly

... en almúgi var þar dysjaðr; er fallit hafði.

... a prostí vojáci (*almúgi*) byli pohřbeni (*dysjaðr*) tam, kde padli.¹²⁸

Máme tedy snad před sebou v dánském Stengade provizorně zakrytá těla či hrob označovaný jako *dys* či *kqs*? Kromobyčejně chudá výbava hrobu, sestávající z jediného kopí, by tomu mohla napovídat. A skutečnost, že byla mrtvým ponechána zbraň, rovněž nesvědčí proti tomuto závěru. I v případě těchto málo honosných typů pohřbu se zmínky o oloupení mrtvého „zdají být výjimkou z pravidla, které nařizovalo ponechat mrtvému jeho vlastnictví a pohřbít ho společně s ním.“¹²⁹ Dvě skutečnosti však svědčí proti tomu, že by se v našem případě jednalo o některou z vyjmenovaných forem pohřebního ritu. Umístění hrobu na pohřebišti, neraději užívalo několik generací, napovídá tomu, že mrtví byli transportováni na tradiční pohřební místo. Zabarvení hlíny a stopy po (více či méně) obdélníkové struktuře okolo obou koster navíc jasně dokládá, že mrtví byli pohřbeni v pohřební komoře (v době vykopávek tlením bezzbytku zkonsumované) o rozměrech ca 210 x 140 cm.¹³⁰ Obojí je nezpochybnitelným dokladem péče o mrtvého, tedy něčeho, co zcela chybí ve třech výše popsáných způsobech pohřbu, jejichž jediným cílem bylo zbavit se beztrzně

¹²⁴ „[Ten, kdo se dopustil zabít,] má povinnost zakrýt mrtvé tělo kamením, drnem, šaty nebo sněhem, není-li nic jiného k dispozici“ (*Þá skal hann hylja hræ grjóti eða torfi eða klæðum eða snæ, ef eigi er annat til – Grág (St) Víglóði* 317; s. 350). „Zakrýt tělo senem“ (*hylja með heyi* – Sága o lidech z Eyru (*Eyrbyggjasaga*) XXXVII; ed. Gering).

¹²⁵ Falk: *Begravelsesterminologien*, s. 5–6; Uecker: *Bestattungssitten*, s. 4, 46–47; Eldjárn: *Kuml*, s. 270–271; Haakon Shtelig: *Vestlandske Graver fra Jernalderen (BMS Ny række Bd. II, Nr. 1)*, John Grieg, Bergen 1912 *passim*.

¹²⁶ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 27–28.

¹²⁷ Falk: *Begravelsesterminologien*, s. 6; Uecker: *Bestattungssitten*, s. 23–28.

¹²⁸ Sága o Gǫngu-Hrólflu Rognvaldssonovi XXXIV (*Gǫngu-Hrólfs saga*; ed. G. Jónsson).

¹²⁹ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 127.

¹³⁰ Skaarup: *Stengade*, s. 56.

a co nejnázne mrtvého těla, nejlépe přímo na místě.¹³¹ Zdá se tedy, že před sebou máme doklad pohřbu označovaného slovesem (*h*)*reyra*.¹³²

Ten byl v době vikinské velmi obvyklý. O jeho popularitě v pohanských dobách svědčí i to, že byl, stejně jako stavba mohyl, po nástupu křesťanství zakazován.¹³³ Jednalo se přitom o podstatně reprezentativnější druh pohřbu než výše zmíněné – tímto způsobem byla pohřbena celá řada významných osob, mj. legendární švédský král Dómar¹³⁴ či Gudlaug, král v norském Hálogalandu. Místo Gudlaugova pohřbu popisuje skald Eyvind Finsson ve své básni Výčet Háleygjovců (7, 5–8) následovně:

*þar's, fjqlkunt of fylkis hrør,
steini merkt Straumejarnes.*

Straumejarnes slavný hrobem (*hrør*)
vládcovým, ježž kameny značí.

Stavbu takového hrobu (zvaného *hrør* či *hreyrr*) popisuje následující pasáž ze Ságy o Egilu Skallagrímssonovi. Pohřbívacím je slavný skald Egil Skallagrímsson a pohřbívaným Tórólf Skallagrímsson, Egilův milovaný a obdivovaný bratr, který padl v bitvě u anglického Wendune (20. léta 10. století):¹³⁵

*En Egill rak flóttann ok fylgði þeim lengi ok drap
hvern mann, er hann náði. Síðan sneri hann apr með
sveitunga sína ok fór þar til, er orrostan hafði verit,
ok hitti þar Þórólf bróður sinn látinn; hann tók upp
lík hans ok þó, bjó um síðan, sem síðvenja var til.
Grófu þeir þar graf ok settu Þórólf þar í með vǫpnum
sínum qlum ok klæðum; síðan spenti Egill gullhring
á hvára hǫnd honum, áðr hann skildiz við; hlóðu
síðan at grjóti ok jósu at moldu.*

Egill pak daleko pronásledoval prchající a zabil každého, koho dostihl. Potom se spolu se svými muži obrátil nazpět, vrátil se na místo, kde došlo k bitvě, a našel tam mrtvolu svého bratra Tórólfa. Zdvihl jeho mrtvolu, omyl ji a pak ji opatřil, jak bylo zvykem. Nato vykopal hrob a uložili do něj Tórólfa se vším oděvem a jeho zbraněmi. Dřív než se Egil s Tórólfe rozloučil, natáhl mu na obě ruce zlatý náramek. Nato navršili na hrob kamení a všechno zasypali zemí.

Velmi podobnou situaci zachycuje runový nápis ze švédského Karnbö (*Sd* III 176):

... aft GaiRulf, broður minn, varp iak hraur ...

... na paměť Geirulfa, svého bratra, jsem navršil
tento hrob (*hrør*) ...

Jak vidíme, stavba podobného typu monumentu mohla být označena jako „vršení“ (*hlaða*, *verpa*) a vskutku obvykle vyústila ve vytvoření výrazného terénního útvaru (*hreyri*), jakési kamenné mohyly v malém. Mohli bychom se ptát, zda lze k tomuto typu pohřbu přiřadit i hrob F II, který v době nálezů nijak nevyčníval nad okolní krajinu. Domnívám se, že ano. V literárních pramenech nevystupuje vytvoření podobného vystupujícího útvaru při popisech pohřbů zdaleka vždy. Musíme přihlídnout i k tomu, že zem nad hroby ve Stengade byla v pozdějších dobách obhospodařována za pomoci pluhů a blíže neurčené množství kamenů nacházejících se nad hroby bylo prokazatelně odstraněno.¹³⁶

Je tedy velmi pravděpodobné, že hrob F II je příkladem toho, co by starý Seveřan označil jako *hrør* či *hreyrr*. Nakolik lze tedy hájit tezi, že byl mrtvý ze Stengade považován za potenciálního revenanta? Obávám se, že jen těžko. Typ hrobu tomu rozhodně nenasvědču-

¹³¹ Z tohoto pravidla existovaly výjimky, nikdy se však (nakolik vím) nejednalo o transport na obvyklé pohřebišťe.

¹³² Viz Falk: *Begravelsesterminologien*, s. 6; Uecker: *Bestattungssitten*, s. 20–22; Eldjárn: *Kuml*, s. 270–271.

¹³³ *Gtl*, §23 (*NGL* I 14).

¹³⁴ Tjóðólf z Hvinu: Výčet Ynglingů 6 (*Ynglingatal*).

¹³⁵ Sága o Egilu Skallagrímssonovi LV (*Egilssaga Skalla-Grímssonar*; ed. Jónsson).

¹³⁶ Skaarup: *Stengade*, s. 56.

je. Ten byl totiž – jak jsme viděli – obvykle užíván pro osoby, k nimž měli pozůstalí blízký vztah. Od takových se ale bylo po smrti možno nadít spíše pomoci než hrozby. Zmínit lze i to, že z 85 hrobů ve Stengade II, jež jsou datovány do doby vikinské, je podobným způsobem kameny zakryto šest.¹³⁷ Máme se tedy domnívat, že byl každý čtrnáctý obyvatel osady potenciální revenant? Také umístění hrobu na obvyklém pohřebišti lze jen obtížně sladit s popisem pohřbů revenantů, jejichž ostatky jsou obvykle ukládány „daleko [od lidských obydlí], tam, kam chodí lidé nejméně“ (*langt í brott, þar sem sízt var manna vegr*).¹³⁸ Popel spálených revenantů je vhašován do moře či pohřbíván tam, „kde je nejméně pastvin a kde nevedou cesty“ (*sem sízt váru fjárhagar eða mannavegir*).¹³⁹ Zákoník sněmu v norském Sarpborgu přímo nařizuje pohřbívát osoby, od nichž by se dalo čekat škodlivé působení na lidskou společnost (zrůdy), na místě, „přes něž nechodí lidé ani dobytek“ (*þar er hvárki gengr yfir menn né fénaðr*).¹⁴⁰

Smetánka sám na několika místech své knihy upozorňuje na to, jak problematické je přenášení myšlenkových schémat a výkladů tradičních rituálů z jedné kultury do druhé. Proto bychom ho asi neměli užívat ani zde. Troufám si odhadnout, že staroseverská literatura obsahuje stovky zmínek o pohřbech, z toho určitě desítky takových, v nichž je mrtvé tělo tak či onak zasypáno kameny. Pokud by zasypávání mrtvých kameny vskutku sloužilo jako tradiční prostředek k znehybňování revenantů, očekávali bychom, že to bude jasněji zmíněno. Bývá zdůrazňováno, že popisy pohřbů v severské literatuře obvykle dobře odpovídají dochovaným archeologickým nálezům.¹⁴¹ Přenášet za takových okolností do Skandinávie doby vikinské to, co je doloženo z Čech či „z etnografických šetření“, je metodicky neudržitelné.

A to tím spíš, že představa zasypání mrtvého kameny (zejména jeho umístění do hrobu zvaného *dys* či *kos*) občas ve spojení s představou škodlivého působení na živé skutečně vystupuje, avšak ve zcela jiném smyslu, než bychom čekali. Ne snad, že by tak byli pohřbíváni mrtví, u nichž se pozůstalí obávali propuknutí revenantismu. Právě naopak: literatura zná celou řadu příkladů toho, že se z mrtvých, pohřbených tímto způsobem, revenant *stává*. Příkladem může být výše zmíněný Tórolf Bjarnarson ze Ságy o lidech z Eyru, který ze svého hrobu (*dys*) ztrpčuje život širokému okolí. Jiným dokladem je Víga-Hrapp Sumarlidason ze Ságy o lidech z Lososího údolí. Hrapp, svými sousedy opovrhovaný muž, je po své smrti pohřben, ale brzy počne obtěžovat nového vlastníka dvorce, Ólafa Høskuldssona. Teprve rázným zásahem je jeho neblahé činnosti udělán konec.¹⁴²

Um morgininn eptir ferr Óláfr heiman ok þar til, er Hrapp hafði dysjaðr verit, ok laetr þar til grafa ... Síðan laetr hann gera bál; er Hrapp brendr á báli, ok er aska hans flutt á sjá út. Heðan frá verðr engum manni mein at atþrǫngu Hrapps.

Následujícího rána vyrazil Ólaf časně z domu, odjel na místo, kde byl Hrapp pohřben (*dysjaðr*) a nechal tam kopat ... Potom nechal navršit hranici. Hrapp na ní byl spálen a jeho popel byl vhozen do moře. Od té doby už Hrappovo zjevování nikomu nezpůsobilo škodu.

¹³⁷ Skaarup: *Stengade*, s. 164.

¹³⁸ Sága o lidech z lososího údolí LXXVI (*Laxdælasaga*; ed. Kålund).

¹³⁹ Sága o Grettim XXXV (*Grettissaga*; ed. Boer).

¹⁴⁰ *Btl*, §1 (*NGL* I 339). Viz Falk: *Begravelsesterminologien*, s. 7.

¹⁴¹ Viz Almgren: *Grafskick*, zejm. s. 321–346; Uecker: *Bestattungssitten*, s. 46–47, 65–66, 68–69, 71, 74, 83, 88, 90–91, 98–99, 102, 110, 112–113, 115–116; Klare: *Toten*, s. 56.

¹⁴² Sága o lidech z lososího údolí XXIV (*Laxdælasaga*; ed. Kålund).

Vysvětlit spojení mezi pohřbem označovaným slovesy *dysja* či *kasa* a revenantstvím pohřbených přitom není obtížné. Oba dva způsoby pohřbení náležely mezi pohřby „bez poct“ (*tignarlauss, ótiginn*).¹⁴³ Zákoníky užívají slova *kasa* pro pohřeb psanců¹⁴⁴ a Sága o Sturlunzích říká o Oddu Tórarinssonovi, že¹⁴⁵

Hann var kasaðr urð sem melrakki eðr þjófr. byl pohřben (*kasaðr*) pod kameny jako liška nebo zloděj.

Pohřebišťe, které takovým způsobem vzniklo, nebylo počítáno mezi „čestná pohřebišťe“ (*tignargroftir*) a představa, že se mrtvý mstí za nedostatek úcty ze strany pohřbívajících, je snadno pochopitelná. Zdá se tedy, že ten, kdo zasypával tělo mrtvého kameny, nejenže nemusel bránit jeho budoucímu škodlivému působení na živé, ale právě naopak – mohl na něm přímo pracovat. Myšlenku o zasypání kameny jako prostředku ke zneškodnění revenanta zřejmě musíme definitivně odmítnout.

Představa, že člověku zůstává po smrti zachována jistá moc, která mu dovoluje příznivě či nepříznivě ovlivňovat pozůstalé v okolí hrobu, je asi vlastní všem náboženstvím. Z toho však ještě zdaleka nevyplývá, že by představy a rituály spojené s mrtvými musely mít ve všech kulturách tutéž podobu. Dějiny náboženství nás učí, jak rozličných podob mohl v různých prostředích nabývat kult mrtvých a úcta k nim. Strach z neblahého působení mrtvých a snaha zabránit mu jsou ale jenom druhou stranou téže mince. Není se tedy co divit, že i zde vládne spíše rozmanitost než uniformita.

Mrtví ze Stengade

Chceme-li se nyní blíže zabývat pohřbenými ze Stengade, neuškodí pro začátek přehlednout strukturu pohřebišť v celé lokalitě. Ta je totiž přímo učebnicovým dokladem jasného povědomí o hierarchickém rozvrstvení společnosti. V samotném Stengade II se nacházejí hroby příslušníků středních společenských vrstev, zatímco na třech blízkých pohřebišťích (Stengade I, Nørre Longelse a Skjeberg) odpočívá elita. Předpokládaná pohřebišťe otroků se zřejmě nacházejí v (dosud neprozkoumaných) lokalitách Trælleholm a Trællehøj.¹⁴⁶ Lepší ilustraci potrojně struktury společnosti, jak ji popisuje třeba Píseň o Rígovi, si těžko můžeme přát.¹⁴⁷

Všichni pohřbení ve Stengade II tedy zřejmě patří k venkovské střední třídě; dle výbavy hrobů pak zřejmě spíše nižší střední třídě. To však ještě zdaleka nestírá sociální rozdíly mezi nimi. Smetánka po právu zdůrazňuje chudé vybavení hrobu F II oproti hrobům elity z nedalekého pohřebišťe Stengade I. Podíváme-li se však na hrob F II v kontextu pohřebišťe, na němž se nachází, dostaneme podstatně jiný obraz. První výraznou formou sociální-

¹⁴³ Falk: *Begravelsesterminologien*, s. 6; Uecker: *Bestattungssitten*, s. 23–28, 122–127.

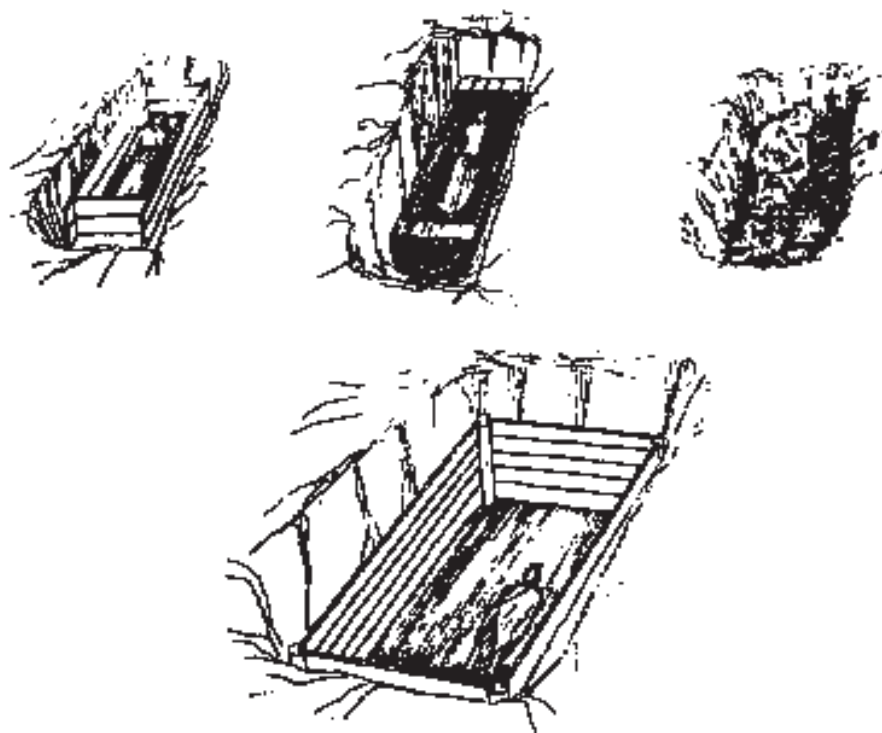
¹⁴⁴ *Grág Vígslóði* 109a (I 185–6).

¹⁴⁵ Sága o Islandanech CCLXXXIII (*Sturlungas* IX 25; ed. Kålund).

¹⁴⁶ Skaarup: *Stengade*, s. 183.

¹⁴⁷ Za zmínku stojí, že tato prostorová symbolika na dlouhou dobu přežila i příchod křesťanství. I na křesťanských hřbitovech u kostelů bylo obvyklé rozdělit prostor hřbitova na čtyři části, příslušející aristokratům, lokálním předákům (*hqldar*), sedlákům a propuštěncům. Těla otroků a těla neznámého původu byla pohřbívána u hřbitovní zdi. Mj. zákoník sněmu v norském Sarpsborgu stanovuje přísné tresty za pohřbení otroka do půdy, která „patřila“ svobodným (*Btl*, §9; *NGL* I 345).

Obr. 3. Typy uložení mrtvých na pohřebišti Stengade II (dle Skaarup: *Stengade*, s. 165). – Fig. 3. Types of burial at the Stengade II cemetery (after Skaarup: *Stengade*, p165).

ho rozlišení hrobů na pohřebišti je již zmíněná pohřební komora. Tou je z celkem 85 hrobů vybaveno pouhých 6. Stejný počet mrtvých byl pohřben v dřevěných sarkofázích vytesaných z kmenů stromů. Nejobvyklejším způsobem ukládání mrtvých bylo jejich vložení do dřevěné rakve sbité z prken, které je doloženo ve 33 případech. Dalších 33 hrobů neobsahuje stopy po žádném typu rakve a přinejmenším u šesti z nich panuje naprostá jistota, že byl mrtvý vložen přímo do země (viz obr. 3).¹⁴⁸ Jasně tu vidíme vyvážené sociální rozvrstvení s nejpočetnější střední vrstvou, stejně, či o málo méně početnou vrstvou nižší a nejméně početnou vrstvou vyšší, do níž můžeme zařadit i hrob F II.

Stejným směrem poukazuje i výbava hrobu F II, která – ač chudá – ho stále ještě řadí k nejbohatším. Zajímavé přitom je, že hroby z doby vikinské tvoří na pohřebišti Stengade II šest prostorově jasně vymezených skupin, reprezentujících s největší pravděpodobností rody či rodiny v osadě, jež pohřebiště užívala. „A ukazuje se, že hroby obsahující zbraně a bohatěji vybavené mužské i ženské hroby jsou rozděleny tak, že každá z těchto šesti skupin obsahuje dva a že se vždy jedná o jeden hrob mužský a jeden ženský“.¹⁴⁹ Závěr je víceméně jasný: obyvatelé těchto hrobů představují manželský pár, který hrál v životě rodů důle-

¹⁴⁸ Skaarup: *Stengade*, s. 164–7.

¹⁴⁹ Skaarup: *Stengade*, s. 183.

žitou roli, u mužů vzhledem ke zbráním pravděpodobně roli vojenského vůdce. Právě tuto úlohu ale musel mít jeden z obyvatel hrobu F II v „severozápadní“ rodině pohřbených.

Společnost, která nepohřbívala dohromady ani manžele, musela mít pádný důvod k tomu, aby vložila do jednoho hrobu dvě osoby. Máme tedy věřit tomu, že sebechudší rod považoval za nutné přidat své hlavě do hrobu zrovna revenanta?

Zbraně obsahuje z celého pohřebiště pouhých šest hrobů, z nichž hrob F II rozhodně nepatří k těm nejhůře vybaveným. Železný hrot kopí o délce 48 cm je mezi zbraněmi nalezenými ve Stengade II suverénně nejimpozantnější.¹⁵⁰ Těžko s ním poměřovat jeden hrot šípu z hrobu DÁ či sekyry z hrobů ES, FÁ a T, z nichž ještě navíc jedna kamenná (T) pravděpodobně nikdy nesloužila jako zbraň. Jedinou válečnickou hodnotu srovnatelnou s kopím z hrobu F II představuje štít, z něž je dochována puklice v hrobě BE.¹⁵¹ Hrob F II je ze sociálního hlediska nepochybně výjimečný. Je opravdu jen náhoda, že je současně jediným dvojhrobem na celém pohřebišti?

Obec pohřbívající své mrtvé ve Stengade II byla v kontextu doby vikinské bezesporu společností chudou. Máme samozřejmě možnost ptát se, zda mohl v podobných poměrech rozdíl mezi jednotlivými třídami hrát skutečně tak výraznou roli, aby to ospravedlnilo úvahy o obětování člena nižší vrstvy ve prospěch člena vrstvy vyšší. Obávám se však, že takový způsob uvažování je až příliš poplatný myšlení dnešnímu, pro něž je povědomí lidské rovnosti samozřejmostí a které spojuje postavení osob ve společnosti především s jejich bohatstvím a mocí. Ve společnosti s pevným povědomím o hierarchické třídní struktuře vypadal problém jinak. V Sáze o Ólafu Tryggvasonovi si Erling Skjálgsson, jeden z nejmocnějších mužů v Norsku, odmítá nechat od krále udělit titul jarla se slovy:¹⁵²

‘Hersar hafa verit frændr mínr, vil ek ekki hafa nafn herra en þeir’

„Všichni moji příbuzní byli hersové a já nechci nést vyšší titul než oni.“

Navlas stejným způsobem vykládá Náčrt historie norských králů skutečnost, že se jarl Hákon Sigurdarson nikdy nenazýval králem, ač měl svrchovanou moc nad celým Norskem.¹⁵³ Pítoreskně musí na dnešního čtenáře působit historie o sebevraždě jednoho z norských králů, jak jí popisuje též historické dílo: král vystoupí na mohyly, v níž jsou pohřbeni jeho předkové, a poté se z ní rituálním způsobem svalí dolů, čímž se zbaví titulu krále, jehož étos je se sebevraždou neslučitelný. „A oběsil se jako jarl“, dodává neznámý autor (*hengði sik síðan í jarls nafni*).¹⁵⁴ Mnoho podobných dokladů ukazuje, že v radikálně hierarchizované společnosti bylo povědomí o příslušnosti k jedné ze společenských vrstev a vnímání jejího étosu podstatně silnějším motivem než dosti relativní pojmy bohatství a chudoby. A neměli bychom zapomínat, že hranice mezi svobodným a nesvobodným byla podstatně absolutnější než hranice mezi poměrně vágně definovanými pojmy „aristokrat“ a „sedlák“.

¹⁵⁰ Smetánka poukazuje na to, že kopí leží šikmo přes oba mrtvé a jeho hrot byl umístěn poblíž otroka. Jenže kopí o předpokládané délce 235 cm (Skaarup: *Stengade*, s. 58) nemohlo ležet jinde než v delší úhlopříčce pohřební komory, neboť by se do ní jinak vůbec nevešlo.

¹⁵¹ Skaarup: *Stengade*, s. 180–181.

¹⁵² Snorri Sturluson: *Ólafssaga Tryggvasonar* LVIII (ed. Jónsson).

¹⁵³ *Ágrip af Nóregs konunga sǫgum* XI (ed. Jónsson).

¹⁵⁴ Náčrt historie norských králů XV.

Závěrem

Zdá se tedy, že interpretovat kostru muže se svázanýma nohama a useknutou hlavou jako pozůstatek „potenciálního revenanta“ je jen stěží únosné. Tradiční interpretace si naproti tomu přinejmenším jistou pravděpodobnost nárokovat může. Výše zmíněná fakta však vedou ještě k několika myšlenkám, hodným zvážení, a to už proto, že se nevztahují jen ke zmíněnému hrobu ve Stengade, ale k interpretaci pohřebních nálezů doby vikinské obecně.

Musíme se za prvé ptát, co nám mohou prostředky, které byly při pohřbu užity, prozradit o druhu pohřebního rituálu. Rozhodně totiž nejsme schopni nalézt pro každý z materiálů použitých v průběhu pohřbu jasně definovatelný záměr, s nímž byl použit. Viděli jsme kupříkladu, že kámen mohl sloužit při obvyklém druhu pohřbu ((h)reyra), k pohřbívání „bez poct“ (*dysja, kasa*), stejně tak ale i k provizornímu „zakrytí“ těla (*hylja*), které mělo být později pohřbeno jiným způsobem. Jeho „bezpříznakovost“ v tomto užití dobře ukazuje i to, že mohl být nahrazen jakýmkoliv jiným materiálem. Navíc mohl být kámen stejně dobře užíván při čestných, ba i královských pohřbech jako prostředek k výstavbě kamenného sarkofágu (*steinþró*),¹⁵⁵ k zakrytí těla deskou (*hella*), nad níž byla vztyčena mohyla,¹⁵⁶ k pokrytí těla náhrobním kamenem (*legsteinn*),¹⁵⁷ k výrobě pamětních kamenů (*bautasteinn*), runových kamenů a jiných monumentů (*kumbl*) na paměť mrtvého. Nemáme přitom jediný důvod domnívat se, že kterákoliv z těchto činností měla co dělat s „bázní z mrtvých“. To jenom potvrzuje rozpaky, které v nás musí probouzet přímočará identifikace „kámen“ – „prostředek imobilizace“ a „pohřbený pod kameny“ – „revenant“.

Ještě výrazněji vystupuje tato mnohoznačnost v případě ohně. Ten byl, jak jsme viděli, užíván k pálení revenantů, současně ale bylo spálení na hranici velmi čestnou formou pohřbu, jíž se dostalo mnoha skandinávským králům a hrdinům. Jasně tuto oslavnou funkci žárového pohřbu vyslovuje anonymní strofa vztahující se k smrti a pohřbu Hvítserka, syna legendárního vikinga Ragnara Lodbróka:¹⁵⁸

<i>Hofðum létu of hrundit hundmorgum gram undir;</i>	1	Pod vládcem vršili	vzhůru mrtvá těla
<i>af feigum þqr folka fingi eldr yfir syngja;</i>		– oheň zpívat začal	nad zhubeným mužem;
<i>hvat skyli beð enn betra þqðheggr und sik liggja;</i>	5	jaké bojovník lepší	lůžko stlát si může;
<i>olli, deyr við orðstír allvaldr, jofurr falli.</i>		– král smrt způsobil mu –	v slávě zemřel kníže.

Povšimněme si důležité věci: funkce ohně je v těchto dvou situacích zásadně odlišná. V případě pálení revenantů, zrádců či jinak opovrhovaných osob slouží oheň jako prostředek ničivý. V případě čestného pohřbu je tomu ale jinak:¹⁵⁹

<i>Eptir dauða Brynhildar vóro gqr bál tvau, annat Sigurði, ok brann þat fyrr; en Brynhildr var á qðro brend, ok var hon í reið, þeiri er guðveftom var tíqldoð. Svá er sagt, at Brynhildr ók með reiðinni á helveg ...</i>	Po Brynhildině smrti byly postaveny dvě hranice, jedna Sigurdovi, a ta byla zapálena první. Brynhild byla spálena na druhé a byla usazena do vozu, který byl pokryt drahocennými látkami. Říká se, že Brynhild odjela na voze do podsvětí ...
---	---

¹⁵⁵ Byl v něm, jak zmiňuje Náčrt historie norských králů, pohřben mj. i norský král Hákon dobrý (*í steinþró var hann lagþr í hauginom – Ágrip af Nóregs konunga sǫgum* VI; ed. Dahlerup).

¹⁵⁶ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 47.

¹⁵⁷ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 65.

¹⁵⁸ *Anon XIII E 2 IX 2* (ed. Jónsson).

¹⁵⁹ Brynhildina cesta do podsvětí *pros* (*Helreið Brynhildar*).

Stejně tomu bylo i s akty vykonanými v průběhu pohřbu. Viděli jsme, že useknutí hlavy bylo preventivním prostředkem, který měl bránit mrtvému v obtěžování živých. Celá řada literárních dokladů ale mluví o témže činu jako o prostředku zneuctění mrtvého, jehož smyslem bylo ještě naposledy ponížít nenáviděného nepřítele.¹⁶⁰ Tato polyfunkcionalita činností a prostředků nám prozrazuje něco velmi důležitého. Lze stěží uvažovat o tom, že by každá z komponent rituálu měla svou vlastní funkci, a význam rituálu jako celku byl součtem funkcí svých částí. Právě naopak: je to teprve celek rituálu, který dává smysl svým částem a ospravedlňuje jejich užití. Chceme-li tedy určit význam rituálu, jehož pozůstatky máme před sebou, můžeme jen těžko začít tím, že přiřadíme funkce jeho komponentům (užití kamene, spálení mrtvého, useknutí hlavy atd.), a z nich se budeme pokoušet dedukovat význam celku. Nezbyvá než pečlivě zvážit všechny okolnosti archeologického nálezu a srovnat je s dochovanými popisy jednotlivých typů pohřbu.

V okamžiku, kdy jsme schopni zařadit pohřeb do jednoho z existujících typů, ovšem skutečné problémy teprve začínají. Můžeme se totiž začít ptát, jaká byla myšlenka, která stála za konkrétním typem pohřbu? Co se v představě pozůstalých stalo s mrtvým, při jehož pohřbu byl ten který typ pohřebního rituálu užít?

Je známo, že staří Seveřané měli poměrně pestrou škálu představ o tom, kde a jak zemřelý po pohřbení pokračuje ve své existenci. Mrtvý mohl žít ve společnosti bohů a heroů ve Valhalle (*Valholl*), stejně tak ale i v podsvětí (*hel*), mohl přebývat ve své pohřební mohyle (*haugr*), obývat výrazný přírodní útvar (kupříkladu kopec) v okolí rodového sídla či se dokonce mohl mezi těmito místy přesouvat. Jakákoliv korespondence mezi konkrétním typem pohřebního rituálu a představou o další existenci mrtvého pravděpodobně chyběla. Mrtvý, jenž byl spálen na hranici, mohl dle názoru pozůstalých odejít do podsvětí (jako Brynhild ve výše citované pasáži), stejně tak ale i do Valhally.¹⁶¹ „Spalování mrtvých nelze přiřadit žádné vlastní náboženské myšlenku.“¹⁶² Úplně stejně je tomu ale i při ostatních způsobech pohřbu, třeba při pohřbívání do mohyl. I zde nacházíme představu, že mrtvý po pohřbu odchází do Valhally, stejně jako názor, že mrtvý svou mohylu nadále obývá.¹⁶³ Zdá se tedy, že se s jedním pohřebním rituálem mohlo vázat více představ o budoucím životě zemřelého. A naopak: jedna představa o životě mrtvého mohla být spojena s větším množstvím různých pohřebních rituálů. „Mělo by být zdůrazněno, že z pohřebních zvyků, co se jejich vnější podoby týče, nelze usuzovat na náboženské představy, které se za nimi skrývají.“¹⁶⁴ „Z funkčního hlediska neexistuje [mezi druhy pohřbů] žádný rozdíl.“¹⁶⁵ Proto jsou také pohřební rituály zaměnitelné a kombinovatelné. Tak se kupříkladu spalování mrtvých na hranici občas spojovalo s pohřbem v mohyle, do níž pak byl vložen jen popel zesnulého.¹⁶⁶ Za takové situace se samozřejmě Smetánkův pokus o „pohled do mentality účastníků děje“ pouze na základě dochovaných reliktních pohřbů musí nutně jevit jako odvážný podnik.

¹⁶⁰ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 124.

¹⁶¹ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 72–77.

¹⁶² Uecker: *Bestattungssitten*, s. 77.

¹⁶³ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 36–43.

¹⁶⁴ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 73.

¹⁶⁵ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 43.

¹⁶⁶ Viz Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum* V 156, VI 214 (ed. Holder). K označení mohyly, v níž byl pohřben pouze popel zesnulého, bylo zřejmě užíváno slova *borg* (Falk: *Begravelsesterminologien*, s. 9–10, 4).

S tím úzce souvisí i problém interpretace předmětů, které byly vloženy do hrobu s mrtvým. Ani tady zdaleka nevládl jednotný názor. Asi nejvýrazněji se tento problém demonstruje při interpretaci dopravních prostředků, jež byly mrtvému do mohyly přidány. Ty bývají příležitostně vykládány jako podpora, s jejíž pomocí má mrtvý dosáhnout zászvěti. Takový výklad lze však jen stěží přijmout obecně, jak ukazuje třeba případ do mohyl ukládaných zpeřstřením staroseverských představ o zászvěti, ale vzhledem k tomu, že pro ni neznáme jediný doklad, musíme ji zřejmě odložit. U řady dalších dopravních prostředků je však jejich funkce pomocníka k cestě do zászvěti nezpochybnitelná. Zlomek ságy o dávných kráľích popisuje pohřb krále Hringa po legendární bitvě na Brávallech:¹⁶⁷

Ok lét Hringr konungr þá taka lík Haralds konungs, frænda síns, ok þvá af blóð ok búá um vegliga ... lét leggja líkit í þann vagn, er Haraldr konungr hafði til orrostu. Ok eftir þat lét hann kasta mikinn haug ok lét þá líki hans aka í þeim vagni, á þeim hesti, er Haraldr konungr hafði til orrostu, ok lét svá aka í hauginn, ok síðan var sá hestr drepinn. Ok þá lét Hringr konungr taka þann sǫðull, er hann sjálf hafði riðit í, ok gaf hann Haraldí konungi, frænda sínum, ok það hann gera hvárt, er hann vildi, riða til Valhallar eða aka.

Nato nechal král Hring odnést [z bitevního pole] tělo krále Haraldá, svého příbuzného, omýt z něj krev, uctivě ho opatřit a vložit do vozu, na němž král Harald vyjel do bitvy. Pak nechal navršit velkou mohyly a tělo odvézt na voze, jež táhl Haraldův válečný kůň. Tělo bylo zavezeno do mohyly a tam byl kůň zabit. Král Hring také nechal vzít sedlo, na němž sám jezdíval, věnoval ho králi Haraldovi, svému příbuznému, a vyzval ho, aby učinil, jak je mu libo a do Valhally se vezl na voze, či cválal na koni.

Stejně tak ale mohl být kůň mrtvému přidán do hrobu bez jasně vyjádřeného úmyslu jakkoliv mu cestu do podszvěti ulehčit:¹⁶⁸

Ásmundr lét verpa haug eptir hann, ok setti hjá honum hest hans með sǫðli ok beizli, merki ok qll herklæði, hauk ok hund.

Ásmund nechal navršit mohyly na [Áránovu] paměť a vložil vedle něj jeho koně se sedlem a postrojem, válečnou zástavu a plnou zbroj, sokola a psa.

Tento popis je součástí legendárního podání a lze ho jen těžko přiřadit nějakému historickému období. Ale o Islandanu Svadim ze Svadastadů, který musel zemřít někdy v posledním desetiletí 10. století, se říká, že ¹⁶⁹

var hann sjálf ... grafinn af sínum mǫnnum ok þar með hundr hans ok hestr [...]

byl pohřben ... svými vlastními muži a spolu s ním i jeho pes a kůň.

Zmínka o přidání koně (a psa) se v takových popisech vrací nejednou a archeologické nálezy potvrzují, že tu rozhodně nemáme co činit s čistě literárním motivem.¹⁷⁰ Časté zdůrazňování toho, že se jedná o koně a psa, kteří patřili mrtvému, tu pravděpodobně odkazuje k představě, že „ti, kdo byli spojeni za života, by měli zůstat pospolu i po smrti.“¹⁷¹ Mírnější formu takového názoru reprezentují doklady, které zmiňují pozdější přiložení blízkých osob k pohřbenému:¹⁷²

¹⁶⁷ Zlomek ságy o dávných kráľích IX (*Sǫgubrot af nokkrum fornkonungum*; ed. G. Jónsson).

¹⁶⁸ Sága o jednorukém Egilovi VII (*Egilssaga einhenda ok Ásmundar berserkjabana*; ed. Lagerholm).

¹⁶⁹ Příběh Svadiho a Arnóra Kerlingarnefa I (*Svaðafátr ok Arnórs kerlingarnefs*; ed. Unger-Vigfússon).

¹⁷⁰ Viz výše pozn. 87.

¹⁷¹ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 99. Schreuer podotýká, že „není pochyb o tom, že následovala-li manželka svého muže do hrobu, neležel v základu požadavek společné smrti manželů, nýbrž představa neomezovaného *pokračování dosavadního společného života*“ (*Recht*, s. 31).

¹⁷² Sága o Egilu Skallagrímssonovi LXXVIII (*Egilssaga Skalla-Grímssonar*; ed. Jónsson). Pro archeologické doklady tohoto zvyku viz *Reallexikon* s. v. „Nachbestattungen“.

Hann lét þá opna hauginn ok lagði Bǫðvar þar niðr hjá Skallagrími; var síðan apr lokinn hauginn ok var eigi fyrr lokit, en um dagsetrs skeið. [Egil] nechal otevřít mohyly a vložit do ní [syna] Bǫðvara vedle [svého otce] Skallagríma. Nato byla mohyly opět zavřena, což zabralo čas až do soumraku.

Dary v hrobech tedy mohou být projevem snahy ulehčit mrtvému cestu do podsvětí a jeho další existenci, stejně tak ale i výrazem přesvědčení, že pouta mezi blízkými nepřetne ani smrt. K těmto dvěma představám ale přistupuje ještě představa třetí: pohřební dar je mrtvému dán k zvýšení jeho cti, či jako výraz úcty pozůstalých.¹⁷³

Ok áðr en hauginn væri aftr lokinn, þá biðr Hringr konungr til ganga allt stórmenni ok alla kappa, er við váru staddir, at kasta í hauginn stórum hringum ok góðum vápnum til sæmðar Haraldí konungi hillitǫnn. Ok eftir þat var aftr byrgðr hauginn vandliga. A než byla mohyly uzavřena, nechal k ní král Hring přistoupit všechny vládce a všechny válečníky, kteří byli přítomni, aby vhažovali do mohyly těžké náramky a dobré zbraně ke cti krále Haraldí Hilditǫnna. Nato byla mohyly znovu pečlivě uzavřena.

Obraty „ke cti“ (*til sæmðar*) a „k poctě“ (*um tigna*), spojení „zaopatřit [tělo] s poctami“ (*búa um virðuliga*), „uctivě zaopatřit“ (*búa um veglīga*) a mnoho dalších¹⁷⁴ se při zmínkách o pohřebních darech vracejí příliš často, než abychom je mohli ignorovat. Dokonce i mohyly, nejmonumentálnější a nejnákladnější ze staroseverských pohřebních monumentů, mohla být nahlížena pouze jako „poslední pozemská pocta, prokázaná mrtvému“,¹⁷⁵ a být „vztyčována v upomínku na mrtvého“ (*gera haug til miningar, gera haug eptir*), což je obrat, který zřejmě odkazuje nejen k archeologicky doloženým kenotafům,¹⁷⁶ ale i k mohylám, do nichž bylo vloženo mrtvé tělo.¹⁷⁷ Mohyly v takových případech není chápána jako obydlí mrtvého či ochrana jeho tělesných pozůstatků, ale jako pocta (*tign*), výraz úcty pozůstalých a snaha zachovat mrtvého v paměti (*mining*) příštích generací.

K těmto třem cílům, které mohl člověk sledovat uskutečněním toho či onoho pohřebního rituálu, pak samozřejmě přistupuje ještě možnost čtvrtá – člověk nesledoval provedením pohřebního rituálu vůbec žádný osobní záměr a vykonával ho čistě jako pevný zvyk, který bylo třeba provést tak, jak velela tradice, „jak se slušelo“ (*sem sómði*) či dokonce „jak se zdálo slušné“ (*sem þótti sóma*).

Všechny čtyři zmíněné motivy mohly samozřejmě hrát svou roli i tam, kde byl k mrtvému do mohyly vložen jiný člověk, ať už muž či žena, svobodný či otrok. Žádná ze zmínek o zvyku satí nám bohužel neříká to nejpodstatnější: jakou funkci (a zda vůbec nějakou) měl takový rituál ve vztahu k mrtvému a nakolik se tato funkce proměnila v případě, kdy nebyla žena právoplatnou manželkou, nýbrž služebnicí či otrokyní. Smetánka cituje názor Ruth Mazo Karrasové,¹⁷⁸ která se domnívá, že primárním cílem ibn Fadlánem popsaného rituálu bylo „zaopatřit vládce ženou na onom světě“. V pramenech jsou však zmínky o manžel-

¹⁷³ Zlomek ságy o dávných kráľích IX (*Squbrot af nokkrum fornkunungum*; ed. G. Jónsson). Povšimněme si také, že toto k „poctě“ směřující jednání je součástí pohřbu, v jehož průběhu byl vládci věnován vůz a kůň k dosti „praktickému“ účelu – na cestu do Valhally. Jasně vidíme, že jakýkoliv pokus o místní či časové rozlišení různých představ spojených s pohřebním rituálem by nebyl věcí jednoduchou.

¹⁷⁴ Falk: *Begravelsesterminologien*, s. 2–3, 10–11.

¹⁷⁵ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 42.

¹⁷⁶ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 43.

¹⁷⁷ Viz výše dary přidané do Áránovy mohyly.

¹⁷⁸ *Slavery and Society in Medieval Scandinavia*, Yale University Press, New Haven – London 1988, s. 71.

ském životě mrtvých spíše výjimečné,¹⁷⁹ a tak je přinejmenším stejně oprávněný názor jiných badatelů, kteří považují spolupohřbení manželky či otrokyně za vyšší formu „milodaru“¹⁸⁰ či za součást kultu mrtvých.¹⁸¹

Smetánka poznamenává, že „nálezový obraz v případě ženy jako prestižního ‚milodaru‘ a ‚satí‘ bude ovšem asi podobný nebo stejný, a tudíž těžko archeologicky rozlišitelný.“ Ale je na vině naší nejistoty opravdu jen nedostatečná rozlišitelnost materiálních pozůstatků dějů, které byly samy o sobě diametrálně odlišné? Byli by na otázku „milodar, či satí“ schopni odpovědět sami účastníci rituálu a ti, kdo mu přihlíželi? Otázka, zda byla otrokyně vložena do pánova hrobu jako „majetek“, či jako „sexuální objekt“, pro ně asi byla bezpředmětná – jedno implikovalo druhé. Měli však lidé doby vikinské jasnou představu, zda bude pohřbená sloužit k zásvětnímu potěšení pohřbívaného, či zda má demonstrovat jeho společenské postavení před přihlížejícími a těmi, kdo o pohřbu v budoucnosti uslyší? A jestliže ano, měli všichni představu stejnou? Konečně, máme vůbec právo, omezovat se při svých výkladech pohřební výbavy pouze na její vztah k mrtvému? Nebyl stejně důležitý vztah mrtvého a pozůstalých, kteří vloženi ženy do hrobu či jejím spálením na hranici vyjadřovali nebo před ostatními demonstrovali svou úctu k mrtvému?

Obávám se, že na tyto otázky neexistuje obecná odpověď. Rozsah, v němž jsou doloženy obvyklé pohřební rituály doby vikinské (mj. i většina těch, které jsme zmínili), jasně ukazuje, že jejich původ sahá do dob starších, do doby vendelské a snad ještě dál.¹⁸² Z toho vyplývají dva závěry, které naše pokusy o interpretaci pohřebních rituálů v době vikinské nijak neulehčí. Za prvé: původ těchto rituálů v neliterárních a nehistorických dobách snižuje jakýkoliv pokus o určení jejich původního významu na pouhou hypotézu. A za druhé: pro člověka doby vikinské to už byly právě jen „zvyky“, s nimiž mohl spojovat své vlastní náboženské a sociální představy.¹⁸³ Namísto otázky po (hypotetickém) „původním“ smyslu rituálu si tu musíme klást otázku po *interpretaci* rituálu jeho účastníky. Stavbu pohřební mohyly mohl člověk doby vikinské chápat jako poctu mrtvému, jako svou morální či společenskou povinnost, nebo jako poskytnutí příbytku zemřelému. Těžko kdy určíme, která z těchto představ je nejstarší, literatura nás však s jistotou informuje, že v době vikinské lze nalézt všechny. Chceme-li tedy interpretovat pohřební nálezy z této historické periody, dostáváme se do situace velmi ošemetné, ne nepodobné situaci dnešní. Proč strojíme své mrtvé do svátečních šatů? Aby nestržili ostudu na zásvětních plesech? Proč klademe na hroby květiny?

¹⁷⁹ I když samozřejmě existují. Vzácným dokladem je třeba závěrečná pasáž z eddické Druhé písně o Helgim, vítězi nad Hundingem (zejm. strofa 42).

¹⁸⁰ Uecker: *Bestattungssitten*, s. 98, s. 101–102.

¹⁸¹ Johannes Maringer: Menschenopfer im Bestattungsbrauch Alteuropas, in: *Anthropos* XXXVII–XL(1942–45), s. 10.

¹⁸² Pro tento závěr existuje v některých případech i pozitivní evidence, jako třeba v případě satí, které zmiňuje jako zvyk germánských Herulů již Prokopios v 6. století (*De bello Gotico* II 14).

¹⁸³ Zdá se, že způsob pohřbu mrtvého určovala v pohanské době spíše tradice než zákon. Smyslem všech zákonem stanovených nařízení o zacházení s mrtvými těly (kromě pochopitelných zásad hygienických) evidentně bylo umožnit rodině zemřelého důstojný pohřeb, aniž by se přitom stanovovalo, jak má takový pohřeb vypadat. Případné výjimky se nacházejí výhradně v zákonech legendárních, jako jsou Fródiho zákony u Saxona Grammatica (*Gesta Danorum* V 156) či Ódinovy zákony ze Ságy o Ynglingzích (*Ynglingasaga* VIII). Ale legendární zákoníky reflektují daleko spíše sociální normy, obdobné antickým „nepsaným zákonům“, než skutečné zákoníky prehistorických dob.

Poznámka k citacím

A. Zákoníky

Všechny citace pocházejí z těchto čtyř standardních vydání:

- DGL* Danmarks gamle landskapslagar med kirkelovene, udgivet af Johannes Brøndum-Nielsen, Poul Johannes Jørgensen, Svend Aakjær og Erik Kroman I–VIII, Gyldendal – Nordisk Forlag, København 1933–1941
ASun – Anderse Sunesøna latinský překlad Skánského práva
JL – Jutské právo
SkL – Skánské právo
VL A&O – Valdemarovo Sjøllandské právo: Dědické a deliktní právo (Arvebog og Orbodemål)
VLyR – Mladší redakce Valdemarova Sjøllandského práva
VLæR – Starší redakce Valdemarova Sjøllandského práva (*TT* – Otokářské právo)
- Grág* *Grágás*. Islændernes lovbog i fristatens tid, udgivet af Vilhjálmur Finsen for det nordiske Literatur-Samfund I–III, Berling, København 1852–1883 (*Vígslóði* – Homicidní právo)
- Grág (St)* *Grágás* efter det Arnamagnæanske Handskrift Nr. 334fol (*Staðarholtsbók*) udgivet af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat ved Vilhjálmur Finsen, Gyldendal, København 1879 (*Vígslóði* – Homicidní právo)
- NGL* Norges gamle love indtil 1387, udgivne af det Kongelige norske videnskabers selskab ved Rudolf Keyser, Peter Andreas Munch, Gustav Storm og Ebbe Hertzberg I–V, Chr. Grøndal, Christiania 1846–1895
Btl – Zákoník sněmu v Sarpsborgu
Ftl – Zákoník sněmu ve Frostě
Gtl – Zákoník sněmu v Gule
- SGL* Samling af Sveriges gamla lagar, udgivet af Carl Johan Schlyter I–XIII, Berling, Lund 1827–1877
Y VgL – Mladší Vestergötlandské právo (*G* – Manželské právo; *D* – Homicidní právo)
Å VgL – Starší Vestergötlandské právo (*G* – Manželské právo; *M* – Homicidní právo)
ÖgL – Östergötlandské právo (*G* – Manželské právo; *VinsB* – Obchodní právo; *D* – Homicidní právo)
UL – Uplandské právo (*M* – Právní ochrana)

B. Staroseverské poetické texty

Eddické písně jsou citovány dle vydání Gustava Neckela:

Edda. Die Lieder des *Codex Regius* nebst verwandten Denkmälern herausgegeben von Gustav Neckel. Zweite durchgesehene Auflage I–II, Carl Winter, Heidelberg 1927–1936

Skaldské básně cituji dle Finna Jónssona:

Den norsk-islandske skjaldedigtning. Udgiven af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat ved Finnur Jónsson I–II, Gyldendal, København – Nordisk Forlag, Kristiania 1912–1915

C. Staroseverská próza

- Ari Torgilsson: *Kniha o Islandanech Íslendingabók, es Are prestr Þorgilsson gørdøe*. Gefin út af Hinu íslenska bókmentafélagi. Finnur Jónsson bjó til prentunar, S. L. Møller, København 1887
- Kniha o záboru země Landnámabók Íslands*, udgivet af det Kongelige nordiske oldskriftselskab ved Finnur Jónsson, H. H. Thiele, København 1925
- Náčrt historie norských králů *Ágrip af Noregs konunga sǫgum*, herausgegeben von Finnur Jónsson, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1929
- Odd Snorrason: *Sága o Ólafu Tryggvasonovi Saga Óláfs Tryggvasonar* af Oddr Snorrason, udgivet af Finnur Jónsson, G. E. C. Gad, København 1932

- Příběh jarla Valgauta *Af Valgauti jarli*; in: *Saga Ólafs konungs hins helga hin mesta* efter pergamenthåndskrift i kungliga bibliotek i Stockholm N° 2 4to med varianter fra andre håndskrifter, utgitt for Kjeldeskriftfondet af Oscar Albert Johnsen ok Jón Helgason I–II, Jacob Dybwad, Oslo 1941
- Příběh o Norna-Gestovi *Norna-Gestsþáttir*; in: Fornaldar sögur norðurlanda. Guðni Jónsson bjó til prentunar I–IV, Íslendingasagnaútgáfan, 1954
- Příběh Svadiho a Arnóra Kerlingarnefa *Svaðaðáttir ok Arnórs kerlingarnefs*; in: *Flateyjarbók*. En samling af norske konge-sagær. Udgiven efter offentlig foranstaltning ved Guðbrandr Vigfússon og Carl Richard Unger I–III, P. T. Malling, Christiania 1860–1868
- Sága o Ánovi lučištníku *Ánssaga bosveigis*; in: Fornaldar sögur norðurlanda. Guðni Jónsson bjó til prentunar I–IV, Íslendingasagnaútgáfan, 1954
- Sága o Björnu Arneirssonovi *Bjarnarsaga hítðælakappa*; in: *Borgfirðinga sögur*. Sigurður Nordal og Guðni Jónsson gáfu út, Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík 1938
- Sága o Egilu Skallagrímssonovi *Egilssaga Skalla-Grímssonar* nebst den größeren Gedichten Egils herausgegeben von Finnur Jónsson, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1924
- Sága o Grettim *Grettissaga Ásmundarsonar* herausgegeben von Richard Constant Boer, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1900
- Sága o Gqngu-Hrólfu Rognvaldssonovi *Gqngu-Hrólfssaga*; in: Fornaldar sögur norðurlanda. Guðni Jónsson bjó til prentunar I–IV, Íslendingasagnaútgáfan, 1954
- Sturla Tórdarson: Sága o Islandanech *Íslendingasaga*; in: *Strulunga saga* efter membranen *Króksfjarðarbók* adfyldt efter *Reykjarfjarðarbók* udgiven af Det kongelige nordiske oldskrift-selskab ved Kristian Peter Erasmus Kålund I–II, Gyldendal, København – Nordisk forlag, Kristiania 1906–1911
- Sága o jednorukém Egilovi *Egilssaga einhenda ok Ásmundar berserkjabana*; in: *Drei lysisögur*, herausgegeben von Åke Lagerholm, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1927
- Sága o lidech z Eyru *Eyrbyggja saga*, herausgegeben von Hugo Gering, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1897
- Sága o lidech z lososího údolí *Laxdælasaga* herausgegeben von Kristian Peter Erasmus Kålund, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1896
- Sága o Njálovi *Brennu-Njálssaga* herausgegeben von Finnur Jónsson, Max Niemeyer, Halle an der Saale 1908
- Sága o Vqlsunzích *Vqlsunga saga*; in: *Vqlsunga saga ok Ragnars saga Loðbrókar* udgivet for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Magnus Olsen, S. L. Møller, København 1906–1908
- Saxo Grammaticus: Činy Dánů *Saxonis Grammatici Gesta Danorum* herausgegeben von Alfred Holder, Karl J. Trübner, Straßburg 1886
- Snorri Sturluson: Jazyk básnický *Skáldskaparmál*; in: Snorri Sturluson: Edda. Udgiven af Finnur Jónsson, G. E. C. Gad, København 1900
- Snorri Sturluson: Sága o Haraldu Krásnovlasém *Haraldssaga hárfagra*; in: *Heimskringla. Nóregs konunga sögur af Snorri Sturluson*, udgivne for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Finnur Jónsson I–IV, S. L. Møller, København 1893–1901
- Snorri Sturluson: Sága o Ynglinzích *Ynglingasaga*; tamtéž
- Velká sága o Ólafu Tryggvasonovi *Ólafssaga Tryggvasonar hin mesta*; in: *Flateyjarbók*. En samling af norske konge-sagær. Udgiven efter offentlig foranstaltning ved Guðbrandr Vigfússon og Carl Richard Unger I–III, P. T. Malling, Christiania 1860–1868
- Zlomek ságy o dávných králích *Sögubrot af nokkrum fornkonungum í Dana ok Svía veldi*; in: Fornaldar sögur norðurlanda. Guðni Jónsson bjó til prentunar I–IV, Íslendingasagnaútgáfan, 1954

D. Zkratky periodických publikací

<i>ANF</i>	Arkiv för nordisk filologi
<i>APhS</i>	Acta Philologica Scandinavica
<i>BMS</i>	Bergens Museums Skrifter
<i>MS</i>	Mediaeval Scandinavia
<i>SBVS</i>	Saga-Book of the Viking Society for Northern Research
<i>SS</i>	Scandinavian Studies
<i>PBB</i>	Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur

E. Ostatní zkratky

<i>lv</i>	příležitostná strofa (<i>lausavísa</i>)
<i>pros</i>	prozaická pasáž označená číslem předchozí strofy (bez čísla označuje úvodní prózu)

Slave and Master, Archaeology and Literature: Inhumation Grave F II at Stengade II in Denmark

Grave F II at the Stengade II cemetery (Langeland, Denmark) dates to the Viking Age. Beneath the stone cover the remains of the burial chamber were found to contain two skeletons, one of which had been decapitated and had bound feet. Traditionally, this grave has been taken as evidence for the common burial of a master and a slave, who was killed prior to this enforced joint burial. In his book *Archeologické etudy* ('Archaeological Studies') Zdeněk Smetánka has attempted to cast doubt on this interpretation: he interprets the stones with which the grave was covered and the traces of violence on one of the interred as evidence of "dread of the dead" (*crainte des mortes*). This supposedly spurred those still living to take preventative measures before the burial against the individual suspected of 'revenantism' (i.e. likely to become undead), out of a fear of his possibly dangerous activity. Smetánka's arguments are in large part based on archaeological and ethnographic comparative material. There would be no harm in considering them in the light of the Old Norse literature.

Initially, Smetánka's arguments in support of his interpretation, or against the standard interpretation, will be considered in turn.

A') Smetánka raises issues regarding the usual understanding of the slave, and asks to what extent it is possible that he can be understood as an owned thing, also querying thereby whether it is realistic to presume the killing and co-burial of a slave in the Viking period.

B') Doubt is cast upon the "key" evidence for this ritual, a report by the Arab merchant Ibn Fadlan, both in terms of its value as evidence and in terms of its standard interpretation. In Smetánka's view this is far more likely to concern something akin to suttee – the ritual by which the deceased is accompanied into death by his wife or concubine.

C') Equally, the evidence of analogous Scandinavian graves with traces of violence upon one of the interred is dismissed, as each of these graves must in his view be assessed individually.

D') The use of the physical height of the deceased and the siting of the remains of the silk clothing in the grave as criteria for assessing the social status of the buried is rejected.

E') Reference is made to the description of the burial of the Icelander Ásmundr Atlason in the *Landnámabók* (the 'Book of Settlements'), which seems to imply that a free man might regard being buried with a slave as an insult.

F') Attention is drawn to the comparative material drawn together by cultural anthropology. In the light of this evidence the shackling of the feet, the decollation and the filling of the grave with stones appear to be exemplary evidence for a 'dread of the dead', and are explicable as means by which efforts were made to immobilise a potentially dangerous individual.

The surviving Old Norse literary sources make it possible to see Smetánka's arguments from a different angle, to assess their value, and to consider whether they relate to Viking Age Scandinavia. The results of this assessment may be summarised in turn thus:

A“) The literary sources show Old Norse society to have been rigidly organised, with a hierarchy comprising a series of social states; within this structure, the slave occupied the lowest position. The Eddic poem the *Rígsþula*, dated by most scholars to the 10th century, may be taken as a direct expression of the ideology of the Viking Age, describing through an aetiological myth the social structure with which its author was confronted every day. The poet sets out the mythical beginnings of the three major social states: those of the jarls (*jarlar*), the free farmers (*karlar*) and the slaves (*þrælar*), whose physical and mental poverty is in sharp contrast to the free.

More radical opinions as to the nature of the slave are reflected in the somewhat later Scandinavian legal codes. The frequent comparison of slaves to domesticated beasts, the degree of force acceptable in their 'taming' (*temja*), the descriptions of their inability to accept models of behaviour common among the free, and even the expression of doubts as to whether such human characteristics as will and intention (*hugr*) could be ascribed to them, all clearly show the conviction of the lawgivers that the slave was not a human being. The economic sections of the codes, moreover, clearly show that from the social standpoint the slave was a chattel comparable to other portable items (precious metals, clothing, foodstuffs, blankets etc.) very often found in graves as gifts.

B“) It is only with difficulty that Ibn Fadlan's description, in the context of a non-Scandinavian reports on northern burials with slaves, can be regarded as "key". A series of testimonials from Arabic, Byzantine and other authors confirm the descriptive passage in Ibn Fadlan's report. Analysis of Arabic reports on Old Norse co-burials of slaves and of reports on Old Norse suttee clearly shows that Ibn Fadlan's description falls among the former. A delicate problem, of course, remains with the passage in which Ibn Fadlan reproduces the opinions of the Northmen and attempts to interpret witnessed events. Smetánka is undoubtedly correct in his assertion that Ibn Fadlan, reliant on translators and observing the rituals of an entirely alien culture, might often have missed the true sense of the things observed; this can be demonstrated by many details in his description. In the context of research into *Old Norse* burials with slaves it therefore seems methodologically more appropriate to investigate their *Old Norse* descriptions.

E“) The results of analysis of Old Norse descriptions of co-burial with slaves reflects the archaeological evidence for this practice relatively well. It would seem that this was a somewhat exceptional ritual, albeit not unusual. The report of the burial of Ásmundr Atlason fits this context quite well: that which was offensive was not the placing of a slave in the burial mound itself, but rather the fact that only a single slave was dedicated to the deceased. Even this objection to the standard interpretation of the double grave at Stengade thus seems, in the light of literary evidence, unconvincing.

F“) The weakest element of Smetánka's argument is the passage in which an attempt is made to interpret three of the circumstances of the finds – the fettered legs, the severed head and the filling of the grave with stones – as means for the rendering harmless of an individual suspected of having the potential to become undead. Smetánka entirely neglects the numerous and lengthy literary descriptions of Old Norse burials, and relies solely on comparative evidence – a misdemeanour made worse by the fact that the Old Norse literature contains dozens of descriptions of the rendering harmless of revenants. An analysis of these descriptions, moreover, shows that of the three methods cited by Smetánka in this context, two (the filling of graves with stones and fettering) do not appear at all, while the third (decapitation) occurs only in slightly different form. Under such circumstances, the use of comparative data loses its importance.

Smetánka's objections (**C'-D'**) to the arguments used to support the standard interpretation of the double grave at Stengade have been left aside. But also these objections can hardly stand the scrutiny. The traditional view, by contrast, is backed by a range of other supporting arguments. Smetánka's assertions are hardly suitable for the grave F II, which in the context of the Stengade II (lower middle class) cemetery is clearly exceptional – as is attested not only by the means of burial (in a grave chamber) but also the inclusion of weapons inside the grave. Research into the geographic distribution

of the graves at Stengade II undertaken by Jørgen Skaarup, meanwhile, relatively clearly indicate that grave F II is highly likely to have belonged to a clan leader. This places the hypothesis of the laying to rest of a possible revenant in the realms of the extremely unlikely – something also suggested by the burial having been in the usual cemetery. Those suspected of becoming undead were in the Scandinavian tradition (and sometimes even by law) either cremated (with the ash then being scattered) or buried in remote and unvisited locations – never in regular cemeteries. It would seem, then, that a “dread of the dead” is insupportable as a motive on the part of those conducting the burial. The traditional interpretation of the grave, by contrast, retains a certain likelihood.

A short concluding note considers the question as to how far within the context of Old Norse culture it is justified to consider the individual circumstances of the burial finds as units bearing specific meaning. Amongst other things, the filling of a grave with stones was part of at least four burial types (indicated by the verbs *hylja*, *dysja*, *kasa* and *(h)reyra*). The literary tradition, meanwhile, relatively clearly indicates that these types of burial were used in different situations and for different circles of the dead. To give the stones used to fill the grave a specific function (“immobilising the dead”) seems in this situation to be heading in the wrong direction. It seems far more reasonable to assign the grave finds as a whole to one of the burial types described, which with a certain level of confidence can yield information regarding the social status of the interred, and the relationship to him held by those conducting the burial.

Even more complex, then, is the question of the function of the specific types of burial ritual, i.e. of the religious or other concepts that lay behind them. The surviving sources fairly convincingly indicate that the Scandinavian funeral rites of the Viking Age were above all *customs*, i.e. the traditional means of dealing with the dead, which had no obvious meaning in and of themselves. It is far more likely that those performing the burial in some way *interpreted* the customary ritual, and thereby gave it meaning. Objects placed in graves, for instance, could be understood as grave gifts increasing the honour and fame of the deceased, as items that would be used by the dead in the afterlife, or as personal possessions to which the deceased was so firmly attached that they could not be separated even at the moment of death. In some cases gifts for the dead were not interpreted at all, and their deposit was understood as the mere following of a governing custom. It is therefore evident that the grave finds in themselves can say little regarding the meaning given to the various aspects of the grave by the living. It would therefore be most appropriate to interpret grave material in the light of both the archaeological and philological material gathered.

English by *Alastair Millar*

DISKUSE

Komparace pozdně antického literárního obrazu a archeologického projevu pohřebního ritu mladší a pozdní doby laténské

Miloslav Chytráček

Pohřební obyčeje doložené na našem území během posledních pěti století před Kristem procházely postupnými proměnami, které mohou svědčit o určitých mocensko-politických posunech v zemi a nepochybně prozrazují i zásadní zvraty odehrávající se v tehdejší společensko-duchovní sféře. Nápadný předěl mezi 5. a 4. stol. př. Kr., kdy nákladně vybavené hroby pod mohylami ztrácejí na významu a objevují se hřbitovy s plochými kostrovými hroby, zůstane zatím stranou našich úvah. Pozornost nyní zaměříme k mladšímu období laténské kultury s další pozoruhodnou proměnou pohřebních zvyklostí, která nabízí určité možnosti interpretace (*Drda – Rybová 1995; 1998*).

Pro 2. polovinu 3. stol. př. Kr. vykazují keltská kostrová pohřebiště v Boiohaemu (ve srovnání se 4. a 1. pol. 3. stol. př. Kr.) nápadný úbytek počtu hrobů (srov. *Píř 1902; Filip 1956; Zápotocký 1973; Sankot 1978; 1993; Waldhauser 1979; 1988; Waldhauser et al. 1987; 1999; Waldhauser – Salač 1977; Sedláčková – Waldhauser 1987; Čižmář 1978; Fröhlich 1984; Budínský 1983; Holodňák – Waldhauser 1984; Holodňák 1988*). Rovněž ojedinělé pohřby spálených těl signalizují působení hluboké myšlenkové proměny, vedoucí k rozrušení dosud převládajících náboženských představ o posmrtném životě. Souběžné praktikování kostrového a žárového ritu přetrvávalo ještě na přelomu 3. a 2. stol. př. Kr., kdy už známe jen omezený počet hrobů (*Drda – Rybová 1995, 103*). Ve stupni LT C1 nastal zásadní přechod od kostrového pohřbívání k žárovému a od stupně LT C2 funerální prameny zcela mlčí nejen u nás, nýbrž téměř na celém Keltu osídleném území východně od Rýna. V tomto období došlo ke zjednodušení a zchudnutí žárových hrobů natolik, že je lze archeologicky pouze stěží postihnout. Absence pozdně laténských hrobů je dosud neobjasněným problémem a nepochybně souvisí s radikální změnou náboženských představ (*Čižmář 1972; 1993, 418*). Na Moravě stupněm LT B2/C1 končilo plynulé pohřbívání na dosavadních nekropolích a od fáze LT C1 byla používána nová pohřebiště s typickým pohřebním ritem žárových jámových hrobů; ve stupni LT C1 zde vývoj keltských pohřebišť končí (*Čižmář 1975, 432*). Pohřbívání žehem bylo zřejmě zavedeno nejdříve v Karpatké kotlině pod vlivem jiných národů žijících na území dnešního Maďarska (*Szabó 1976, 76*). Žárový ritus zde nastupoval již počátkem 3. stol. př. Kr.; změny pohřebních zvyklostí byly pravděpodobně vyvolány představou o étherickém onom světě – nebi, kam duše očistěná v ohni odnáší vítr. Uvažovalo se, že úplný konec osazování plochých pohřebišť nastal až na sklonku 2. stol. př. Kr., na některých nekropolích se tak pohřbívalo snad ještě v počátcích existence oppid (*Pleiner – Rybová 1978, 597; Benadik 1971, 480; Ratimorská 1981, 84*). Z pozdní doby laténské ale neznáme v Čechách téměř žádná pohřebiště a absenci hrobových nálezů registrujeme již v průběhu stupně LT C2 (*Waldhauser et al. 1987, Tab. 1*). Inventář žárových hrobů kobylské skupiny v severních Čechách (*Mähling 1944, Abb. 1–21*), která se nachází na pomezí keltské oblasti, prozrazuje míšení keltských i germánských vlivů, a pohřby nelze spojovat výlučně s keltským etnikem. U Markvartic na Jičínsku se podařilo rozpoznat fragment laténské spony společně se spálenými kostmi muže v hloubce 20 cm pod úrovní terénu (*Waldhauser et al. 1999, 217*). Nálezová situace zde pravděpodobně naznačuje, že ve 2. polovině 2. stol. př. Kr. mohli pozůstatí sypat popel mrtvých do několik centimetrů hlubokých povrchových jamek. Na oppidu ve Stradonicích byl diskutován případ malých jamek vyplněných popelem a spálenými kůstkami, které *J. L. Píř (1903, 10)* interpretoval jako žárové hroby bez milodarů.

Náhlé upuštění od zvyku pietního ukládání pozůstatků zemřelých s milodary muselo zřejmě souviset s radikálním duchovním procesem, který zasáhl široký pás středovýchodní Evropy od Karpatké kotliny až po Čechy a teprve dodatečně začal působit i na dalších keltských teritoriích západní části kontinentu (*Drda – Rybová 1995, 104*). V Karpatké kotlině představuje stupeň LT B2 těžžiště

trvání nekropolí doby latéské, ve stupni LT C1 převažuje výhradně žárový ritus a kolem roku 120 př. Kr. zde končí vývoj plochých latéských pohřebišť (*Furmánek – Sankot 1985, 298; Bujna 1982, 325, 344*). Obdobná situace se projevuje i v oblasti Transdanubie (*Zirra 1975, 47, Abb. 1*). Na jz. Slovensku severně od Dunaje už nebyly ve stupni LT C2 keltské nekropole užívané (*Pieta 1993, 55; Bujna 1998, 306*). *B. Benadik (1977, 29)* datuje konec keltských plochých pohřebišť na Slovensku do stupně LT C a zároveň keltsko-dáckého pozdně latéského osídlení do stupně LT D1. (Konec oppida na území Bratislavy je spojován s dáckým vpádem v období stupně LT D2: *Zachar 1982, 43*.) Nápadná vzácnost pozdně latéských hrobů v jz. Německu je vysvětlována zánikem obyčeje ukládání milodarů k ostatkům mrtvých (*Wieland 1996, 60*). Se změnami náboženských představ a s úpadkem dřívějších pohřebních zvyklostí v široké zóně na sever od Alp (*Krämer 1952, 337; 1985, 34, 36*) může pravděpodobně souviset i poněkud nepietní zacházení s ostatky lidí na sídlišťích. Lidské kosti pohozené jednotlivě v odpadních jamách nebo zašlapané ve šterku ulic oppida Manching jsou podle názoru antropologů spíše pozůstatky pohřbů a s nimi souvisejících rituálů (*Rieckhoff – Biel 2001, 265*). Čerstvě zemřelým byly useknuty paže, nohy a po odstranění svaloviny byly kosti podrobeny rituálu, k němuž patřilo jejich rozbití. Výkon obřadu se stal důležitějším než to, co po něm zůstalo – kosti pak znamenaly jen bezvýznamný odpad. Trup s lebkou byl pravděpodobně spálen a popel deponován tak, že ostatky nemůžeme objevit. Od poloviny 2. stol. př. Kr. neznáme v rozlehlých oblastech se vzkvétající civilizací oppid žádné hřbitovy; pochopení tohoto jevu je obtížné (*Bittel – Kimmig – Schiek 1981, 134; Rieckhoff – Biel 2001, 263*). V Německu lze pohřebiště doložit jen na okrajových územích, např. ve středním Hessensku, a ukazuje se, že Horní Porýní mezi ústím Mohanu a Neckaru tvoří zřejmě kulturní hranici. V povodí Neckaru nebo v Bavorsku bychom pozdně latéské nekropole hledali marně.

Pochopení příčin celého jevu nám mohou usnadnit ojediněle dochované zprávy antických autorů. *Diogenés Laertios (IX, 84)* ve svém výkladu o Pyrrhónu z Élidy (účastnil se tažení Alexandra Velikého do Indie) zmínil kmen Paionů ze sev. Makedonie, jehož příslušníci nepohřbívali své zemřelé, ale házeli je do rybníků. Maloasijská Galatové zase přenechávali své mrtvé supům a rovněž Keltové v bojích u Thermopyl nepohřbívali padlé spolubojovníky, „... bylo jim totiž jedno, dostanou-li se nebožtíci do země, nebo je zohaví zvěř či ptáci, kteří hubí mrtvé ... nejsou zvyklí nařikat nad mrtvými“ (*Pausaniás X, 21*). Archaický obyčej vystavovat těla na určeném místě, kde je pozřeli supi a psi, byl příznačný pro středoasijské stepi a pocházel ještě z předzarathuštrovského období (*Eliade 1995, 308; Podborský 1994, 118*).

Postupný ústup od rituálního pohřbívání s milodary bývá u Keltů spojován s učením druidů (*Drda – Rybová 1995; 1998*), kteří patřili k intelektuálům v rámci tehdejší elity a podíleli se na mnoha rozmanitých činnostech v oblasti ritu a náboženství, práva, vzdělávání a politiky (*Buchet – Buchet 1976; Green 1994, 121; 1997; Piggot 1999; Venclová 2002, 154*). Podstatou učení druidů byla víra v nesmrtelné bohy, v nesmrtelnost duše, která po smrti přechází do jiných bytostí, a přísná morálka, akcentující ctnost, čestnost a statečnost.

Druidové vystupují poprvé v řecké literatuře na konci 3. stol. př. Kr. ve dvou pojednáních, z nichž první nese název „O magii“ a chybně je připisován Aristotelovi (byzantský slovníkář *Suidas* jej přisuzuje peripatetiku *Antisthenovi z Rhodu*, kolem r. 180 př. Kr.). Druhý spis, „Nástupnictví filosofů“, je dílem *Sótia z Alexandrie* z 2. stol. př. Kr. (*Brunaux 2002, 2*). V této době, v níž helénští intelektuálové objevují svět díky rozvoji knihoven v Alexandrii, Pergamonu a Antiochii, se pátrá po existenci jiných, možná starších filosofických učeních. *Diogenés Laertios (I, 1)* ve 3. stol. po Kr. hájí helénský původ filosofie a zaznamenává v této souvislosti také informaci o druidech: „Někteří lidé říkají, že pěstování filosofie má své počátky u barbarů. Peršané prý měli své mágy, Babyloňané nebo Asyřané své chaldeje, Indové gymnosofisty, Keltové pak a Gallové takzvané druidy a semnótheoi ...“. Slovo *semnótheoi* se objevuje v antické literatuře poměrně vzácně a může být přeloženo jako ctihodní muži božského vyladění. *J.-L. Brunaux (2002, 2)* se domnívá, že se jedná o synonymum a řecký překlad domácího slova *druide*. Autoři čerpali nepochybně ze starších pramenů (nebyli si vědomi, že použili synonyma), které se vztahovaly na doby, v nichž Řekové cestovali po keltských zemích a pojem *druide* se ještě nevžil (*Brunaux 2002, 2*). Keltská „kněžská třída“ prošla zřejmě určitým vývojem a předchůdci druidů ještě zdaleka nevládli takovými intelektuálními schopnostmi (*Brunaux 1996*).

Druidismus povzněl keltské náboženství na úroveň filosofického učení, ovlivněného samozřejmě i různými antickými proudy; šlo zejména o tzv. orfismus a pythagoreismus (*Podborský 1994, 95*). Orfismus bývá odvozován od mytického thráckého Orfea, původně asi tamějšího boha (byl také považován za thráckého krále), a dostal se pravděpodobně z Thrákie nebo z Malé Asie velmi záhy do Hellady a do jižní Itálie. Orfismus předcházel filosofii, stál na jejím počátku a prozrazuje ve filosofickém myšlení komponent pravěké Evropy (*Bouzek 1994, 18*). Orfická sekta mohla mít výrazný vliv na filosofa Pythagora (Klement Alexandrijský, *Strom. I, 131 /DK 36 B2; 15/*), zejména učením o nesmrtnosti lidské duše a o jejím převtělování (Díogenés Laertios VIII, 14, 28). Orfická mystéria a na jiném místě i jméno Orfeovo v souvislosti s Pythagorem zmiňuje rovněž Díogenés Laertios (VI, 4, 8; VIII, 8). V 5. a 4. stol. př. Kr. existoval určitý počet orfických „knih“ (Euripidés, *Hipp. 953–954*; Aristofánés, *Ran. 1030–1032*; Platón, *Resp. 364e*) a „jejich obsah musel mít s pythagorejskou naukou některé styčné body“ (*Kirk – Raven – Schofield 2004, 288*). Usuzuje se, že legendární Orfeus žil v Thrácii (Díogenés Laertios I, 5) v posthomérské, ale ještě předklasické době, a byl reformátorem kultu Dionýsa (*Godwin 1981, 144*; *Venedikov 1978, 7*). Orfismus je asketický a spekulativní dionysianismus směřující k osvobození od pozemských podmínek, ale snaží se o to uvědoměle, řízenou intelektuální cestou. Pythagorova vlastní škola představovala typický příklad orfického postoje a byla současná s prvními svědectvími orfických aktivit v Athénách a v jižní Itálii.

Poměrně často bývá přijímáno, že druidové mohli být inspirováni učením Pythagora (*Vries 1961, 204*; *Hatt 1989, 34*; *Argoud 2002, 10*). Od 1. stol. př. Kr. lákaly řecké učence nápadné paralely mezi pythagorejci a druidy. Pokoušeli se zjistit, které učení je starší. Existovala zde řada shod (např. nošení bílých oděvů, život v komuně, zájem o astronomii a čísla), z nichž nejnapadnější byla společná víra v reinkarnaci duše (*Buchet – Buchet 1976, 117*; *Guyonvarc'h – Le Roux 1986, 270*). Tehdejší obecně rozšířené mínění (Díogenés Laertios I, 6) stavělo druidy na stejný stupeň s pythagorejci a indickými gymnosofisty (*Vries 1961, 202*), někteří chtěli dokonce v pythagorejském učení rozpoznat vliv druidů (Alexander Polyhistor, 99). Jamblichos tvrdí, že učení o putování duší převzal Pythagorás od Keltů (*Kratochvíl – Bor 1999, 110*). Mnohem pravděpodobnější bylo ovšem ovlivnění opačným směrem (*Perrin 2002, 7*), protože v halštatské kultuře 6. stol. př. Kr. neexistovali ještě skuteční druidové, pouze kněžští králové (např. kníže z Hochdorfu). Antická tradice prozrazuje silný vliv druidů ve 3. stol. př. Kr., kteří tak museli již v té době zaujímat pevné místo ve společnosti. *J. L. Brunaux (2002, 3)* předpokládá existenci jejich předchůdců podstatně dříve, přinejmenším od 4., ale snad dokonce již od 6./5. stol. př. Kr. V průběhu 5. století, kdy se knížecí dynastie oddělily od široké vrstvy aristokracie, zůstávaly náboženské aktivity v dědictví knížecí linie, v pravomoci *semmótheoí*, kteří vystavovali na odiv svou božskou přirozenost. *J.-L. Brunaux (2002, 4–5)* předpokládá, že některé duchovní vědomosti našli u Řeků, a právě Massalii bývá přisuzována významná role ve filosofickém vzdělávání Galů (*Bats 2002, 11*). K různým kontaktům ale nepochybně docházelo i na území celého Velkého Řecka. Např. od 4. stol. př. Kr. se galští žoldnéři často setkávali s lukánskými i jinými Italiky z okruhu pythagorejců. Zmíněné styky dosvědčují rovněž nálezy galských mincí ze severní Francie, které jsou napodobeninami ražeb z tzv. pythagorejských měst, zvláště z Tarentu (*Perrin 2002, 8*). Ovlivnění ale nepochybně působilo oběma směry, např. řecká mytologie integrovala keltské osoby a místa do životní historie svých hrdinů (např. Héraklovi je připisováno vytvoření roviny La Crau, kde Galatea otěhotněla) a Galové zase přidělili svým starým kultům helénistickou formu. Pytheas a jeho epigoni se nemýlili, když zaznamenali praktikování kultu Dioskurů na keltském atlantickém pobřeží (*Brunaux 2002, 5*). V šesté knize o válce galské zmiňuje G. I. Caesar (VI, 14) učení druidů o reinkarnaci: „Druidové chtějí přesvědčit především o tom, že duše nezaniká, nýbrž že se po smrti stěhuje z jednoho do druhého, a tato víra že nejvíce podněcuje k statečnosti, není-li strachu ze smrti. Hodně také vykládají učené o hvězdách a jejich pohybu, o velikosti vesmíru a zemského okrsku, o přírodě, o síle a moci nesmrtelných bohů. A mladé lidi uvádějí do všech těchto znalostí.“ Antičtí autoři nám zanechali jakoby dvě zdánlivě si odporující teorie učení druidů o nesmrtnosti. Jedna se týká transferu lidské duše mezi dvěma lidskými těly – to je pohled Caesara a Lucana. Pomponius Mela (*De Chorographia III, 2, 19*), Diodórus a Flaccus popisují vnímání onoho světa, který se zdá být spíše kopií nebo zrcadlením života na zemi (*Green 1997, 51*).

Lucanos referuje v 1. století o Keltech, kteří nahlíží na smrt pouze jako na dočasné přerušení jednoho dlouhého života, jako na přechodné stádium mezi jednou existencí a tou příští. Diodórus Siculus poznamenává, že Keltové pokládají duši člověka za nesmrtelnou, a věří, že se mrtví po určitém počtu let opět vrátí k životu, to znamená, že duše obývá pak jiné tělo (*Green 1994*, 137). Víru v nesmrtelnost duše u Keltů zaznamenávají také Ammianus Marcellinus a Strabón (*Wait 1995*, 489).

Pýthagorás, podobně jako druidští kněží, nevysvětloval nikdy své učení písemně (Díogenés Laertios VIII, 6, 7) a nezanechal žádné spisy (*Kratochvíl – Bor 1999*, 109; *Kirk – Raven – Schofield 2004*, 281, 415, 418). Naštěstí se dochovalo několik autentických zlomků Filolaa (ve fragmentech u Stobaia a jiných autorů), vůdčího pýthagorejského filosofa 2. poloviny 5. stol. (ten měl tři knihy údajně prodal Platónovi za sto min: Díogenés Laertios VIII, 15). Filolaos vypracoval filosofii meze a neomezena a jejich harmonie dosahované prostřednictvím čísla. Jeho kniha byla hlavním zdrojem Aristotelovy informace o pýthagorejství. Není pochyb o tom, že pýthagorejci od 5. stol. př. Kr. zásadním způsobem přispívali k rozvoji řecké matematiky (Díogenés Laertios VIII, 11), jejich žáci (matematici) byli zasvěcováni do posvátného učení geometrie a matematiky. Pozoruhodný význam připisovali číslu tři. „Trojka je silou skrytých principů všech věcí; celý vesmír i všechny věci jsou omezeny třemi, neboť konec, střed a počátek mají číslo vesmíru, a to číslo tři“ (*Kratochvíl – Bor 1999*, 93, 112). Trojky užívali pýthagorejci při posvěcování a očisťování, také v keltském světě hrála triáda významnou roli (*Green 1989*, 170). Lze ji doložit přinejmenším již v 5. stol. př. Kr. např. v náboženských symbolech a magických znameních časně laténského uměleckého stylu (*Maier 2004*, 394). V souvislosti s pravděpodobnou inspirací druidů u Pýthagora (*Argoud 2002*, 10) bývá rovněž spojována stavba kultovní vodní nádrže ve tvaru lodě zhotovená z velkých žulových bloků na oppidu Bibracte na hoře Mont Beuvray. Pro neobvyklý tvar nádrže použili stavitelé složitou geometrickou konstrukci založenou na Zlatém řezu. Půdorys byl vytyčen pomocí šňůry rozdělené na 12 segmentů stejné délky (12 x 1,82 m) a jeho tvůrci museli znát pravouhlý pýthagorejský trojúhelník, jehož strany mají velikosti 3, 4 a 5 (*Perrin 2002*, 7, Abb. 1–2).

Na druhé straně pravděpodobně existovaly ve sledovaných naukách i jisté rozdíly. Díogenés Laertios (VIII, 13, 22) informuje, že „filosof Pýthagorás prý zakazoval i samo zabíjení zvířat, natož aby byl dovoloval požívat jejich maso, ježto mají stejné právo na duši jako my“. „Tvrdil prý, že se nesmějí přinášet bohům krvavé oběti a že se smí vzdávat úcta jen před oltářem krví nepotřísněným“. Porfyrios (Život Pýthagorův) zaznamenal, že Pýthagorás se nejen zdržoval masa, ale vzdaloval se i od těch, kdo zabíjeli zvířata. Doporučoval také neublížovat rostlinám jedlým a plodícím ovoce a stejně tak živým tvorům neškodícím člověku (Porfyrios 39). Další prameny ze 4. stol. př. Kr. (DL VIII, 19, tj. Aristotelés, zl. 194 Rose) nám ale ukazují, že otázka vegetariánství se pak v pýthagorejském hnutí stala velmi kontroverzním tématem (*Kirk – Raven – Schofield 2004*, 301). Naproti tomu v keltském světě u častých rituálních obětí zvířat i lidí asistovali obětní kněží (*Piggot 1999*, 78, fig. 78; *Green 1994*, 123), jak nás informují např. zprávy Caesara (VI, 16: „... ti, kdo jsou postiženi zvláště těžkými nemocemi, kdo chodívají do boje a ocitají se vůbec často v nebezpečí života, obětují buď místo zvířecích žertev lidí, nebo se zaslíbují, že je budou obětovat, a druidy si k těm obětem berou za pomocníky“) nebo Tacita (XIV, 30: „pokládali totiž za dovolené obětovat na oltářích krev zajatců a dotazovat se bohů podle lidských útroby“). Lidské oběti a různé rituální praktiky bojovnické elity prozrazují i některé nálezové situace odkryté ve svatyních i v profánní zástavbě oppid (*Lambot 2002*, 24; *Teegen 2002*, 28; *Brunaux 1986*; *Rieckhoff – Biel 2001*, 265; *Likovský – Drda 2003*, 285).

Učení druidů mohlo snad také čerpat z jiných zdrojů a na pýthagorejcích nemuselo být příliš závislé. Ze zprávy z doby před polovinou 1. stol. př. Kr. od G. I. Caesara (VI, 13) se dozvídáme, že druidství vzniklo v Británii („Druidská nauka má prý – tak se má za to – svůj původ v Británii a odtud byla prý přenesena do Galie. A proto podnes odchází na učení do Británie skoro vždycky ti, kdo se s ní chtějí obeznámit důkladněji“). Pro zřetelnou časovou diskrepanci mezi nejstarším svědectvím o druidství ze 3. stol. př. Kr. a relativně pozdní keltizací britských ostrovů na konci téhož století působí ovšem zmíněná zpráva málo přesvědčivě (*Brunaux 2002*, 2, 5). Caesar čerpal některé informace od Poseidónia, který psal na začátku 1. stol. př. Kr. Druidové byli pro Poseidónia živoucí příklad

zlatého věku, který podivuhodným způsobem přežil. Dnes ovšem víme, že Poseidónius viděl na vlastní oči jen velmi málo událostí, které popisuje, a zcela jistě ne ty, které se týkaly náboženství.

Snažíme-li se vystopovat původ nauky o reinkarnaci, musíme zmínit Hérodota (II, 123: „Tuto nauku převzali i někteří Řekové, jedni dříve, jiní později, jako by byla jejich vlastní. Známe jejich jména, ale nevedu je.“), který ji připisuje Egypťanům. Hérodotos ovšem často přisuzoval egyptské kořeny ryze řeckým myšlenkám a činnostem (víra v reinkarnaci byla obecnou představou starého světa a mohla být importována i z Indie, centrální Asie či z jižního Ruska: *Kirk – Raven – Schofield 2004*, 286). Jiní současní autoři ale skutečně spatřují v řecké filosofii výraznou inspiraci (ne-li původ) v Egyptě (*Preus 1992; 1997*, 157; *Froidefond 1971*, 246) a opírají se především o egyptské zkušenosti Pýthagora i egyptské kořeny jeho teorie o metempsychóse. Z. *Kratochvíl (1995*, 149; *1999*, 51) naopak naznačuje, že Pýthagorás nemusel nauku o metempsychóse, která byla vlastní též orfikům, do Řecka odnikud importovat – „a i kdyby, tak nejspíš z nitra evropského kontinentu nebo z nitra Balkánu“. V této souvislosti bývá rovněž diskutována možná spojitost s thráckým kultem Zalmoxise a učení druidů (*Hatt 1989*, 32; *Perrin 2002*, 8). Zalmoxis (Díogenés Laertios I, 1; Hérodotos IV, 94) byl mytický zákonodárce a původce náboženských řádů u Thráků a Getů (*Kratochvíl – Bor 1999*, 27), ale i další spřízněné národy balkánské a karpatsko-dunajské jej považovali za boha, krále a léčitele (*Eliade 1997*, 47, 56). Od Řeků sídlících u Helléspontu a Pohostinného moře se Hérodotos (IV, 95) dozvěděl, že měl být otrokem Pýthagory, byl propuštěn a vrátil se domů („... postavil mužský sál, hostil v něm přední občany a při hostinách je učil, že ani on, ani jeho soustolovníci a jejich potomci nezemrou, nýbrž přijdou na takové místo, kde budou žít věčně a požívat všeho dobrého“). Dějepisci zpochybňují, že by Zalmoxis žil s Pýthagorem a přijal jeho učení, a také např. Hérodotos (IV, 96) připouští, že se tento Zalmoxis narodil o mnoho let dříve než Pýthagorás. Některé prvky z Hérodotovy verze pověsti přejal i Strabón (*Geografie VII*, 3, 5), ale připojil k nim ještě další informace, jejichž zdroj je třeba hledat zvláště u karpatských Dáků, zatímco Hérodotovy zprávy se týkaly především Getů z oblasti dunajsko-černomořské. Nové poznatky Strabóna (vycházel zjevně z Poseidónia) se týkaly hlavně úlohy a věhlasu velekněze a „pýthagorejské“ askeze Dáků. Zalmoxidův kult považoval za „pýthagorejský“ proto, že vylučoval masitou stravu (*Eliade 1997*, 58–60). V dobách Poseidónia a Strabóna pravděpodobně ještě přežívala „mysterická“ tradice Zalmoxidova kultu mezi poustevníky a geto-dáckými kněžskými. Strabón (*VII*, 3, 5, 11) zaznamenává, že když Getům vládl Burebista, příslušný úřad zastával Deceneus, a že víceméně přežívalo pýthagorejské pravidlo zakazující jíst živé tvory, tak, jak to učival i Zalmoxis. Ten byl u Hérodota i u Strabóna vyličen spíše jako zvěstovatel nového učení nebo vůle bohů, Diodór (I, 94) jej dokonce staví vedle Zoroastra a Mojžíše. Pomponius Mela (II, 2, 18) připisuje Thrákům a zvláště Getům víru, že duše zemřelých přicházejí zpět nejen jako lidé, nýbrž i jako zvířata (*Clemen 1926*, 192, 313). Zprávy o návratu mrtvých u Thráků se objevují také u Fótia a Suidáse (*Eliade 1997*, 38). Strabón řadí mezi řecké a barbarské bohy Orfea i např. getského Zalmoxise (*Bouzek – Hošek 1978*, 237). Rozšíření víry ve stěhování duší u Thráků může být pravděpodobně již vzhledem k tomu, že odtud asi pochází orfismus.

Historicky doložená první fáze keltsko-thráckých vztahů je podle výpovědi písemných pramenů kladena do let 335–280 př. Kr. (Arriános I, 4; Pausaniás X, 19). Keltové po vpádu do Makedonie a Thesálie vtrhli roku 279 i do Thrákie, kde se jednotlivé skupiny ve 3. stol. př. Kr. usadily a vytvořily svůj stát, tzv. Tyliské království s hlavním městem Tylis (Polybios IV, 45–46, 52, VIII, 24). Oddíly vedené Lutariem a Leonoriem prošly roku 277 Thrákií a usídlily se v Malé Asii. Keltské panství nad jv. Thrákií trvalo od roku 279 do roku 216 nebo 213 př. Kr. (*Venedikov 1978*, 13; *Woźniak 1975*, 178, Abb. 1), ale k těsným kontaktům mezi Thráky a Kelty docházelo ve 3. stol. př. Kr. i v severní části Karpatské kotliny (silné vlivy řecko-thrácko-getské se ukazují např. v hmotném projevu kultury laténské v Transdanubii: *Zirra 1975*, 54, fig. 3; *Dušek 1978*, 183; *Furmánek – Sankot 1985*, 297). Po zničení keltského státu Thráky odešli keltští Aigoságové do Malé Asie (Polybios V, 77–78), prameny zmiňují keltský tlak na východ a v období mezi lety 212–175 př. Kr. došlo také k ohrožení Olbie a Keltové zřejmě osídlili i území při ústí Dunaje (*Woźniak 1975*, 177–179). Origenés (Philosophumena II, 25) vypráví pověst, podle níž prý Zalmoxis šířil pýthagorejské učení u Keltů. Tato pověst nám zároveň prozrazuje tradici, která v pozdním starověku vymezovala Zalmoxidovo nábo-

ženství vírou v nesmrtelnost duše. Druidství bývá někdy přirovnáváno k thráckým nebo geto-dáckým bratrstvům (*Hubert 1932*, 283) a podobnost druidů s Dáky připomíná především význam velekňžův, víra v nesmrtelnost a posvátné vědění iniciačního typu (*Eliade 1997*, 62). Velmi pravděpodobně bychom tak v prostoru severního Balkánu mohli spatřovat jeden z možných zdrojů nauky o reinkarnaci u Keltů. Na keltských teritoriích se její přijetí ve 2. a 1. stol. př. Kr. pravděpodobně projevilo nejdříve v Karpatské kotlině a ve východní části střední Evropy postupným upouštěním od zvyku pietního ukládání milodarů s pozůstatky zemřelých.

Text vznikl za podpory Grantové agentury AV ČR, reg. č. projektu IAA8002204.

Prameny a literatura

- Argound, G. 2002:* Pythagoras. In: H.-U. Cain – S. Rieckhoff Hrsg., *Die Religion der Kelten. Fromm – fremd – barbarisch*, Mainz am Rhein, 9–10.
- Arriános:* Tažení Alexandra Velikého (z řeckého originálu *Anabasis Alexandrú* přeložil J. Bělský). Antická knihovna 14. Praha 1972.
- Bats, M. 2002:* Zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit. In: H.-U. Cain – S. Rieckhoff Hrsg., *Die Religion der Kelten. Fromm – fremd – barbarisch*, Mainz am Rhein, 11–14.
- Benadik, B. 1971:* Obraz doby laténskej na Slovensku – Bild der Latènezeit in der Slowakei, *Slovenská archeológia* 19, 465–498.
- 1977: Zur Datierung des jüngsten Horizontes der keltischen Flachgräberfelder im mittleren Donaugebiet. In: *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*, Bratislava, 15–31.
- Bittel, K. – Kimmig, W. – Schiek, S. 1981:* Die Kelten in Baden-Württemberg. Stuttgart.
- Bouzek, J. 1994:* Předpoklady vzniku filosofie. In: J. Bouzek – Z. Kratochvíl, *Od mýtu k logu*, Praha, 9–44.
- Bouzek, J. – Hošek, J. 1978:* Antické Černomoří. Praha.
- Brunaux, J.-L. 1986:* Les Gaulois. Sanctuaires et rites. Paris.
- 1996: Les religions gauloises. Rituels celtiques de la Gaule independante. Paris.
- 2002: Wer waren die Druiden?. In: H.-U. Cain – S. Rieckhoff Hrsg., *Die Religion der Kelten. Fromm – fremd – barbarisch*, Mainz am Rhein, 2–6.
- Budínský, P. 1983:* Keltské kostrové hroby z Podkrušnohoří ve sbírce teplického muzea – Die keltischen Skelettgräber aus dem Erzgebirgsbecken in den Sammlungen des Teplitzer Museums. Teplice.
- Buchet, P. – Buchet, R. 1976:* Les Druides. Science et philosophie. Paris.
- Bujna, J. 1982:* Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken – Odras sociálnej štruktúry na laténskych pohrebiskách v Karpatskej kotline, *Památky archeologické* 73, 312–431.
- 1998: Reich ausgestattete Brandgräber mit Holzeinbau auf dem Gräberfelder in Malé Kosihy. Reflexionen und Hypothesen über die Bestattungssitten der Kelten – Bohato vybavené žiarové hroby s drevenou konštrukciou na pohrebisku v Malých Kosihách. Reflexie a hypotézy o pohrebných zvykoch Keltov, *Slovenská archeológia* 46, 290–308.
- Caesar, G. I.:* Válečné paměti. O válce galské, o válce občanské, africké a hispánské (přeložili I. Bureš, V. Dědina, M. Husová, V. Marek). Antická knihovna 16. Praha 1972.
- Clemen, C. 1926:* Religionsgeschichte Europas bis zum Untergang der nichtchristlichen Religionen. Bibliothek der europäischen Kulturgeschichte. II. Reihe. Heidelberg.
- Čižmář, M. 1972:* Společenská struktura moravských Keltů podle výzkumu pohřebišť – Die Gessellschaftsstruktur der Kelten in Mähren im Lichte der Erforschung von Gräberfeldern, *Časopis Moravského muzea* LVII, 73–81.
- 1975: Relativní chronologie keltských pohřebišť na Moravě – Relative Chronologie der keltischen Gräberfelder in Mähren, *Památky archeologické* 66, 417–437.
- 1978: Keltské pohřebiště v Makotřasech – Keltisches Gräberfeld in Makotřasy, Kreis Kladno, *Památky archeologické* 69, 117–144.
- 1993: Keltská okupace Moravy (doba laténská). In: V. Podborský a kol., *Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid sv. 3*, Brno, 380–423.

- Díogenés Laertios: Životy, názory a výroky proslulých filosofů (přeložil A. Kolář, ed. D. Machovec). Pelhřimov 1995.
- Drda, P. – Rybová, A. 1995: Les Celtes de Bohême. Paris.
- 1997: Keltská oppida v centru Boiohaema – Die keltische Oppida im Zentrum Boiohaemums, Památky archeologické 88, 65–123.
- 1998: Keltové a Čechy. Praha.
- Dušek, M. 1978: Die Thraker im Karpatenbecken. Amsterdam.
- Eliade, M. 1995: Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria. Praha.
- 1997: Od Zalmoxida k Čingischánovi. Srovnávací studie o náboženstvích a folkloru Dácie a východní Evropy. Praha.
- Filip, J. 1956: Keltové ve střední Evropě – Die Kelten in Mitteleuropa. Praha.
- Froidefond, C. 1971: Le mirage égyptien dans la littérature grecque d'Homère à Aristote. Gap.
- Fröhlich, J. 1984: Keltský žárový hrob ze Semic v jižních Čechách – Ein keltisches Kriegerbrandgrab aus Semice in Südböhmen, Archeologické rozhledy 36, 187–193.
- Furmánek, V. – Sankot, P. 1985: Nové laténské nálezy na středním Slovensku – Neue latènezeitliche Funde in der Mittelslowakei, Slovenská archeológia 33, 273–310.
- Godwin, J. 1981: Mystery religions in the ancient world. London.
- Green, M. 1989: Symbol and Image in Celtic Religious Art. London – New York.
- 1994: Keltische Mythen. Mythen alter Kulturen. Stuttgart.
- 1997: Exploring the World of the Druids. London.
- Guyonvarc'h, Ch.-J. – Le Roux, F. 1986: Les Druides. Paris.
- Hatt, S. T. 1989: Mythes et dieux de la Gaule 1. Les grandes divinités masculines. Paris.
- Hérodotos: Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných músy (z řeckého originálu Herodoti Historiarum libri IX přeložil J. Šonka). Živá díla minulosti sv. 65. Praha 1972.
- Holodňák, P. 1988: Keltská pohřebiště ve středním Poohří – Keltische Gräberfeld im mittleren Egerflußgebiet, Památky archeologické 79, 38–105.
- Holodňák, P. – Waldhauser, J. 1984: Předduchcovský horizont (fáze LT B1a) v Čechách – Der vorduxer Horizont (Phase LT B1a) in Böhmen, Archeologické rozhledy 36, 31–48.
- Hubert, H. 1932: Les Celtes depuis l'époque de la Tène et la Civilisation celtique. Paris.
- Kirk, G. S. – Raven, J. E. – Schofield, M. 2004: Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty. Dějiny filosofie 1. Praha.
- Krämer, W. 1952: Das Ende der Mittellatènefriedhöfe und die Grabfunde der Spätlatènezeit in Südbayern, Germania 30, 330–337.
- 1985: Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern. Die Ausgrabungen in Manching 9. Stuttgart.
- Kratochvíl, Z. 1995: Lyrika a filosofie. In: J. Bouzek – Z. Kratochvíl, Řeč umění a archaické filosofie, Praha, 129–249.
- 1999: Pýthagorejství archaické doby. In: Kratochvíl – Bor 1999, 43–65.
- Kratochvíl, Z. – Bor, D. Ž. 1999: Pýthagorás ze Samu. Praha.
- Lambot, B. 2002: Opfer – Priester – Götter. In: H.-U. Cain – S. Rieckhoff Hrsg., Die Religion der Kelten. Fromm – fremd – barbarisch, Mainz am Rhein, 20–25.
- Likovský, J. – Drda, P. 2003: Epidurální krvácení na lebce z brány A oppida Závist – Epidural hematoma disclosed on cranium from the gate A of Závist oppidum, Archeologické rozhledy 55, 285–296.
- Mähling, W. 1944: Das spätlatènezeitliche Brandgräberfeld von Kobil Bezirk Turnau. Ein Beitrag zur germanischen Landnahme in Böhmen. Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 12. Prag.
- Maier, F. 2004: Die Dreizahl in Mythos, Kult und Ornamentwelt der Kelten, Germania 82, 381–396.
- Pausaniás: Cesta po Řecku II (z řeckého originálu Periégésis Hellados přeložila H. Businská). Antická knihovna 23. Praha 1974.
- Perrin, F. 2002: Pythagoras und die Druiden. In: H.-U. Cain – S. Rieckhoff Hrsg., Die Religion der Kelten. Fromm – fremd – barbarisch, Mainz am Rhein, 7–8.
- Pieta, K. 1993: Stredolaténske zvieracie žiarové hroby alebo doklady kultových praktík z Nitry? – Mittelatènezeitliche tierische Brandgräber oder Belege über Kultpraktiken aus Nitra?, Slovenská archeológia 41, 41–58.

- Piř, J. L. 1902: Kostrové hroby s kulturou marnskou čili latěnskou a Bojové v Čechách. In: J. L. Piř, Starožitnosti země České II/1, Praha, 171.
- 1903: Čechy na úsvitě dějin, sv. 2. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Praha.
- Piggot, S. 1999: The Druids. London.
- Pleiner, R. – Rybová, A. 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Podborský, V. 1994: Náboženství našich předků. Brno.
- Porfyrios: Život Pýthagorův (přeložil V. Bahnik). In: *Kratochvíl – Bor 1999*, 9–32.
- Preus, A. 1992: Greek Philosophy: Egyptian Origins. In: Research Paper 3, IGGS, Binghamton – New York.
- 1997: Greek Philosophy in Egypt: From Solon to the Arab Conquest. In: J. E. Coleman – C. A. Walz eds., *Greeks and Barbarian. Essays on the Interactions between Greeks and Non-Greeks in Antiquity and the Consequences for Eurocentrism*, Bethesda, Maryland, 155–174.
- Ratimorská, P. 1981: Keltské pohřebisko v Chotíně I – Die keltische Grabstätte in Chotín I, Západné Slovensko 8, 15–88.
- Rieckhoff, S. – Biel, J. 2001: Die Kelten in Deutschland. Stuttgart.
- Sankot, P. 1978: Struktur des latènezeitliches Gräberfeldes von Jenišův Újezd. In: *Waldhauser et al. 1978*, 78–93.
- 1993: L'équipement personnel et sa signification sociale illustrés par l'exemple des nécropoles celtiques de Bohême. In: *Révue archéol. Ouest – Supplément no. 6*, 311–327.
- Sedláčková, H. – Waldhauser, J. 1987: Laténská pohřebiště ve středním Polabí, okr. Nymburk – Latènezeitliche Gräberfelder in dem mittleren Elbegebiet, Bez. Nymburk, *Památky archeologické* 78, 134–204.
- Szabó, M. 1976: Auf den Spuren der Kelten in Ungarn. Budapest.
- Tacitus, C.: Letopisy (z latinského originálu Cornelia Taciti *Ab excessu divi Augusti* přeložili A. Minařík, A. Hartmann). Antická knihovna 27. Praha 1975.
- Teegen, W.-R. 2002: Tieropfer und Tierbestattungen der Kelten. In: H.-U. Cain – S. Rieckhoff Hrsg., *Die Religion der Kelten*. Fromm – fremd – barbarisch, Mainz am Rhein, 26–31.
- Venclová, N. 2002: Druidové, archeologie a historie – Die Druiden, Archäologie und Geschichte, *Památky archeologické* 93, 153–172.
- Venedikov, I. 1978: Thrákie. In: *Umění Thráků z pokladů bulharských muzeí*. Edice Výstavy 37, Praha, 7–14.
- Vries, J. 1961: Keltische Religion. *Die Religionen der Menschheit* 18. Stuttgart.
- Wait, G. A. 1995: Burial and the otherworld. In: M. J. Green ed., *The Celtic world*, London – New York, 489–511.
- Waldhauser, J. 1979: Konfrontation der antropologischen archäologischen Ermittlung von Männer-, Frauen- und Kindergräbern aus den keltischen Nekropolen Böhmens, *Anthropologie* XVII, 55–62.
- 1987: Keltische Gräberfelder in Böhmen. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 68, 25–179.
- 1988: Keltská pohřebiště na Jičínsku, *Zpravodaj KMVČ* 15, 56–76.
- Waldhauser, J. et al. 1978: Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen. Teplice.
- 1999: Jak se kopou keltské hroby. Laténská pohřebiště ze 4.–3. století v Čechách. Praha.
- Waldhauser, J. – Salač, V. 1977: Keltská pohřebiště ve středním Pojizeří – Keltische Gräberfelder im Mittellauf des Flusses Jizera, *Muzeum a současnost* 1, 35–80.
- Wieland, G. 1996: Die Spätlatènezeit in Württemberg. *Forschungen zur jüngeren Latènekultur zwischen Schwarzwald und Nördlingen*. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 63. Stuttgart.
- Woźniak, Z. 1975: Die Kelten und die Latènekultur auf den Thrakischen Gebieten, *Alba regia* 14, 177–183.
- Zápotocký, M. 1973: Keltská pohřebiště na Litoměřicku – Die keltischen Gräberfelder in Kreis Litoměřice, *Archeologické rozhledy* 25, 139–184.
- Zachar, L. 1982: Príspevok k problematike Bratislavského oppida – Beitrag zur Problematik des Bratislavaer Oppidums, *Zborník Slovenského národného múzea* 56 – *História* 22, 31–49.
- Zirra, V. 1975: Influence des Geto-Daces et de leurs voisins sur l'habitat celtique de Transylvanie, *Alba regia* 14, 47–64.

K diskusi o klimatických změnách

Jan Bouzek

Rád bych poděkoval oběma oponentům k mému přehledu v minulém čísle Archeologických rozhledů (57, 2005, s. 529–548). Udělalo mi velkou radost, že otázka, kterou jsem se po dlouhá léta zabýval, i když nikoli zcela systematicky a nikoli jako hlavním úkolem, našla tak silný ohlas. Publikoval jsem k tomu tématu mnoho dílčích studií ve Velké Británii, Rakousku, Německu a Bulharsku, diskutoval jsem o těchto problémech s archeology i jinými odborníky na mnoha konferencích v Evropě i USA, ale tak zevrubné kritiky se mi dostalo až v pozdním věku u nás; rád bych oběma poděkoval za jejich kritické připomínky a za úsilí, které mně i tématu věnovali.

V tak složité otázce, kde nikdy nejde jen o jednu příčinu a následek, ale také o zřetězení mnoha faktorů a o reakce celých holistických systémů navzájem, jsou závěry obtížné a jen přibližné a prozatímní. Klimatický vývoj je zatím znám jen zhruba a nikoli ve všech svých aspektech, také vzhledem k vzájemnému působení člověka na přírodu a naopak, svázanosti s celkovým rytmem světových dějin v holistickém pojetí, i v dalších faktorech. Vážení všech faktů je jistě obtížnou záležitostí a rád uznám, že jsem se touto otázkou většinou zabýval nikoli ze všech jejích aspektů a ve spolupráci s určitou vybranou skupinou badatelů mé generace, jejichž výsledky a přístup jsem přejal bez vlastního studia v jejich disciplínách – Vojena Ložka a jeho žák Václava Cílka, Klause-Dietera Jägera a jeho spolupracovníků a žáků, Klause Simona, a několika dalších kolegů a přátel, kteří mne zaujali, zatímco pokusy a hypotézy některých jiných mne nezaujaly či mi nepřípadly dost podstatné pro dané téma, a věnoval jsem jim tedy méně pozornosti. Ve shrnujícím článku nemohlo být samozřejmě podáno vše, ani citována obrovská literatura v úplnosti, a nelze než přijmout námitky toho druhu, že tam nebylo o něčem, co jsem sám považoval vzhledem k tématu za nepodstatné či málo podstatné a co jiní z jejich přístupu za podstatné považují.

Napřed k zajímavým podnětům Jaromíra Beneše. Na str. 529 mne cituje a nesouhlasí s tím, že klimatické fluktuace jsou jediným hybatelem vývoje – s čímž nelze opravdu než nesouhlasit, ale nechtěl jsem to nikdy tvrdit. Potíž je asi v tom, že v článku věnovaném vývoji klimatu se jiným aspektům nutně věnuje méně pozornosti. Paleolitu a mezolitu jsem se nevěnoval, nejsem dosti kompetentní, k archeogenetice v pojetí citované knihy Renfrewa a Boyla by se dalo uvést více výhrad, i když zde na to není místo a věru nejsem odborníkem na předneolitický vývoj. Proto jsem se mu nevěnoval z hlediska vztahu osídlení a klimatu, vědom si toho, že mezolity asi víc zajímala hojnost ryb v jezerech, než jak dozrají obilniny. Snažil jsem se zdůraznit (i ve své nové knížce: *Bouzek 2005*), že asi nikdy nezmizelo z našich zemí předchozí obyvatelstvo úplně, a ani mne nenapadlo, že by se tak dala moje studie číst. Vyčerpání půd, ke kterému docházelo bezpochyby i ve střední Evropě, bylo jistě fenoménem, kterému by se měla věnovat pozornost, i když např. Ložkova studie o zničení pravobřeží sz. Čech v době popelnicových polí podle mne zachází příliš daleko. *Meden agan* platí pro mne i zde.

Necitoval jsem všechno, co jsem si aspoň prohlédl, a leccos z toho, co doplnil J. Beneš, mi připadlo méně zdůvodněné než jiné studie. O letnicovém hospodářství se zmiňují pod názvem tzv. valašského systému, který byl v mnou používané literatuře běžnější. Přejít k pluhu samozřejmě známe všichni a v článku jsem už kvůli rozsahu nemohl vše známé opakovat. Recenzentovi, zdá se, uniká jeden podstatný přístup, a to kombinace dedukce a indukce; celkové vysvětlení musí respektovat jak globální, tak evropské i středoevropské situace, a žádné pravidlo není bez výjimek. Ani mnou navrhovaný přístup není jistě jediný a globální výroky jako „základní příčinu by bylo lépe hledat uvnitř lidské společnosti“ nerespektují jak holistický přístup k vývoji lidských dějin, tak okolnost, že právě takový pokus byl smyslem mého článku.

Dagmar Dreslerová se ujala kritiky ještě zevrubněji; podává bohatou informaci o mnoha problémech, které jsem považoval za samozřejmé a obecně známé, či s mým přístupem k tématu souvisejí jen okrajově. Je asi správné, že takové kompendium sestavila, i když mi občas připadá, že objevuje objevené. V její generaci jde často oprávněně o kritický přístup k výsledkům staršího bádání, ale doufám, že s vdou se z vaničky nevylije i dítě, a také nedojde k dnes velmi rozšířenému závěru, že když výsledky nejsou jisté, jevy neexistovaly. Axiom dnešní vědy, že něco se musí dokázat přesně a úplně,

ale vůbec se nemusí dokazovat, že to není, vypadá na první pohled jako správný, zavírá ovšem možnosti přijít na něco za Heideggerovou dostupnou pasekou. Úsilí o maximální zjednodušení degraduje dříve tvůrčí vědecké myšlení jeho banalizací, podobně jako to činí imitování dvojkového systému počítačů lidskou myslí, která by si měla pamatovat, že většina věcí není ani bílých, ani černých, a že kvality nejsou kvantifikovatelné. U mnohých publikací citovaných D. Dreslerovou mám často dojem, že se vydaly touto cestou. Nevím, proč informuje o rozdílech mezi BC a BP (to má vědět každý), ani proč píše, co je do jaké míry atlantské a kontinentální podnebí v různých definicích; přejmenování optima na něco složitějšího je možná správné, ale jde vesměs o reprodukce věcí, o nichž nepovažuji za nutné mluvit, pokud jde o samozřejmosti, či o jejichž oprávněnosti bych měl pochyby. (Také nevím, co sleduje autorka odstavcem o zlatém věku.)

D. Dreslerová předkládá některá tvrzení, která podle mého názoru vycházejí z omezené evidence či přístupu, a považuje je za jistější, než bych si já dovolil tvrdit. U přezimování dobytka jsem hovořil o větším počtu, nikdy o jeho nemožnosti. Nešlo mi o teplotu, ale o dlouhodobější sněhovou pokrývku (str. 537). V dalším – o polnohospodářství a o obilninách – má jistě autorka užitečné podněty z literatury, kterou jsme prohlédli jen zběžně či vůbec ne, ale zde mezi námi nevidím podstatný interpretační rozdíl. Sám jsem se snažil odkázat i na práce, jejichž autoři došli k odlišným názorům; vyjadřovat se ke všem odkazům by nadměrně zvětšilo rozsah článku a snížilo jeho srozumitelnost.

Ohledně osídlení jeskyní se držím toho, co mi poskytla spolupráce s Ložkem, Jägerem a jeho spolupracovníky z Durynska; sám si myslím, že Matouškov (i Dreslerové) vysvětlení je jednostranné, nerespektující druhé faktory. V pasáži o zbarvení humusu jsem využil poznatky své i mnoha kolegů, zejména z NDR. Opět bych si proto dovolil s D. Dreslerovou nesouhlasit, podobně s jejím několikrát opakovaným tvrzením, že mnou citované závěry různých studií mají vesměs jen lokální platnost (srov. též ještě *Dalphy et al. eds. 1997*, které jsem opomněl v bibliografii). Stejně tak si autorka vybrala proti Bailliemu a řadě podobných syntéz některé z jeho kritiků, jejichž závěry mi připadají podstatně méně přesvědčivé než argumenty těch, kdo tyto krize vidí. Rovněž výhrady Žáka et al. proti Ložkovi a Cílkovi se mi nejeví být příliš oprávněné. Nesrovnalosti ve vztahu osídlení a krajiny, které D. Dreslerová uvádí na posledních dvou stranách svého příspěvku, jsou podle mne způsobeny spíše nedostatečně přesným datováním archeologických nálezů samých a z druhé strany faktem, že klimatické změny jednoho desetiletí ještě skoro nikdy nedokážeme postihnout jako takové, i když pro dávné obyvatelstvo byly už podstatné.

Příspěvky Dagmar Dreslerové jsou jistě podnětné, i když někdy mi přijdou nerespektující další aspekty problému a občas vybrané *ad hoc*. Za hlavní moment, kde se neshodneme s oběma příspěvateli, ovšem pokládám určitý druh přístupu, který jakoby přechází to nejpodstatnější, o co mi šlo: pokus o dějinnou syntézu v celoevropském a globálním rytmu vývoje.

Souvislost klimatických změn s rytmem světových dějin, s jejich symptomatologií, jak ji diskutovaly např. práce *Jaspersovy (1949)*, *Toynbeeho (1954–1961)* či v archeologii zejména podnětná vícesvazková práce *Hermannu Müller-Karpeho (1998)*, se mi jeví tím nejpodstatnějším diskutovaným problémem. Rytmus je v nás, v našem vlastním tepu, tlukotu srdce, dechu, stárnutí, je také v životě naší Země a lidstva. Mnohé klimatické změny jsou součástí rytmu, který vymezoval i dějiny lidstva. Oběma oponentům uniklo, že ve studii jde hlavně o vztah mezi Středomořím a mírným pásem Evropy, o oscilaci mezi západem a východem v dějinách střední Evropy, ve kterých byly klimatické změny z tohoto úhlu pohledu jedním z významných aspektů, ovlivňujících celkový vývoj. Takový přístup považuji za důležitý pro další úvahy o syntéze pravěku českých zemí.

Dnešní tendence vývoje klimatu – oteplování, způsobené lidskou činností více než kdykoli dříve – jsou polem, na kterém se sváří různé názory. Mnohé aspekty neznáme dostatečně přesně, i když o trendu pochybuje kromě prezidenta Bushe jen malá menšina odborníků. Byl bych nerad, kdyby i na tomto poli bádání o pravěku převládl dnes obecný banalizující trend, že žádný celostní pokus o dějinnou syntézu není oprávněný. Neodpovídá-li mému pohledu na věc (o tom, že absolutní pravda je nám jako jednotlivým lidem nedostupná, není samozřejmě pochyb), jde-li pak jen o to, jak se situace jeví z mého pohledu, aniž bychom nazíraný předmět aspoň obešli kolem dokola, pak bychom úsilí o syntetický pohled nahradili onou současnou tendencí postmodernismu a postderidismu postavit na jeho místo neurčitě konglomeráty.

Pokud by byl oběma oponentům takový složitější a namáhavější celostní pohled, kombinující dedukci s indukci a neopomíjející holistický přístup, kdy nejde jen o vztahy kauzální, ale i vnitrosystémové a teleologické, cizí, pak se asi zatím neshodneme, i když se zřejmě shodneme v aktuálnosti daného tématu. Aspoň zčásti poznané je pro studium problémů životního prostředí lepším východiskem úvah než sestavování umělých modelů, které obvykle ukazují, že do nich jisté – zatím neznámé nebo nerespektované – perimetry nebyly zahrnuty.

Literatura

- Bouzek, J. 2005: Pravek českých zemí v evropském kontextu. Praha.
Dalphs, H. G. – Kukla, G. – Weiss, H. eds. 1997: Third Millenium B.C. Climatic Change and Old World Collapse. Series I. Global Environmental Change 49. Berlin.
Jaspers, K. 1949: Vom Ursprung der Geschichte. Zürich.
Müller-Karpe, H. 1998: Grundzüge früher Menschheitsgeschichte. Darmstadt.
Toynbee, A. J. 1954–1961: A Study of History. Oxford.

Ad study of climatic fluctuations in prehistory

The author responds to the critics of the two scholars in the previous issue of *Archeologické rozhledy* (57, 2005, 529–548). He stresses that much is still uncertain, he considers some of their comments and criticism valid, while others according to his opinion less probable than his position and conclusions. The main difference is in the general approach, which the present author considers the most important point of his study: an attempt of a synthetic picture of the subject in pan-European and worldwide context. Climatic changes are part of the history of the Earth. They belong to the general rhythm of human history, as approached and seen for ex. by Toynbee, Jaspers, or, in archaeology, by Müller-Karpe. The rhythms of heart beating, of the pulse, of breathing, are essential qualities of us as living beings, and the history of our Earth and of the humans is also in rhythms, of which some are more and some less important. Climatic changes are essential marks and aspects of this process.

The climatic fluctuation of our times is mainly a result of human activities, as agreed by a large majority of scholars, excluding President Bush, but details of the prophecies differ. I would not like to see that the simplifying attitude of mind by imitating computers with their O-1 answers will prevail in the scientific study. The tendency of present scholarship that generalizations are not allowed and that science should be restricted to weighing different opinions, of which some can be accepted and other rejected, is dangerous. Without descending *ad fontes*, and without approaching any phenomenon from various angles, while extrapolating a hypothesis from one angle only, is equally dangerous tendency. If the attitude attempted in my paper, in which deduction is combined with induction, causal relations with holistic and teleological ones, would be alien to the reviewers, we would hardly find a common agreement, though we all would probably agree that this subject should be studied also for understanding our present environment and its perspectives. Even if not known completely, the interrelations between landscape and man in the past may represent a more plausible background of understanding present problems of climatic and related phenomena and trends than virtual models, which practically never can include all facts, and leave the unknown or unrespected perimeters aside.

English by *author*

Kdo jinému jámu kopá ...

Jan Fridrich – Ivana Sýkorová

Se zájmem jsme přistupovali k recenzi naší monografie „Velké Přitočno. Sídliště staropaleolitického člověka ve středních Čechách“ (AR 57 2005, 611–614) z pera Petra Šídy. Jedná se sice spíše o referát než o recenzi této práce, navíc postavený na neobratné, ale o to snaživější superkritice téměř všeho, co kniha obsahuje. Recenzent/referent prakticky krok za krokem zásadním způsobem zpochybnil náš výzkum, metody zpracování, hodnocení, prezentace atd. A nejen naše, ale i našich spolupracovníků, např. našeho nejpřednějšího geologa prof. Ivo Chlupáče i matematika Karla Štauda. Ve svém stále exaltovanějším rozběhu odsoudil i celý přírodovědecký systém, např. práce J. Tyráčka a dalších. Autor se, veden svatým nadšením, v průběhu psaní rozohňoval k vypjatému finále, že někdo (totiž on!) prostě musí říci: „Tudy ne, vážení“.

Ačkoliv by se mohlo zdát, že situace je vážná a nazrála doba k radikálnímu řešení kritické situace výzkumu paleolitu v Čechách, domníváme se, že není nutné k této problematice přistupovat hysterickou kritikou ledabyly prostudované monografie o Velkém Přitočnu. Je zřejmé, že nejde o recenzi, ale o rozsudek morální a odborné smrti, po kterém nám nezbyvá než učinit veřejnou sebekritiku, všechny naše práce hodit do stoupy a svatosvatě slíbit, že už nikdy, ale opravdu nikdy nic podobného neuděláme. Oproti očekávání jsme se však rozhodli, že na tento bezprecedentní útok budeme reagovat, že jsme to povinni učinit, nejen kvůli sobě a dalším členům řešitelského týmu, ale i celé archeologické komunitě. Bez detailnější znalosti sledované problematiky nebo při povrchním čtení může tento razantní příspěvek, který oznamuje nejen absolutní nekompetentnost autorů, ale i krizi paleolitického a přírodovědeckého bádání, vypadat jako první, vážný a vysoce odborný až nezávislý rozbor zavrženíhodné zatuchlosti bádání o paleolitu i přírodních věd v Čechách a následně ukázat náznak řešení (zřejmě neseného P. Šidou) této katastrofální situace.

Chápeme, že se nejedná o mladickou nerozvážnost, i když jde o první veřejně publikovanou formu snahy po „nápravě“ dosavadního paleolitického bádání v Čechách. Předem deklarujeme, že nejsme proti diskusi nebo kritice, ale prosíme, aby se vedla podle běžných pravidel založených na odbornosti, kompetentnosti, korektnosti a slušnosti.

Následující řádky by bylo možné považovat za poněkud osobnější reakci obou autorů monografie, ovšem jde čistě o informační vložku pro čtenáře Archeologických rozhledů. P. Šída je specialistou na hrubotvarou neolitickou industrii, jak dokazují jeho diplomová i disertační práce, protože v době svých doktorandských studií se zřekl (sic!) svého školitele J. Fridricha, s odůvodněním, že se od něho nemá čemu naučit. A nyní již o metodě insinuační kritiky naší práce. Nebudeme probírat všechny prohrěšky proti korektně vedené diskusi na dané téma, protože to by znamenalo velmi zdoluhavý rozbor a poučování P. Šídy, o nudnosti takového postupu pro čtenáře ani nemluvě. Myslíme, že postačí ukázka některých zvláště „jasných“ příkladů.

Na rozdíl od archeologie, jejíž terminologie i postupy mohou zaznamenat posuny ve výkladech, je matematika exaktní vědou, kde lze omyl přesně definovat. Autor napadl použití tzv. indexu sféricity, který zavedl J. Fridrich pro hodnocení robusticity kamenných štípaných artefaktů. Ostatně je komické, že autor „recenze“ J. Fridricha poučuje o použití citace původní práce, kterou od něj, jak jinak, evidentně opsál. Tedy, index sféricity pracuje se třemi základními rozměry artefaktu: délkou (d), šířkou (š), výškou (v). Tento index uvádí hodnoty od 0 (nejplošší artefakt, čistě hypotetická možnost) až po 1 (nejrobustnější artefakt). Vzhledem k uvedení třech rozměrů nemůžeme tuto hodnotu (1) charakterizovat jako kouli (jak uvádí P. Šída), protože koule má pouze jeden rozměr (r)! Indexovanou hodnotu dostaneme podle poměrně jednoduchého vzorečku, a to jako třetí odmocninu ze zlomku $v^2/d \cdot š$. P. Šída jej označuje za chybný a opravuje jej na třetí odmocninu ze v^2 , to celé lomené násobkem délky a šířky. Jako důkaz chybnosti našeho vzorce uvádí příklad artefaktu, jehož rozměry jsou: $d = 4$, $š = 1$, $v = 2$, výsledek je 1, což opravdu není koule (viz výše), ale maximálně robustní artefakt. Podle vzorce navrhovaného P. Šidou vychází hodnota 0,397. Uvedme si však názornější příklady: artefakt ($d = 2$, $š = 2$, $v = 2$), tedy dokonalá krychle, má podle našeho vzorce hodnotu 1 (což značí maximální robustnost), podle P. Šídy 0,4 (což představuje dosti štíhlý artefakt). Krychle prostě štíh-

lý artefakt není ani náhodou. A ještě porovnání dvou příkladů: čepel ($d = 5$, $\xi = 2$, $v = 1$) a kuboid (mnohostěn) ($d = 5$, $\xi = 4,5$, $v = 4$). Podle našeho vzorce vychází u čepelce hodnota indexu sféricity 0,46 a kuboidu 0,89, čili jde o relativně štíhlé a robustní artefakty; podle vzorce P. Šídy jsou v obou případech hodnoty rovny 0,1, tedy nejsou daleko od listu papíru, když pro názornost přeženeme interpretaci dosaženého výsledku. Navíc P. Šídu navržený vzorec neumožňuje vytvoření indexované hodnoty, což je matematický nonsens, svědčící o základním nepochopení matematiky. Tímto způsobem bychom mohli pokračovat dále, ale naše odpověď či obrana by se stala nezáživným řetězcem vyvracení polopravd či omylů, kterými jsou prokazovány údajné naše omyly. Ačkoli, v případě zničujícího odsudku matematické relevance vzorce užitého pro výpočet IS jde v případě P. Šídy o „Pyrrhovo vítězství“.

Vedle vytýkání nejružnějších chyb archeologům si autor „recenze“ dovolil školit i našeho znalce geologie prof. I. Chlupáče pomocí kombinace nejružnějších neobyčejně ohromujících sdělení, že existovaly penepeln, eroze atd. O posudku I. Chlupáče „Geologická situace a posouzení hornin z lokality Velké Pítočno“, který je přílohou naší monografie, se nemá cenu dohadovat; prostě jej musíme brát jako fakt, ze kterého vycházela naše dedukce, když už budeme užívat termíny z logiky, a ne premisa od samého začátku, jak je nám vytýkáno. Pro úplnost ocitujme alespoň jednu větu: „Nahromadění uvedených silicitů je výrazně výjimečné a může být nejsnáze interpretováno záměrným a cíleným sběrem“ (Chlupáč 2005, 136). Tento excelentní vědecký posudek byl základem pro předpoklad, že zkoumaná industrie, resp. suroviny k jejich výrobě, byly na lokalitu importovány, a tudíž představují antropogenní zásah do disperze silicitů a dalších druhů kamenných surovin na povrchu svrchnokřídových jílovců.

Třetí ukázkou nesprávného či ledabylého čtení si dovolíme – s exkurzem do středoškolské trigonometrie, resp. goniometrie – předvést na příkladu diskreditace našeho modelu rekonstrukce sídelního objektu. Nejprve nám budiž dovoleno citovat P. Šídu: „Na závěr snad jen malá poznámka k pokusu o rekonstrukci objektu. Pokud by autoři postavili repliku v takových parametrech, jak naznačují v textu, pravděpodobně by jim spadla na hlavu. Při průměru 4 m si totiž nelze představit konstrukci z lehkých tyčí vysokou 2 m v podobě, kterou uvažuje J. Fridrich. Dosáhl by totiž vrcholového úhlu 90° a při zatížení 1000 kg kůží by něco takového prostě nestálo“. V původní formulaci: „Tvořily ji 3–3,5 m dlouhé kmeny mladých stromů a patrně byly kryty kůžemi velkých savců“ (Sýkorová – Fridrich 2005, 119). Za takto předpokládaných délek kmenů tvořících konstrukci obydlí bychom nikdy nemohli dosáhnout vrcholového úhlu 90°, ale úhlu ostrého. Zde tedy necht je dovolena odbočka do středoškolské trigonometrie (Mikulčík et al. 1988, 35–36). Jedná se o výpočet odvěсны pravoúhlého trojúhelníka podle Eukleidovy věty: $a^2 = c \cdot c_a$, přičemž $a =$ odvěsna, $c =$ přepona, $c_a =$ polovina přepony. Musíme však ještě počítat s výškou v_c , která je pod pravým úhlem vztyčena z přepony c do vrcholu odvěсны a , b , které svírají pravý úhel. Přitom $c = 4$ m, $c_a = 2$ m a $v_c = 2$ m. Převáděno do archeologické řeči $c =$ průměr základu obydlí, $c_a =$ poloměr základu obydlí a $v_c =$ předpokládaná výška konstrukce obydlí. Podle výše uvedeného vzorce $a^2 = c \cdot c_a$ je $a = 2,83$, což je vlastně délka konstrukční tyče, při které bychom dosáhli vrcholového úhlu 90°. Stejný výsledek dosáhneme i pomocí Pythagorovy věty. Proto námi navrhovaná délka znamená nikoliv pravý, ale ostrý vrcholový úhel, který je nepochybně konstrukčně výhodnější. Úvahy o tom, jestli by to prostě stálo, nebo nestálo, klidně necháme na dávných stavitelích, popř. specialistech na experimentální archeologii.

V naší odpovědi jsme se dosud nedostali k vlastnímu paleolitu, kterému je velmi překvapivě věnována pouze malá, o to více povrchní pozornost. Zničující je naznačená špatná datace kolekce do staršího paleolitu, včetně upozornění, že podobné artefakty se vyskytují i v kolekci z Bečova IV (Fridrich – Sýkorová 2005). Tady nezbyvá než poděkovat recenzentovi za připomenutí názorů a interpretací nálezů z této lokality a poprosit ho, zda by napříště mohl příslušnou pasáž v knize dočíst až do konce (Fridrich – Sýkorová 2005, 244–245, 251–252). O přítomnosti pěstních klínů, nikoliv bifasů, v mladší fázi středního paleolitu víme i my, a to již hodnou řádku let, ovšem vedle toho, možná navíc, musíme velmi pregnančně vážit užívání odborné typologické terminologie, které je zatíženo dodržováním pravidel typogeneze označení různých typů artefaktů tak, aby se tento nástroj deskripcie a následného porozumění dané problematice stal pomůckou, nikoliv hříčkou umožňující dokázat kdykoliv cokoli podle momentální potřeby. Je-li tedy pravdou, že disky a polyedry jsou normální součástí inventáře

kamenné industrie neolitického stáří, pak je na místě gratulace autorovi těchto názorů k tomuto unikátnímu objevu a společně s ním předpokládat přežívání nositelů staropaleolitických technologických tradic až do tohoto období, což by v málo osídlených a dosud neprobádaných oblastech Čech (např. v podhůří našich pohraničních hor) bylo nade vší pochybnost možné ... a pokud nezemřeli, žijí tam dodnes. Jestliže nám však situace dovolí, budeme se v naší další činnosti raději držet výsledků práce specialistů a i nadále používat osvědčeného schématu deskripce a hodnocení kamenné industrie podle dlouhodobě prověřených metod a postupů, včetně používání vhodně zvolené terminologie.

Již jenom pro dokreslení zpozdilosti současného bádání o paleolitu v Čechách je třeba upozornit na vysloveně nešťastné (podle P. Šídy) zaměření výzkumné činnosti na povrchová naleziště. Zatímco z naší strany se toto „neštěstí“ odvíjí od snahy vyrovnat se s tlakem ekonomické sféry na destrukci posledních zbytků původních neporušených archeologických terénů, které v sobě začasť obsahují doklady po dávné činnosti lidí v paleolitu a mezolitu, P. Šída je patrně zastáncem přístupu, že lepší bude teoretizovat o době stratifikovaných či stratifikovatelných(!) nalezištích a čekat, až k nějakému takovému objevu dojde a pak jej, s nadhledem sobě vlastním, zpochybnit, či alespoň dostatečně znevěrohodnit, jak se to, sice skrytě, pokusil učinit i v případě Račiněvsi, byť pouze „decentně“ poukazem na nedostatečnou odbornou erudici badatelského týmu. V tomto konkrétním případě se nám chce zvolat: „Bože, chraň Račiněves před mezinárodně uznávanými profesory a docenty z Přírodovědecké fakulty“, o paleoliticích, zmltájcích se v krizi, ani nemluvě.

Z těchto ukázek můžeme vidět, že ledabylosti, nepřesnosti, posuny a jiné triky mohou být zdánlivě snadno použitelné při záměrné diskreditaci určitého díla a jejich kombinací lze tohoto cíle bezpečně dosáhnout. Obrana proti takové desinterpretaci je v tomto případě únavným a po našem soudu i zbytečným bojem s větrnými mlýny. Vybrali jsme proto pouze některé příklady diskreditačních „argumentů“, abychom ukázali, s jakými závažnými problémy se P. Šída potýká, a abychom objasnili úroveň tohoto „paleolitika“, za kterého sám sebe prohlašuje.

Co říci na závěr? Autor příspěvku, nezatížen prokletím většiny specialistů v tomto specifickém oboru archeologie (paleolit totiž vyžaduje speciální školení, resp. vzdělání a dlouhodobou praxi), smetl výsledky práce často mezinárodně uznávaných badatelů, nejen v archeologii, ale i v kvartérní geologii, paleopedologii, geomorfologii atd. Z toho všeho vyplývá, že ho v budoucnosti čeká velké množství práce, kterou napraví všechny chyby neblahé minulosti a vyvede bádání o paleolitu ze současné krize do světlých zítřků. O rozporuplnosti jeho názorů svědčí na jedné straně znevažování výsledků dosud učiněných v bádání o pleistocénu a na straně druhé úporná snaha o diskusi s těmi, kteří tuto katastrofální situaci zavinili. Jak známo, ke konstruktivní diskusi je zapotřebí vstřícná atmosféra, erudovaní odborníci, kteří svým vzděláním a zkušenostmi zaručují její kvalitní úroveň. Jinak se zákonitě změní v neplodnou diskusi, či přímo tlachání.

Chce-li však P. Šída vyvést bádání z krize, čeká jej velice dlouhá a namáhavá cesta odborného vzdělání a neméně dlouhá a namáhavá práce při výzkumech nových, lepších a ještě lepších lokalit. Jinak to prostě nejde. Bude-li však pokračovat výše uvedeným způsobem, nezbyvá než zvolat: „Tudy cesta vede, vážený, ale ... do pekla“.

Literatura

- Fridrich, J. – Sýkorová, I. 2005: Bečov IV – sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách. Praha.*
- Chlupáč, I. 2005: Geologická situace a posouzení hornin z lokality Velké Přítočno u Kladna. In: Sýkorová – Fridrich 2005, 131–137.*
- Mikulčík, J. et al. 1988: Matematické, fyzikální a chemické tabulky pro střední školy. Praha.*
- Sýkorová, I. – Fridrich, J. 2005: Velké Přítočno. Sídliště staropaleolitického člověka ve středních Čechách. Praha.*

AKTUALITY

6. MEZINÁRODNÍ KONFERENCE ARCHAEOLOGICAL PROSPECTION, ŘÍM, 14.–17. 9. 2005

Již šestá široce mezinárodní konference odborníků využívajících různých nedestruktivních metod archeologického průzkumu úspěšně navázala na předchozí, konanou v roce 2003 v Krakově.

Pořádání 6. mezinárodní konference Archaeological Prospection italskými kolegy v budově National Research Council bylo zastřešeno ve spolupráci tří hlavních organizátorů – Institute of Technologies Applied to Cultural Heritage (CNR), International Society of Archaeological Prospection (ISAP) a Special Project on Safeguard of Cultural Heritage (CNR). Na konferenci bylo přihlášeno celkem 105 příspěvků, přičemž na výsledcích se často podílelo i více specialistů z několika vědeckých institucí a jiných pracovišť včetně archeologů (celkem 301 příspěvů). V průběhu tří dnů odeznělo 54 příspěvků, v rámci následujících bloků bylo rovněž v průběhu konference prezentováno 48 posterů. Všechny příspěvky byly (podobně jako na minulých konferencích) rozčleněny do šesti tematických sekcí věnovaných jednotlivým metodám, kombinacím různých způsobů průzkumu, jiným způsobům uplatnění a začlenění prospekce v archeologii či srovnání výsledků s archeologickými výzkumy. Z mnoha prezentovaných příspěvků byl vidět další posun v možnostech metod v různých, často specifických podmínkách archeologických lokalit. Rád bych upozornil alespoň touto krátkou formou na ty nejkvalitnější, resp. vysoce přínosné jak pro archeologii obecně, tak kupř. při budoucích možných aplikacích (či pro srovnání) třeba i ve středoevropských podmínkách.

V sekci zaměřené na průzkumy a sledování jednotlivých archeologických lokalit vyniklo hned několik výsledků často plošně rozsáhlých geofyzikálních měření. *T. Herbich* z IAE PAN ve Varšavě shrnul ve svém příspěvku hned několik velice zajímavých a kvalitních magnetometrických průzkumů v rámci spolupráce s několika expedicemi v Egyptě. Na jiné možnosti i limity magnetometrického průzkumu upozornili *J. W. E. Fassbinder* (Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege v Mnichově) a *M. Reindel* (Deutsches Archäologisches Institut v Bonnu) příspěvkem s výsledky průzkumů lokalit Nasca a Palpa v Peru. *M. Ciminale* a *D. Gallo* (Dept. of Geology and Geophysics Bari) a *H. Becker* (Bayerisches

Landesamt für Denkmalpflege v Mnichově) předvedli výsledky leteckého, povrchového a geofyzikálního průzkumu v údolí řeky Celone v jižní Itálii s příkladem postupného rozlišení i dvou neolitických osídlení s ohrazeními na širší ploše pozdější usedlosti/farmy v lokalitě Masseria LoRe z doby římské. *I. Kuzma* a *J. Tirpák* z Archeologického ústavu SAV v Nitře poukázali novými příklady kombinovaného leteckého a magnetometrického průzkumu v lokalitách Bajtava a Prašník na další, dříve netušené varianty složitých vícenásobných kruhových, ale i asymetrických neolitických ohrazení (rondelů).

V sekci věnované kombinacím více geofyzikálních metod zaujalo shrnutí komplexních a velice precizních výsledků dlouhodobého systematického průzkumu neolitických kruhových ohrazení v Dolním Rakousku. *W. Neubauer* (Vienna Institute of Archaeological Sciences) a *K. Löcker*, *A. Eder-Hinterleitner* a *P. Melichar* z vídeňského ústavu meteorologie a geodynamiky (ZAMG) nastílnili ideální postup postupného zpracovávání i prezentace vybraného typu ohrazení: letecký průzkum (ze 42 lokalit 37 neolitických) – rektifikace snímků – geofyzikální průzkum (magnetometry proměřeno přes 180 ha) – interpretace dat – GIS – 3D-modelování (příp. terénní výzkum). Tým z institutu geo-věd při katedře geofyziky univerzity v Kielu, *E. Erkul*, *C. Klein*, *W. Rabbel* a *H. Stuempel* prezentovali nový způsob integrovaného systému měření, kdy na přívěsu mohou měřit rozsáhlé plochy (kupř. v italské lokalitě Metaponte 24 ha za 6 dní terénního měření) paralelně několika magnetometry, elektromagnetickou aparaturou a GPS či jinou paralení kombinací radaru s více anténami, elektromagnetické aparatury a GPS.

V sekci pojednávající o způsobech zpracování a zobrazení výsledků svým perfektním příspěvkem obohaceným i o počítačové animace předvedl *D. Goodman* (Geophysical Archaeometry Laboratory Woodland Hills, USA) ve spolupráci s japonskými kolegy (*I. Nishimura* – Cultural Heritage Protection Cooperation Office, Nara, *H. Hongo* a *N. Higashi* – Saitobaru Archaeological Museum, *H. Inaoka* – Dept. of Education v Myazaki) mož-

nosti zobrazení dat z radarových průzkumů nad mohylami se simultánním měřením GPS a opravami reliéfu terénu. Jiné přednosti radarových měření s možností detailního vysledování více archeologických objektů na lokalitě Wolseong (deprese, jámy, brány, domy na kůlech, příkopy) v různých hloubkách prezentovali na precizních výsledcích průzkumů *O. Huydong* a *S. Jongwoo* z National Research Institute for Cultural Heritage v Jižní Koreji (společně s výše uváděnými *D. Goodmanem* a *Y. Nishimurou*). Výsledky ukazují, že vhodným užitím radaru, při vhodné volbě jeho antény, je v detailní síti měření skutečně možné získat např. i takové výsledky, kde můžeme rozlišit jednotlivé kúlové základy původně nadzemních domů. Naprosto jiný způsob použití radaru předvedli *A. Godio*, *L. Sambuelli* a *L. V. Socco* z polytechnické vysoké školy v Turíně, kdy při užitých vysokofrekvenčních anténách aplikovali podrobný průzkum radarem na několik kamenných soch faraónů v muzeu v Turíně. Výsledky odhalily jak různý stav jednotlivých soch před jejich plánovaným transportem, tak místa později opravovaná či doplněná maltou.

V sekci zabývající se inovacemi a ověřováním různých způsobů i efektivity prospekce (Technical aspects) představili *N. Linford*, *P. Linford*, *L. Martin* a *A. Payne* z English Heritage Geophysics Team, Portsmouth, výhody velice výkonného systému magnetometrického průzkumu pomocí nově konstruovaného vozu s více užitými sensory cesiových magnetometrů pro paralelní měření až 4 profilů. Srovnáním s dříve aplikovanými způsoby magnetometrického průzkumu (nošení přístrojů) bylo na výsledcích patrné mnohem méně chyb měření, prostorových chyb v umístění anomálií, citelně vyšší rozlišitelnost menších a mělce zahloubených objektů (typu palisád, kúlových jam či žlábků) – jinak řečeno: nezanedbatelně velká investice přinesla také větší kvalitu (i kvantitu) výsledků pro anglickou archeologii. Zajímavým porovnáním nestejných vypovídacích možností různých typů radarů (i antén) testovaných na stejné části lokality Carnuntum vzbudili pozornost *S. Sirri*, *A. Eder-Hinterleitner* a *P. Melichar* (ZAMG, Vídeň) a *W. Neubauer* (Vienna Institute of Archaeological Sciences).

V sekci pojednávající o způsobech stanovení přesné lokalizace a hloubky mělce podpovrchových archeologických situací překvapily výsledky kolegů v severním Německu. *T. Schenk*, *T. Goldmann* a *R. Wutzler* z Ústavu technologie a ochrany životního prostředí v Berlíně při podrobném magnetometrickém průzkumu na pohřebišti Seddin z doby bronzové kromě kruhového příkopu zřejmě krá-

lovské (již dříve částečně zkoumané) mohly identifikovali ca 290 m dlouhou tenkou linií, skládající se z více než 150 jednotlivých (kultovních) ohnišť. *G. N. Tsokas*, *P. I. Tsourlos*, *A. Stampolidis* a *G. Vargemzis* z oddělení geofyziky při Aristotel University Thessaloniki a *G. Steinhauer* z Ephoria of Prehistoric and Classic Antiquities v Aténách ukázaly na výsledcích geofyzikálních měření v Maratónu přednosti 3D tomografického zpracování geoelektrických měření multikabelem s možností separace kamenných struktur v různých hloubkových úrovních. Zajímavou aplikaci radarového měření na kolmých stěnách fresk pyramidy Cacaxtla pro účely podrobného studia trhlin a budoucích konzervátorských prací *in situ* ukázali *L. Barba* a *J. Blancas* z Laboratorio de Prospección Argueológica univerzity v Mexiku a *J. A. López* a *T. Villa* z Archaeological Conservation Project Templo Rojo de Cacaxtla.

V sekci věnované srovnání výsledků prospekčních metod s výsledky archeologických výzkumů pak ukázali zcela atypickou aplikaci radaru při diskutabilním dohledávání i jednotlivých kusů kamenné industrie při postupném skrývání půdy *J. M. Maillol* a *B. Berard* z katedry geologie a geofyziky univerzity v Calgary.

Na 6. mezinárodní konferenci Archaeological Propection jsem práci v ARÚ AV ČR Praha prezentoval ve třech příspěvcích: 1. přednáškou „Geophysical survey in the archaeologically uninvestigated parts of Czech Oppida“ o dosavadních výsledcích geofyzikálních průzkumů českých oppid v rámci grantu GA AV ČR (A8002301); 2. posterem „Contribution of detailed measurements of apparent magnetic susceptibility in situ during archaeological excavation“ se shrnutím méně tradiční aplikace drobných měření během různých převážně záchranných archeologických výzkumů; 3. společně s *J. Mrlinou* z Geofyzikálního ústavu AV ČR v Praze a *J. Maříkovou-Kubkovou* jsem se také podílel na posteru „Geophysical measurements inside of St. Vitus Cathedral, Prague“, věnovanému novému prokázání hrobky v centrální části katedrály pomocí několika nedestruktivních metod.

Všechny příspěvky z konference s četnými černobílými obrázky jsou shrnuty ve sborníku *6th International Conference on Archaeological Propection. Proceedings, Extended Abstracts*, vydaném za podpory National Research Council v Římě. Úspěšná 6. konference Archaeological Propection přinesla opět řadu nových podnětů pro budoucí směry vývoje nedestruktivních průzkumů archeologických lokalit. Přibývá plošných a komplexně vedených

průzkumů, patrný je i trend hledání optimálních kombinací více využívaných geofyzikálních metod, výsledky průzkumů jsou těsněji porovnávány s archeologickými výsledky, objevují se ale také dříve neprověřené aplikace stejných metod v jiných specifických oblastech i podmínkách. Skutečné možnosti těchto aplikací v různých částech světa se dnes neodvíjejí pouze od nezbytného finančního zázemí, ale také od personálního vybavení pro takové průzkumy a zaměření pracovišť. Z výše uvedených odkazů vyplývá, kde jsou specialisté zaměstnáváni. Úspěšných modelů je ve světě více (výzkumné

ústavy, samostatná oddělení při univerzitách či v orgánech památkové péče, dlouhodobé projekty i plně soukromé firmy). Stále se ale také nemohu ubránit dojmu, že by tento typ konferencí neměl oslovovat jen zainteresované specialisty, ale také mnohem více archeology i pracovníky zabývající se památkovou péčí. Pro shlednutí dalších nových posunů v možnostech nedestruktivních metod bude v roce 2007 vhodná příležitost právě ve střední Evropě: patrně v průběhu září by se měla konat další, 7. konference Archaeological Prospection v Nitře.

R. Křivánek

XXIII. SEMINÁŘ ARCHEOLOGŮ Z MUZEÍ A INSTITUCÍ PAMÁTKOVÉ PÉČE

Ve dnech 8.–10. června 2005 byl v Třebíči uspořádán XXXIII. seminář archeologů z muzeí a institucí památkové péče. Jeden z prvních těchto dnes již tradičních seminářů se uskutečnil v Třebíči právě před třiceti lety. Mezi účastníky se dokonce našlo hned několik jeho pamětníků. Přes v červnu nezvykle chladné počasí se prvního dne semináře zúčastnilo na sedm desítek odborníků. Seminář byl zahájen úvodními proslovy a zdřavicemi. Po této části se slova ujal předseda Oborové komise muzejních archeologů při AMG K. Sklenář, který přednesl zprávu o její činnosti. Jako první přednášející se ujal slova Z. Lenhart se spolupracovnicemi P. Jankovičovou a P. Kalábkovou. Tento kolektiv představil aktuální archeologickou verzi programu Demus, která existuje již od počátku roku 2005 a v průběhu roku prochází zkušebním provozem na několika pracovištích v celé republice. Vyzkoušená a plná verze by dle autorů měla být pro uživatele k dispozici již na podzim roku 2005. Přednášejícím bych vytknul pouze zacházení do přílišných podrobností. S dalším příspěvkem týkajícím se problému CES a programu Cesík pak vystoupil opět Z. Lenhart, který se problému opět věnoval až do nejmenších podrobností. Po těchto prezentacích pracovníků MZM Brno došlo na další bod programu. Tím byla diskuse přítomných odborníků k aktuálním otázkám vlastnictví archeologických nálezů a sbírek v souvislosti se zákonem č. 122/2000 i následném pře-

chodu vlastnictví archeologických sbírek do majetku státu, krajů a obcí. Na otázky velice fundovaně odpovídaly a diskuse se zúčastnily za kraj Vysočina J. Plotová a za Ministerstvo kultury ČR M. Ker- vitcerová.

Druhý den byla uskutečněna celodenní exkurze. Padesátka účastníků navštívila celkem deset archeologických lokalit v následujícím pořadí: Kralice nad Oslavou s památkem Bible kralické a tvrzí; Břežník s kostelem Nanebevzetí Panny Marie; polykulturní hradisko Skřipina u Mohelna; halštatský mohylník U Antonička v Mohelně; Mohelenská hadcová step; ZSO Mstěnice; pivovar v Dalešicích; klášter magdalenitek v Dalešicích; Wilsonova skála – Kokštejn, eneolitické hradisko a středověký hrad; Vladislav s kostelem Nejsvětější Trojice. V lokalitě Mstěnice bylo přijato a schváleno usnesení z jednání XXXIII. semináře archeologů všemi přítomnými účastníky a bylo zde také předběžně dohodnuto i místo pořádání příštího již XXXIV. semináře archeologů.

Seminář pokračoval třetí den v pátek, kdy si pětadvacet zbylých účastníků prohlédlo nejprve trebičskou baziliku sv. Prokopa s pozůstatky benediktinského kláštera i s expozicemi trebičského muzea. Prohlídka pak pokračovala v židovské čtvrti, kde byl seminář ukončen. Nezbyvá než se těšit na další, tentokrát již XXXIV. seminář do Rychnova nad Kněžnou.

Petr Obšusta

OTÁZKY NEOLITU A ENEOLITU NAŠICH ZEMÍ 24. SETKÁNÍ: 17.–20. 10. 2005

Setkání organizované Archeologickým ústavem AV ČR v Brně a Moravským zemským muzeem zahájili Miroslav Šmíd, Lubomír Šebela a místostarosta Rosic Jaroslav Dytrych. Referáty prvního dne setkání zazněly v tomto pořadí: *Patrik Galeta – Jaroslav Brůžek*: Migrační teorie osídlení střední Evropy, geografický pohled; *Markéta Končelová – Petr Květina – Ivan Pavlů*: Výzkum Bylany B 2004; *Zdeněk Čížmář*: Sídliště kultury s lineární keramikou v Brně–Modřicích; *Alena Hrbáčková*: Výrobní objekt na broušenou industrii z Modřic; *Zdeněk Schenk*: Osídlení JZ části Moravské brány lidem s lineární keramikou; *Petr Kašpárek*: Sídlištní objekt kultury s LnK a hornoslezské lengyelské skupiny ze záchranného výzkumu v Postřelmově; *Rastislav Hreha*: Neolitické osídlenie v Stránskej (výskum v r. 2004); *Martin Kuča – Olga Palečková – Milan Vokáč*: Nové poznatky o neolitickém sídlišti v Popůvkách u Brna; *Milan Metlička*: Nově objevený rondel u Vochova, okr. Plzeň-sever; *Miloš Vávra – Zdeněk Sedláček*: Nový neolitický rondel u Poděbrad (KVK, Chořany); *Miroslav Šmíd*: Eneolitické hroby z Prostějova–Čechůvek a informace o birituálním pohřebišti kultury s LnK v areálu průmyslové zóny města Prostějova; *Jaromír Kovárník*: Nové rondely v Kyjově a Trstěnicích; *Jan Turek*: Pohlavní symbolika na keramice období zvoncovitých pohárů; *Jaroslav Peška*: Další šňůrová pohřebiště na střední Moravě.

V úterý 18. 10. kolokvium pokračovalo následujícími příspěvky: *Michal Cheben*: Výzkum radiolaritu u okolí Vršateckého Podhradia; *Daniël Stolz*: Výrobní areál na zpracování mlýnů a štípané industrie v Žebráku; *Vratislav Janák – Antonín Přichystal*: Styky Moravy a Slezska v neolitu ve světle distribuce silicitu krakovsko-čenstochovské jury; *Márió Bělích – Róbert Malček*: Záchranný archeologický výzkum v Krušovciach, okr. Topoľčany; *Jozef Ďuriš*: Sídlišťové objekty z neskorej doby kamennej v katastri obce Čab; *Zdeněk Farkaš*: Záchranný výzkum v jaskyni Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši; *Ivan Kuzma*: Výzkum v Štúrove na Sobieského ulici; *Eva Horvátová*: Typológia nádob keramiky badenskej kultúry v Potisí; *Marián Soják*: Analýza štípanej industrie zo Zemplínských Kopčian a Brehova; *Martin Furholt*: Neue Radiokarbondatierungen zur Badener Kultur in Mähren, Oberschlesien und Kleinpolen; *Marzena Szmyt*: Udział badenskich wzorców kulturowych w rozwoju kultur amfor kulistych w dorzeczu Wisły; *Miroslaw Furmanek*: Problem osadnictwa postlinearnego na Górnym

Śląsku; *Piotr Chołewa*: Pierwszy grobowiec megaliticzny społeczności kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku.

19. 10. pokračoval přednáškový maratón blokem příspěvků věnovaných výzkumným aktivitám v Těšeticích-Kyjovicích, a to v následujícím pořadí: *Eliška Kazdová*: Těšetice-Kyjovice – Sutny, přehled výzkumných aktivit a jejich výsledků v letech 2004 a 2005; *Inna Mateiciucová*: Nový metodický přístup k terénní praxi studentů Ústavu archeologie a muzeologie MU v Brně; *Martin Hložek*: Metodika plavení obsahu objektů; *Marta Dočkalová*: Rozbor pohřbu dítěte z objektu 713; *Jana Klíčová*: Vývoj vegetačního pokryvu v okolí lokality Sutny. Následoval blok přednášek věnovaný výsledkům grantového projektu GA ČR 404/03/0758 Výšinná osada badenské kultury v Hlinsku u Lipníku nad Bečvou; *Jaromír Beneš – Veronika Komárková*: Archeobotanika eneolitické lokality Hlinsko u Lipníku nad Bečvou; *Jiří Pavelčík*: Typologie keramiky; *Antonín Přichystal*: Surovinová základna ŠI z Hlinska; *Petr Škrdla*: Štípaná kamenná industrie z Hlinska u Lipníku nad Bečvou; *Miriám Nývltová Fišáková*: Rozbor osteologického materiálu z Hlinska u Lipníku nad Bečvou. Další blok přednášek, věnovaných tentokrát výsledkům grantového projektu GAČR 404/03/0741 Sídliště s LnK ve Vedrovicích, uvedl *Tomáš Berkovec* a sám se věnoval volně a aplikované plastice z této lokality. Následovaly přednášky *Aleny Lukešové*: Nejstarší keramika na sídlišti a sociologický pohled; *Martina Hložka*: Mikropetrografický rozbor lineární keramiky ze sídliště a pohřebiště ve Vedrovicích; *Zuzany Sedláčkové*: Půdorysy dlouhých domů v poloze Široká u lesa; *Antonína Přichystala a Jarmily Švédové*: Broušená a ostatní kamenná industrie ze sídliště; *Antonína Přichystala*: Problém kamenných surovin broušené industrie na sídlišti a pohřebišti ve Vedrovicích; *Petra Kočára*: Problematika rostlinných zbytků z Vedrovic; *Miriám Nývltová Fišáková*: Analýza osteologického materiálu z Vedrovic; a konečně *Václava Smrčky*: Kosterní soubor z neolitického sídliště ve Vedrovicích.

Závěrečný blok tvořily příspěvky: *Pavel Stabráva – Miriám Nývltová Fišáková*: Sídliště KNP v Opavě–Vávrovicích ve světle osteologického průzkumu; *Jaromír Kovárník*: Pozoruhodný pozdně eneolitický nálezy z České Kolonie u Božic, okr. Znojmo; *Antonín Přichystal – Lubomír Šebela*: Surovinová základna KZP ve východní části střední Evropy; *Krzysztof Tunia – Piotr Włodarczak*: Rezul-

taty badaň póżnoneoliticznego kompleksu sepulkralnego w Malżycach, pow. Kazimierza Wielka; *Piotr Włodarczak*: Cmentarzysko kultury ceramiky sznurowej w Zielonej, woj. Malopolskie.

V úterý ve večerních hodinách odjeli účastníci kolokvia do Oslavan, kde si prohlédli rekonstruovaný renesanční zámek, zbytky původního kláštera z první třetiny 13. století a místní muzeum s expozicemi hornictví a místního hasičského sboru. Ve středu se uskutečnil společenský večer s cimbálovou muzikou, přemírou dobrého jídla a pití, který

se protáhl do časných ranních hodin dne následujícího. Exkurze závěrečného dne setkání byla spojena s návštěvou zámků v Rosicích a Moravském Krumlově a archeologických lokalit na katastrech obcí Tečice, Hlína, Ivančice a Dolní Kounice.

Organizace 25. setkání, které se uskutečnilo ve dnech 19.–22. 9. 2006, se ujala Katedra praktické a experimentální archeologie (ved. Radek Tichý) na Fakultě humanitních studií Univerzity v Hradci Králové.

Miroslav Šmíd

XIX. SYMPOZIUM O STARŠEJ DOBE BRONZOVEJ V ČESKÝCH ZEMIACH A NA SLOVENSKU

V roce 2005 se sešlo 50 specialistů na počátek doby bronzové v Levicích na jižním Slovensku, kde se 4. až 7. října konalo XIX. sympozium o starší době bronzové. Kromě domácích archeologů z Čech, Moravy a Slovenska přijeli i hosté z Maďarska, Německa, Polska a Rakouska. O uspořádání tradiční akce se zasloužili pracovníci Archeologického ústavu SAV v Nitře pod vedením prof. J. Bátoru a pracovníci Tekovského muzea v Levicích v čele s M. Pöhlhsovou.

Sympozium zahájil a účastníky přivítal J. Bátor a po něm s přáním úspěšného průběhu vystoupili představitelé kraje, primátor města Levice Š. Mišák a rovněž ředitel Tekovského muzea v Levicích J. Dano. Před zahájením sympozia a v jeho průběhu jsme měli možnost prohlédnout si stálou expozici muzea a rovněž příležitostnou výstavu „Doba bronzová“, která byla v souvislosti s konáním sympozia zapůjčena do Levic z maďarského Kúny Domonkos muzea v Tatě. Potom již zazněly přednášky prvního dne. *J. Bátor*: Die urzeitliche und frühgeschichtliche Besiedlung auf dem Gebiet des sog. Slowakischen Tor; *L. Reményi*: Early Bronze Age Idol from Budapest-Köerberek; *W. Kiss*: Cultural Contacts between SW-Slovakia and W. Hungary; *K. Pusztai Fischl*: Die Hatvaner und Füzesaboner Tellsiedlung von Ároktó-Dóngóhalom und ihre Besiedlungen; *K. Marková*: K osídlení hatvanskej kultúry na Slovensku; *H. Balióvá*: Die Kulturkontakte des Eipeltals in der frühen Bronzezeit; *A. Krenn-Leeb*: Interkulturelle Spannungsfelder der Frühbronzezeit in Österreich. Na závěr prvního dne se uskutečnil společenský večer v prostorách Tekovského muzea.

Druhého dne proběhl náročný blok 17 přednášek: *M. Schreiner*: Herkunftsbestimmungen in der Archäometallurgie; *L. Jiráň*: Aktuální otázky výzku-

mu starší doby bronzové v Čechách; *M. Kuchařík*: Evidence starobronzových nálezů v ČR; *V. Moucha*: Hromadné nálezy ze starší doby bronzové v Čechách; *L. Smejtek*: Vývoj a struktura osídlení Pražské kotliny na počátku doby bronzové; *J. Rola – M. Suchorska-Rola*: Výzkum na pohřebišti ze starší doby bronzové v Śmiardowie Krajeńskim; *M. Ernée*: Nová ¹⁴C data z pohřebišťe únětické kultury v Praze 9 v Míškovicích; *M. Vávra*: Nové nálezy únětické kultury na Kolínsku; *V. Mítáš*: Niekoľko poznámok k otázke tzv. hurbanovského typu; *J. Peška*: Mimořádné nálezy ze starší doby bronzové z Hulína; *J. Bátor – M. Chultz*: Das Grab 554 von Mýtna Nová Ves mit der Diamembestattung; *L. Šebela – J. Kopacz – A. Přichystal*: Štípaná industrie únětické kultury a věteřovské skupiny na Moravě; *S. Stuchlík*: Chronologický vývoj mohylníku v Boroticích; *K. Šabatová*: Sídlní areál v Přáslavicích; *M. Novotná*: Zbrane v hrobech v staršej dobe bronzovej; *J. Bátor – K. Rassmann*: Ausgrabungen der frühbronzezeitlichen Siedlung in Rybník; *J. Bartík*: Hromadný nález bronzov z Lubej; *G. Březinová*: Nálezy z počátku strednej doby bronzovej z Nitry, Mostnej ul.

Třetí den jsme vyrazili na exkurzi zaměřenou na prohlídku archeologických lokalit a kulturních zajímavostí v Pohroní a Poiplí. První zastávku jsme měli v obci Rybník. Po přivítání starostou obce jsme na menší výstavě spatřili nálezy z místního opevněného sídliště. Poučná byla návštěva ateliéru uměleckého slévače Róberta Herce. Pak jsme zamířili na výšinnou polohu nad obcí, kde slovensko-německá expedice vedená J. Bátorou a K. Rassmannem provádí odkryv maďarovského hradiska. Dále jsme pokračovali do Bíně s rotundou z 11. a románským kostelem ze 13. století, postavenými na ploše staršího pohřebišťe z 9.–10. století. Poté jsme se zastavili

na známém tellovém sídlišti v Malých Kosihách, kde jsme prošli obě polohy Törökomb a Papföld. Následující lokalita představovala pro mnohé velké překvapení. Přijeli jsme do Santovky, což je „eponymní“ lokalita maďarovské kultury. Podle nálezů získaných při těžbě travertinu v Maďarovicích pojmenoval J. Eisner starobronzovou kulturu. Později došlo k přejmenování obce na Malinovec, ve 2. polovině 20. století se stala součástí Santovky proslavené minerálními prameny. Poslední zastavení jsme učinili v Brhlavcích, kde jsou zachovány skalní domy vytesané v mohutných vrstvách sopečného tufu.

Na poslední den zůstalo pět přednášek: *J. Jakab*: Zdravotní stav starobronzových populací z Jelšovíc; *P. Steiner*: K nálezom napodobenín najstarších písíem; *J. Górski*: Odzialywania zakarpatskie w kulturze trzcinieckiej; *M. Bielich – K. Marková*: Objekt zo záchranného výskumu v oblasti Levíc;

O. Oždáni: Keramický depot karpatskej mohylovej kultúry z Ulán nad Žitavou.

Během symposia jsme vyslechli celkem 29 více nebo méně přínosných přednášek, viděli jsme mnoho důležitého materiálu z doby bronzové ze Slovenska i z Maďarska, prohlédli jsme si několik známých nálezů. Potěšující je vzrůstající účast mladých badatelů a dokonce i studentů, která dokládá oblibu i účelnost podobných akcí. Závěrem lze konstatovat, že další ročník proběhl v úplně spokojenosti všech účastníků, a nelze než ještě jednou poděkovat pořadatelům za úspěšnou akci. Před ukončením symposia jsme se dohodli, že jubilejní 20. symposium o starší době bronzové v roce 2007 budou mít na starosti čeští kolegové; konkrétní organizátory určí dodatečně.

S. Stuchlík

LIDAR A JEHO MOŽNOSTI VE VÝZKUMU HISTORICKÉ KRAJINY

Po osmi desetiletích fungování letecké archeologie přichází nový průlom v archeologickém výzkumu krajiny. Hned na začátku však nutno konstatovat, že širší uplatnění nové metody dálkového průzkumu nebude přímočarou záležitostí, protože náklady spojené s jejím využitím jsou – alespoň prozatím – nemalé.

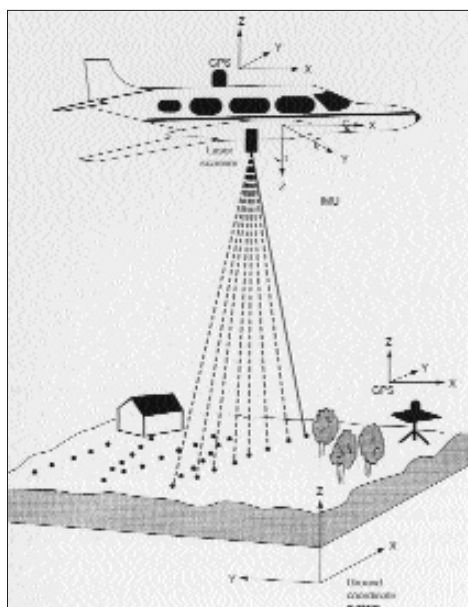
Jednou z oblastí, která na přelomu 20. a 21. století razantně vstoupila do popředí zájmu archeologie, je dálkový průzkum Země (DPZ). Jeho produkty, jichž je dnes již velká škála, byly a jsou – tu s větším, tu s menším úspěchem – aplikovány v archeologické prospekci, při vyhledávání stop lidských sídel ukrytých pod zemí či uložených v různém stavu destrukce na povrchu země. Začalo to v 80. letech využitím dat nejstarších dostupných družicových snímků z amerického a francouzského systému Landsat, resp. Spot, jejichž malé prostorové rozlišení však bylo pro širší uplatnění v archeologickém průzkumu nepřehlednou nevýhodou. Teprve odtajnění dat amerických a ruských špiónážních systémů Corona a KVR-1000 s rozlišením 1–2 m v letech 1994–1995, a především vypuštění družic soukromých společností (Ikonos, Quickbird – prostorové rozlišení pod 1 m) na přelomu minulého a tohoto století vedlo k výraznému zvýšení potenciálu satelitních dat pro účely (krajinné) archeologie. K analýze se používají jak panchromatická, tak multispektrální data (*Gojda 2004*). V posledních několika letech se stále častěji operuje také se spekt-

rometry s hyperspektrálními sensory, které – umístěny na letadlech – snímají zemský povrch až v několika stech pásech. Výborných výsledků dosahují například čínští specialisté, kterým se kombinací různých postupů (termovize, magnetometrie, hyperspektrální snímání) podařilo v posledních třech letech identifikovat některé významné komponenty proslulé hrobky císaře Čchin Š'Chuang-ti nedaleko Si-anu.

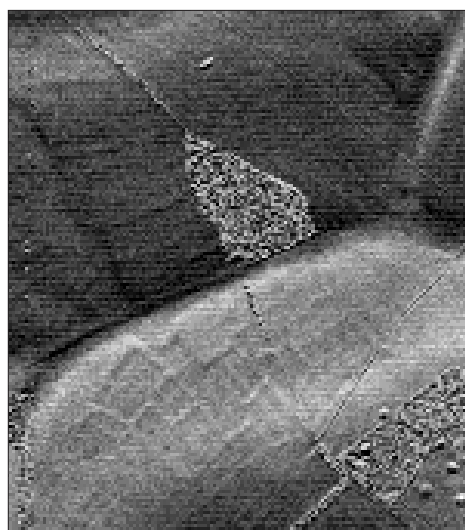
Nezanedbatelných výsledků bylo v archeologickém dálkovém průzkumu dosaženo také aplikací radaru, který umožňuje získávat informace nejen o zemském povrchu, ale i o poměrech v podpovrchové vrstvě určitých typů prostředí (např. aridní písčité oblasti). Radarové vlny jsou schopné proniknout přes mlhu a oblačnost, ale jejich nevýhodou je malé geometrické rozlišení (max. 5–10 m). Asi nejznámějším úspěchem dálkové radarové prospekce se staly výsledky dosažené americkým systémem SIR, na jehož snímcích byly identifikovány zaniklé systémy zavlažovacích kanálů v pouštních oblastech Ameriky, severní Afriky a Středního východu, v tropických oblastech Mexika, Guatemaly (mayská sídelní oblast) a jihovýchodní Asie (Angkor Vat). Od roku 1995 je možné pracovat s daty zhruba z patnácti družicových systémů včetně těch, které již nejsou na oběžné dráze Země.

Kvalitativně novou etapu v archeologickém průzkumu krajiny představuje podle všeho systém LIDAR (*light detection and ranging*; v dalším tex-

Obr. 1. Princip snímání povrchu terénu lidarem za podpory pozemní stanice GPS.

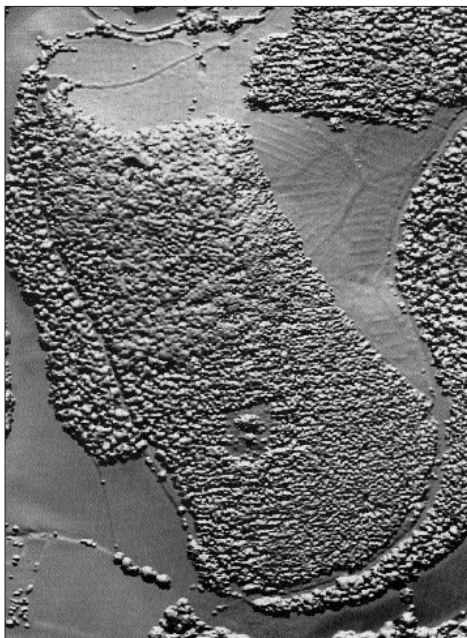
Obr. 2. Polní systémy (jižní Anglie) odhalené na snímku pořízeném lidarem, který byl uměle nastínován tak, aby vynikly nepatrné vyvýšeniny a deprese na povrchu země. Vpravo dole skupina mohyl (podle Bewley et al. 2005).

tu používám dnes již častěji užívanou podobu této zkratky, tj. lidar), v podstatě laserový skener umístěný na letadle, který slouží k velmi přesnému trojrozměrnému mapování zemského povrchu. Používá se především k různým environmentálním měřením (např. rozsah eroze, sledování stupně zalesnění krajiny apod.) a právě před nedávnem byly publikovány a na vědeckých konferencích prezentovány první výsledky dosažené pomocí lidaru v archeologii. Zřetelně ukazují, že potenciál tohoto aktivního systému DPZ již dnes překonává očekávání, která do něj archeologie vkládala.

Lidar je systém, který určuje vzdálenost mezi vlastním přístrojem (složeným z laseru a skenovacího zařízení) umístěným na vodorovně se pohybujícím nosiči (letadle) a zemským povrchem měřením časového intervalu, jenž uplyne po vypuštění a odrazu laserového paprsku a odpovídá vzdálenosti měřeného bodu od přístroje. Během jedné sekundy změří několik desítek tisíc bodů zemského povrchu, přičemž hustota bodů změřených lidarem se pohybuje mezi jedním a dvaceti na čtvereční metr. V principu je tento způsob měření dobře znám z pozemního mapování terénu prostřednictvím tzv. totálních stanic, v archeologii dnes běžně používaných, a ze zaměřování archeologicky odkrytých sí-

tuací pomocí pozemního 3D skeneru, které se při terénních výzkumech uplatňuje stále častěji i u nás. Ve spojení se stanicí GPS umístěnou na palubě nosiče a s podporou pozemní sítě těchto stanic pracuje lidar s velkou absolutní polohopisnou přesností – kolem 15 cm – a s ještě výrazně vyšší relativní přesností. Podobně je tomu i v výškopisu. Lidar je tak velmi přesným zařízením pro vytváření digitálního modelu zemského povrchu (DSM), který zobrazuje terén včetně vegetace.

Obrovskou předností lidaru je ovšem jeho schopnost vidět skrze vegetaci a pomocí algoritmů vytvářet digitální výškopisný model terénu (DEM), ukrytého pod zelenou klenbou lesa či keřů. Jak ukazují projekty zaměřené na výzkum terénního reliéfu v oblastech s hustým výskytem pravěkých a středověkých sídelních komponent (viz níže), je lidar schopen přesně zmapovat i nepatrné terénní převýšení a deprese, které nejsou často ani ze země pouhým okem rozeznatelné. Týká se to především starých polí, resp. záhonů a mezí, které v průběhu staletí vlivem pastvy – a především orby – zanikají. Pro zvýraznění sebenepatrnějších terénních elevací navíc slouží možnost stínování pomocí „digitálního slunce“, jehož polohu ve vztahu k horizontu lze libovolně nastavovat. Na tomto principu se již více

Obr. 3. Hradiště Welshbury Hill, celkový pohled. Snímek pořízený lidarem (podle *Devereux et al. 2005*).

Obr. 4. Valy a příkopy hradiště Welshbury Hill: výškopisný model terénu, který byl ze středu snímku na obr. 3 dosažen použitím algoritmu odstraňujícího vegetační pokryv terénu (podle *Devereux et al. 2005*).

než osmdesát let provádí letecký archeologický průzkum, založený na prospekci a fotodokumentaci tzv. stínových příznaků – tedy dlouhých stínů, vrhaných reliéfními pozůstatky nemovitých památek za nízkého slunečního světla (tj. za úsvitu či před soumrakem).

Ve srovnání s leteckou fotografií nabízí lidar archeologii dvě zásadní vylepšení. Tím prvním je „snímkování“ a velmi přesné kopírování (mapování) terénního reliéfu jak v otevřené, tak v zalesněné krajině. Druhým je možnost provádět laserové skenování terénu v kteroukoli denní dobu a přitom si získané snímky nastavit tak, jako by byly pořízeny za nízkého světla. Navíc je třeba zdůraznit, že pomocí lidarů se významným způsobem dají zhodnotit zpracování jím pořízených dat v prostředí GIS se škálou analytických postupů a možnostmi trojrozměrného zobrazení krajiny.

Aplikace lidarů a využití jeho potenciálu v archeologickém výzkumu krajiny je teprve v počátcích. Jak již bylo řečeno, první zkušenosti s touto technologií jsou na světě a není pochyb, že laserové skenování se dříve či později stane nejefektivnějším způsobem průzkumu a dokumentace archeologické krajiny, tedy takového prostředí, v němž jsou na po-

vrchu terénu zachovány relikty pradávných lidských aktivit spojených se sídlením a exploatací krajiny. Tato kategorie nemovitých památek se může zachovat jednak v zalesněných terénech, jednak v otevřené krajině, která je ale ušetřena vlivu dlouhodobě praktikované orby. Lidar naopak není schopen pronikat pod povrch země a indikovat zaniklé a pod úrovní terénu pohřbené komponenty, mezi něž patří většina pravěkých památek u nás. Z toho vyplývá, že plně se dálkové laserové skenování uplatní v zemích, kde v historické perspektivě převažovala pastva nad orným zemědělstvím. Typickým příkladem je Velká Británie, kde je dodnes na několika místech zachován antropogenní tvar reliéfu pravěkého stáří, který zahrnuje celý komplex různých druhů památek. Zde se může lidar použít k jejich přesnému trojrozměrnému mapování – a to jak těch, které byly evidovány již dříve, tak i těch, které lidar nově odhalil.

Mezi takové komplexy patří bezesporu areál Stonehenge, jehož výzkumu bylo v posledním desetiletí zasvěceno několik projektů. Součástí zájmu o krajinu v okolí Stonehenge bylo také velmi po-

drobné polohopisné a výškopisné mapování zdejší krajiny a reliktní památek, které jsou na jejím povrchu ještě zachytitelné, a to jak přímo v terénu, tak za pomoci leteckých fotografií, jejich analýzy a interpretace. V souvislosti s přípravou projektu nově plánovaného návštěvnického centra a turistického okruhu byla krajina v okolí Stonehenge mapována lidarem umístěným na letadle ve výšce jednoho kilometru. Jeho nasazení bylo zamýšleno spíše jako určitý doplněk výše uvedených metod. Ukázalo se však, že mapy zhotovené z jím pořízených dat mají často mnohem vyšší polohovou přesnost (0,15 m) než mapy odvozené z leteckých fotografií (obvyklá odchylka 5–15 m). Podařilo se navíc objevit nová místa s výskytem památek, což je u lokality s tak vysokým stavem prozkoumanosti překvapivé. Především ono dodatečně digitální vystínování lidarových snímků z různých úhlů a stran umožnilo objevit neznámá pravěká pole, resp. detailní členění již známých větších polních systémů. Identifikován byl dokonce systém malých pravěkých polí, jehož mezní pásy se zachovaly ve velmi nízkém reliéfu na orbou zarovnávaném (!) terénu (*obr. 2; Bewley et al. 2005*).

Učebnicový příklad možností lidaru v prostředí zapojeného lesa poskytl pravěké hradiště Welshbury Hill s trojnásobným příkopem a valem. Celý areál je pokryt opadavým a jehličnatým lesem, který úplně zakrývá povrch terénu a na leteckých fotografiích ani na základním lidarovém snímku nedovoluje rozpoznat žádný objekt ukrytý pod stromy (*obr. 3*). Teprve uplatněním algoritmu umožňujícím zobrazit lidarový snímek v podobě výškopisného modelu terénu (DEM) bez vegetačního pokryvu byl odhalen přesný trojrozměrný plán dobře zachovaného hradiště v lese. Pomocí digitálního vystínování terénu bylo dosaženo trojrozměrné podoby nejen samotného hradiště, ale také přilehlého sytému polí, pocházejícího zřejmě z doby bronzové (*obr. 4; Devereux et al. 2005*).

A jak se tedy může dálkové laserové skenování uplatnit v našich typech krajiny? Zcela zásadní jsou možnosti lidaru v oblasti mapování rozsáhlých ploch pravěké a středověké kulturní krajiny s otisky dávných sídelních aktivit našich prapředků – mohylníků, zaniklých vesnic, polí, těžebních a výrobních areálů (pinky, rýžoviště, mlíže, sklářské pece aj.), vojenských zařízení z husitských dob či z období třicetileté války – a to v otevřené i lesem pokryté krajině. Přítom absolutní polohopisná a výškopisná přesnost měřených ploch je srovnatelná s přesností dosahovanou při pozemním geodetickém zaměřování, které je však nesrovnatelně pomalejší. Např. přesné geodetické zaměření jednoho několikahek-

tarového hradiště může trvat i několik dní, zatímco lidarem je tentýž prostor zkopírován za několik minut a data jím získaná jsou po patřičných krocích transformována do podoby plánu a trojrozměrného modelu. Kombinací různých softwarů je navíc možné tato georeferencovaná prostorová data, uložená v digitální podobě, zhodnocovat a vizualizovat. Takže např. projekt, který by měl za úkol pořídit podrobné plány pravěkých hradišť, mohylových pohřebišť nebo zaniklých středověkých vesnic na určitém teritoriu, by klasickou cestou terénního měření těchto památek trval několik měsíců či roků. Při aplikaci laserového skenování by se doba zkrátila na několik týdnů, či dokonce dnů.

Vedle aspektu dokumentačního je tu ještě hledisko, s nímž se u zmínovaných projektů ani příliš nepočítalo – tj. objevování dosud neznámých památek v podobě antropogenních reliéfních tvarů, které zůstaly místy v hojném počtu zakonzervovány na povrchu země. U nás se jedná v první řadě o výše položené oblasti, které nejsou tak výrazně zasažené destruktivním vlivem orby. V klasické sídelní zóně nížin by mohl lidar dobře sloužit k detekci a mapování písčinych přesypů (dun), které kdysi vystupovaly nad plochý reliéf širokých aluviálních údolí, a chránily tak pravěké osady před účinky cyklicky se opakujících povodní.

Pokud je mi známo, je v současnosti pokrytí povrch České republiky digitálními daty/snímky minimální. Ti, kdo by rádi využili možností této špičkové technologie v oblasti geodeticky přesného mapování terénu, se musejí připravit na zatím prakticky nedostupné pořizovací ceny. Nevím o tom, že by toto zařízení vlastnilo nějaké pracoviště v České republice. Jinak tomu je na západ od našich hranic. Jsou to většinou státní instituce na úrovni ministerstev (většinou životního prostředí), které lidarová data pořizují, resp. nakupují. Např. k zmíněnému použití lidaru nad Stonehenge došlo ve spolupráci úřadů English Heritage a Environment Agency. Zemí, z níž by si mnohé jiné měly vzít příklad, je Belgie – podle aktuálních informací je lidarovými daty plně pokryt povrch Flander o rozloze 13 500 km². Tato data jsou dostupná pro různá přírodovědecká, ekologická, zemědělská a další pracoviště státního i soukromého sektoru. Celý komplet je uložen na 24 CD a každý z těchto nosičů lidarových dat stojí 124 €. Nákup již hotových dat je samozřejmě výrazně levnější záležitostí než zakázka na jejich pořízení.

Až se situace v oblasti pořizování dat z lidaru změní i u nás, jsem přesvědčen, že archeologové budou mezi prvními, kdo se na ně postaví do fronty.

Martin Gojda

Literatura

- Bewley, R. H. – Crutchley, S. P. – Shell, C. A. 2005: New light on an ancient landscape: lidar survey in the Stonehenge World heritage Site. Antiquity 79, 636–647.*
- Devereux, B. J. – Amable, G. S. – Crow, P. – Cliff, A. D. 2005: The potential of airborne lidar for detection of archaeological features under woodland canopies. Antiquity 79, 648–660.*
- Gojda, M. 2004: Letecká archeologie a dálkový průzkum. In: M. Kuna ed., Nedestruktivní archeologie, Praha: Academia, 49–115.*

BIBLIOGRAFIE A AUTOMATIZACE KNIHOVNICKÝCH PROCESŮ V ARCHEOLOGICKÉM ÚSTAVU AV ČR PRAHA

Na těchto stránkách jsme se v uplynulých deseti letech měli možnost pravidelně setkávat s výběrovou bibliografií české, moravské a slezské archeologie, tzv. dvouletkou. V tomto čísle ji již nenacházíme. Vývoj informačních technologií a dostupnost bibliografických dat na internetu nám umožňuje potřebné informace vyhledat kdykoli a kdekoli na světě, kde je přístup na web.

Tvorba oborové bibliografie má v Archeologickém ústavu AV ČR Praha dlouholetou tradici. Soustavně se zpracovává zhruba od 40. let 20. století a pokrývá až do současnosti výběr z téměř celé produkce domácí archeologické literatury, jako i z produkce literatury příbuzných oborů. Výběrově se excerpuje i taková literatura zahraniční, která se vztahuje k české archeologii, či k českému prostředí. Původně se (článeková) bibliografie zpracovávala tradiční formou zápisu na lístky a dodnes je z větší části uchovávána v lístkovém katalogu knihovny (nejstarší záznamy se vztahují ke druhé polovině 16. století). Od první poloviny 90. let minulého století se články začaly zpracovávat v databázovém systému CDS/ISIS, který se od roku 2003 již neuzívá ke katalogizaci, ale pouze jako báze excerptní. Po povodních v roce 2002, jež postihly ústav, se začal téměř ihned budovat nový knihovní fond. Knižní dary, které byly naší knihovně zaslány od četných domácích i zahraničních dárců, jsou nově zpracovávány v automatizovaném knihovnickém systému T-Series (TinLib), zapůjčeným od Ústavu výpočetní techniky Univerzity Karlovy. V systému jsou katalogizovány monografie, seriálová literatura (pokračující zdroje) – nadále se v něm zpracovává i článková bibliografie české archeologie a provádí se analytický popis vybraných zahraničních periodik. Katalogizované jednotky jsou ihned po svém uložení přístupné přes modul TinWeb na internetu (<http://sd.ruk.cuni.cz/tinweb/auav/tw>), v knihovně ARÚ AV ČR v Praze také prostřednictvím modulu

OPAC (Open Access Catalogue). Hypertextová struktura umožňuje vyhledávání mezi jednotlivými záznamy (jmenné a věcné vyhledávání, vazba zdrojový dokument – články atd.). Díky přístupům do online fulltextových databází (EBSCO, J-STOR, Proquest, EBZ aj.), k nimž vedou prolinky přímo z jednotlivých záznamů, je umožněno prohlížení konkrétního článku na webu (zejm. novější záznamy). Před třemi lety získala Akademie věd ČR automatizovaný knihovnický modulární program ALEPH 500. V roce 2006 přechází i ústavní knihovna na tento systém. Veškeré přírůstky, včetně článků, se budou katalogizovat v tomto systému a budou přístupné na internetu v Souborném katalogu knihoven AV ČR (http://aleph.lib.cas.cz/F/HYQCKRIVUP692RCRXC22EMGH52J7L1A6R1XCMIHTSVDDHM2HTV-00668?func=file&file_name=base-list).

Důležitou strukturální změnu přineslo v roce 2004 vytvoření Bibliograficko-informačního oddělení, jež se zabývá softwarovým zabezpečením a správou systému T-Series. V oddělení se vytváří nejen metodika katalogizace, ale probíhá tu i samotná katalogizace, vypracovává se systém volného výběru a také se poskytují informační, rešeršní a metodické služby. V rámci grantového projektu Digitální archiv české archeologie (GA AV ČR 1ET200020405) se provádí retrospektivní konverze bibliografických dat do elektronické podoby. Během celého roku 2005 dochází v Bibliograficko-informačním oddělení k intenzivním přípravám na konverzi dat ze stávajícího systému do systému nového tak, aby odpovídala mezinárodním standardům a doporučením (AACR2R, MARC21). Data jsou ukládána v tzv. strojem čitelné katalogizaci (Machine Readable Cataloguing), a tudíž jsou rozpoznatelná při přejímání záznamů do různých systémů, včetně příslušné interpunkce (mezinárodní doporučení ISBD, ISBD(G), ISBD(CP), ISBD(S)), která umožňuje přesnou identifikaci záznamu bez

ohledu na jazykové prostředí uživatele/katalogizační agentury. Do budoucna se počítá také s konverzí dat ze systému CDS/ISIS do systému ALEPH 500.

Zároveň se pokračuje ve zpracovávání ústavní bibliografie pro ASEP (Automatizovaný systém evidence publikací). I v této oblasti jsme se dočkali změn, od letošního roku se totiž ústavní bibliografie nově zpracovává v automatizovaném knihovnickém systému ARL (Advanced Rapid Library), který umožňuje po katalogizaci v modulu EPCA (Evidence publikační činnosti a aktivit) okamžité prohlížení záznamů přes webové rozhraní (<http://library.sk/i2/i2.entry.cls?ictx=cav&logout=1&language=2>), což v předchozích letech možné nebylo.

Prestižní záležitostí je rovněž spolupráce se Souborným katalogem České republiky, do něhož budeme od roku 2006 přispívat článkovou bibliografií – prozatím tituly Archeologické rozhledy

a Památky archeologické. Dalším významným faktem pro činnost knihovny je jmenování našich pracovníků (A. Broncové a F. Ochraný) do Pracovní skupiny pro analytický popis Národní knihovny pro funkční období 2006. To nabízí možnost přímo se podílet na ovlivňování katalogizační politiky v popisu článků a na vytváření potřebných standardů z oblasti knihovnictví a informační vědy pro celou republiku.

Závěrem mi nezbývá než doufat, že změny, které se chystají v příštích letech, povedou ke zlepšení kvality služeb poskytovaných našim uživatelům.

František Ochraňa

Poznámka: V příštím ročníku Archeologických rozhledů bude otištěn manuál k vyhledávání v katalogu systému ALEPH.

NOVÉ PUBLIKACE

Jan Fridrich: *Ecce Homo. Svět dávných lovců a sběračů.* Agentura Krigl Praha 2005. ISBN 80-86912-04-3. 324 str.

Doba lovců a sběračů nepatří v české odborné literatuře k právě frekventovaným tématům. Většina přehledů prehistorických dějin je věnována až období po příchodu zemědělců, a tak paleolit a mezolit sice velkou část syntetických prací otevírají, ale většinou pohřbí pouze jako nutný okrajový element. Zatímco Morava se již svého přehledu vývoje paleolitického a mezolitického osídlení dočkala, a to jak v ryze odborném duchu (*Svoboda et al. 2002*), tak formou přístupnou širší čtenářské obci (*Svoboda 1999*), Čechy jsou na řadě nyní. Práce J. Fridricha zaplňuje poněkud slabé místo naší prehistorie a v budoucnu snad ještě více přispěje k růstu zájmu o tuto velmi zajímavou, v Čechách unikátně dochovanou, epochu lidské minulosti.

Knihla je členěna do osmi základních kapitol. V úvodu se čtenář seznámí se základními důvody vzniku knihy, včetně odkazů na význačné naše i světové badatele, kteří se podobného úkolu dosud zhostili. K vlastnímu výkladu paleolitu se autor dostává ve druhé kapitole, která kromě obecných úvah nad složitostí pochopení tohoto nejstaršího úseku lidských dějin přináší celou řadu velmi užitečných informací o formování základních terminologických pravidel, s nimiž je studium paleolitu a mezolitu neodmyslitelně spojeno.

Třetí kapitola je věnována dějinám badání, ovšem – zcela v intencích této knihy – se nejedná o nudný přehled jmen, dat narození a úmrtí významných badatelů, přehled jejich názorů apod., ale o velmi dynamickou pasáž, která si všímá klíčových momentů zájmu o paleolit ve Francii a poté stručně i jinde v Evropě.

Po této kapitole se objevuje partie zabývající se metodou výzkumu paleolitu a potažmo mezolitu, tedy souhrn názorů na provádění komplexního výzkumu dávno zaniklých skutečností. Kapitola je o to důležitější, že jejím autorem je badatel, jehož nesmírné píli a nasazení vděčíme za záchranu a zpřístupnění takových nálezů jako jsou Beroun-dálnice, Přezletice či Bečov I. Domnívám se, že z tohoto úhlu je třeba nahlížet na velmi podrobný popis jednotlivých kroků, které ve svém konečném důsledku vedou ke komplexnímu obrazu života dávných loveckých civilizací. Samozřejmě, že se zde setkáme i s hodnocením jednotlivých typologických řad, užívaných při zpracování kolekcí kamenných artefaktů, ale také s dalšími možnými postupy a interpretacemi jednotlivých nálezových jevů. Nebudeme patrně daleko od pravdy, když řekneme, že celý výzkum paleolitu a mezolitu by měl být založený na schopnosti specialisty poznat, pochopit a interpretovat jevy, které nemusejí být – a často ani nejsou – součástí obecných znalostí a poznatků, tedy že zkoumání tohoto období není jakási „jiná“ archeologie, ale že se jedná o specializaci, kde spíše nálezy překvapí svojí jedinečností a ojedinělostí. Po přečtení této pasáže knihy zůstane pozorným čtenářům v hlavě základní informace o tom, že výzkum jakéhokoliv úseku prehistorických dějin představuje velmi standardizovanou činnost, kterou lze vykonávat pouze po důkladné odborné přípravě.

Další kapitola knihy (5.) se obrací k přírodnímu prostředí. V úvodu opět autor klade důraz na pochopení základních procesů změn přírody i nutnou interdisciplinární spolupráci při řešení otázek spojených s pochopením života člověka v dynamicky se měnící přírodě čtvrtohor. Poměrně podrobně jsou zde zmíněny metody datování paleolitických nálezů, včetně přehledných tabulek současných názorů na chronologii pleistocénu, včetně popisu glaciálních a interglaciálních cyklů a jejich obecných charakteristik. Z tohoto přístupu vychází i obšírný popis vývoje fauny a flóry, se kterou se specialisté setkávají na paleolitických nálezích. Svoji bohatou odbornou erudici autor zúročil v subkapitole 5.4., věnované místu člověka v přírodě starší části čtvrtohor.

Poněkud netradiční je část knihy o vývoji rodu *Homo* (6. kapitola). Až dosud se hledání Adama odvíjelo od jeho africké kolébky. Autor však vychází z nejnovějších poznatků a nálezů, které poněkud rozostřují tradiční evoluční linii od *Homo habilis* k *Homo erectus* a poté dále přes neandertálce k druhu *Homo sapiens sapiens*. Tady se pozornost zaměřila na „levý horní roh“ světa, tedy Evropu

a její doklady o životě našich nejstarších předků, ve vztahu ke kulturnímu vývoji. Obecné úvahy nad procesem hominizace jsou nahlíženy prizmatem hodnocení možných přístupů paleoantropologie, paleogenetiky a dalších vědních oborů, včetně významu některých základních anatomických lidských znaků. Kapitola je doplněna přehledem základní taxonomie lidského rodu, včetně přehledu jeho vývoje jako biologického druhu na úrovni řádu, nadčeledi i rodu. Poměrně zajímavá je pasáž pojednávající o fylogenezi rodu *Homo* v Evropě, zvláště po objevu unikátního naleziště v Dmanisi, dále v Atapuerce a v Sima de los Huesos. Z hlediska pochopení vývoje lidské kultury a vztahu mezi jednotlivými kontinenty Starého světa je zajímavá sekvence evropského vývoje od *Homo ergaster* (nověji *Homo georgiensis*) přes *Homo antecessor* k *Homo heidelbergensis*, dále k druhu *Homo sapiens neanderthalensis* a posléze k *Homo sapiens sapiens*. Stranou autorova zájmu nezůstala ani druhá migrační vlna člověka z Afriky, tedy již *Homo sapiens sapiens*, do ostatních oblastí Starého světa někdy v době kolem 100 000 let B. P. a jejich příchodu do Evropy, včetně několika možných variant osudu neandertálců. Poslední část této kapitoly se zabývá vztahem biogeneze člověka a jeho kultury jako logického vyústění převrstvení biogeneze sociokulturní evolucí, jejímž důsledkem je záměrná výroba nástrojů, umění, uspořádání sídel, způsoby získávání potravy atd.

Od nastínění vývoje lidského rodu je již jen krůček k popisu vývoje kultury našich dávných předků. Sedmá kapitola je proto postavena v duchu sledování hlavních vývojových trendů lidské kultury, tedy včetně pokusu o postihu vzniku jednotlivých fenoménů. Vznik obydlí a lidských sídel je zde nahlížen přes etologii člověka, včetně jeho ekologických aspektů. Jednotlivé obecné úvahy na toto téma jsou doloženy konkrétními příklady nálezů a nalezišť a nás může pouze těšit, že se v této knize poprvé setkáme s ucelenými názory na postavení českých nálezů ve schématu vývoje lidské kultury v nejstarší minulosti. Postupně, jak v čase roste počet dokladů po lidském sídlení, jsou sem vnášeny i další aspekty významu a interpretace objevených obydlí, sídlišť, areálů pracovních aktivit, z nichž nesporně vyplývá závěr, že již v období starého paleolitu existovala poměrně vysoce rozvinutá lovecko-sběračská civilizace, velmi jasně si uvědomující svoje místo v přírodě a možnosti, jak si cílevědomě budovat svůj životní prostor. Pozornost si zasluhuje zvláště obr. 47, znázorňující vývoj velikosti sídelních objektů od nejstaršího paleolitu až po mezolit. Ekologický pohled na danou problematiku autor neopouští ani v části věnované výživě, lovu a sběru, kdy opět od obecných úvah postavení člověka v rámci vrcholové partie potravní pyramidy, přechází ke konkrétním údajům archeologických pramenů, které po důkladném zhodnocení vedou k logickému závěru o aktivní úloze člověka v dynamice kvartérní přírody, včetně odmítnutí požívání uhynulých zvířat (mrchožroutství) jako základního principu získávání masité složky potravy.

K účinnému lovu a sběru bylo potřeba kvalitních nástrojů, k nimž se J. Fridrich obrací v následující subkapitole, která klade důraz na vysvětlení fenoménu záměrné standardizované výroby nástrojů z tehdy dostupných přírodních materiálů (dřevo, kost, kámen) a postupného získávání sebevědomí, které u člověka vyústilo až ve výrobu první keramiky a tkaní v moravském pavlovieniu, tedy dávno před nástupem zemědělské „revoluce“.

Počátků pohřbívání, umění, řeči, tedy projevů duchovního života, si ve své knize autor všímá opět velmi zevrubně, ačkoliv pro období starší než je mladý paleolit jsou tyto fenomény ještě tabuizované. Přesto se v knize setkáme s doklady o velmi složitých nonutilitárních aktivitách, které byl člověk schopen provozovat překvapivě brzy, a nejde pouze o používání barviva. Za pozoruhodný postřeh lze považovat hypotézu J. Fridricha o vývojové linii od trojrozměrných „uměleckých“ projevů k abstrahujícím dvojrozměrným rytinám, které se poprvé objevují už v době starého paleolitu. Významný je souhrn posledních poznatků a názorů na vznik a smysl monumentálního parietálního umění, spojeného s nástupem mladého paleolitu a s jeho dalším vzedmutím v době nástupu a rozšíření magdalenieniu, téměř na samém jeho konci. Řeč jako komunikační prostředek uvnitř lidských komunit i mezi nimi je autorem považována – z hlediska schopností abstraktního myšlení lidí – za velmi starý fenomén, ovšem zde se úvahy nad důvody vzniku řeči ubírají cestami obecných teoretických úvah. Jinak tomu ani v archeologické práci být nemůže, ačkoliv jeden doklad bourající staré „mýty vědy“ si ve své knize odpustit nemohl (viz výklad o schopnostech a možnostech neandertálců mluvit, založený ve své odmítavé podobě na nepřilíh zdařilé rekonstrukci lebky z La Chapelle-aux-Saints).

Poslední (8.) kapitola je koncipována opět poněkud netradičně. Nejedná se o jednoduchý přehled archeologických kultur paleolitu a mezolitu, ale o pokus postihnout základní dynamiku vývoje lidské kultury v rámci jednotlivých paleolitických úseků, tedy od nejstaršího paleolitu až po dobu jeho vyústění v mezolitu. Jako červená nit se celým tímto pojetím táhne schopnost člověka „trvale“ osídlit různá klimatická pásma a vybudovat zde životaschopnou lovecko-sběračskou kulturu. Z celkového výkladu vystupuje autorova snaha o pochopení poměrně složité dynamiky posunů celých biocenóz v závislosti na klimatických výkyvech přírody starších čtvrtohor a tedy i lidských komunit do oblasti Středozemního moře, kde často krystalizovaly nové kulturní fenomény, které se v době klimatických optím odtud opakovaně šířily směrem do nitra kontinentů Starého světa. Tato základní dynamika je dokládána existencí různých archeologických kultur a životem jejich nositelů na určitých místech Starého světa v určitém chronologickém úseku. Vedle důležitých světových nalezišť jsou velmi podrobně zmiňována i naleziště z našeho území, čímž se poněkud vyrovnává dojem vzniklý v předchozích letech, že velká a slavná paleolitická naleziště musíme hledat jen v místech velmi vzdálených. Obecně je tato kapitola v přehledových partiích vždy směřována od klíčových, často zahraničních nalezišť k domácím dokladům o životě lidí v období paleolitu, což v případě prvních tří úseků tohoto období dává čtenáři možnost, aby se seznámil s bohatstvím a rozmanitostí dokladů o životě lidí na území Čech. Od mladšího paleolitu se těžiště domácích příkladů přesouvá logicky na Moravu, v případě pavlovienu do centra tehdejšího dění. Zpět se autor vrací až pro období mezolitu, a to zmínkami o nejnovějších nálezech mezolitického osídlení z území Čech.

Práce je ještě doplněna o obsáhlý heslář pojmů, který je při četbě takto koncipované knihy nepostradatelnou pomůckou, a závěr knihy tradičně obstarává velmi bohatý soupis použité literatury.

Ecce Homo představuje pro české prostředí ojedinělý počín, který byl po dlouhá léta odbornou obcí citelně postrádán. Nejedná se o klasický přehled názorů na vývoj paleolitu a mezolitu, ale jde o autorovy názory na tuto problematiku, které krystalizovaly během jeho dlouhé usilovné práce na pochopení a postihu významu našich nejstarších dějin a smyslu jejich studia pro současnou společnost. Je zřejmé, že specialisté na starší a střední dobu kamennou v ní mohou postrádat další aspekty pohledů a přístupů k nejstarším lidským dějinám, ale domnívám se, že právě takto koncipovaná kniha, která se snaží vysvětlit počátky některých, pro nás samozřejmých jevů, je mnohem užitečnější, než encyklopedicky pojatý suchopárný přehled faktů a protifaktů. Doufám, že tuto skutečnost čtenáři knihy J. Fridricha nejenom pochopí, ale i ocení, a že sledování počátků dějů se i pro ně stane radostí.

Ivana Sýkorová

Literatura

Svoboda, J. 1999: Čas lovců. Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě. Brno.

Svoboda, J. et al. 2002: Paleolit Moravy a Slezska. Dolnověstonické studie 8. Brno.

Jan Fridrich: Ecce Homo. Svět dávných lovců a sběračů. Agentura Krigl Praha 2005. ISBN 80-86912-04-3. 320 str.

Knihy si klade za cíl seznámit čtenáře v osmi kapitolách s historií a metodami poznávání člověka starší a střední doby kamenné. Tematicky má být zaměřena na celosvětovou, evropskou, středo-evropskou a českou a moravskou problematiku. Práce je určena pro poučenou i laickou veřejnost, nezapře se ale její aspirace na cíl být učebnicí při výuce paleolitu. Podívejme se nyní na celé dílo právě prismaticem vysokoškolské výuky.

Úvodní kapitola se věnuje popisu knihy a motivaci pro její vznik. Druhá kapitola se věnuje výkladu termínu *paleolit* a důvodům pro jeho zkoumání. Hned v úvodním odstavci se autor dopouští několika nepřesností. *Paleolit* jako časový termín není chápán jako nadřazený termínu *mezolit*, a tudíž v sobě neobsahuje mezolitické období. Naopak, oba termíny jsou si rovnocenné. Jakkoli je oddělení paleolitu a mezolitu arbitrárním aktem (je definováno na přelom geologických jednotek pleistocén a holocén), jsou oba termíny historicky zakořeněné a ve střední Evropě i oprávněné (jiná situace mů-

že být např. na Blízkém východě, kde mezolit jako takový neexistuje a paleolit přechází do neolitu). Geologický termín *kvartér* v současnosti vůbec není uznán mezinárodní stratigrafickou komisí, takže posloupnost útvarů je kenozoikum a pak pleistocén a holocén. Tato nepřesnost je spíše formální, protože je jen otázkou času, kdy bude opět kvartér vyčleněn, ovšem v jiném rozsahu a náplni. Druhá polovina kapitoly se věnuje osvětlení základních důvodů pro studium tohoto časově i kulturně relativně vzdáleného období. Nelze než souhlasit s autorem, že kořeny našeho současného jednání, naše psychologie i poznání jsou hluboce zakořeněné právě ve světě lovců a sběračů. Musíme zkoumat toto období právě proto, abychom poznali sami sebe.

Třetí kapitola je věnována historii výzkumu paleolitu jak ve střední a západní Evropě, tak v Čechách a na Moravě. Počátky poznání paleolitického období spadají již do 1. poloviny 19. století, i když rozvoj pleistocénní archeologie nebyl rozhodně jednoduchý a přímočarý proces. Podobně jako při vzniku geologie jako oboru o nějakých 30 let dříve zde hrála významnou roli náboženská doktrína, která mnohým autorům znemožňovala vědecký pohled na nálezy artefaktů a lidských pozůstatků společně s kostmi vyhynulých zvířat. Definitivní ustavení nové vědy proběhlo na přelomu 50. a 60. let 19. století. V této souvislosti je jistě zajímavé uvést, že nejstarší paleolitický nález z Čech popsal A. Frič v roce 1867 z cihelny v Jenerálce (gravettien: *Sklenář 2005*, 150). Poté v knize následuje detailní popis vývoje evropského paleolitického bádání.

Další subkapitola je věnována historii výzkumu paleolitu v Čechách a na Moravě. Ta je pro Čechy koncipována jako historie bádání o starém a středním paleolitu, mladý paleolit je připojen až v závěru kapitoly. Vzhledem k tomu, že výzkum obou období většinou prováděli titíž lidé, a tím pádem se prolínaly jejich znalosti i názory, očekával bych spíše paralelní vedení historické linie. Sporné je uvádění nálezu z Dobrkovic. Jedná se o sekundární nahromadění kostí i industrie v mladoholocénních nivních náplavech překrývajících dno středověkého či raně novověkého lomu na vápenec (*Šída – Prostrředník 2004*). Kostí a pravděpodobně i industrie se na místo dostaly nejspíše z narušené krasové kapsy. Industrie sama je navíc nevýrazná a kulturně nezařaditelná. Mluvit v této souvislosti o jasné středopaleolitické lokalitě pod abri je přinejmenším nadsazené (jedná se o dutinku vysokou asi metr, rozhodně nic, co by člověka lákalo k přenocování, a navíc podle geologické pozice není starší než středověké).

Pro historii výzkumu mladého paleolitu u nás je příznačný osud Lubné II. V roce 1932 provedl J. Böhm na svoji dobu dokonalý odkryv sídliště (není dobré hovořit o sídelním objektu, protože jím není) mladší fáze gravettienu. Dodnes se jedná o jeden z nejlépe provedených výzkumů paleolitické stanice v Čechách (všechny artefakty byly zaznamenávány do plánů v 2D systému, dodnes je plán hodnotitelný a provazatelný s artefakty, podobně byl proveden již jen výzkum v Řevnicích, další po válce). Zpracování lokality autorem výzkumu přerušila válka a po ní k němu již nedošlo. V průběhu 50. let provedl F. Prošek alespoň zpracování plánu, který byl po jeho smrti v roce 1961 publikován (částečně zatížen chybami, pomínutím jedné části plánu a hlavně vlastní interpretací). Industrie hodnocena nebyla a je teprve teď, po více než 70 letech zpracovávána pro chystanou gravettskou monografii. V této souvislosti je nutné uvést, že autorova skepse v otázce přítomnosti gravettienu v Čechách naprosto není na místě (viz níže).

Následující kapitola (4.) je věnována metodám zkoumání starší doby kamenné. Začínáme přípravou terénního výzkumu. Jako jeden z důležitých kroků přípravy autor uvádí kartografickou analýzu (bod b). Správně konstatuje, že pedologické či vegetační mapy jsou generalizované. Nepochopitelně ale totéž neuvádí i o dalších mapách. Především o geologických totiž platí pravidlo o generalizaci snad ještě více (záleží na měřítku, ale hlavně na osobnosti autora). Každý autor mapuje hlavně „své“ období. A podrobné mapy (minimálně 1 : 10 000) pro kvartér zatím nikde nebyly provedeny.

V případě výzkumu lokality lze jistě souhlasit s tvrzením, že každá lokalita vyžaduje individuální přístup. Pokaždé máme před sebou originální situaci, ať už co se týče nálezů samotných, tak i jejich pozice a druhotného pozměnění následnými pochody. Metoda 2D zaměřování nálezů v ornici je v mnoha ohledech sporná. Uvědomíme-li si, že artefakty v ornici „cestují“ v řádu metrů, pak evidence jejich polohy s přesností na milimetry zaznamenává něco, co s původní polohou vůbec nesouvisí, a sice druhotnou pozici. Jestliže jsou pohyby způsobené orbou v řádu metrů, pak jistě stačí zaznamenávat

artefakty v ornici také s přesností na metry, nejlépe do pravidelné sítě (podrobnou dokumentací dokumentujeme účinky orby, což asi není hlavní záměr výzkumu). Cokoli jiného je mrháním prostředky i potenciálem, které by měly být používány bezezbytku tam, kde k posunům nedošlo (např. Račíněves). Druhým příkladem nadbytečného použití této metody je výzkum ve Velkém Přítočnu, kde bylo 2D zaměřování aplikováno na poměrně silně, ale hlavně ze všech stran stejnoměrně eolizovanou industrii. O tom, že zde muselo dojít k jejímu posunu, nemůže být pochyb. Jinými slovy, už při započítí výzkumu musíme určit měřítko, ve kterém budeme dokumentovat pozici. To je závislé především na stupni dochování situace. Pro výzkum abri s mezolitem jistě nebude stačit síť o velikosti 5 x 5 m, naopak pro artefakty v ornici je zbytečný luxus zaměřování 2D či 3D s přesností na milimetry. Při zpracování se totiž stejně tato data převádějí do sítě minimálně 1 x 1 m.

Archeologický výzkum nepochybně naleziště ničí. Abychom z něho byli schopní vytěžit maximum informací, je jistě nutné dokumentovat co nejvíce. Ani tzv. 3D dokumentace ale není samospasitelná. Základem výzkumu jakéhokoli objektu je jeho přesný kresebný plán a stejně tak přesné provedení profilů. Tato dokumentace je „moderní“ 3D metodami zatlačována do pozadí, takže u v poslední době publikovaných výzkumů buď zcela chybí, nebo je výrazně redukována, což je spíše na škodu věci.

Následující subkapitola je věnována metodám zpracování dat. Samotné počítačové zpracování není konečným řešením. Vše odvisí od kvality provedení výzkumu v terénu a od kladení základních otázek. Nestačí pouze vynášet plány v počítači, měli bychom také vědět, čeho chceme tímto zpracováním dosáhnout a k tomu použít potřebné (geo)statistické metody. Uváděný příklad (Velké Přítočno) bych za vzor nepokládal, analýza zde skončila právě u onoho vynesení plánů v programu Surfer.

Artefakty jsou hodnoceny pomocí typologického schématu rozšířeného o další, především metrické charakteristiky. Mělo by ovšem platit, že budeme vycházet ze statistických metod a budeme jim důsledně rozumět. Citovaný index sféricity vykazuje matematické problémy při aplikaci na industrii, a tudíž by měl být jeho koncept přepracován (*Šída 2005a*). Při analýze by nemělo jít pouze o to, zobrazit a slovně popsat grafy bez porozumění jevům, které zobrazují: Při hodnocení kolekce např. z Bečova IV (*Fridrich – Sýkorová 2005*) jsou veličiny indexu sféricity průměrovány. Prezentována je tak jakási průměrná vlastnost skupiny artefaktů. Neměli bychom ale zkoumat jev v celém rozptýlu hodnot? Stejný průměr totiž mohou mít zcela rozdílné soubory dat. Právě z tohoto důvodu zavádí statistika veličinu rozptýl a mnoho dalších.

Konečnou fází operačního řetězce je interpretace dat. Důležité je oddělovat fázi zpracování od interpretace. Obrázek číslo 27 ukazuje, kam až lze v interpretaci zajít. Vymezení 50 % hranice sídelního objektu mimo prokopanou plochu je podle mého názoru více než odvážným krokem (viz *Šída 2005a*).

Pátá kapitola je věnována přírodě čtvrtohor a jejím proměnám. Autor se v úvodní části zabývá představením jednotlivých vědních oborů. Následuje část věnovaná datovacím metodám. U nejdůležitější z nich (^{18}O : ^{16}O) bych vzhledem k výukovému charakteru textu uvítal podrobnější vysvětlení principu (str. 79). Změny obsahu ^{18}O v čase (a tedy v křivce OIS) nejsou způsobeny teplotou vody: Více ^{18}O v mořské vodě bylo v průběhu glaciálu, nemůžeme tedy tvrdit, že to způsobila vyšší teplota vody. Princip je mnohem složitější. Díky rozdílné váze izotopů ^{16}O a ^{18}O je přednostně vypařována voda s ^{16}O . Mořská voda tak zůstává izotopicky těžší než voda v atmosféře (frakcionace). V rovnovážném stavu klimatu se ustaví rovnováha a rozdíl (odchylka δ se drží na stabilní úrovni). Jakmile se ochladí (glaciál), začnou výrazně růst ledovce na kontinentu, a tím pádem vážou výrazně více vody než v průběhu interglaciálu. Tato voda je izotopicky lehká a je jí vázáno stále více. V moři se logicky poměr posunuje k izotopicky těžšímu složení (podle definice k více záporné hodnotě δ). Vzhledem k dlouhodobosti jevu se tato proměna odrazí i v izotopickém složení mořských karbonátů a planktonu. Při přechodu do interglaciálu se opět izotopický poměr vrátí k současným hodnotám. Z výše uvedeného vyplývá důležité omezení. Tuto metodu lze přímo použít pouze v mořích. Na kontinentech je její použití problematické a závisí na vzdálenosti od moře. Z toho plyne obtížná korelovatelnost terestrických a marinních sedimentů. Uvědomme si, že korelace mezi systémem OIS (kyslík) a sprašovými sériemi je prováděna převážně pomocí prostého odpočítávání úrovní. Zatím není výrazněji rozpracováno nezávislé datování spraší, které by korelace potvrdilo.

Následuje popis klimatu, které je pro pleistocén a holocén jednou z hlavních charakteristik. Střídání glaciálů a interglaciálů je považováno za jeden z hlavních znaků závěru kenozoika (tyto oscilace ale nejsou známy pouze odtud, podle sedimentárního záznamu je lze rozeznat např. v siluru barrandienu). Na okraj: Milankovičovy cykly, ač se nám mohou zdát být zastaralým konceptem, jsou dodnes pokládány za spolehlivé vysvětlení periodických změn klimatu. Hlavní argument je, že periody cyklů korelují s periodami klimatických oscilací. Už z úcty k matematikovi, který tuto cykličnost ručně počítal několik let, by bylo vhodné jeho jméno nezapomínat (str. 80). Po popisu klimatu následuje subkapitola věnovaná vývoji fauny a flóry a nakonec i zasažení člověka do přírodního ekosystému.

Šestá kapitola je věnována vývoji rodu *Homo*. Hodnocení ponechám odborníkům na antropologii. Mám pouze jednu základní výtku, poddruh *Homo sapiens neanderthalensis* byl již v polovině 90. let změněn na samostatný druh *Homo neanderthalensis* (str. 105).

Sedmá kapitola je věnována vývoji kultury nejstarších lovců a sběračů. Člověk vyšel při svém vývoji z všežravých opic svrchního pliocénu. Ve chvíli, kdy se naučil lovit, dokázal si obstarat masitou složku potravy nezávisle na prostředí. Otázkou je, zda masitá složka byla již od počátku dominantní (str. 118). Obávám se, že je to spíše romantický mýtus. Ani u kulturně vyvinutých lovců (např. severoameričtí indiáni) totiž lov nezajišťoval většinu potravy. Ve velké míře se zde vždy uplatňoval sběr, což je dáno možnostmi přírodního prostředí. Lov byl samozřejmě ve společenstvu velice důležitý, takže se kolem něj rozvinula výrazná duchovní kultura.

Převedení termínů vysvětlujících problematiku fungování sídliště na klasické pojmy ekologie považuji za přínos. Měli bychom si ale uvědomit, že za ekologickou niku člověka nemůžeme považovat čistě jen jeho obydlí (str. 120). Nikou je celý osídlený a využívaný prostor, protože ten umožňuje a zajišťuje přežití. Obydlí je jistě důležitým prostředkem člověka k přežití i v méně příznivých podmínkách. Citované Přezletice i Bilzingsleben jsou ovšem interglaciální sídliště. V tomto období bylo středoevropské klima v podstatě subtropické, to znamená, že ekologické nároky na člověka zase nebyly až tak velké. Pokud používáme termíny vypůjčené z ekologie, měli bychom je využívat v původním smyslu. Nikou se podle originální definice nerozumí pouze prostor osídlený určitým druhem, ale souhrn všech aspektů života onoho organismu včetně ekologických vztahů s okolím, potravních závislostí, potravních vztahů a energetických toků (*Odum 1971*, 234–239). Za nevhodné považuji uvádění Velkého Přítočna jako ukázky obydlí s ohništěm uvnitř (str. 120, 126). Žádné ohniště zde nebylo nalezeno (*Sýkorová – Fridrich 2005*). Je pouze předpokládáno, nemůže být tedy uváděno jako doklad přesunu ohniště dovnitř obydlí.

Člověk je tvor teritoriální a zřejmě vždy byl. Otázkou je, jak se teritorialita projevovala u archaických společenství při tehdejší hustotě obyvatel. Umístování sídlišť na břehy řek k soutokům asi bude mít jiný účel než vymezení teritoria (základní tábor na hranicích teritoria nemá smysl – str. 121), přítomnost oštěpů v základním táboře bude dána hlavně tím, že se odtud lidé vypravovali na lov. Předpoklad tvrdého bránění území při tehdejší hustotě populací (nanejvýš několik set až tisíc na prostoru celé Evropy) je neudržitelný.

Následující subkapitola je věnována výživě. Dominance herbivorů (býložravců) v souboru z lokality ale není důkaz, že by člověk byl nejsilnějším predátorem. Stejně složení by zanechaly velké šelmy (s malou obměnou v tom, že by se v jejich jídelníčku občas objevil člověk). Stejně tak člověk byl jistě již velice dávno schopen ulovit i velkou šelmu, což ale neznamená jeho dominanci. Spíše jde po celou historii o křehkou rovnováhu, ve které nemá nikdo navrch (tak tomu je v Africe přes veškeré střelné zbraně dodnes).

Následují subkapitoly věnované výrobě nástrojů a duchovnímu životu. Jedinou kritickou poznámku mám k uvádění plastiky z Bečova (str. 158–159). Tento artefakt považuji za minimálně sporný a nejspíše nebudu sám, protože obecně není nikde nikým uváděn. Vzhledem k tomu, že je vyroben z povrchové zvětralinové kůry křemence, zůstává otázkou, zda byl opravdu cíleně vybroušen. Měla by být provedena podrobná analýza pracovních stop, která by jeho artefaticitu buď vyloučila, či potvrdila. I tak by ale zůstávalo otázkou, zda se jedná o zobrazení lidské hlavy.

Závěrečná, osmá kapitola je věnována přehledu vývoje paleolitických kultur, první subkapitola nejstaršímu paleolitu. Prezentovány jsou především klasické výzkumy z Afriky, vedle nich nálezy

z Francie, Španělska, Rumunska či Gruzie; v závěru pak i autorovy výzkumy z Čech – Beroun, Suchdol a Čakovice. Druhá subkapitola je věnována starému paleolitu. Od této chvíle již množství lokalit významně narůstá, takže se autor věnuje především střední Evropě a Čechám. Do starší fáze tohoto období patří v mnoha směrech významná lokalita Přezletice, dále sem autor řadí i nálezy z Bečova II, i když zde je datace založena pouze na geomorfologické situaci. Závěr starého paleolitu je charakterizován rozvojem tzv. drobnotvarých industrií. Jak autor sám poznamenává, jedná se o velice nesourodý komplex. Podle mého názoru je jim v některých případech přisuzováno příliš vysoké stáří. Obdobný komplex se pod názvem taubachien vyskytuje i v průběhu eemu. Problematika drobnotvarých industrií je mnohem složitější a je otázkou, zda je možné ji smřstit pod jediný název a do jediného období na konci starého paleolitu. Speciálně v případě Tmaně by mělo být uvažováno o würmském stáří (kulturně micoquien – bifaciálně retušovaná drasadla).

Třetí subkapitola je věnována střednímu paleolitu. Střední paleolit je obdobím prudkého rozvoje technologie a s tím souvisejícího rozvoje kultury. Pokračuje vývoj acheulénu (Markleberg, Bečov IV). Vynikající středopaleolitickou lokalitou je Bečov I s vývojem bez pěstních klínů a levalloiské techniky. Zde se dochovaly vrstvy z dlouhého období od interglaciálu treene až po interglaciál eem a würm. Zajímavé je, že ve spodní vrstvě (treene) se nejvíce vyskytují hroty typu Quinson a Tayac, artefakty, které I. Sýkorová používá jako indikační pro starý paleolit (Sýkorová 2003)! Druhou skupinou nálezu jsou lokality s již vysloveně mousterickým charakterem. Zarážející je konstatování, že Tmaň lze typogeneticky navázat na starý mousterien typu Bečov (výskyt strmě retušovaných drasadel, hrotů typu Quinson – str. 231).

V následujícím glaciálu již dochází k plnému rozvinutí mousteriénu. Pro následující interglaciál (eem) je charakteristická kultura drobnotvarých industrií – taubachien. U nás patří do této skupiny Ládví. Vedle taubachienu nalezneme v Čechách v tomto období i lokality mousteriénu (Bečov, Lobkovice). V průběhu posledního glaciálu ovládal střední Evropu micoquien (v Čechách jej známe z jeskyně Ve vrstech, ale vedle toho i ze Slánské hory a patrně i z Tmaně). Vedle micoquienu dál přežívá mousterien (Bečov, jeskyně nad Kačákem, Jislova jeskyně – zde ale není oprávněně zařazení pod fáci mousteriénu levalloiské tradice: Šída 2005). Poznámka: Jestliže důležitým vynálezem středního paleolitu je konstrukce obydlí, která umožňují přemístit ohniště dovnitř (str. 237), pak nechápu, z čeho autor vychází při rekonstrukci objektu ve Velkém Přítočnu (str. 126).

Čtvrtá subkapitola je věnována mladému paleolitu. Autor sice hned v úvodu knihy konstatuje, že není na toto období specialistou, a tudíž se mu ani do důsledků věnovat nebude. Hned úvodní tabulka (obr. 91) je ale silně zavádějící – vzbuzuje dojem, že v Čechách mladý paleolit začínal magdalénienem na Hostimi a v Koněprusích. Za nešťastné považují převzetí všech obrázků industrie z jiné publikace (Svoboda et al. 2002). Výsledkem jsou mj. obrázky neodpovídající zrcadlu (ostatně jev přítomný v celé knize). Podrobný rozbor obsahu subkapitoly by zabral neúměrně mnoho místa, zaměřím se spíše na některé problematické partie. Hned na úvod bych opět rád upozornil na výskyt hrotů typu Quinson v souborech bohunicénu (str. 240); není tedy možné tento typ používat jako vůdčí typ pro staropaleolitické období.

Podrobněji se zastavíme hlavně u problematiky neexistence gravettien u Čechách (str. 250). Pro upřesnění uváděných informací: maximální oscilace zalednění začíná někdy před 20 000 lety, končí, jak uvádí J. Fridrich, před ca 18 000 lety. Netrvá tedy po celé období existence gravettien u nás, koneckonců Morava není zase tak daleko, aby jí chladná oscilace nezasáhla s podobnou intenzitou jako Čechy (což se také ve vrcholné chladné oscilaci děje a tamní vyspělá kultura mladého gravettienu mizí). Předpoklad mrazivé tundry tak můžeme potvrdit pro krátké období vrcholu chladné oscilace, zbývá ale celých 8000 až 10 000 let, kdy zde podmínky nijak špatné nebyly. Samozřejmě, že se tento fakt projeví i v osídlení (to v úvodu konstatuje i J. Fridrich, když vyjmenovává české gravettské lokality). Dokonce toto období patří mezi nejlépe doložené. Právě gravettien patří pět stanic v Lubné, stanice v Jenerálce a Řevnicích a otázkou zůstává i datování Holedče. Pro Lubnou I a Jenerálku dokonce existují radiokarbonová data, která autor prostě přehlíží (Verpoorte 2003). Kromě Hostimi a epigravettských Stadice se jedná o největší české mladopaleolitické soubory.

Konec paleolitu je charakterizován změtí kultur (skupina či kultura Federmesser, epimagdalenien, ahrensburgien, tišnovien). Nástup holocénu sebou přináší proměnu pozdního paleolitu do mezolitu. Zatím nejsme schopni jej podrobně zachytit. Donedávna bylo mezolitické období tak málo známé, že ani nešlo hovořit o kulturní příslušnosti. Dnes je již vypracována základní stratigrafie (Svoboda *ed.* 2003). Otázkou kulturní příslušnosti ale bude nutné i nadále řešit. Z mnoha důvodů nesouhlasím s jednoznačným řazením mezolitu pod pojem beuronien. V poslední době byl mnohými autory použit (Galiński), tentýž autor ale v následné monografii (Galiński 2002) razí zcela jiný název – bergien. Proč tedy nepoužít původní název tardenoisien, který je asi stejně vágní jako nově propagované. Z Čech máme doposud minimum dobře stratifikovaného materiálu. Většina souborů pochází ze sběrů či z povrchových lokalit. Na takovém materiálu se kulturní náplň a příslušnost vypracovává velice obtížně. Nejnovější výzkumy pod převisy v pískovcových oblastech ukazují na odlišnosti mezi starým a mladým mezolitem – a jistě budeme v budoucnu moci říci více i o lokálních rozdílech.

Předkládaná publikace představuje shrnutí celoživotního díla autora a jistým způsobem i završení úspěšné kariéry jednoho z předních badatelů o paleolitu. Můžeme ji považovat za shrnutí jedné rozhodně nekrátké a nevýznamné etapy badatelské činnosti u nás. Jak jsem již uvedl, kniha jistě aspiruje na to, být skriptem pro paleolitické období. Komplexnost řešené problematiky a pojetí knihy to jistě naznačuje. Nabízí se tedy srovnání s jinou starší publikací obdobného zaměření, kterou je Svobodův *Čas lovců*. Když srovnám Svobodovu vzletně a čtivě napsanou publikaci, která je srozumitelná jak laikům, tak odborníkům bez ztráty kvality informací, s publikací J. Fridricha, je mi jasné, po které bych sáhl jako první. Knize *Ecce Homo* musím bohužel vytknout jistou zahleděnost do sebe a na některých místech patrnou argumentaci pouze určitými fakty. To je podle mého názoru u autora takového formátu škoda a škodí to i knize, která přináší velice kvalitní přehled informací, ze kterého je ale na některých místech nutné vybírat a zvažovat vypovídací hodnotu.

Petr Šída

Literatura

- Fridrich, J. 1973: Počátky mladopaleolitického osídlení Čech, *Archeologické rozhledy* 25, 392–442.
- Fridrich, J. – Sýkorová, I. 2005: Bečov IV – sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách. Praha.
- Galiński, T. 2002: Społeczeństwa mezolityczne. Osadnictwo, gospodarka, kultura ludów łowieckich w VIII-IV tys. p. n. e. na terenie Europy. Szczecin.
- Odum, E. P. 1971: *Fundamentals of Ecology*. Philadelphia – Eastbourne – Toronto.
- Sklenář, K. 2005: Paleolit a mezolit – starší a střední doba kamenná. In: M. Lutovský – L. Smejtek a kol., *Pravěká Praha*, Praha, 113–156.
- Sýkorová, I. 2003: Tmaň u Koněprus. Staropaleolitické naleziště. Praha.
- Sýkorová, I. – Fridrich, J. 2005: Velké Přítočno. Sídlíště staropaleolitického člověka ve středních Čechách. Praha.
- 2005a: Předběžná zpráva o výzkumu mezolitického sídlíště v Chrzíně, okr. Kladno, *Archeologie ve středních Čechách* 9/1, 84–95.
- Svoboda, J. *et al.* 2002: Paleolit Moravy a Slezska. Dolnověstonické studie 8. Brno.
- Svoboda, J. A. *ed.* 2003: Mezolit severních Čech. Komplexní výzkum skalních převisů na Českolipsku a Děčínsku 1978–2003. Dolnověstonické studie 9. Brno.
- Šída, P. 2005: Středopaleolitické nálezy z pískovcového abri Jislova jeskyně u Turnova, *Památky archeologické* 96, 5–30.
- 2005a: recenze I. Sýkorová – J. Fridrich: Velké Přítočno. Sídlíště staropaleolitického člověka ve středních Čechách, *Archeologické rozhledy* 57, 611–614.
- Šída, P. – Prostředník, J. 2004: Paleolitická kolekce kamenné industrie z Českého Krumlova, *Archeologie ve středních Čechách* 8, 69–76.
- Verpoorte, A. 2003: Absolute dates for the Bohemian Middle Upper Palaeolithic, *Archeologické rozhledy* 55, 3–9.

Ivana Boháčová ed.: Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica 5. Praha 2003. ISBN 80-86124-43-6. 478 str.

Publikace zpřístupňuje výsledky desetiletého (1988–1998) intenzivního výzkumu ohrožených situací v areálu přemyslovského centra, tak významně spojeného s počátky českého státu. Rozsáhlý svazek, vzniklý péčí hlavní spoluautorky výzkumu, vychází z projektu podporovaného Grantovou agenturou ČR v letech 1999–2001.

Na práci I. Boháčové a kolektivu lze nesporně ocenit pohotovost, s jakou jsou výsledky první etapy metodicky aktuálního výzkumu staroboleslavské aglomerace zpřístupněny. Do stále velmi chudé řady kritických publikací o raně středověkých hradech v Čechách tak přibývá titul představující solidní východisko pro další studium. Staroboleslavský tým ostatně publikoval svá zjištění průběžně, v početné sérii předběžných a dílčích pojednání (jejich seznam je na s. 51–54), a svazek je nepochybně nutno „používat“ spolu s ostatními publikovanými a nepublikovanými výstupy, na které je v textu mnohokrát odkazováno. Ocenění si zaslouží i mezioborová širší týmu autorů a dalších spolupracujících specialistů, který se editore podařilo sestavit ve snaze o co nejuplněnější využití potenciálu shromážděných dat. Tento organizačně náročný komplexní přístup, rozhodně nijak běžný ani na akademických pracovištích, ovšem zvyšuje nároky na archeologa jako příjemce a interpretátora sumy různorodých informací.

Monografie o Staré Boleslavi – stejně jako každý počín podobného rozsahu a tematického záběru – vybízí k úvahám o metodách analýzy a zpřístupňování rozsáhlých souborů archeologických dat. Diskuse o tomto bezpochyby nejzávažnějším problému české středověké archeologie se bohužel stále nevede s potřebnou otevřeností a intenzitou. Problém efektivit postexkavační fáze výzkumu a její přiměřenosti vzhledem k jeho cílům je i u nejnovějších publikačních počínů řešen individuálně, obtížně souměřitelnými způsoby, oscilujícími mezi dvěma extrémy: na jedné straně se setkáváme s maximalistickým zveřejňováním dat bez explicitně zdůvodněného výběru a bez analýzy (např. *Durdík 2004*), na straně druhé je pramenná základna využívána pouze jako zdroj ilustrací apriorních tezí a modelů odvozených z písemných pramenů a publikace vlastních dat postrádá kritický charakter (např. *Nechvátal 2004*). V tomto ohledu pokládám koncepci publikace výzkumů ve Staré Boleslavi – přes dílčí nedostatky – za oprávněnou, neboť je výsledkem hledání vhodného poměru mezi cíli výzkumu a kvalitou získaných pramenů. Boleslavský výzkum je kontinuální a etapovitě publikování dílčích výsledků s novým „nastavením“ otázek a priorit je jediným přijatelným postupem, který odpovídá tzv. sekvenční metodě vedení archeologického výzkumu, definované před lety E. Neustupným. Určitá nevyváženost a neuzavřenost je neodstranitelným průvodním rysem publikací tohoto typu, což je nutno zdůraznit zejména v situaci, kdy je hodláme srovnávat s definitivními, utříděnými monografiemi o ukončených terénních akcích.

Na druhou stranu by některé důslednější editorské zásahy do textu byly bývaly posílily jeho soudržnost a logickou strukturu. Příkladem může být kapitola 6, věnovaná geomorfologii a geologii pokryvných útvarů v areálu hradeckého centra, jejíž jednotlivé části se místy obsahově překrývají, dochází k opakování informací, obecnému výkladu o vývoji nadloží (I. Herichová) předchází konkrétní případová studie o zřejmě atypické stratifikaci v děkanské zahradě (E. Růžičková a kol.) atd. Z téhož hlediska je problematické zařazení výpisů z primární evidence předmětů až za interpretační kapitolou 9.5: seznamy by měly být provázány s kapitolami hodnotícími příslušné druhy artefaktů.

První etapa analýzy, syntézy a interpretace archeologických pramenů ze Staré Boleslavi, jejímž výsledkem je předkládaná kniha, byla zaměřena na rekonstrukci geomorfologie, topografie a základních sídlištních horizontů hradeckého areálu, dále pak především na studium sakrálních staveb a výjimečného opevnění akropole (s. 48). Rozmístění sond a archeologických dokumentačních bodů bylo v naprosté většině podřízeno stavebním zásahům v městském jádru, a blíží se tak náhodnému vzorkování. Získaná suma informací je pochopitelně velmi nevyrovnaná. Jednotlivá pojednání, z nichž se kniha skládá, lze podle hloubky analytického přístupu rozdělit do několika skupin. Některé části jsou aktualizovaným souhrnem již publikovaných informací (např. kapitola o sakrálních stavbách), některé obsahují plně dokumentovaný, relativně úplný rozbor a interpretaci (příspěvky historiků, kapitoly o geomorfologii, o fortifikaci, o kostěné a parohové industrii, rozbor botanických makro-

zbytků a rozsáhlý archeozoologický rozbor). Ostatní kapitoly bych označil za evaluační – obsahují základní charakteristiku a posouzení dalšího potenciálu pramenů, případně první výsledky jejich rozboru (kapitoly o profánní zástavbě, pohřbívání, kamenné a železné industrii či keramice).

Již vícekrát předběžně publikovaný unikátní nález celokamenné hradby z 10. století je v práci podrobně představen a doplněn dostatečným výběrem terénní dokumentace i relevantních keramických souborů. Datování kamenné hradby si jistě vyžádá další úsilí, jak při vyhledávání případných souvisleji dochovaných úseků v terénu, tak při zpřesňování místní keramické chronologie. Mimořádně důležité výsledky přinesl výzkum sakrálního okrsku akropole, zejména baziliky sv. Václava, u níž byl ověřen autentický (předrománský) původ základu po celém obvodu tzv. Vrábské kaple a navazujícího úseku severní lodí, což zavdalo podnět k úvaze o možné někdejší existenci transeptu. Vznik převážné části nadzemní partie baziliky byl s ohledem na zjištěnou jednotnost zdíva a na Kosmovy zprávy datován do let 1039–1046. Nedostatečný stavebněhistorický průzkum a absenci kvalitního zaměření baziliky konstatovala již v roce 1971 A. Merhautová (1971, 319) a výsledky nových exkavací posunují tento deziderát mezi naléhavé priority další etapy výzkumu ve Staré Boleslavi. Je zjevné, že stavba prodělala již do konce románského období a poté i v mladším období velmi složitý vývoj, což je v nadzemních partiích zřetelné i bez zásahů do omítek (Sommer 2004; 2005). V tomto smyslu bude nutné stavebněhistorickým průzkumem obzvláště důkladně ověřit hypotézu týmu I. Boháčové o autenticitě nadzemních částí Vrábské kaple, opírající se hlavně o srovnávací rozbor omítek a malt. Pokud však přijmeme tezi o předrománském původu *pūdorysu* Vrábské kaple, což se zdá být stratigraficky plně podložené, pak se otvírá určitý prostor k předběžným úvahám o genezi, typologických vzorech a chronologii baziliky. Mimořádně nápadným detailem je asymetrické umístění apsidy vůči podélné ose kaple – její přivrácení k apsidě hlavní lodí, s nímž se u vrcholně románských staveb běžně nesetkáváme, časté je však u otónských a raně sálských bazilik (namátkou: klášterní kostel v Memleben, sv. Michael v Hildesheimu, Limburg an der Haardt aj.). Pokud by se podařil prokázat předrománský původ dnes souvislých zdí či arkád oddělujících chórové kaple od středního chóru, pak by proti navrhované variantě baziliky s transeptem bylo možno postavit typ trojlovní baziliky s průběžnou střední lodí a samostatnými, zčásti nebo plně oddělenými postranními kaplemi na způsob raně křesťanských pastoforií, kterou P. Petermeise (1942) definoval jako typ Steinbach. Počátky této bazilikální dispozice jsou spojeny s cášskými reformami Benedikta z Aniane a nejstarším příkladem patrně byla samotná vzorová benediktinská bazilika v Inda-Kornelimünsteru (Jacobsen 1983). V letech 815–1010, zejména však v průběhu 10. století, se tento typ kostela objevuje v hornoa středorýnských oblastech, především na území kolínském, trevírském a mohučském arcidiecéze, převážně v benediktinském (předclunýjském) kontextu. Staroboleslavské bazilice by se vzájemnými proporcemi lodí a kaplí a trojapsidovým závěrem bez vysunutého chóru výrazně blížil *pūdorys* eponymní baziliky ve Steinbachu z let 815–827 či baziliky v Herdecke v Porúří z 1. poloviny 10. století (včetně západního dvojvěží); obdélný *pūdorys* lodí kaplí je přitom obvyklejší v časně otónském období (Binding – Janssen – Jungklaaf 1970, 104–106). Další výzkum baziliky by se proto měl soustředit na ověření možnosti jejího původu již v 10. století a její afinity k reformovanému benediktinskému prostředí porýnsko-alsaské oblasti. Ostatně fakt, že zkoumaná část stavby, jak se zdá, neporušovala žádné hroby (s. 196) a že východní, starší část krypty stále nese původní patrocinium sv. Kosmy a Damiána, by mohly být dalšími indiciemi vzniku baziliky již v 10. století. S dobou knížete Břetislava a s translací ostatků sv. Vojtěcha a dalších mučedníků by pak mohlo souviset např. rozšíření krypty k západu.

Samostatnou zmínku si zaslouží obsáhlý blok archeozoologických příspěvků (R. Kyselý a J. Mlíkovský), založených na rozboru jednoho z nejreprezentativnějších souborů zvířecích kostí doby hradištní z Čech. Studie přináší – kromě velkého objemu zásadních poznatků o vývoji chovu, hospodářského využití a konzumace zvířat – i řadu podnětů k důležitému studiu tafocenóz a postdepozicičních procesů ovlivňujících osteologické soubory a rozvíjí tak jeden z klíčových trendů soudobého archeozoologického bádání v Evropě. V budoucnu by bylo třeba věnovat pozornost také rozvoji metod identifikace reziduální složky v osteologických souborech, která může zásadním způsobem zkruslit jejich strukturu a datování (Dobney – Kenward – Roskams 1997). Přebírá-li navíc archeozoolog orientační

datování těchto souborů na základě keramiky (rovněž zkráceně nerozpoznanou rezidualitou), pak se chronologické chyby sčítají a datování materiálu může být zcela znehodnoceno. Odhadnutá míra reziduálního narušení souborů by také měla posloužit jako další kritérium při výběru souborů vhodných pro analýzu.

Publikace obsahuje i první krok k analýze raně středověké keramiky ze staroboleslavských stratifikací. Nutno poznamenat, že v příslušné kapitole 13 hodnotí I. Boháčová prozatím dílčí výsledky rozboru střizlivě a striktně odděluje relativně chronologickou výpověď souborů od pokusu o jejich absolutní datování. V kapitole o opevnění je však tento kritický odstup poněkud oslaben a autorka přímo přenáší do boleslavské sekvence absolutní datování z pražského prostředí (s. 160–165). Definice keramických řad a skupin na základě technologických vlastností (stanovených makroskopicky a ověřených mineralogicko-petrografickým rozbohem) a kvantitativně vyjádřené sledování jejich vztahu k morfologii okrajů a výzdoby však představuje bezesporu spolehlivé východisko k vypracování chronologie staroboleslavského okruhu, které zůstává další prioritou následující etapy výzkumu.

V monografii se objevuje u nás neobvyklá a sympatická snaha o jednoznačné definování užívaných pojmů (kap. 5.4.). V práci založené na mezioborovém dialogu lze rozhodně přivítat i zařazení slovníků odborných a méně běžných termínů na konec každé kapitoly. Nevysvětlených pojmů se tak v práci objevuje jen minimum – např. „vrcholné (klasické) mladohradištní období“ (s. 442).

Závěrečná interpretace významu přemyslovské Staré Boleslavi zůstává vesměs v rovině nepřilíživě rozvinutých pracovních hypotéz a bude jistě vyžadovat široce založené srovnání s ostatními hradskými centry u nás i v zahraničí. Prohlubovat bude jistě možné i syntézu mezioborových poznatků. I. Boháčová konstatuje vysokou míru shody písemných referencí o lokalitě s archeologickými daty a zdůrazňuje dva přelomové mezníky v jejím vývoji: výstavbu unikátního kamenného opevnění v 10. století a přeměnu na sídlo kapituly (snad i s nenaplněnou aspirací na vznik samostatné diecéze) za knížete Břetislava. Případná revize datování baziliky sv. Václava by znamenala posun v hodnocení historického významu těchto mezníků. Stáli bychom před otázkou, jak interpretovat pozoruhodný, zdí opevněný komplex 10. stol. s velkou bazilikou, typově odvozenou z porýnského benediktinského prostředí, uprostřed. Ač se na první pohled nabízí zajímavá podobnost se skupinou kanovníckých opatství, zakládaných z iniciativy kolínských, lutyšských a mohučských biskupů v místech se silným světeckým kultem (z nich poznán zejména Xanten: *Binding – Untermann 2001*, 92–93), hledání podobných výkladů je zatím předčasné. Přesto nelze v této souvislosti nevzpomenout Kosmova jednoznačného označení boleslavské fundace za klášter (*coenobium*), byť jeho vznik kronikář připisuje až iniciativě knížete Břetislava.

Přestože v práci Ivany Boháčové a kolektivu nejsou priority a další postup boleslavského výzkumu explicitně formulovány, z mnoha zmínek v textu i ze závěrečného shrnutí je zřejmé, kudy se musí další bádání o Staré Boleslavi ubírat. Dosavadní publikační aktivita staroboleslavského týmu je jistě zárukou, že se v dohledné době dočkáme dalších syntetických zpracování.

Karel Nováček

Literatura

- Binding, G. – Janssen, W. – Jungklaaf, F. K. 1970:* Burg und Stift in Elten am Niederrhein. Archäologische Untersuchungen der Jahre 1964/65. Rheinische Ausgrabungen 8. Düsseldorf.
- Binding, G. – Untermann, M. 2001:* Kleine Kunstgeschichte der mittelalterlichen Ordenbaukunst in Deutschland. Darmstadt.
- Dobney, K. – Kenward, H. – Roskams, S. 1997:* All mixed but somewhere to go? Confronting residuality in bioarchaeology, in: *Medieval Europe Brugge 1997. Papers of the Conference 10*, Brugge, 81–88.
- Durdík, T. 2004:* Nálezy z hradů přechodného typu (Hlavačov, Angerbach, Tachov). Praha.
- Jacobsen, W. 1983:* Benedikt von Aniane und die Architektur unter Ludwig dem Frommen zwischen 814 und 830, in: A. A. Schmid ed., *Riforma religiosa e arte nell'epoca carolingia*. Internat. Congr. Bologna 1979. Tom I, Bologna, 15–22.
- Merhautová, A. 1971:* Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Nechvátal, B. 2004:* Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum. Praha.

- Petermeise, P. 1942:* Die Stiftkirche zu Herdecke und die Verwandten der Steinbacher Bautengruppe. Westfalen. Sonderheft 10. Münster.
- Sommer, J. 2004:* Stavební vývoj kostela sv. Václava ve Staré Boleslavi. Pokus o diskusní příspěvek, in: <http://sweb.cz/evk/staraboleslav/evkrec041217staraboleslav.htm>, staženo 18. 8. 2005.
- 2005: Poznámka k průzkumům kostela sv. Václava ve Staré Boleslavi, in: <http://sweb.cz/evk/staraboleslav/evkc1050825staraboleslav.htm>, staženo 26. 8. 2005.

Tomáš Velímský: Hrašišci. Páni z Rýzmburka. Nakladatelství Lidové noviny Praha 2002. ISBN 80-7106-498-X. 390 str.

Badania nad elitami społecznymi wieków średnich, w tym przede wszystkim nad rycerstwem i szlachtą, należą do najintensywniej rozwijającego się nurtu współczesnej mediewistyki. Problematyka ta jest w różnym stopniu obecna w najnowszym dorobku historiografii krajów Europy Środkowej. Podobne zróżnicowanie występuje także w stosowanej metodologii i wyznaczaniu celów badawczych, choć wyraźnie dominuje metoda prozopograficzna, a za naczelny cel stawia się „przełamanie anonimowości” społeczeństwa średniowiecznego. Polskie badania nad rycerstwem i szlachtą od lat siedemdziesiątych XX w. koncentrują się wokół metodologicznych założeń tzw. toruńskiej szkoły genealogicznej¹. Jej podstawą były prace i postulaty badawcze Janusza Bieniaka, które wraz z serią konferencji, dały nowy impuls studiom nad polską elitą możnowładczą późnego średniowiecza². W nurcie tym powstały liczne monograficzne opracowania poszczególnych rodów i rodzin rycerskich. Podstawowym założeniem metodologicznym stało się stosowanie retrogresji, gdzie punktem wyjścia jest okres drugiej połowy XIV i XV wieku o względnie dużej podstawie źródłowej. Dopiero potem staje się możliwe śledzenie starszych pokoleń badanej grupy krewniczej z uwzględnieniem podziału na poszczególne linie, włącznie z próbą przyporządkowania jej do któregoś z rodów możnowładczych, znanych z XII lub XIII wieku. Za niedogodność tego typu studiów – jak sądzę nie do końca uświadomianą przez niektórych badaczy – uznać z pewnością trzeba bardzo ograniczone możliwości przełożenia zgromadzonej w nich ogromnej ilości szczegółowych danych na bardziej syntetyczny obraz funkcjonowania elity szlacheckiej. Koncentrując się na ustalaniu związków pokrewieństwa, studium genealogiczne spycha na margines zainteresowania badawczego inne, nie mniej istotne formy więzi społecznych, tak jak związki terytorialne (włącznie z dzielnicowymi wspólnotami ziemskimi – jakże ważnymi w kulturze politycznej Polski późnośredniowiecznej), sąsiedzkie, klientarne, czy też rytualizowane formy przyjaźni i zależności³. Nawet jeśli problemy te znajdują odzwierciedlenie w tekstach genealogicznych rozpraw, wyłowienie poszczególnych kwestii z toku narracji, która przypomina czasem publikowanie in extenso źródłowych fiszek jedna po drugiej, a wnioski ogólne zajmują w niej zaledwie kilka ostatnich stron, nastrocza czytelnikowi sporo problemów⁴. Nowe podejście

¹ Przegląd najważniejszych prac do połowy lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku daje A. Gąsiorowski: Research into Medieval Polish Nobility, in: *The Polish Nobility in the Middle Ages*, ed. A. Gąsiorowski, Wrocław 1984, 7–20.

² Por. prace zebrane ostatnio w tomie: *J. Bieniak: Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*, Kraków 2002; *Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*, red. J. Hertel, Toruń 1982.

³ Odnotać tu trzeba przełomowy dla tematu więzów klientarnych w środowisku możnowładczym tekst *J. Kurtyki: Problem klienteli możnowładczej w Polsce późnośredniowiecznej*, in: *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, red. A. Radziwiński – J. Wroniszewski, Toruń 1999, 47–124. Na temat relacji między strukturą krewniczą a terytorialnymi wspólnotami ziemskimi ostatnio obszerniej *J. Wroniszewski: Związki krewnicze a terytorialne w Polsce średniowiecznej*, in: *Genealogia – stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, red. J. Pakulski – J. Wroniszewski, Toruń 2003, 121–135.

⁴ Przykładem służyć może niedawno wydana monografia *A. Szweda: Ród Grzymałów w Wielkopolsce*, Toruń 2001, gdzie spis treści oprócz wstępu i lakonicznego zakończenia składa się prawie wyłącznie z nazwisk poszczególnych rodzin szlacheckich używających herbu Grzymała; podobnie u *S. Szybkowskiego: Ród Cielepałów*, Gdańsk 2001.

metodyczne, dające nadzieję na rozszerzenie kwestionariusza badawczego w studiach nad elitami, zaprezentował ostatnio Jan Wroniszewski w swej monografii szlachty sandomierskiej. Po raz pierwszy w skali szerszej niż jeden ród przedstawione tu zostały kwestie strategii majątkowych, metod gospodarowania w dobrach szlacheckich, zastawów dóbr królewskich, roli kościoła parafialnego i prawa patronatu w strukturze majątkowej. Autor poświęcił też uwagę obsadzie sądów ziemskich jako instytucji kreującej elitę na szczeblu lokalnym oraz kwestii świadomości genealogicznej szlachty sandomierskiej⁵. Bardzo istotnym osiągnięciem polskiej mediewistyki ostatniego dziesięciolecia na polu analizy całych grup społecznych jest też monografia Tomasza Jurka dotycząca rycerskich imigrantów na Śląsku w XIII i XIV wieku⁶. Na szczególną uwagę z komparatystycznego punktu widzenia zasługują osiągnięcia historiografii węgierskiej. Na pierwszym miejscu wymienić wypada pracę Erika Fügedi'ego o rodzie Elefánthy, gdzie właściwe rozważania poprzedzone zostały obszernym, inspirowanym metodą antropologiczną wprowadzeniem w problematykę funkcjonowania rodziny szlacheckiej w węgierskim prawie ziemskim⁷. Modelowe ujęcie węgierskiego badacza może być potraktowane jako doskonały wstęp do głębszych studiów porównawczych. Z tego punktu widzenia cennym wkładem jest też niedawno opublikowana książka Martyna Rady'ego, będąca próbą podsumowania stanu wiedzy na temat genezy i rozwoju szlachty węgierskiej do schyłku średniowiecza⁸. Stale jednak wyniki badań nad elitami możnowładczymi pozostają słabo znane badaczom z krajów sąsiednich. Decydują o tym nie tylko bariery językowe, ciągle ograniczony względami finansowymi dostęp do publikacji zagranicznych, ale często proste zawężenie horyzontów badawczych do własnego obszaru. Wpływa to niewątpliwie na ograniczone jak dotąd powodzenie inicjatyw badań porównawczych⁹.

Do ogólniejszych wniosków na temat funkcjonowania elit rycerskich prowadzić mogą jedynie badania szczegółowe, toteż tym większe zainteresowanie wzbudzać musi zapoczątkowana w 2002 roku przez wydawnictwo „Lidové noviny“ seria *Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska*. Trudna rola otwarcia serii przypadła rozprawie Tomasza Velímskiego o rodzie Hrabiszyców – panów z Rýzmburka¹⁰. Rozwój niniejszego przedsięwzięcia edytorskiego świadczy, że problematyka elit szlacheckich w czeskich badaniach mediewistycznych – przez dziesięciolecia obecna na marginesie – znów zaczyna być przedmiotem zainteresowania nie tylko historyków, ale także badaczy pokrewnych dyscyplin. Niniejsza książka jest owocem wieloletnich studiów Autora nad rodem Hrabiszyców i osadnictwem północno-zachodnich Czech.

⁵ J. Wroniszewski: *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań – Wrocław 2001. Podjęta dużo wcześniej próba monograficznego ujęcia rycerstwa jednej dzielnicy – Śląska – spotkała się z raczej krytycznym przyjęciem w środowisku mediewistycznym, choć nie brak tam interesujących propozycji interpretacyjnych: M. Cetwiński: *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.*, in: *Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980; *idem*, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.*, in: *Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982.

⁶ T. Jurek: *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*. Poznań 1997.

⁷ E. Fügedi: *The Elefanthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*. Budapest 1998.

⁸ M. Rady: *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Palgrave 2000.

⁹ *Nobilities in Central and Eastern Europe: Kinship, Property, Privilege*, ed. J. M. Bak, *History & Society in Central Europe 2/Medium Aevum Quotidianum 29*, Budapest – Krems 1994; por. krytyczną ocenę redaktora tomu – J. M. Bak: *Probleme eine vergleichenden Betrachtung mittelalterlichen Eliten in Ostmitteleuropa*, in: *Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs. Zwanzig internationale Beiträge zu Praxis, Problemen und Perspektiven der historischen Komparatistik*, Hg. M. Borgolte, Berlin 2001, 58–59. Wiele problemów nastęrcza już sama terminologia badawcza. W tym miejscu zwrócić uwagę wypadnie tylko na jeden problem związany z pojęciem rodu. Nauka polska rozumie pod nim zazwyczaj funkcjonujący w XIV i XV w. ród heraldyczny, którego członkowie tworzący odrębne rodziny posługiwali się tym samym klejnotem i posiadali świadomość wspólnego rodowodu, ale rozsiedleni w różnych dzielnicach mieli ze sobą bardzo ograniczone kontakty. Rody w takim rozumieniu nigdy w Czechach nie funkcjonowały, a tamtejsze „rody“ możnowładcze od XIII w. bardziej zbliżone są do polskich rodzin szlacheckich późnego średniowiecza.

¹⁰ Dotychczas ukazały się jeszcze monografie: J. Urban: *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha 2003; T. Baletka: *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*. Praha 2004; D. Papajik: *Páni z Sovince*. Praha 2005.

Grupa krewniacza, sztucznie – jak większość czeskich rodzin szlacheckich – określana mianem Hrabiszyców, była już przedmiotem zainteresowania czeskich i niemieckich badaczy ze względu na rolę polityczną, jaką odegrała w końcu XII i w XIII stuleciu. Warto zaznaczyć, że Hrabiszycy są jedyną w Czechach rodziną możnowładczą, u której w grubszym zarysie da się wykazać ciągłość genealogiczną od połowy XI wieku aż do okresu wczesnonowożytnego. Rekonstrukcja najstarszych pokoleń opiera się właściwie wyłącznie na dość zawodnym kryterium imiennym¹¹. Jednak w przypadku Hrabiszyców konsekwencja używania w najstarszych, dobrze rozpoznanych genealogicznie pokoleniach (z przełomu XII i XIII w.) imion Hrabisz, Kojata, Wszebor i Boresz, pozwala dość bezpiecznie przyjąć, że posługujące się nimi wcześniejsze postacie należały do interesującej nas grupy krewniaczej. Na przykładzie Hrabiszyców da się zaobserwować interesujące przemiany imiennictwa rodowego w ciągu XII i XIII wieku. Niezwykle istotny wydaje się fakt, że pozostało ono całkowicie odporne na szerzenie się od początku XIII stulecia ogólnochrześcijańskiego i niemieckiego zasobu imiennego, co w skali Czech uznać trzeba za ewenement. Jednakże pewna pokusa nadużywania kryterium imionowego daje się w pracy Velímskiego zaobserwować. Na bardzo wątych podstawach opiera się bowiem uznanie Odolena, przypuszczalnie przodka panów z Chyš i Egerberka, za rzekomo nieślubnego syna Boresza (I); co gorsza, że w dalszych partiach książki jest ona już traktowana jako dowiedziony fakt. Okoliczność, że ojciec Odolena nosił imię Boresz nie jest wystarczającym dowodem za jego pochodzeniem z rodu Hrabiszyców. W tym samym czasie w źródłach występuje Bogusław, syn Odolena, którego już jednak Autor do swej genealogii nie włączył, choć nosił on imię używane przez Hrabiszyców¹². Przeciw przyjęciu proponowanego przez Velímskiego rozwiązania świadczy jednak przede wszystkim używanie przez panów z Chyš i Egerberka zupełnie odmiennego herbu – pieczętowali się oni skosem w polu tarczy¹³. Na uwagę zasługuje jednak fakt bliskich kontaktów tej grupy krewniaczej z Hrabiszycami, umocnionych być może powinowactwem lub więzami sztucznym pokrewieństwem już w końcu XII wieku. Wyjaśniałoby to przyjęcie charakterystycznych dla Hrabiszyców imion. Zbyt często badacze zapominają chyba o częstej recepcji imiennictwa rodziny matki, którą w kręgu krewniaczym Hrabiszyców bardzo dobrze potwierdza casus panów ze Švábenic. Równie łatwo jak imiona „Hrabiszycie“ – Wszebor i Kojata przejęli oni w drugiej połowie XIII w. imiona używane przez panów z Obřan¹⁴. Prawdopodobnie mamy zatem do czynienia nie z boczną, „nieślubną“ linią możnowładczego rodu, lecz rodziną rycerską wyrosłą w cieniu hrabiszyckiej klienteli. Uwadze Velímskiego uszła także okoliczność, że w drugiej połowie XIII wieku panowie z Chyš byli posiadaczami majątków na południowym wschodzie Moraw (Hustopeče), w bliskim sąsiedztwie posiadłości komornika Bogusława i jego syna Boresza z Rýzmburka, jest zatem prawdopodobne, że przywędrowali tu razem z Hrabiszycami¹⁵.

Działalności politycznej rodu, bo tylko o tym informują źródła narracyjne z Kosmasem na czele, poświęcony został pierwszy rozdział książki. Tu jednak nasuwają się wątpliwości i pytania dotyczące

¹¹ Na temat jego stosowania i związanych z tym problemów metodologicznych por. *K. Mosingiewicz*: Imię jako źródło w badaniach genealogicznych, in: *Genealogia – problemy metodyczne* (jak w przypisie 2), 72–97. Posługując się materiałem polskim autor uznaje, że w kręgu słowiańskim dziedziczność imion nie była znana przed XII wiekiem. Casus Hrabiszyców zdaje się nie potwierdzać tej opinii, przynajmniej w odniesieniu do elity czeskiej. Dziedziczność imion, traktowana jest w genealogii polskiej głównie jako narzędzie warsztatowe, służące do rekonstrukcji kolejnych pokoleń rodu. Nieco pełniejszą perspektywę badawczą przyjęła nauka niemiecka od czasów Karla Schmida, traktując imiennictwo jako istotne źródło do dziejów mentalności społecznej ludzi średniowiecza, a w szczególności zaś wyraz świadomości przynależności do elity urodzenia – por. *G. Althoff*: *Namengebung und adeliges Selbstverständnis*, in: *Nomen et gens*, Hg. D. Geuenich, Berlin – New York 1997, 127–137. Por. także prace zawarte w tomie *Personal Names Studies of Medieval Europe. Social Identity and Familiar Structures*, eds. G. T. Beech – M. Bourin – P. Chareille, Kalamazoo 2000 (zwł. artykuły M. Bourin i R. Le Jan).

¹² *Codex diplomaticus regni Bohemiae*, t. 2, ed. G. Friedrich, Pragae 1912, nr 59, 60.

¹³ *A. Sedláček*: *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty* 3, Praha 2002, fol. 234v–235r. (80–81).

¹⁴ Dwaj z czterech znanych synów Witka ze Švábenic i Agnieszki z Obřan nosiło imiona dziada i pradziada macierzystego – Boczek i Gerhard.

¹⁵ *L. Hosák*: *Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století. Příspěvek k starším dějinám Moravy*, Praha 1948, 64–65.

całokształtu naszej wiedzy na temat wczesnej elity możnowładczej. Chyba za zbyt jednostronne uznać należy, charakterystyczne także dla innych badaczy, wywodzenie całej warstwy możnych z szeregów drużyny monarszej. Sam charakter tej instytucji i formy jej ewolucji w krajach zachodniej Słowiańszczyzny pozostają w dużym stopniu nieznane z powodu szczupłości źródeł¹⁶. Trudna do jednoznacznego wyjaśnienia pozostaje kwestia, czy nadawanie możnym urzędów terytorialnych (dopiero od połowy XII w. zwanych kasztelaniami) było zawsze pochodną ich wysokiej pozycji na dworze, czy może wynikało także ze znaczenia w lokalnych strukturach władzy i prestiżu społecznego. Tej drugiej ewentualności zazwyczaj wcale nie bierze się w rachubę, traktując kasztelanów jako ekspediowanych z jednego ośrodka władzy przedstawicieli aparatu scentralizowanego państwa. Z tą kwestią wiąże się też problem genezy wielkiej własności ziemskiej możnowładztwa. Zwykle się przyjmuje, że własność rodową uzyskiwano szczególnie łatwo na obszarze podległym kasztelańskiej władzy któregoś z członków rodu. Casus Hrabiszyców mógłby służyć za potwierdzenie tej prawidłowości, gdyż już w 1061 r. urząd komesa Břiliny objął Kojata, syn Wszebora. Jednakże przez cały XII wiek – a więc okres intensywnego rozwoju własności możnowładczej – związki któregoś z Hrabiszyców z kasztelaniami tego rejonu Czech nie są znane. Urząd komesa Břiliny sprawował Sławek Hrabiszyc dopiero na początku XIII w., kiedy rozległe majątki rodu w północno-zachodnich Czechach były już ukształtowane w stopniu umożliwiającym fundację i uposażenie cysterskiego opactwa w Oseku.

Sporo uwagi poświęcił Autor dobrze znanej badaczom dziejów czeskich postaci Boresza z Rýzmburka – najwyższego komornika za czasów Wacława I, który za panowania jego następcy utracił swą pozycję na dworze, by w 1274 r. stanąć na czele opozycji przeciw Przemysłowi Otakarowi II. Ponieważ – jak zaznaczyłem – postać ta i wydarzenia z nią związane były wielokrotnie przedmiotem uwag ze strony historyków, pozwolę sobie odnieść się tylko do trzech zagadnień. Pierwsze z nich to data domniemanej śmierci Boresza podana przez Henryka z Heimburga i problem istnienia dwóch Boreszów – braci lub też ojca i syna. W pełni aktualny wydaje się pogląd Novotného łączący obie zapiski o Boreszu z osobą Boczka z Obřan, istotnie zmarłego w 1255 roku. Na całym naukowym sporze zaważył zatem błąd kopisty, lecz nie samego Henryka z Heimburga, którego tożsamość ze žďárskim kronikarzem Henrykiem Rzeźbiarzem wydaje się całkiem prawdopodobna. Druga kwestia to domniemany kasztelański tytuł Boresza z 1264 r., który utwierdził część badaczy do twierdzenia o królewskiej genezie zamku Rýzmburk, Velímský sam nie rozstrzyga tej kwestii, opowiadając się jednak – w moim przekonaniu słusznie – za prywatną fundacją Rýzmburka. To ważne zagadnienie wymagałoby jednak obszerniejszego potraktowania.

Niejasne z uwagi na szczupłość materiału źródłowego pozostają także okoliczności śmierci Boresza z Rýzmburka. O jego uwięzieniu świadczy jedynie zachowany w formularzu list królowej Kunegundy do biskupa Brunona i niezbyt klarowne sformułowanie w liście króla Rudolfa Habsburga, także formularzowej proveniencji. T. Velímský twierdzi, że ostatni dokument Boresza w sprawach majątkowych wystawiony został już w niewoli królewskiej. Tej interpretacji przeczy jednak wprost fragment rzeczowego dyplomu (zacytowany zresztą przez Autora w oryginale), gdzie śmierć lub popadnięcie w niewolę uznaje się za stan uniemożliwiający wywiązanie się Boresza z zobowiązań wobec klasztoru oseckiego¹⁷. Trudno zatem, aby już w momencie spisania tych słów wystawca dokumentu znajdował się w więzieniu!

¹⁶ Polską dyskusję na ten temat podsumowali ostatnio K. Ginter: Problem drużyny wczesnośredniowiecznej w Polsce, in: Kopijnicy, szyprowie, tenurariusze, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2002, 51–75, oraz P. Żmudzki: Mieszko I i Amazonki. Wspólnoty wojownicze i normy życia rodzinnego w relacji Ibrahima ibn Jakuba, in: Tekst źródła, krytyka, interpretacja, red. B. Trelińska, Warszawa 2005, 112–126. Badacze czescy pozostają pod przemożnym wpływem sugestywnej pracy F. Grausa: Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě, Československý časopis historický 13 (1965), 1–18.

¹⁷ Codex diplomaticus regni Bohemiae, t. V/2, edd. J. Šebánek – S. Dušková, Pragae 1974, nr 855: *Si vero me mori vel capi contigerit, quod absit, sit in eorum optione eadem predia vel vendere vel ecclesie sue perpetuo retinere.*

Rozdział czwarty został w całości poświęcony próbie rekonstrukcji własności ziemskiej Hrabiszyców. Ta część pracy wzbudza największe wątpliwości względem obranej przez Autora metody badawczej. Swój przegląd poszczególnych kompleksów majątkowych autor uporządkował geograficznie, rozpoczynając od „matecznika“ Hrabiszyców – kasztelanii bilińskiej, żateckiej i regionu Gór Krużcowych. Założeniem tej części pracy było ukazanie substancji majątkowej rodziny w okresie jej największej pomyślności ekonomicznej i politycznej, a zatem od początku aż do trzeciej ćwierci XIII wieku. Autor wykorzystał w tym celu cały dostępny materiał źródłowy, włącznie z piętnastowiecznym, wyrażając jednak we wprowadzeniu do rozdziału zastrzeżenie, że uzyskany obraz nie musi być do końca wiarygodny. I z pewnością nie jest. W obszernych opisach poszczególnych kompleksów nie wszędzie uzyskujemy bowiem informację, z jakiego okresu pochodzą dane o pojedynczych osadach. Z zamieszczonych obok map, pozbawionych jakichkolwiek wskazówek chronologicznych, czytelnik może już odnieść pewne wrażenie, że przedstawiają one rzeczywiste majątki XIII-wiecznych Hrabiszyców. W rzeczywistości ukazują one jedynie wsie wymienione jako będące w posiadaniu rodziny herbu Grabie w długim okresie od końca XII po XV wiek, ale bez uwzględnienia jakichkolwiek – jakże częstych przecież – zmian majątkowych. Razem uwzględnione zostały choćby posiadłości należące do mosteckiej i oseckiej linii rodu, choć jak wiadomo te pierwsze w większości zostały po 1227 r. przejęte przez króla lub powinowatych (panów ze Švábenic). Kryteria przyjęte przez Velímskiego są w wielu przypadkach mało przejrzyste i zrozumiałe. Za przykład zastosowanej przez Autora metody może służyć rekonstrukcja sporego kompleksu rzekomych majątków hrabiszyckich w południowych Czechach. Punktem wyjścia stało się umieszczenie w testamencie Woka z Rožmberka zapisu wsi *Treboni* tytułem zastawu dla pewnego Boresza, którego Autor utożsamiał z Boreszem z Rýzmburka. Tymczasem testament ten zawiera głównie regulacje majątkowe, dotyczące drobnorycerskiej klienteli wielmoży. Poszkodowany w czasie wymiany dóbr z Wokiem Boresz na pewno nie był możnowładcą o statusie równym testatorowi. Hipotetycznie zaliczyć go można do włódczej rodziny panów z Boršova (później Stropnic) posługującej się herbem Strzała¹⁸. Mamy tu do czynienia z ewidentnym nadużyciem kryterium imiennego, co zresztą można Velímskiemu zarzucić także w innych miejscach. Posługując się tą logiką należałoby uznać za członka rodu Hrabiszyców także występującego w testamencie Kojatę – komornika Woka z Rožmberka. Zdziwienie budzić muszą także inne fragmenty rekonstrukcji domniemanego majątku Boresza z Riesenburka w południowych Czechach. Jaki bowiem związek z Hrabiszycami ma nadanie księcia Fryderyka z 1186 r. dla klasztoru Zwettl, czy wymieniony w dużo późniejszym urbarzu (1379/1384) skład należący do Rožmberków klucza majątkowego Trhové Sviny? Podobną metodą zrekonstruowany został zasięg posiadłości Hrabiszyców na północno-wschodnich Morawach – tu także przyjęto założenie, że późniejsze stosunki osadnicze i własnościowe odpowiadają trzynastowiecznym. Nazwy miejscowe wsi typu Slavkov, Boršov, czy Bohuslavice Velímský uznaje apriorycznie za efekt akcji kolonizacyjnej rodu nawet wtedy, gdy źródła nic nie mówią o ich przynależności do majątku Hrabiszyców. Wszystko to każe z rezerwą traktować ustalenia Autora dotyczące własności ziemskiej rodu, którą około połowy XIII stulecia szacuje na około 200 miejscowości, w tym dziesięć miast i tyleż zamków, choć nie ulega wątpliwości, że mamy do czynienia z jednym z najrozleglejszych majątków możnowładczych w średniowiecznych Czechach. Z pewnością znacznie efektywniejszą metodą jego ukazania byłoby zestawienie w formie słownika geograficznego i uwzględnienie chronologii występowania miejscowości w źródłach na dołączonych mapach.

Wydaje się, że na napisanie rozdziałów obejmujących późnośredniowieczne dzieje panów na Rýzmburku zabrakło Autorowi pomysłu. W dużej mierze składają się one z wykazu wzmianek źródłowych z przewagą informacji o wykonywaniu prawa prezenty plebanów przez poszczególnych

¹⁸ Atrybucja ta wymaga udowodnienia. Już w 1261 r. z Boršova pisał się Albert, który w latach osiemdziesiątych XIII w. był właścicielem połowy Stropnic. Wynika to z faktu współposiadania prawa partonatu nad tamtejszym kościołem wraz z Henrykiem z Rožmberka (Urkundenbuch des Cisterzienserstiftes BMV zu Hohenfurth in Böhmen, Hg. M. Pangerl, Fontes Rerum Austriacarum ser. II, t. 24, Wien 1865, nr 33, 34). Boresza, który zamienił swoją część osady z Wokiem przed 1262 r., uznać można za krewnego (może brata) Alberta.

członków rodu. Wywód zaciemnia dodatkowo niepewność wielu ustaleń genealogicznych. Dziwić musi kurcząca się dokumentacja źródłowa, którą tylko częściowo da się wyjaśnić spadkiem znaczenia politycznego rodu. Problem tkwi raczej w ograniczeniu kwerendy – jak wynika z bibliografii – do źródeł drukowanych, co dla drugiej połowy XIV i XV wieku uznać trzeba za mocno niewystarczające. Wydaje się jednak, że i źródła drukowane nie zostały przejrane zbyt dokładnie. W całej genealogii Hrabiszyców od XI do XV w. udało się autorowi odnaleźć jedynie dwóch członków rodu, podążających drogą kariery duchownej – opata osekckiego i biskupa pruskiego Sławka w pierwszej połowie XIII wieku oraz przypuszczalnie Boresza, komandora joannickiego szpitala w Manětínu na początku XV wieku. Identyfikacja duchownych członków rodów możnowładczych szczególnie dla XIII w. nastęrcza rzeczywiście sporo problemów z tego względu, że w źródłach wymieniani są zazwyczaj jedynie z imienia i identyfikowani nazwą posiadanej godności kościelnej. Przynależność rodzinną poznajemy zazwyczaj przypadkiem, gdy występują razem ze współrodowcami w dokumentach dotyczących spraw majątkowych, czy w zapiskach nekrologicznych – jak w przypadku panów z Benešova. Staranniejsza kwerenda w źródłach drukowanych pozwoliłaby jednak Autorowi odnaleźć Boresza z Rýzmburka, opata klasztoru cystersów w śląskim Lubiążu w latach 1364–1369. Był on wcześniej mnichem w rodzinnym opactwie osekim, a godność opacką otrzymał na mocy prowizji papieskiej¹⁹. Na Śląsku beneficja kościelne posiadali dwaj jego krewniacy – Boresz, syn Sławka, i Mikołaj, kanonicy wrocławskiej kapituły katedralnej²⁰.

W rozdziale 11 zestawione zostały informacje na temat klienteli rycerskiej panów z Rýzmburka, zaczerpnięte w znacznym stopniu z list świadków w dokumentach. Problem klienteli możnowładczej nie został jak dotąd w literaturze czeskiej należycie rozpoznany, co jak sądzę, rzutuje niekorzystnie na zastosowaną przez T. Velímskiego metodę badawczą. O związkach wymienionych tu osób z Hrabiszycami świadczy zazwyczaj jedynie występowanie w ich dyplomach w roli świadków. W większości przypadków sprowadza się to do skonstatowania dość banalnego faktu, że w prywatnych dyplomach świadkowali sąsiedzi wystawcy. Gorzej, że Autor włączył też do swego wykazu dyplomy królewskie, gdzie dobór świadków rządził się zupełnie innymi zasadami, niż w dokumentach prywatnych. Brak należytego rozpoznania prozopograficznego spowodował, że do grona hrabiszyckich klientów zaliczony został Jerko z Waldenbarga, ministeriał z Pliessenlandu, od lat trzydziestych XIII w. pojawiający się na dworze praskim²¹. Wątpliwości budzić musi także umieszczenie w tej grupie kilku Haugwitzów – przedstawicieli jednej z najpotężniejszych rodzin rycerskich na XIV-wiecznym Śląsku²². Nieco konkretniejszych danych dostarczają testament Kojaty z Mostu, gdzie nadaniami ziemskimi wynagrodzono kilku rycerzy służebnych wielmoży oraz dokument Sławka Hrabiszycy z 1209 r., który potwierdza, charakterystyczny w środowisku możnowładczym w XIII w. fakt posiadania prywatnych urzędników dworskich. Autor nie precyzuje ponadto, co rozumie pod pojęciem klienteli i czasem używa tego terminu wymiennie z pojęciami drużyny, lenników i manów, co należy uznać za merytorycznie nieuzasadnione.

Wartościową część pracy, szczególnie wobec niedostatku takich publikacji, stanowi katalog pieczęci używanych przez panów z Rýzmburka aż do początku XVI wieku, który zestawiła Hana Pátková. Większość z przedstawionych tu trzydziestu zabytków opatrzona została przerysem lub fotografią (niestety niektóre niezbyt czytelne); przy wszystkich dokonano odczytu napisów otokowych. Hrabiszycy z wyjątkiem swego najślynniejszego przedstawiciela – najwyższego komornika Boresza z Rýzmburka – posługiwali się pieczęciami herbowymi. Autorka słusznie zinterpretowała wizerunek na pieczęci Boresza jako, typowy dla XIII-wiecznych wielmożów, przejaw ostentacji możnowładczej.

¹⁹ Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia, t. 3, ed. B. Jenšovský, Pragae 1944–1954, nr 355, 1089, 1127.

²⁰ Monumenta Poloniae Vaticana, t. 9/3, ed. S. Szczur, Kraków 1994, nr 152 i 189.

²¹ *D. Rübsamen*: Kleine Herrschaftsträger im Pleissenland. Studien zur Geschichte des mitteldeutschen Adels im 13. Jahrhundert, Köln – Wien 1987, 531.

²² *T. Jurek*: Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku, Poznań 1996, 233–235.

Herb Grabie, który pojawił się w materiale sfragistycznym już w latach dwudziestych XIII wieku, należy do zasobu najstarszych znaków heraldycznych w Czechach. Na uwagę zasługuje odmienność godeł linii mosteckiej – skrzyżowana para grabi (znane jedynie z pieczęci Kojaty z 1227 r.) i oseckiej – pojedyncze grabie, podtrzymywane przez dodaną później (w XIV w.) dłoń. Najstarszy wizerunek tego ostatniego widnieje na nagrobku z Velehradu, przypisywanym komornikowi Bogusławowi, ojcu Boresza. Kwestia ta stanowi ciekawy przyczynek do genezy czeskiej heraldyki rycerskiej, który niestety nie znalazł rozwinięcia w zasadniczej części pracy. Rzadko bowiem zdarzało się, by wywodzące się z tego samego pnia rodziny, posługiwały się odmiennymi herbami²³.

Niezbyt fortunny – moim zdaniem – okazał się podział pracy według kryterium chronologicznego, tym bardziej, że okresowi rozkwitu potęgi politycznej i majątkowej Hrabiszyców w XII i XIII wieku poświęcono tyle samo miejsca, co epoce późniejszej, kiedy członkowie rodu nie odgrywali już tak wielkiej roli w państwie. Jedynym problemowym (choć problematycznym) rozdziałem książki jest właściwie rekonstrukcja własności ziemskiej Hrabiszyców. Dzieje rodu od XI po początek XVI w. zostały podzielone na dziewięć okresów, odpowiadających kolejnym rozdziałom i epilogowi. W każdym z nich właściwie odnaleźć można rozproszone, a przez to trudne do szybkiego odnalezienia, informacje na temat genealogii, aktywności publicznej i transakcji majątkowych poszczególnych członków rodu, rozpuszczone w bardzo ogólnej i nierzadko zbędnej, bo podręcznikowej, narracji na temat historii politycznej. Bez wątpienia z większym pożytkiem dla klarowności wywodów można było zastosować tu układ problemowy, omawiając w oddzielnych rozdziałach genealogię, zaangażowanie polityczne, działalność gospodarczą, wreszcie także metody budowy i potwierdzania pozycji społecznej rodu (jak fundacje kościelne, prawa patronatu, warowne rezydencje, klientelę, herb i pieczęć). Wyraźnie widoczny aspekt popularyzatorski pracy i jej przystosowanie dla szerszego kręgu odbiorców, czego dowodzi też elegancka szata graficzna, odbiło się niestety czasem niekorzystnie na głębokości i szczegółowości wywodów Velímskiego. Niewątpliwymi atutami są jednak klarowny język i atrakcyjna szata graficzna prezentowanej książki.

Moim celem nie było przedstawienie kompleksowej i wyczerpującej recenzji, lecz jedynie zwrócenie uwagi na szereg zastrzeżeń i wątpliwości, które powstają przy lekturze pracy T. Velímskiego, a także zarysowanie kierunków dalszej dyskusji. Mimo licznych sygnalizowanych usterek i pewnego niedosytu, który towarzyszy lekturze, praca o rodzie Hrabiszyców stanowi ważny wkład do czeskich badań nad elitą szlachecką wieków średnich. Pozostaje mieć nadzieję, że stanowić będzie również zachętę i materiał do dalszej, szerszej debaty na temat genezy i rozwoju czeskiej elity możnowładczej.

Marcin R. Pauk

---

²³ Można odnotować tu przypadek Vartenberków, którzy w początku XIV w. zarzucili używanie lwa, charakterystycznego dla innych gałęzi Markwardiców. Częstszym wypadkiem było używanie odmian barwnych tego samego znaku (jak choćby u Vitkowców), które w warunkach czeskich nie należy chyba traktować jako odmienne herby.

Martin Baumeister: Metallrecycling in der Frühgeschichte. Untersuchungen zur technischen, wirtschaftlicher und gesellschaftlichen Rolle sekundärer Metallverwertung im 1. Jahrtausend n. Chr. Würzburger Arbeiten zur Prähistorischen Archäologie 3 (W. Schier ed.). Marie Leidorf GmbH *Rahden/Westf.* 2004. 270 str. s 95 obr.

Tématem knihy je znovuužití drahých i technických kovů a slitin tj. zlata, stříbra, cínu a olova, mědi, bronzu a mosazi a železa. Diskutuje se role této recyklace zejména v hospodářství jednotlivých období, která se v každé kapitole probírají ve stejném pořadí: pravěk, doba římská, doba merovejská, časný středověk. Pozornost je věnována některým hrobovým nálezům, ale především depotům, které často obsahují věci opotřebované, případně zlomkové, určené k dalšímu přepracování.

Obsah: Vorwort des Herausgebers, 9; Vorwort de Verfassers, 10; I Grundlagen der Untersuchung, 13–27; Einleitung; Methodische Überlegungen; Begriffe und Modellvorstellungen. II Ausgewählte Beispiele, 29–167. 1 Gold, 2 Silber, 3 Kupfer, Bronze und Messing, 4 Blei und Zinn, 5 Eisen. III Metallrecycling im Kontext, 167–195. Chronologie und kulturelle Entwicklung; Technische Abläufe und Besonderheiten; Wirtschaftliche Zusammenhänge; Gesellschaftliche Wechselwirkungen. IV Schlussbetrachtung, 197–208; Zusammenfassung; Summary; Résumé. V Literatur, 209–234. VI Abbildungen, 235–270.

Knihy má strukturu šablonovitou, což kupodivu nepřispívá k přehlednosti. Text je mnohomluvný, mnohoslovný a skládá se ponejvíce z úvah, v nichž se mísí (neúplně) údaje o dobývání rud a metalurgii. Nenabízí mnoho k vlastní prokázané recyklaci kovů. Nicméně zlatá zrna se najdou. Pokud jde o železo, je např. zajímavý údaj o sekundárním použití částí udidel jako osobních ozdob a o překovávání dlouhých mečů typu *spatha* (i se vzorovým *damaskem*) na krátké dýky. Doklady o paketování a sváření železného šrotu zdaleka nejsou hojné a úplné. Literatura je rozdělena do oddílů podle jednotlivých kovů a slitin, což přehlednosti také neprospívá. Je velice neúplná.

R. Pleiner

Vladimír Brych: Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze. Národní muzeum *Praha* 2004. 228 str.

Muzejní kolekce středověkých a raně novověkých kachlů tvoří ohromný pramenný fond, který se

jen částečně podařilo odpovídajícím způsobem zveřejnit. Neobyčejně široká výpovědní hodnota těchto artefaktů umožňuje posouzení jejich uměleckohistorických, technologických či sociokulturních aspektů. Prostřednictvím analýzy výzdoby lze proniknout do dobových postojů a idejí objednavatelů nebo estetických módních nároků. Nálezy kachlů, indikující existenci kvalitních tepelně-akumulačních otopných těles, představují též důležitý doklad standardů a proměn komfortu pobývání v různých sociálních prostředích. Tímto způsobem lze nahlédnout do domácností širokých vrstev, nebo naopak rezidencí špiček tehdejší společnosti.

Jeden z nejpočetnějších souborů uchovává Národní muzeum, z něhož byla doposud veřejnosti publikačně zpřístupněna jen dílčí část (např. *Brych – Stehliková – Žegklitz 1990*). Nově vydaný katalog zahrnuje reprezentativní výběr téměř 600 exemplářů komorových kachlů a 13 kadlubů. Těžiště sbírky představují převážně akvizice jednotlivých kusů, získaných v souvislosti se stavební činností před polovinou 20. století, z nichž valná většina postrádá bližší určení nálezového kontextu. Autor katalogu proto akcentuje především výtvarnou stránku kachlů, rozšiřující poznání rozmanitosti řemeslného zpracování, rejstříku výzdobných motivů a jejich variant. V korpusu tak chybějí nádobkové a baňkové exempláře, prezentována není ani dokumentace vyhřívacích komor.

Ve sbírkách muzea převažují položky pocházející z pražských historických měst, avšak vzhledem k centrálnímu charakteru instituce jsou díky starším štedrým darům a nákupům relativně početně zastoupeny i nálezy z řady českých regionů, výjimečně i z Moravy a Slovenska, které zastupuje takřka stovka lokalit. Menší, avšak důležitá část pochází z několika moderních archeologických výzkumů. Tyto hodnotné soubory, z nichž většina doposud stále čeká na podrobnější zhodnocení, získal v 60. a 70. letech minulého století P. Radoměřský. Význam nálezů ze dvou lesních samot situovaných nedaleko Hudlic u Berouna a ve svahu Malého Blaníku na Vlašimsku, datovaných do pokročilého 15. století, podtrhuje kromě pozoruhodného sociálního kontextu lokalit i vysoká míra pravděpodobnosti jejich klasifikace jako celků tvořících destrukci jednoho otopného tělesa. Nálezy s unikátní ikonografickou náplní přinesl výzkum ve Vrchlického sadech na Novém Městě pražském. Vzácný doklad distribuce kamnářské produkce představuje kachel objevený při odkryvu areálu kanonie premonstrátek v Louňovicích pod Blaníkem, zaniklé roku 1420, jenž můžeme odůvodněně spojovat s hrnčířskými dílnami ze Sezimova Ústí (podrobněji *Brych – Radoměřský 2002*).

Vlastnímu katalogu předchází komentář se stručným výčtem analogií, ikonografickým rozбором, nastíněním širších souvislostí ideové náplně některých motivů a dohledáním přímých či nepřímých předloh užitých schémat výzdoby. Mezi gotickými kachli dominují jedinci s notoricky známými motivy, k nimž se řadí např. náměty z mariánsko-christologického cyklu, starozákonní proroci, sv. Jiří, symboly evangelistů či zemské znaky. Téměř každá větší nově zveřejněná kolekce však obsahuje i doposud neregistrované motivy. Toto pravidlo potvrzuje i předkládaný katalog, obsahující mezi nově identifikovanými náměty několik šlechtických znaků, zobrazení sv. Šebestiána či jelena s křížem mezi parohy; symbol sv. Eustacha nebo sv. Huberta. Ojedinelá je ikonografie rohového exempláře se zlidovělým vyobrazením zemských patronů, zastupovaných spolu s často zpodobňovaným sv. Václavem i na kachli unikátní postavou sv. Prokopa, jehož identifikaci napomáhala určit dávnému divákovi mluvící páska. Výzdoba několika jedinců odkazující do sféry alegorií stále odolává rozluštění i přesto, že je známa již delší dobu. Mezi tyto „záhadné“ kompozice se mj. řadí ženská postava natahující ruku se skleněnou číší k antropomorfizovanému předoucímu zvířeti, dvojice kozlů vzpínajících se k hroznům či draci s propletenými krky. Překvapující jsou žánrové scény s předlohami ve vysokém umění ryze dvorského prostředí, jejichž forma difúze do masové produkce kachlů nám doposud uniká. Jen obtížně si lze představit spojitost, zřejmě však nepochybnou, mezi intimními motivy nahého krále a lazebnice, specifických prvků okrajové výzdoby rukopisů knihovny Václava IV., a obdobného zobrazení ve zhrblém, poněkud pozměněném (oproti knižní malbě je lazebnice korunována) provedení na kachlovém reliéfu. Pozornost poutá i početná kolekce pozdně gotických exemplářů se šlechtickými znaky. Pravděpodobný směr při výkladu tohoto rozšířeného fenoménu, který by si zasloužil detailní pozornost, autor odůvodněně naznačuje v souvislosti se soudobou oblibou erbovních galerií, známých zejména z nástěnné malby, k nimž mohly kachlové série představovat výtvarně méně náročný protějšek. Manifestační funkci plnily kachle s poděbradským znakem doplněným královskými symboly. Dobové politické uspořádání demonstrují pozoruhodné exempláře s císařským orlem a znaky habsburských zemí. Ani zasazení významu této kompozice (s blízkými analogiemi v nálezech z Vratislavi) do širších souvislostí není ještě dostatečné.

Soubor prezentovaných renesančních a raně barokních kachlů dnes nemá v publikovaném fondu

z českých zemí období. Bohatě výzdobné spektrum středověké tvorby, příznačné pro produkci českých zemí, nahrazují již od rané renesance motivy uplatňující se v širokém mezinárodním rámci, jejichž předlohou se ponejvíce stávala užitá grafika. Ve sbírce dominují náměty s portréty urozených osob, z nichž podstatnou část lze ztotožnit se jmény konkrétních panovníků či jejich manželek. K výjimečným ukázkám se řadí kachel se zobrazením poprsí humanistického filosofa Erasma Rotterdamského. Četné jsou náměty alegorické či inspirované antickou mytologií. Valná část kolekce reprezentuje běžnou kamnářskou produkci, některé položky katalogu lze však označit za špičková díla tehdejšího uměleckého řemesla. K těmto výjimečným kusům náleží pestře glazované kachle velkého formátu se žánrovými biblickými výjevy.

V případě prezentace kachlů hraje podstatnou roli dodržení kvalitní formy dokumentace a jejího reprodukování. Tento nárok katalog dostatečně naplňuje barevnými fotografiemi a pečlivě vyhotovenými pérovkami vytištěnými na křídovém papíře. Po formální i odborné stránce nadstandardní pramenná edice se stala důstojnou publikací významného muzejního fondu a bude jistě často využívána podobně jako již před více než dvěma desítkami let vydaný korpus bohaté sbírky jiné pražské instituce – Muzea hl. města Prahy (*Richterová 1982*). Barevné fotografie a grafická podoba publikace zvyšují její atraktivnost i pro širokou veřejnost, pro niž jsou určeny obecněji koncipované úvodní kapitoly s vysvětlením základních pojmů a nástinem historického vývoje kachlových kamen.

Jan Kypsta

Literatura

- Brych, V. – Radoměřský, P. 2002:* Gotický kachel s motivem slepé kružby ze zaniklé kanonie premonstrátek v Louňovicích pod Bláníkem, *Archeologie ve středních Čechách* 6, 607–610.
Brych, V. – Stehlíková, D. – Žegklitz, J. 1990: Pražské kachle doby gotické a renesanční. Praha.
Richterová, J. 1982: Středověké kachle. Praha.

V. F. Buchwald: Iron and Steel in Ancient Times. Historisk-filosofiske Skrifter 29. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab *Copenhagen* 2005. 372 str. se 367 obr.

Téma je zpracováno z hlediska skandinávských výsledků výzkumu starého železářství, i když se místy přihlíží k vývoji ve Středomoří a střední Evropě (Etruskové, Římané, Keltové), pokud se autor

podílel na výzkumu tamních pramenů. Vítaná je kapitola o meteoritech (Dánsko má skvělou sbírku) a o užití jejich materiálu k výrobě užitkových předmětů až do novověku. Buchwaldova kniha je zdrojem pro využití chemických analýz (SEM-EDAX) hutnických a kovářských strusek, ale také rud, popela z dřevěného uhlí a pecních výmazů; je jich přes 400. Lze připomenout, že dodatečným mikroanalýzám byly podrobeny struskové vměstky keltských mečů, zkoumaných v pražském ARÚ; složení takových vměstků může někdy pomoci při identifikaci nebo eliminaci druhu železných rud, z nichž byl kov vytaven.

Obsah: Abstract, 3; Preface, 7–9; Acknowledgements, 9–11; 1 Meteorites and Man, 13–38. Cold hammered meteorites from Greenland. Archaeological evidence of meteorites. Physical, chemical and mechanical properties of iron meteorites. Corrosion of iron meteorites. Native and telluric iron. Conclusion; 2 Copper and bronze, 34–62. Analytical procedure. Presentation of copper and bronze samples; 3 Iron – a very special material, 63–85. Iron in ancient written sources. The archaeological evidence of early iron, until about 500 B.C. The first ironmasters and blacksmiths. Elba; 4 Early iron in the Mediterranean area, and the bloomery process (I), 86–112. The bloomery process. Charcoal and ashes. The Roman bars; 5 Celtic Europe and Noric steel, 113–133. Noric steel. The double pyramid bars, or the bipyramidal bars. Currency bars; 6 The bloomery process II. From ore to manufacture, 133–158; 7 The analytical method and the significance of phosphorus, 159–180. Phosphorus in iron; 8 Iron in Scandinavia in the Pre-Roman Age, 181–204. Denmark. Norway. Finland. Sweden; 9 Denmark, 0–600 A.D., and the furnace clay material, 205–229. Denmark, Fyn, Bornholm. The furnace construction material; 10 Iron and steel in Europe in the period 0–600 A.D., 230–263. Norway, Sweden, South of the Baltic Sea, Great Britain, Spain, The Delhi Iron Pillar; 11 The spoils of victory, and pattern-welding 0–600 A.D., 264–291. Hammer-welding (Danish: *essesvejsning*). Pattern-welding (Danish: *mínstersvejsning*); 12 Iron and steel in Scandinavia 600–1200 A.D., 294–335. Denmark, Norway, Sweden, Iceland; 13 Epilogue, 336–340; Appendix [seznam kooperujících muzeí], 340–343; References [seznam použité literatury], 344–362; Index, 363–335.

Struktura kapitol škodí, že jednotlivé podkapitoly nerespektují celé téma probírané látky, která zůstává nenadepsána. Příkladem je užitečný přehled barbarsko-římských bahenních obětí v kapitole 11, který není jako významná podkapitola uvedena.

Zobecnující titul knihy je zavádějící. Její pojetí je dáno nejen severskou orientací tématu, ale hlavně přístupem autora. Probírá jen ony epochy a oblasti z dějin starého železářství, v nichž se sám angažoval svými výzkumy, a pomíjí práci jiných. Např. v kapitole o norické oceli nejsou uvedena díla Vetersova, Eggerova, Dolenzova a jiných, v pasáži o Islandu chybí odkaz na práce Capellovy atd.

Bez ohledu na kritiku Chr. Zimmermannové autor přijímá náhled E. Hjärthner-Holdarové o značném vlivu severních proudů v šíření železa přes Finsko do Švédska, a to prostřednictvím ananinské kultury na řece Kamě (po 6. stol. př. Kr.); v tamních hrobech jsou bronzové a méně četné železné výrobky.

Samozřejmě tu hraje roli interpretace amplitud radiokarbonových dat v případě některých hutnických zařízení ve Finsku a Švédsku. Některé Buchwaldovy úvahy jsou sporné: známé výjevy starořeckých kováren na černo- a červenofigurových vázách jsou vysvětleny tak, že kováři ohřívají ve výhni kusy ne železa, ale mědi. Nelze souhlasit s autorovou fixní ideou, že známé koláčovitě slitky kovářské strusky (PCB) jsou výhradně odpady překovávání železných lup. Existuje řada dokladů o tom, že identické koláčky PCB vznikaly jako odpad při výrobě běžných výkovků ve vesnických kovárnách, pokud se v nich pracovalo s dřevěným uhlím, až do 20. let 20. století. Kniha by měla mít název „V. F. Buchwalda příspěvky k dějinám železa a oceli“. Tyto příspěvky jsou pro historika železářství velice cenné.

R. Pleiner

John Collis: The Celts. Origins, Myths, Inventions. Tempus – publishing Stroud 2003. ISBN 0-7524-2913-2. 256 str.

Termín *keltský* pochází původně od nevelkého počtu klasických autorů, jejichž svědectví byla přenášena, přesazována a manipulována během staletí. Co tedy vlastně tento termín znamená? Kniha od jedné z evropských autorit pro téma doby železné prezentuje nový přístup k otázce vlastního *keltsví*, konfrontující a kritizující minulé názory, předpoklady, interpretace a teorie. John Collis přehodnocuje termín *keltský*, používaný od antických autorů až k současným archeologům. Zavrhuje téměř všechny teorie a přístupy, které se objevují v současných a minulých publikacích o Keltech, argumentuje tím, že byly ovlivněny nejčastěji chybným přístupem, jednostranností a násilnou manipulací pramenů moderními badateli a politiky. Už před dvaceti lety John Collis bojoval za opuštění konvenční periodizace minulosti a spojování takových umělých pojetí s aspekty staré keltské společnosti.

Dostatečně jasný je autorův postoj a jeho víra v koncept keltské kultury jako produktu téměř výhradně recentního politického a sociálního vývoje v Evropě.

Již v úvodu se píše: „Toto je kniha o evropské etnicitě“. Vychází z otázek o identitě a z toho, jak jsou archeologové neustále konfrontováni s používáním a zneužíváním jejich výsledků k politickým cílům.

Jedenáct kapitol pojednává od „Classical sources“ přes „Peopling the West“, „Peoples and languages“, „Race and time“, „Art and archaeology“ a „Locating the Celts“ k „The nature of the archaeological sources“, „The archaeology of the Celts“, „The Celts and politics“ a „Present controversies“. Velmi široce stavěný úvod přes několik prvních kapitol otvírá přehled antických postřehů o dění za severní hranicí a představuje jedinečný a utříděný souhrn všech současných dohadů o původu a povaze Keltů. Pokračuje i dále za horizont antické literatury do středověku a novověku, kdy se objevují díla o počátku světa a prostor začíná být chápán v širších souvislostech v důsledku překonávání větších vzdáleností a oceánů. Při rozboru lingvistických studií se dostáváme od biblické Věže babilónské až k rozpadu indoevropského společenství a ideovému propojení jazyka s rasou. Evropské objevování světa vedlo k uvědomění si velké diverzity v lidské rase samotné, ve způsobech života, sociální organizace, technologie a kulturního chování a zejména k velkému počtu fyzických znaků samotné lidské populace, které logicky ústily v otázkách, kde má toto všechno původ.

Více „archeologicky“ srozumitelnou část knihy otvírá kapitola o umění, pojatá širěji: od počátků definování keltského výzdobného stylu na pozadí definice kulturních skupin a hlavních osobností, které je pomáhaly vytvářet (např. Otto Tischler, Paul Reinecke, Joseph Déchelette, Gabriel de Mortillet). Podstatnou část knihy tvoří úvahy na téma keltské expanze, což zahrnuje šíření keltského živlu soudobou Evropou a s tím související otázky: odkud pocházeli, kam došli, co vlastně znamenala „keltská expanze“? Týká se také definice Keltů jako takových (korelace mezi termíny *Keltové* a *Galové*), šíření jazyka, kulturních norem, artefaktů, stylu, sociálních norem. V návaznosti na předchozí kapitolu „Povaha archeologických pramenů“ řeší autor výklad jednotlivých druhů archeologických dokladů, které definují prehistorické Kelty. Zde se již dostává ke slovu definování kultury jako takové; na metodologii chronologie, typologie, kontinuitu a vzájemné konfrontace stylu a idejí se již díváme z pohledu halštatské a laténské kultury. Následující kapitola („Keltská archeologie“) se zabývá jednotlivými případy, branými z pohledu jednotlivých území

(zahrnuje i ČR) s definovanými stopami keltského osídlení. V celé sledované oblasti je pozorovatelná kontinuita v lokálních sekvencích, globálně potom regionální variabilita s mnoha styčnými body, např. v podobě spon, keramiky, výzdoby na pochvách mečů atd., což jsou znaky, které se objevují na rozsáhlém území od Francie do Maďarska, od jižní Británie do severní Itálie. Lze to interpretovat doloženou mobilitou jednotlivých skupin v prehistorii (invazivní nebo migrační modely), podle autora spíše jednotlivců nebo malých skupin, než velkými přesuny. K správnému pochopení je však třeba detailněji studovat způsoby produkce a směny, tedy pohyby artefaktů, a vedle toho např. studiím anatomie nebo kosterní DNA sledovat doklady pohybu osob.

V dalších kapitolách knihy se dostáváme k sociálnímu a politickému vymezení termínu *keltský*. Pokud slovo *Kelt* definuje určitou skupinu v rámci protohistorické společnosti, současně determinuje příslušnost k této skupině a vyjadřuje osobní postoj jedince. Členství znamená výhody nebo nevýhody, může být nahlíženo zevnitř nebo zvenčí. To vše má závažné sociální i politické důsledky nejen v historickém, ale i v současném světě. Ne náhodou se zde končí úvahou na téma „Evropská unie“.

Poslední část tvoří „Implications“ – shrnutí a sumarizace hlavních závěrů. Autor v několika bodech předkládá hlavní závěry celé práce s jednoznačným cílem: ukázat důsledky, jaké má *keltsví* při formulaci etnického základu Evropy a Británie, jaký má dopad nejen na historiky a archeology, ale také na moderní společnost, a roli, kterou hraje ve vnímání kolektivní – panevropské identity. Na několika místech se zde opakuje, že termíny *Kelt* a *keltský* jsou inovace 18. století a s Britskými ostrovy nemají žádnou historickou souvislost; původ pro toho označení by se měl hledat spíše v kontinentální Evropě.

Jak byli Keltové definováni v minulosti, nevíme; u každého klasického autora nacházíme jiné pojetí, je tedy nutné uvědomit si nejdříve kontext a úhel pohledu každého z nich.

Keltové a *Galové* jsou termíny, užívané pro historické populace od Španělska po Malou Asii. A to ne pouze klasickými autory, ale lidmi samotnými; nikdy se však takto neoznačovali sami obyvatelé Britských ostrovů, kromě nejvíce generalizovaných (pozdějších) pojetí (toto tvrzení se nám může zdát poněkud překvapivé).

Keltský umělecký styl má svůj původ v kontinentální Evropě, jmenovitě ve Francii, Německu, Čechách, Švýcarsku, Rakousku. Pojem „keltské umění“ byl definován v Irsku v 19. století a tzv. „pozdě keltské umění“ souvisí s mylným předpokladem, že obyvatelé Britských ostrovů byli „Keltové“.

V 19. a na počátku 20. století se předpokládalo, že archeologické kultury a kulturní skupiny mohou být definovány na základě stylu materiální kultury, v artefaktech, pohřbech a architektuře a že tyto kulturní znaky jednoznačně korelují s pravěkými populacemi. V současné době již víme, že takové rozdělení je velmi často umělé a korelace archeologického projevu kultury a etnicity je jednoznačně špatný přístup. Považování Keltů za definovatelnou a čistou rasu, jejíž původ a expanze jsou doložitelné archeologickými prameny, je produkt 19. století, rozvíjený Kossinovou školou a zneužívaný později nacionalistickými idejemi. Kolonialistické teorie, které považují za motor vývoje téměř výhradně externí podněty (tedy že „lokální degeneruje“), vedly k migraционistickým interpretacím kulturních změn. Rasy měly pak mít charakteristické znaky, jako náboženství, sociální strukturu a jazyk, což nutně vedlo k rasové stereotypizaci. Idea různých zdrojů z různých oblastí a dob vedla k definici „keltské kultury“, jakéhosi nadčasového keltství, které propustuje většinu publikací o Keltech.

Autorovo úplné popírání téměř všech dosavadních koncepcí a metodologií, týkajících se publikovaných studií o Keltech, vzbudilo již v minulosti negativní ohlasy (např. *Megaw – Megaw 1996; 2004*). Souvisí to zřejmě s autorovým (jak sám píše) pohledem z levého – liberálního politického křídla, které se neztotožňuje s často nacionalistickým pojetím pravicovým. Jak sám zdůrazňuje, jeho hlavní cíle vycházejí hlavně (a výhradně) z problémů archeologické interpretace lokalit a širších území, které v minulosti zkoumal. Na druhé straně můžeme již dnes, např. v současných přednáškách na univerzitách, pozorovat jisté odrazy jeho postoje. V našem prostředí lze zaznamenat odlesk širších evropských proudů, které bychom souhrnně nazvali „keltománie“, jež znamenala v podstatě jediné: Keltové se stali symbolem Evropské jednoty stejně jako regionální identity. Připomeňme velké výstavy, založení evropského výzkumného centra na Mont Beuvray a množství knih týkajících se keltské kultury, umění a náboženství. U nás můžeme pozorovat podobný trend, rozebíraný např. na sklonku 90. let minulého století v debatě na téma „keltománie“ (AR 1998, 465–480). V ČR se však jednalo spíše o produkt nového sociálního a politického vývoje, který nás měl po odklonu od východní (slovanské) ideologie začlenit do rozšiřujícího se evropského společenství.

Při svém zpochybňování koncepce nadregionální keltské společnosti nám John Collis poskytuje jedinečnou službu, když požaduje přezkoumání terminologie používané těmi, kteří se stále zajímají o povahu keltské společnosti, ať je tím myšleno co-

koliv. Ačkoliv by kniha mohla být považována za provokující až kontroverzní, tvoří nedílnou součást vývoje bádání o evropské době železné. Představuje nejlepší současný přehled vývoje názorů na tzv. keltskou civilizaci a zacházení se všemi jejími aspekty. Vyniká ojedinělým přístupem a snahou diskutovat o tom, co někdy přijímáme až příliš samozřejmě, tedy jak byli staří Keltové spíše „vynalezení“ než „objevení“. Jako taková by měla tvořit povinnou četbu nejen studentů archeologie a badatelů o době železné, ale také všech, kteří jsou stále ochotni klást si otázky o našem původu a uvědomovat si důsledky, které mají pro současnou společnost.

Alžběta Danielisová

Literatura

Megaw, R. – Megaw, V. 1996: Ancient Celts and modern ethnicity. Antiquity 70, 175–781.

— *2004: John Collis. The Celts: origins, myths and inventions (Book review). Antiquity Vol. 78, Num. 301, 733–735.*

Forum Urbes Medii Aevi II. Sborník příspěvků z konference FUMA II konané 16.–18. 4. 2003 v Brně. *Archaia Brno 2005.* 202 str. s kres. a fotogr. dokumentací.

S určitým časovým odstupem se dočkala archeologická veřejnost publikace části referátů, které odezvěly na druhé brněnské konferenci Forum Urbes Medii Aevii (FUMA) věnované výzkumu středověkých měst, tentokrátě problematice nezděné obytné architektury raných měst ve střední Evropě a jejímu vztahu ke zděné zástavbě.

Význam a aktuálnost tématu shrnuje v krátké úvodní pasáži Čas hledání otázek (2–3) *Jan Klápště*. Připomíná skutečnost, že archeologické poznatky o počátcích profánní městské zástavby představují v rámci studia problematiky středověkých měst jednu z nejvýznamnějších položek, a současně zdůrazňuje fakt, že důkladnější publikace rozsáhlého výzkumu řady městských jader z průběhu posledních dvou desetiletí chybějí. Za důležitá témata považuje především vývoj typů staveb, jejich variabilitu, systém zástavby a jeho rozvíjení, zvláště ale kvalifikované kladení otázek při samotném terénním výzkumu.

Ještě v době vyhlášení tématu konference byla živým diskusním námětem otázka výskytu zahloubených obytných objektů, tzv. zemnic v raném městském prostředí. Zdá se, že byla záhy vyřešena, neboť z náplně sborníku se toto téma jaksi nenápadně vytratilo. I to je indicie určitého posunu stavu poznání.

Publikace obsahuje 11 článků celkem od 22 autorů (jejich přehled je omylem označen jako „program konference“). Sborník pochopitelně neodráží zcela strukturu a obsah brněnského setkání (kde odeznělo 16 vystoupení, jejichž přehled publikace rovněž uvádí), ale zařazeny jsou i některé texty další. Jednotlivé statě, které se pro referovaný sborník podařilo shromáždit, přinášejí pestrý přehled variability dokumentovaných typů a forem nezděné zástavby vrcholně středověkých měst ve středoevropském prostoru i stavu jejího dochování. Zastavme se ve stručnosti alespoň u několika z nich.

W. Schwabenicky v příspěvku *Grubenhäuser und ebenerdige Häuser in der wüsten Bergstadt Bleiberg bei Sachsenburg (Stadt Frankenberg/Sa.)* (6–15) představuje průběžnou proměnu typů zástavby hornického městečka v 13.–14. století. Zahloubená obydlí jsou zde posléze střídána nadzemními konstrukcemi, aniž by došlo ke změně hospodářského života lokality. Na různost stavebních forem a konstrukcí včetně forem smíšených, užívajících kombinaci dřeva a kamene v suterénních i nadzemních částech konstrukcí, poukazuje na příkladě vybraného regionu v přehledu *Hochmittelalterliche Holz-Stein Bauten in Südwestdeutschland und der Nordschweitz* (16–25) *F. Löbbecke*. Detailní popis náleзовých situací suterénních dřevěných či dřevohliněných domů 13.–14. stol. v městském jádru Opavy, provázený početnou kresebnou i fotografickou dokumentací terénních situací i vybraného keramického inventáře, přinášejí *M. Kiecoň* a *M. Zezula* v článku *Dřevohliněná zástavba v Opavě ve středověku* (současný stav výzkumu) (26–43). Za výjimečné lze v kontextu prostředí českých zemí označit četné opavské nálezy dřevěných konstrukčních prvků *in situ*. Přehled typů brněnských zahloubených staveb 13. a 14. stol., jejich parametrů, konstrukčních prvků i konstrukcí představuje zřetelně strukturovaný text *Ke stavu poznání nezděné měšťanské architektury vrcholně středověkého Brna* (44–101) z pera *P. Holuba*, *V. Kolaříka*, *D. Mertý*, *M. Pešky*, *D. Zapletalové* a *A. Zúbka*. Dokumentované suterénní objekty jsou interpretovány jako sklepní prostory nadzemní zástavby. Doklady nadzemních částí staveb jsou v brněnském prostředí dochovány ojedinelé. Jsou spatřovány v nevelkých reliktech podlahových úprav či solitérních stop po vertikálních prvcích konstrukcí. Velikost suterénních prostor se pohybuje v rozmezí 16–157 m². Poznatky vycházejí z výsledků systematického archeologického výzkumu historického jádra Brna (zvl. 1996–2002). Hodnotnou položkou tohoto přehledu je katalog, zahrnující 37 objektů zkoumaných v uvedeném období. Kromě textové části, obsahující popis náleзовé situace,

umístění objektu v rámci parcely, údaje o chronologii, interpretaci a odkazy na literaturu, obsahuje i kresebnou dokumentaci prezentující náleзовou situaci objektů a jejich zánikový horizont. V přehledu *Dřevěná architektura 13. stol. v Jihlavě, Pelhřimově a Humpolci* (126–147) poukazují *P. Hejhal* a *P. Hrubý* na příklady zahloubených objektů, odkrytých mimo městské prostředí v hornickém areálu v Jihlavě–Starých horách, na pravděpodobnou rozmanitost funkcí zahloubených objektů a obtížnost interpretace těch z nich, které se odlišují umístěním, konstrukčními detaily či rozměry od předpokládaných suterénních měšťanské zástavby. V případě jmenovaného hornického areálu je uvažováno o spojitosti s provozem dolů. Obecné problematiky interpretace procesu archeologizace středověkých struktur v městském prostředí i komplikovaných otázek geneze středověké Prahy a chronologie jejich dílčích etap se dotýká příspěvek *P. Juřiny* *Předlokační zástavba v Klimentské ulici na Novém Městě Pražském* (148–157). Je věnován náleзовé situaci dvou rozměrných zahloubených objektů, interpretovaných jako suterénní prostory nadzemních domů. Domy náleží dle autorova sdělení druhému sídelnímu horizontu lokality a jsou orientovány čelně ke komunikaci, probíhající kolem kostela sv. Klimenta. Jejich zánik je spojen s mohutným šterkopiskovým splachem, přemístěným pravděpodobně povodní. Autor vyhodnocením stratigrafie a jejího inventáře (včetně mincovních nálezů z 12. stol.) dospívá k závěru o existenci objektů hluboko před polovinou 12. století. Určitou indicií pro tento předpoklad nachází i ve výpovědi písemných pramenů (zmínky o povodních či jejich absence). Pro formulovanou představu však zatím nemáme pevné opory: problémem je mj. absolutní datování architektury – zde především otázka doby založení kostela sv. Klimenta, jehož prvotní fáze je někdy spojována s 11. stoletím, aniž by toto tvrzení bylo podloženo závažnějšími argumenty (srov. *Huml 1977*). V každém případě lze Juřinův text považovat za příspěvek k probíhající diskusi o absolutní chronologii raně středověké keramiky pražské sekvence a je rozhodně škoda, že prezentace keramického materiálu získaného výzkumem objektů a jejich zázemí je v tomto případě omezena na pouhý slovní popis.

Rada FUMA představuje v našem prostředí síce již osvědčený, ale prozatím málo frekventovaný pokus vytvořit prostor pro systematickou prezentaci a živou konfrontaci poznatků i metodiky výzkumu jednoho zřetelně vymezeného tématu středověké archeologie. V tomto případě jde o komplikovanou a dnes mimořádně aktuální problematiku urbánní archeologie, v jejímž rámci jsou postupně nacházena

a definována závažná témata dílčí, počínaje metodikou terénního výzkumu městských středověkých jader (FUMA I, Brno 2002; *Procházka ed. 2004*), přes problematiku nezděně obytné zástavby (FUMA II, Brno 2003) k otázkám výzkumu nejstarší zděné městské architektury (FUMA III, Jihlava 2004), parcelace a uliční sítě (FUMA IV, Brno 2005) a pro r. 2006 avizovanému tématu městských fortifikací (FUMA V). Série již realizovaných pracovních setkání a první svazky, které z nich vycházejí, jsou rozhodně krokem, který ke kvalifikovanému kladení otázek, a tedy i kvalifikovanějšímu studiu vymezených témat svým dílem přispěl. Nezbyvá než kolektivu autorů projektu a realizace jeho tištěné podoby popřát pro další léta hodně tvůrčích námětů a sil. Drobné prohršky v redakční práci (k nejménějším patří taková nedopatření, jako opomenutí částí příspěvků – např. poznámkového aparátu u článku P. Juřiny; bohužel ale nejde o jev osamocený) se jistě podaří s vyššími čísly řady vymýtit.

Ivana Boháčová

Literatura

Huml, V. 1977: Výzkum v kostele sv. Klimenta na Novém Městě pražském v roce 1975, *Archeologické rozhledy* 29, 406–416, 477–479.

Procházka, R. ed. 2004: *Forum Urbes Medii Aevi I*. Brno.

Eike Gringmuth-Dallmer – Lech Leciejewicz Hrg.: Mensch und Umwelt im Odergebiet in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Römisch-Germanische Forschungen Bd. 60. Verlag Philipp von Zabern Mainz am Rhein 2002. 468 str. se 168 obr., 7 příloh pylových diagramů.

Kniha představuje základní výstup ze stejnojmenného projektu, který realizovaly v l. 1994–1999 Německý archeologický ústav a Polská akademie věd. Idea projektu vznikla v r. 1992, když badatelé z někdejšího ústavu ZIAGA Akademie věd NDR, kteří byli přijati do rovněž již neexistujícího zařízení Arbeitsbereich Ur- und Frühgeschichte Německého arch. ústavu, hledali svůj *raison d'être*. Myšlenka odpovídala vědeckému potenciálu instituce, neboť většina badatelů byla zaměřena na hospodářskou problematiku pravěku a rané doby dějinné území bývalé NDR. Nespornou předností bylo, že archeologové měli úzké kontakty a dlouholeté zkušenosti ze spolupráce s přírodovědci, ale i to, že spolupráci přislíbily ústavy archeologické památkové péče Braniborska (J. Kunow) a Meklenburska-Předního Pomořanska (F. Lüth) a rovněž katedra archeo-

logie Humboldtovy univerzity v Berlíně (A. Leube). Projekt by nebylo možné uskutečnit bez spolupráce s polskými archeology, jejichž činnost garantoval Ústav pro archeologii a etnologii PAN, prací se však účastnila i archeologická muzea z Poodří. Projekt dotovala nadace firmy Volkswagen částkou 2,3 miliónu marek.

Na projektu se různou měrou podílelo několik desítek archeologů, přírodovědců, ale i terénních techniků, fotografů, kresličů a v neposlední řadě i studentů. Byly provedeny plánovité i záchranné výzkumy na německé i polské straně řeky. Zájmové území však nebylo vázáno bezprostředně na Odru a její břehy, výzkumy se uskutečnily též na přítocích či v regionech od dnešního toku vzdálených i několik desítek km. Cílem nebylo prvotně zkoumání významu samotné řeky, ale poznávání vývoje osídlení krajiny při jejím středním a dolním toku s důrazem na ekologický vývoj tohoto prostoru. Vedle archeologických výkopů se uskutečnily i terénní prospekce, přírodovědné průzkumy se zaměřením na získávání vzorků pro pylové analýzy, zpracovány byly i starší výzkumy, ať již z hlediska archeologického, či archeobotanického a archeozoologického.

Je nasnadě, že sumarizovat výsledky z tak rozsáhlého a rozmanitého projektu a prezentovat je v jedné knize je velmi obtížné. Editoři proto rozdělili knihu do šesti základních kapitol, které následně obsahují četné podkapitoly. Jejich autory jsou výjimečně jednotliví badatelé, zpravidla se ale jedná o dvojice a vícečlenné kolektivy – celkem do publikace přispělo 46 autorů.

První kapitola *Voraussetzungen und Grundlagen der Untersuchungen* (1–20) nastiňuje dějiny a současný stav bádání v dané oblasti a zároveň prezentuje koncepční a metodologická východiska projektu. Kapitola *Das Arbeitsgebiet, seine Entstehung und Entwicklung* (21–61) shrnuje geologickou problematiku Poodří, pochopitelně s důrazem na říční terasy a na vývoj a proměny koryta Odry. Stručně je naznačen vývoj klimatu v posledních ca 14 000 letech, zhodnocen je vývoj vegetace v holocénu a pozdním pleistocénu, stejně jako vývoj místní fauny. Tuto část uzavírá přehled vzniku a vývoje půdního pokryvu. Kapitola *Untersuchungen in ausgewählten Siedlungskammern und Einzelgrabungen* (63–241) nás seznamuje s výsledky aktivit v jednotlivých regionech a v lokalitách, které byly v rámci projektu vybrány ke zkoumání, aby umožnily vytvořit celkový obraz o Poodří. Časový rozsah (od paleolitu po středověk), stejně jako různorodost lokalit (od pozdně paleolitických stanic po středověká města Wolin, Štětín apod.) a aktivit (od sběrů či geologických vrtů, po systematické výzkumy) jsou značné. Text, byť je

v celé knize nejrozsáhlejší, tak představuje jen velice stručný přehled všech akcí, který slouží především k upozornění a nasměrování čtenáře zájmového o konkrétní problematiku. Nutno dodat, že jednotlivé části jsou poměrně bohatě vybaveny literaturou a dalšími odkazy.

Čtvrtá část *Regionale Querschnittsuntersuchungen* (243–318) přináší krátké syntézy poznatků o jednotlivých obdobích z hlediska archeologického: paleolit a mezolit, neolit, doba bronzová a starší doba železná, předřímská doba železná, doba římská, raný středověk a středověk v oblasti Uckermark. Kapitola *Synthetische Darstellung einzelner Bereiche der Mensch-Umwelt-Beziehungen* (319–389) naopak shrnuje poznatky z hlediska jednotlivých lidských aktivit a jejich vlivu na přírodní prostředí – obživa, řemeslná produkce, vzájemná interakce lidských činností a přírody apod. Nelehkého úkolu vytvořit z dílčích poznatků stručnou celkovou syntézu se ujal E. Gringmuth-Dallmer v závěrečné pasáži *Mensch und Umwelt im Odergebiet in vergleichender Sicht – einige zusammenfassende Ergebnisse* (391–416). Nejprve shrnuje poznatky o osídlení, všímá si vývoje sídelních areálů (např. preference určitých poloh v různých archeologických kulturách). Zvláště se věnuje působení člověka na okolní přírodu, tedy např. otázkám žďáření, obdělávání polí, chovu dobytka, hnojení, eroze půdy, vzniku a využívání říční nivy, hospodaření s vodními zdroji atd. Protože člověk působí na přírodu především svou hospodářskou činností, je právě její význam vyzdvížen (např. problematika výroby železa a odlesňování krajiny). K hospodářství patří nepochybně i doprava a obchod, proto je zde věnována pozornost i samotné řece a jejímu významu pro tato odvětví. Na samém závěru se autor dostává k současnému, nepříliš radostnému stavu životního prostředí (např. za posledních 60 let stoupla v Poodří eroze půdy 16x) a k postavení a možnostem archeologie na tuto situaci upozorňovat a pozitivně ovlivňovat názory veřejnosti. Knihu uzavírají polská a anglická resumé, zeměpisný rejstřík a seznam autorů.

Tato kniha není jediným výstupem ze zmiňovaného projektu. Již v jeho průběhu vycházely, bohužel obtížněji přístupné, sborníky *Beiträge zum Oderprojekt* (I–VI), které vydával Německý archeologický ústav v Berlíně a které obsahují dílčí výstupy z jednotlivých výzkumů, a také resumé přednášek ze setkání účastníků projektu, jež se konala v letech 1996–1998. Polská strana uspořádala v I. 1996 a 1998 konference v Bytomu Odrzańském, z nichž vzešly ceněné sborníky (S. Moździoch red.: *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*. Wrocław 1999; S. Moździoch red.:

Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu. Wrocław 2000).

Pojmenování projektu, zvláště jeho zkrácený název *Oderprojekt*, by mohlo navozovat dojem, že středobodem zájmu byla právě řeka. Výstupy však ukazují, že zásadní snahou bylo přispět novými výzkumy a průzkumy k poznání pravěkého a středověkého vývoje Poodří. Pro srovnání – povodí Odry (119 149 km²) je jen o málo menší než celé někdejší Československo. I když se projekt soustředil na střední a dolní povodí, jednalo se o velmi obtížný úkol. V neposlední řadě i proto, že právě toto území prošlo v souvislosti s druhou světovou válkou dramatickým vývojem, který výrazně poznamenal nejen stav muzeí, muzejních sbírek či archivů, ale i vztah obyvatelstva k minulosti země. Celou situaci komplikoval fakt, že se Odra stala novověkou hranicí (byť mezi „bratrskými“ socialistickými zeměmi), a Poodří se tedy z obou stran stalo náhle pohraničím. Je velikou zásluhou projektu, že tuto hranici překonal a spojil německé a polské badatele, a pomohl tak tuto moderní umělou hranici opět vymazat z archeologických map a z archeologického myšlení. V neposlední řadě je nutno vyzdvihnout ještě jeden aspekt – v nelehké době sjednocování Německa, a tedy i německých archeologických institucí, byly myšlenka a ochota poskytnout prostor a finance tomuto projektu v pravdě geniální, neboť nabídky řadě badatelů smysluplnou náplň vědecké práce, z jejichž výsledků budou středoevropští archeologové čerpat ještě řadu desetiletí.

Vladimír Salac

B. Hänsel – E. Studeníková Hrsg.: Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková. Internationale Archäologie, Studia honoraria Bd. 21. Verlag Maria Leidorf *Rahden/Westf.* 2004. 410 str. so 161 obr. a 23 tab.

Dlho očekávaný obsažný zborník vznikol po niekoľkoročnej náročnej prípravnej fáze medzi Bratislavou a Berlínom z 27 odborných príspevkov medzinárodného kolektívu 31 bádateľov z 11 krajín.

S hlavnou tématickou líniou formulovanou v názve zborníka spája všetkých prispievateľov spomienka na doc. Vieru Němejcovú-Pavúkovú. Ako sa vyjadruje jeden zo zostavovateľov a autor predslovu (9n.) *B. Hänsel*: „Viera Němejcová-Pavúková bola jedna z aktívnych bádateľiek prehistórie v strednej Európe druhej polovice 20. storočia. Išlo jej o zhromažďovanie a následné pochopenie a vyhodnotenie archeologických prameňov v ich bezprostredných a vzdialenejších súvislostiach. Vedela,

že práve rozsiahle a precízne výskumy, ktoré sú prevedené odborne, s trpezlivosťou a energiou, poskytujú ďalšie kvalitné poznatky. Vieme, že medzi Karpátami a východným Stredomorím neoliticko – eneolitického obdobia bola „doma“. Načúvali sme jej vždy radi a s pocitom obohatenia, keď rozprávala a dokladala kultúrne vzťahy detailnými štúdiami.“ Hänselove úvahy a konštatovania dopĺňa v nasledujúcom životopisnom príspevku (11n.) *E. Studeníková*, ktorá v poslednej vete: „Povedľa rodiny sa jej archeológia stala hlavnou náplňou života a obetovala jej naozaj veľmi veľa. Už aj len kvôli tomu by sme na ňu nemali zabudnúť“, vyjadruje jednu z hlavných myšlienok, ktorých zhmotnením je aj predložený zborník. Súpis titulov publikačnej činnosti V. Němejcovej-Pavúkovej zostavil *Stanislav Šiška* (15–18).

Nasledujúce príspevky s úvodnou krátkou anotáciou v slovenskom, resp. českom, anglickom a nemeckom jazyku, sú podľa možností zoradené geograficky podľa témy, začínajúc v oblasti východnej Trákie, resp. severozápadnej Anatólie 4. tisícročia.

Mehmed Özdoğan v článku *The Fourth Millennium in Eastern Thrace: an Archaeological Enigma* (19–26), uvádza, že po plynulom náraste počtu sídlisk od ranného neolitu až po Karanovo IV v oblasti východnej Trákie, nastáva ku koncu Karanova IV náhla zmena a mnohé sídliská zanikajú, a to rovnako na európskej i ázijskej strane Marmarského mora. Práve v priebehu 4. tisícročia predstavovala oblasť Marmarského mora kultúrnu bariéru medzi Anatóliou a Balkánom a kontakty sledovali pobrežnú oblasť Čierneho mora. *Turan Effe*: *Yassikaya, an Early Bronze Age Site near Heraclea Pontica (Kdz Ereğli) on the Black Sea Coast* (27–38). Autor predstavuje lokalitu *Yassikaya*, ležiacu v severnom pobrežnom pásme Anatólie, datovanú do polovice 3. tisícročia pred Kr. Výsledky výskumu by na základe ojedinelej keramiky v domácom prostredí a architektúry podporovali tvrdenia o pokračovaní užších vzťahov s kultúrami v juhovýchodnej Európe ako so súvými v severozápadnej Anatólii. *Ioannis Aslanis*: *Das späte Neolithikum und das beginnende Chalkolithikum in Westmakedonien, Griechenland. Ihre stratigraphische Abfolge* (39–46). Na základe výskumu sídliska *Agrosykia* v západnej Macedónii a výsledkov ďalších výskumov sa podarilo stratigraficky preukázať následnosť neskornej neolitickej a najstaršej eneolitickej periódy. Prechod k postdiminskej fáze prebiehal kontinuálne približne v štvrtine 5. tisícročia, zodpovedá fáze *Agrosykia II* (vrstva 1) a je súčasťou so začiatkom chalkolitu v Thešálii a Albánsku. *Joseph Maran*: *Wessex und Mykene. Zur Deutung des Bernsteins in der Schachtgräberzeit Südgriechenlands* (47–66). Príspevok zaoberajúci sa odliš-

nou ale zaujímavou problematikou výskytu jantárových výrobkov v južnom Grécku v 16. storočí pred Kr. Jantár sa do Grécka v tomto úseku 2. tisícročia dostával pravdepodobne iba ako sprievodný jav obchodu s cínom, ktorý spájal Anglicko cez západnú Európu a Stredomorie s Peloponézom. Rovnako vo Wesexe i v Mykénach sa práve jantárovým náhrdelníkom pripisoval mimoriadne veľký význam. *Natalia N. Skakun*: *New data concerning the production development during the Eneolithic period. Analysis of the artefacts from Bulgaria (67–84)*. Autorka analyzuje početný archeologický materiál, prevažne pracovné nástroje, získaný z výskumov v dunajsko-balkánskej oblasti, predovšetkým v Bulharsku (Karanovo V–VI), ktorý dokladá význačný pokrok vtedajšej spoločnosti v rôznych sférach materiálneho a duchovného života. Uvádza rovnako viaceré etnografické analógie a niektoré postupy experimentálnej archeológie vhodne doplnené obrázkovou prílohou.

Zdeněk Farkaš: *Anthropologische Funde und deren Beitrag zur Erforschung der Neolithisierung Mitteleuropas (85–92)*. Štúdia je venovaná problematike začiatku neolitu v Karpatskej kotline, vzťahom nových roľníckych spoločenstiev s pôvodnými lovcami-zberačmi. Výsledky paleoantropologických analýz nevyklúčujú susedské prežívanie mezolitickej a neolitickej skupín na niektorých územiach, rovnako asimiláciu častí mezolitickej populácie, s čím by súvisela aj dokázaná heterogenita nositeľov kultúry *Starčevo-Criș* a staršej kultúry s lineárnou keramikou. *John Vincent Stanley Megaw*: *In the footsteps of Brennos? Further archaeological evidence for Celts in the Balkans (93–108)*. Po úvodných spomienkach na doc. Pavúkovú sa autor zaoberá chronologicky mladšou problematikou z oblasti Bulharska, severnej Trákie, Grécka a Turecka, a to dobe laténskej (LT B-C). *Manfred Korfmann*: *Zum Stand der Chronologiediskussion ca. 1980 oder „Zum absoluten Zeitansatz beim komparativen Stratigraphiesystem von V. Milojčić“*. Eine Rückschau (109–120). Prípravok k dejinám bádania a chronologickým systémom praveku, s uverejneným doteraz nepublikovaným príspevkom autora z konferencie v Xanthi (Grécko) v roku 1981, venovanej problematike záveru eneolitu a začiatku doby bronzovej. Hlavným bodom záujmu je práve otázka vzťahu badenskej kultúry, Egeidy a Anatólie (Trója I). *Nadezhda Sergeevna Kotova – Mikhail Yurijovich Videiko*: *The Absolute Chronology of the Ukraine during the Eneolithic (121–134)*. V štúdií oboch odborníkov sú po prvý raz publikované niektoré ¹⁴C dáta získané z kostí z obdobia tripolskej kultúry a zo severopontskej stepnej oblasti. Výsledky a nové názory na zdroje

vzoriek analýz majú prispieť k presnejšiemu chronologickému začleneniu nálezov.

Anna Kulczycka-Leciejewiczowa: The Formation of the Lengyel-Polgár Culture on the Upper Oder River (135–148). Autorka sa venuje počiatkom lengyelsko-polgárskej kultúry v hornom Poodří, s podrobnejším opisom nálezových okolností a materiálnej kultúry zo siedmich lokalít v Dolnom Sliezku (napr. Gniechowice, Stary Zamek).

Jurij Rassamakin: Die Statuetten des Serezlievka-Typs und zum Problem des Beginns der Bronzezeit in der nordpontischen Steppe (149–168). Článkom sa opäť vrátíme do severopontskej stepnej oblasti. Kyjevský archeológ sa tu zaoberá pôvodom 28 hlinených plastiek typu Serezlievka pochádzajúcich z hrobov a sídliska medzi Dneprom a južným Bugom, z obdobia neskorkej tripolskej kultúry. *Pál Patay*: Gräber der Hunyadi-halom-Kultur (169–176). Autor opätovne prehodnocuje nálezy hrobov kultúrneho okruhu Lažňany-Hunyadi-halom-Vajksa s podrobným opisom nálezovej situácie na sídlisku Tiszalúc-Sarkad v severovýchodnom Maďarsku. Materiál z pohrebísk lažňanskej skupiny by mohol byť podľa keramiky v Tiszalúc priradený priamo ku kultúre Hunyadi-halom., resp. z dôvodu uprednostňovania žiaru k jej periférnej oblasti. Rovnako sleduje genetické vzťahy s predchádzajúcou bodrogkeresztúrskou a nasledujúcou badenskou kultúrou. *Nándor Kalicz*: Die kupferzeitliche Badener Kultur in der Auffassung von Viera Němejcová-Pavúková und der ungarischen Forschungen (177–206). Obsažný článok je venovaný podrobnému štúdiu badenskej kultúry s vyzdvihnutím výsledkov práce V. Němejcovovej-Pavúkovej. Autor konfrontuje jej závery s výsledkami maďarských bádateľov. Venuje sa aj problematike kalibrovaných ¹⁴C dát, ktoré priniesli nový pohľad, ale znamenali tiež výrazný rozdiel medzi oboma chronologickými systémami.

Zdeněk Čížmář – Juraj Pavúk – Pavlína Procházková – Miroslav Šmíd: K problému definování finálního stadia lengyelské kultury (207–232). Slovensko-moravská štúdia kolektívu bádateľov podáva ucelený pohľad na záverečný stupeň lengyelskej kultúry, vrátane chronologických súvislostí, názvoslov a materiálnej kultúry. Epilengyel/lengyel IV možno považovať za jednu kultúrnehistorickú jednotku a spolu so súčasnou skupinou tiszapolgárskou a bodrogkeresztúrskou predstavuje počiatok eneolitu v Karpatskej kotline. *Eliška Kazdová*: New observations on problems in the relationship between the Stroked Pottery and Lengyel cultures (233–238). Autorka prináša nové poznatky o vzťahoch kultúry s vypichanou keramikou a lengyelskou kultúrou, s dôrazom na ich detailnú synchronizáciu. Opiera

sa predovšetkým o výsledky výskumu na sídlisku v Olomouci-Slavonine a ďalších lokalitách na strednej Morave, východných Čechách a v Dolnom Bavorsku. *Ivan Cheben*: Funde der Gruppe Bajč-Retz aus der Siedlung in Bíňa (239–250). Článok sa venuje problematike keramiky zdobenej brázdneným vpichom, skupina Bajč-Retz, so zameraním sa na výsledky z polykultúrnej západoslovenskej lokality Bíňa. *Jiří Pavelčík*: Stratigrafická situace výšinné osady Bánov-Hrad (251–270). Autor podáva zhrňujúce informácie o chronológii, rozložení objektov v teréne a stratigrafii výšinné osady Bánov-Hrad, skúmanej už od roku 1943. Túto juhomoravskú polohu ako prvý zaujali nositelia mladoneolitckej bošáckej skupiny. *Vladimír Podborský*: Über das geistige Leben der Träger der Lengyel-Kultur (271–283). Zaujímavé odkrývanie teoretickej stránky náboženstva neolitického obyvateľstva. Autor na základe podrobného štúdia hmotných artefaktov, hrobov a kultových areálov prichádza k záverom, že nositelia lengyelskej kultúry žili v štádiu zakoreneného animizmu a formujúceho sa prototeizmu. Symbolom univerzálneho božstva sa stala Žena-Matka (Magna Mater). *Ivan Pavlů*: Rondely a jejich postavení ve vývoji neolitické společnosti (285–293). Špecifickým prejavom neolitckej spoločnosti je fenomén rondelov. V predloženom texte sú podrobnejšie charakterizované nálezy mladoneolitckých rondelov v Čechách (napr. Bylany, Vochoy), doplnené úvahami o ich postavení a funkcii v kultúrnom prostredí mladšej doby kamennej. *Jörg Petrasch*: Von Menschen und Hunden: Befunde aus Kreisgrabenanlagen der Oberlauterbacher Gruppe und der Lengyel-Kultur und deren Interpretationen (295–308). Inou otvorenou otázkou v súvislosti s rondelmi sú nálezy hrobov, resp. objektov s kostrami zvierat. V lokalitách Künzing-Unterberg (Dolné Bavorsko) a Bučany (západné Slovensko) bol identifikovaný pohreb psa vo vstupnom priestore do rondelu. Autor v tejto súvislosti interpretuje psa ako posmrtného strážcu. Tieto hroby by sa však mali výrazne oddeliť od bežných a zrejme aj základových obetí. *Gerhard Trnka*: Niederbayerischer Hornsteinimport in das niederösterreichische Donautal im Raum Melk (309–321). Štúdia je zameraná na nálezy dolnobavorského rohovca v oblasti dolnorakúskeho Melku, časovo od kultúry s mladšou lineárnou keramikou až po jevišovickú kultúru. Všetky poukazujú na transfer suroviny a hotových výrobkov po trase dlhej asi 300 km z hornodunajskej oblasti na východ pozdĺž Dunaja. *Elizabeth Ruttkay*: Antropomorphe Tonplastik von den Lengyel-Siedlungen in Svodín, Slowakei (323–341). Rakúska bádatelka analyzuje 13 fragmentov drobnej hlinenej plastiky z lengyelskej loka-

lity Svodín, ktorú skúmala V. Němejcová-Pavúková. Tie, ktoré pochádzajú z južného vchodu rondelu, by podľa nej poukazovali na možnosť existencie menšieho kultového miesta využívaného súčasne s rondelom. *Marie Zápotocká: Die Gliederung der Phase IVb der böhmischen Stichbandkeramik in zwei Subphasen aufgrund des Objekts Nr. 8 von Loděnice (343–354)*. V predloženom príspevku autorka charakterizuje, na základe analýzy keramiky a jej výzdoby získanej z lokality Loděnice podfázu IVb1 českej kultúry s vypíchanou keramikou. Fáza IVb je súčasná s fázou Ib-Ic MMK na Morave a s fázou Santovka až začiatkom II. stupňa lengyelskej kultúry na Slovensku.

Mikhail Yurijovich Videiko: Late Trypilja and Baden Cultures: Facts and Charakter of Interaction (355–367). V druhom svojom príspevku rozoberá autor vzťahy, kontakty a vplyv kultúr z okruhu Baden-Kostolac-Cernavoda III na neskorú tripolskú kultúru. Podľa neho stredoeurópske kultúry zohrávali v neskorom eneolite tohto územia dôležitejšiu úlohu ako tzv. stepné kultúry. *Larissa Spitsyna: Baden traditions in the Late Eneolithic cultures of the Dnieper – Don (369–377)*. Opierajúc sa o keramiky z lokality Mychajlivka je možné predpokladať, že rovnako v stepnej a lesostepnej dnepersko-donskej oblasti boli v neskoroneolitickom období silnejšie severozápadné kontakty, ako to dokazujú analógie zo Slovenska a západnej Ukrajiny, ako juhozápadné s nositeľmi kultúry Coțofeni. *Eva Lennéis: Ein bandkeramischer Großbau aus Mold bei Horn, Niederösterreich (379–393)*. Príspevok rakúskej bádatelky je prvým zverejnením detailne dokumentovaného nálezu veľkého domu I kultúry s lineárnou keramikou. Výskum na lokalite Mold bei Horn trvá od roku 1995. *Dieter Kaufmann: Die Ausgrabungen auf der „Schalkenburg“ bei Quenstedt, Ldkr. Mansfelder Land (Sachsen-Anhalt), und die Palisadenringanlage (395–410)*. V poslednom príspevku, zameranom opäť na fenomén neolitických kruhových priekop, je podrobne predstavená už dávno známa nemecká lokalita Schalkenburg skúmaná od roku 1967. Okrem iného sa tu podarilo zachytiť pôdorys päťnásobnej kruhovej palisády s tromi vchodmi, datovaný do obdobia neskorej kultúry s vypíchanou keramikou.

Jana Šuteková

Jiří Löw – Igor Míchal: Krajinný ráz. Lesnická práca s. r. o. *Kostelec nad Černými lesy 2003*. 552 str. včetně 4 str. bar. přílohy, CD ROM.

V záplavě současných publikací o krajině (namátkou *Gojda 2000; Čílek 2002; Květ 2003; Sádlo*

et al. 2005) je recenzovaná kniha ojedinělá svým obsahem a až renesanční šíří záběru. Věnuje se rázu českých a moravských krajín a způsobům, jak je pochopit a uchovat. Autoři většiny fotografií vysoké kvality a estetické hodnoty jsou Igor Míchal a Miloš Spurný.

Dnes již bohužel zesnulý ing. Igor Míchal byl předním odborníkem v ekologii krajiny, lesnictví, územním plánování a ochraně přírody a krajiny. Byl také autorem první české publikace o ekologické etice (*Míchal 1988*). Doc. Ing. arch. Jiří Löw je krajinářský architekt a politik. Kniha byla vydána jako dílčí projekt grantu Ministerstva životního prostředí, a není tedy divu, že převážná část této publikace je věnována otázkám ochrannářským. Přesto věřím, že i jako archeologové či historikové ji shledáme užitečnou, třeba i proto, abychom si při čtení příslušných kapitol našich specializací uvědomili, kolik dlužíme tzv. laické veřejnosti, které nejsme stále schopni dostatečně rychle a srozumitelnou formou předložit současný stav poznání. Připomeňme si, že první a zatím také poslední monografie věnovaná pravěkému a raně středověkému zemědělství, hlavnímu „krajinnotvornému“ faktoru, byla vydána již před více než čtvrt stoletím (*Beranová 1980*)! Jsme vlastně sami viníky drobných omylů autorů, kteří při snaze o popis celistvého pravěkého vývoje našich zemí nemají možnost sáhnout po publikaci, jež by shrnovala celé spektrum současných archeologických teorií a nikoli jen izolované názory, týkající se zpravidla jednotlivých archeologických kultur či období. Lze jen doufat, že připravovaná syntéza českého pravěku tuto mezeru na našem knižním trhu alespoň částečně zacelí. Do té doby se povznesme nad omyly typu „asi před 8 až 9 tisíci lety ... v řídké tajze se pomalu šířila lovecká kultura starší doby kamenné“ (str. 36–37) a jiné nepřesnosti v datování či popisu určitých jevů nebo epoch, kterých se autoři dopustili v šesté kapitole.

První část (Proč chceme chránit krajinářský ráz) obsahuje citace právních norem a také znění Evropské úmluvy o krajině z 20. října 2000, která se nás, archeologů, bytostně dotýká.

Část druhá (Teoretická východiska hodnocení krajiny a jejího rázu) shrnuje kulturně historické postoje ke krajině a reflektuje náš vztah k ní jako takévé. Z mého pohledu je nejzajímavější názor o fylogenetických kořenech vztahu k „parkové“ krajině. Autoři vycházejí z poznatků psychologie, psychoanalýzy a sociologie a z biogenetického zákona (*Haeckel 1866*), který říká, že v ontogenezi jedince se vrozená druhová dispozice uplatňuje jako součást vnitřní determinace jeho vlastností, jejichž vrozenost je mj. i výsledkem všech předchozích stupňů fylo-

geneze. Jednodušeji řečeno, každý jedinec zahrnuje do svého individuálního vývoje prvky dávného a pradávného vývoje svého vlastního rodu. Podle autorů mohou radikálně změněné životní podmínky přeměnit v krátkém čase výrazně obsah našeho vědomí; avšak pod ním rozhoduje často ještě vrstva nevědomí, fixovaná během desítek tisíc let předcházejícího vývoje. V tomto smyslu představuje pravěk lidstva neoddělitelnou součást psychiky současného člověka. Aby člověk přežil, musel si před vznikem kultury vytvořit určité, přírodním výběrem dědičně zafixované stereotypy, odrážející stabilní strukturu jeho vztahů k ostatním složkám ekosystému. Potenciál našeho podvědomí z převážné míry přetrvává ještě z období lovců a sběračů, a proto jsme adaptováni na savanový biot – přechodný pás mezi lesem a stepí. Ještě před 40 000 lety (?) žila většina celosvětové populace v lesostepním prostředí a teprve zhruba v téže době začali lidé pronikat do extrémních prostředí džunglí, pouští či arktických oblastí. Autoři argumentují, že „libost z vnímání otevřené parkové krajiny se stala součástí biologicky výhodné dědičně zafixované psychické vazby lidského organismu k jeho prostředí“ a že „kladné emoce jsou geneticky vázané na vjem přírodního lesostepního vegetačního útvaru.“ V protikladu k parkové krajině vystupuje hluboký les, který je jedním z ústředních symbolů v lidském nevědomí, a zážitek hlubokého lesa prokazatelně souvisí s protikladnými pocity strachu a bezpečí (*Schmidbauer 2000*). Z těchto důvodů je podle autorů recenzovaná publikace estetická stránka krajiny nesmírně důležitá, protože jen ve správném typu krajiny může člověk relaxovat, zatímco „nedostatek trvalé zeleně může být jedním z mnoha pramenů nevědomovaně tísně, stresu a primární environmentální frustrace, týkající se vrozených biologických potřeb a probíhající z racionálně zřídka postižovaných příčin“ (str. 32).

Názor autorů, jakkoli diskutovatelný, nemá význam jen pro dnešní ochranné vnímání krajiny, ale může přinést nový pohled na otázku odlesňování v pravěku, mezolitem počínaje, kde se do úvah, zda mezolitici krajinu přeměňovali/kultivovali/vypalovali, vedle praktických aspektů (konkurence rostlin, výhodnější prostředí pro zvěř) přidávají ještě aspekty sociální, resp. psychosociální (např. *Davies et al. 2005*).

Další část druhé kapitoly je věnována teoretickým východiskům hodnocení krajiny a jejího rázu. Představuje kulturně historické kořeny postojů ke krajině na základě proměn konceptu „divočina – obdělávaná zem – město“ (objevují se staré známé nervy drásající, avšak stále nevyhnutelné termíny jako *relativně přírodní krajina, kulturní krajina, přírodní*

blízká kulturní krajina). Je řešeno obecné vnímání krajiny, především jejího estetického konceptu, vnímání reliktní minulosti v kulturní krajině, a jsou shrnuty předpoklady, které by měly být brány v potaz při každém odhadu interakce „člověk – krajina“.

Třetí kapitola (Dlouhodobě působící přírodní podmínky české a moravské krajiny v evropských souvislostech) je věnována vývoji krajiny na území Čech a Moravy. Začíná popisem klimatických zón Evropy a důsledků zonality klimatu pro světelnou pohodu evropských krajin, dále jsou představeny hlavní biogeografické podprovincie a regiony českých zemí; v podstatě jde o stručný výtah z publikace Biogeografické členění České republiky (*Culek 1996*).

Čtvrtá část je věnována evropské zemědělské krajině a její perspektivě. Krajiny jsou typologicky rozděleny do 30 skupin (důležité informace pro odhad možností využití analogií z různých částí Evropy). Je konstatováno, že všechny tradiční typy zemědělských krajin zanikají, a je představeno několik scénářů jejich dalšího možného vývoje, převaha z nich je však spíše rázu „katastrofického“ s nevyhnutelným zánikem pestrosti, variabilnosti, druhové diverzity, a dále pustnutí venkova v zemědělsky marginálních oblastech a postupné odcizení člověka od krajiny (připomeňme *Sádlovo a Pokorného 2004* „neolit skončil, zapomeňte“ reflektující konec zemědělského způsobu obživy, který započal v neolitu a mizí od začátku průmyslové revoluce). Od téměř neodvratného zániku *krajin* nás může zachránit jen „rozhodná věrnost našim předkům – život v úctě k tomu, co vidím, co si pamatuji a umím říci, protože to všechno je dědictví našich předků, jejich odkaz, který nelze zapřít bez odporu svědomí“ (*Bělohradský 1991*). Jaká výzva pro archeology a historiky!

Pátá část shrnuje typizace sekundárních struktur české a moravské krajiny pro potřeby hodnocení krajinného rázu. Krajiny jsou klasifikovány pro různé účely a podle různých charakteristik, z nichž převažují ekologické.

Šestá, velmi obsáhlá kapitola (200 str.) představuje historické rámce vývoje české a moravské krajiny, mapuje krajinu od dob prehistorických přes středověk až po současnost. Autoři věnovali této části velkou pozornost, neboť vycházeli z (správného) předpokladu, že trvalá udržitelnost (krajiny) vyžaduje co nejdéle možnou perspektivu, daleko přesahující bezprostřední smyslové vnímání. Pro čtenáře neochranáře se tato kapitola svým obsahem, shrnujícím několik tisíc let trvající vývoj zemědělství, lesního hospodářství, vesnické i městské zástavby i změn idejí a přístupů ke krajině či historických souvislostí formujících tvář krajiny, stane zřejmě

jádrem publikace. Určitou nevýhodou textu je nedostatečné citování zdrojů uváděných faktů, takže není možné některá závažná tvrzení nezávisle ověřit; nepřijemné je to zejména u demografických odhadů, výnosů polí, popisů zemědělských systémů apod.

Sedmá část (Typizace terciálních struktur české a moravské krajiny) je zaměřena na hodnocení krajiny a jeho aplikaci a osmá, závěrečná část (Metodické principy ochrany krajinného rázu) shrnuje právní předpisy týkající se ochrany krajinného rázu, metodické zásady jeho hodnocení a uvádí také posuzování zásahu do krajinného rázu.

Příložený CD ROM obsahuje části 9 a 10. Devátá část (Zásady dobré praxe výstavby v krajině z hlediska ochrany krajinného rázu) obsahuje čtyři kapitoly zabývající se vztahem mezi stavbou a krajinou. Desátá část je věnována praxi a představuje ukázkou vlivu hodnocení investičního záměru na krajinu a uplatnění regulativů v územně plánovacích podkladech a dokumentaci.

Knihy udivuje svým rozsahem a konzistentním názorem na problémy spojené nejen s ochranou přírodního dědictví, ale i s naší národní povahou a existencí člověka vůbec. Je zdrojem inspirace pro mnoho oborů. Jednotlivé kapitoly jsou uvedeny přesně a trefně vybranými logy a především jsou doplněny nepřehledným množstvím překrásných černobílých fotografií krajin a krajinných celků, dnes již mnohdy zaniklých, jejichž vypořádání schopnost a hodnota mnohdy předčí vlastní text.

Dagmar Dreslerová

Literatura

- Bělohradský, V. 1991: Myslet zeleň světa. Rozhovor s Karlem Hvižďalou. Praha: Mladá fronta.
- Beranová, M. 1980: Zemědělství starých Slovanů. Praha: Academia.
- Cílek, V. 2002: Krajiny vnitřní a vnější (The Landscapes Inner and Outer). Praha: Dokořán.
- Culek, M. 1996: Biogeografické členění České republiky. Praha: Enigma.
- Davies, P. – Robb, J. G. – Ladbrook, D. 2005: Woodland clearance in the Mesolithic: the social aspect. *Antiquity* 79, 280–288.
- Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny. Praha: Academia.
- Haeckel, E. 1866: *Generale Morphologie der Organismen*. Berlin.
- Květ, R. 2003: Duše krajiny – staré stezky v proměnách věků (The Spirit of Landscape – Old Trails in Transformation of Ages). Praha: Academia.
- Michal, I. 1988: O odpovědném vztahu k přírodě. Praha: Nika.
- Sádlo, J. – Pokorný, P. 2004: Neolit skončil, zapomeňte! *Vesmír* 83, 398–403.
- Sádlo, J. – Pokorný, P. – Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V. 2005: Krajina a revoluce. Praha: Malá Skála.
- Schmidbauer, W. 2000: Angst und Geborgenheit: Vom Wesen des Waldes im Unbewussten des Menschen. In: *Nachhaltigkeit in Zeit und Raum. Pro Silva Europe*, 32–35.

Václav Matoušek: Bacín – brána podzemí. Archeologický výzkum pravěké skalní svatyně v Českém krasu. Kriegl Praha 2005. 182 str.

Knížka o speleoarcheologickém výzkumu na vrchu Bacín působí na první pohled nenápadným dojmem. Neobvyklé se zdají být pouze názvy kapitol, které obrazejší naši pozornost zcela mimo archeologii, ke kriminalistickému vyšetřování. Příbuznost metod a postupů používaných v archeologii a kriminalistice není neznámou skutečností, ale Václav Matoušek je poprvé propojil *par excellence* na příkladu archeologického výzkumu lokality, jejíž kulturní souvislosti k tomuto porovnání přímo vybízejí.

Výzkum pravěké skalní svatyně na vrchu Bacín v l. 1989–1997 je dosud nejkomplexněji provedeným a publikovaným speleoarcheologickým výzkumem lokality z postpaleolitického období v České republice. Výjimečný je i tím, že mimo vlastní skalní dutiny (puklina I–II) byla věnována pozornost jejich bližšímu i vzdálenějšímu okolí a archeologický výzkum přinesl představu o míře využití celého rozsáhlého prostoru na vrcholu Bacína. Z pukliny I pocházejí kromě torzovitých lidských ostatků nečetné zlomky keramiky bylanské kultury, z pukliny II nestratifikovaný paleolitický artefakt a torzo sídlištního hrnce kultury se šňůrovou keramikou. Největší množství nálezů (především keramiky) knovízské a bylanské kultury a dále z raného a vrcholného středověku i staršího novověku zachytil výzkum na prostranství před puklinou I. Sporadicky jsou zastoupeny nálezy z pozdního paleolitu, mezolitu a neolitu-eneolitu. Úzká spolupráce archeologie s přírodovědnými obory přinesla řadu poznatků o lokalitě, např. přispěla k odpovědi na otázku absence organických materiálů mimo skalní dutiny. Zásadní poznatky však přineslo radiokarbonové datování pohřbů bez doprovodných předmětů z pukliny I; posunulo je výrazně do minulosti: místo předpokládaného mezolitu pozdní paleolit, místo mladší doby bronzové raný eneolit (srov. Benková *et al.* 1994; Matoušek 1997; 2002). Význam radiokarbonového datování lidských pozůstatků v jeskyních bez prokazatelného archeologického kontextu

je dnes již všeobecně uznáván a zohledňován. Ve střední Evropě se tak děje zejména při revizi paleolitických kosterních nálezů (z nichž mnohé jsou předatovány do období zemědělských pravěkých kultur a překvapivě vysoký podíl do eneolitu, rozpoznávaného v jeskyních na základě starších výzkumů dosud spíše sporadicky – srov. *Terberger et al. 2003; Svoboda et al. 2004; Conard – Grootes – Smith 2004*). Systematické datování antropologických nálezů z jeskyní významně doplnilo představu o vývoji pohřebního ritu v průběhu pravěku na Britských ostrovech (*Chamberlain 1996*). Podobnou revizi by si zasloužily také další nálezy lidských kostí z jeskyní Českého a Moravského krasu, které jsou dosud paušálně řazeny podle ne vždy důvěryhodných, nebo málo přesných stratigrafických poznatků.

Interpretace méně početných, ale výrazných archeologických nálezů na neobvyklém místě v krajině přivedla Václava Matouška k hledání širších souvislostí především v oblasti religionistiky a kulturní antropologie. Postavením jeskyně ve světě symbolů a mýtů starověkých civilizací se autor spolu s Marií Dufkovou zabýval již dříve (*Matoušek 1999; Dufková 1999*), ale teprve spojení s obecnou religionistikou a kulturně antropologickými postřehy přiblížilo dřívější úvahy o kultovních aktivitách na Bacíně do „důkazy podložené“ podoby. S jistou mírou nadsázky se V. Matouškovi podařilo archeologické nálezy oživit a přesvědčivě je propojit s hypotetickými událostmi, byť jen v obecné rovině.

K vlastnímu „vyšetřování činu spáchaného na vrcholu Bacína“ Václav Matoušek připojil rozsáhlý úvod o vývoji a metodách archeologie a na závěr přehled archeologických a geologických období. Nechybí ani slovníček vybraných odborných pojmů. Nezbývá než jen konstatovat, že recenzovaná publikace vytěžila výsledky interdisciplinárního výzkumu na Bacíně bezzbytku. Atraktivnost tématu i jeho neobvyklý způsob zpracování zařadily knížku Václava Matouška mezi nejpozoruhodnější archeologické publikace poslední doby. „Bacín“ stojí bezesporu za přečtení a inspiraci.

Vladimír Peša

Literatura

- Benková, I. – Šýkorová, I. – Matoušek, V. 1994:* Předběžná zpráva o systematickém archeologickém výzkumu na vrchu Bacín, k. ú. Vinařice, okres Beroun v letech 1989–1993. *Český kras* 19, 13–25.
- Conard, N. J. – Grootes, P. M. – Smith, F. H. 2004:* Unexpectedly recent dates for human remains from Vogelherd. *Nature* 430, No. 6996, 198–200.
- Dufková, M. 1999:* Hora a jeskyně ve starověkých pramenech. *Archeologické rozhledy* 51, 457–467.
- Chamberlain, A. T. 1996:* More dating evidence for human remains in British caves. *Antiquity* 70, 950–953.
- Matoušek, V. 1997:* Bacín. Archeologický výzkum pravěké svatyně. Praha.
- *1999:* Hora a jeskyně. *Archeologické rozhledy* 51, 441–456.
- *2002:* Bacín. Místo pravěkého pohřebního kultu v Českém krasu. In: *Dolnověstonické studie* 7, Brno, 355–375.
- Svoboda, J. A. – van der Plicht, J. – Vlček, E. – Kuželka, V. 2004:* New radiocarbon datings of human fossils from caves and rockshelters in Bohemia (Czech Republic). *Anthropologie* 42, 161–166.
- Terberger, T. – Küßner, M. – Schüler, T. – Street, M. 2003:* Mesolithische Menschenreste aus der Urdhöhle bei Döbritz, Saale-Orla-Kreis. *Alt-Thüringen* 36, 4–20.
- Magdalena S. Midgley: The Monumental Cemeteries of Prehistoric Europe.** Tempus – publishing Stroud 2005. ISBN 0 7524 2567 6. 133 str. s 38 perokresbami a 23 bar. obr.
- Ústředním tématem práce Magdaleny Midgley je evidence, analýza a interpretace dlouhých mohyl, především z Francie. Samotné téma je zařazeno do chronologického i kulturního kontextu Evropy od přelomu mezolitu a neolitu po období odpovídající staršímu eneolitu u nás. Právě v posledně jmenované periodě se poprvé začaly objevovat lidmi vytvořené monumenty, které dotvářely obraz kulturní krajiny. Vývoj symbolického chování spjatého s pohřebním ritem je proto čtenáři představen souhrnně. Samotný vznik dlouhých mohyl je autorkou nazírán jako fúze kulturních prvků světa lovců-sběračů a zemědělců.
- Už v počátečních obdobích vývoje archeologické disciplíny chápali badatelé existenci dlouhých, z hlíny navršených mohyl, které se vyskytují v severní, střední a západní Evropě včetně britských ostrovů, jako součást jednoho kulturněhistorického komplexu. Při vytváření této představy se za nejdůležitější považovala formální podobnost mezi mohylami a podceněno bylo hledisko krajinné a environmentální. Při archeologických výzkumech byl větší důraz kladen spíše na kontinentální mohyly, a to také proto, že v některých případech tvoří uskupení, která lze posuzovat jako pohřební areály (za pohřebiště považuje autorka uskupení 12 a více mohyl).
- Práce těží ze schopnosti autorky typologicky a mezikulturně srovnávat mohyly a jejich konstrukce. Tyto přednosti již M. Midgley prokázala ve

svých předchozích pracích (Midgley 1985; 1992). Charakteristickým rysem autorčiných děl je také schopnost analýzy krajinného kontextu a zvýšený zájem o symbolické praktiky.

Autorka strukturuje knihu popisem a stručnou charakteristikou tří odlišných prehistorických společností:

a) komplexu lovecko-sběračských populací žijících při atlantickém pobřeží. Jde o archeologické kultury Ertebølle, Swifterbant, Tévécien ad. (6.–5. tisíciletí BC);

b) nejstarších zemědělců usazených na spraších na severu střední Evropy, jejichž populace jsou označovány jako kultura s lineární keramikou (5500–5000 BC). Tito zemědělci žili po dobu asi 500 let v interakci s lovecko-sběračskými komunitami;

c) a právě z tohoto vlivu vzniklé společnosti (závěr 5. tisíciletí BC a později), které vytvářely monumentální hřbitovy (archeologické kultury TRB a Cerny). Tento jev autorka považuje za určitý druh kulturní syntézy vycházející jak z prostředí původních lovců-sběračů, tak nejstarších zemědělců.

V prvních dvou kapitolách knihy je čtenář zevrubně seznámen s kulturním prostředím výše uvedených společností. Následující kapitola se věnuje pohřebním praktikám u pozdních lovecko-sběračských a časných zemědělských společností v Evropě. V této části autorka vytváří podrobnou charakteristiku pohřebišť s dlouhými mohylami. Věnuje se jak popisu konstrukce mohyl, tak charakteristice vlastních pohřbů. V poslední kapitole je fenomén pohřbívání pod dlouhými mohylami zařazen do celkového schématu technologické, ekonomické a symbolické sféry dané doby v oblasti severoevropské nížiny.

Velkým přínosem je i shrnutí výsledků terénních výzkumů dlouhých mohyl ve Francii, kde byly v posledních dvou desetiletích prováděny intenzivní vykopávky. Autorka se na terénních projektech sama podílela, její výpověď je tedy zcela fundována. Další silnou stránkou knihy je komplexně pojaté zamyšlení týkající se mezolitických pohřbů severní Evropy. Jejich sedící pozice, dřevem obložené hroby a alimentární preference zjištěné u mrtvých umožňují položit paralelu k mezolitu oblasti Železných vrat na Dunaji.

Jedním z hlavních témat knihy je vztah pohřebních monumentů ke krajině. M. Midgley rozeznává dva protikladné způsoby umístění: a) mimo osídlení, často na ostrůvcích v záplavovém území nebo na kopcích; b) na starých polích, nebo dokonce sídlišťích (klasickým příkladem je lokalita Balloy, kde byla dlouhá mohyla postavena na místě zaniklého domu kultury LBK).

Asymetrický půdorys mohyl, který se vyskytuje, je přesvědčivě vysvětlován vizuálními důvody – cesta vedla pohřební procesí k optickému ohnisku mohyly. S podobnými ostrukčními záměry je možné počítat u megalitických staveb. V kontrastu s názory starších badatelů, kteří dlouhé mohyly považovali za bezkomorové, prokázaly nedávné výzkumy existenci komplexu komor (pohřebních komnat). Zjištění v několika případech ukazují, že ostatky (v některých případech kremace) byly ukládány na místo ještě před navršením mohyly. Také existují doklady o úmyslném spálení pohřební komory. Jedním z nejzajímavějších závěrů je, že do pláště mohyly byl záměrně ukládán materiál (půda a kameny) z různých koutů geografické oblasti, ale také artefakty z období osídlení předcházejícího pohřbívání a stavbě mohyly. Bohužel jsou tato dosti klíčová zjištění uváděna bez pokusu o širší interpretaci ve smyslu sociálních vazeb ke krajině a světu předků. A jsou to právě pozůstatky symbolického chování dávných populací, které umožňují takové vazby odkrývat.

Magdalena Midgley není první, kdo si všiml strukturální podobnosti mezi dlouhými domy kultur danubského neolitu a dlouhými mohylami následující chronologické periody. Nejde jen o tvarovou podobnost, ale o možné symbolické sepětí domu „živých“ předků a jejich pokračování v domu „mrtvých“ pod dlouhou mohylou. Otázka, zda nedocházelo k ukládání pohřbů přímo do domů už v obdobích LBK, již byla také dříve vyslovena, ale dosud spolehlivě nezodpovězena (srov. *Pavla 2000*, 238). Autorka překračuje ustálený koncept monumentálních domů pro mrtvé, ale vyslovuje i hypotézu, že uskupení dlouhých mohyl nepředstavovalo pouze jednotlivé domy mrtvých, ale celou vesnici předků, do jejichž světa zemřelí odcházeli.

Přínos pojednávání knihy lze spatřovat právě v autorčině představě vzájemné návaznosti a prolínání kulturních prvků od mezolitu do období TRB. Při interpretaci vzniku kulturního fenoménu dlouhých mohyl ale není názor M. Midgley nezpochybnitelný. Využijeme zde recenzi z pera J. Chapmana zveřejněnou na internetových stránkách The Prehistoric Society (http://www.ucl.ac.uk/prehistoric/reviews/05_09_midgley.htm). Podle tohoto autora je v případě kapitoly zabývající se vrcholným mezolitem nedostatečně zdůrazněn význam mušlových hromad jakožto výrazných monumentů v krajině. Tento typ lokalit se vyskytuje po celém atlantickém pobřeží a přirozeně zde existuje velká variabilita, což se týká velikosti i mocnosti mušlových vrstev. Část z těchto lokalit nelze označit za „monumentální“, ale na druhou stranu portugalská mušlová hro-

mada v Muge je patrná na vzdálenost více než 1 km a mocnost skořápek a rybích kostí dosahuje 3 m. Tyto parametry lze srovnat se středně velkými sídlištními telly na Balkánu. Také některé z mušlových hromad kultury Ertebølle jsou značně rozměrné, a to i samotná eponymní lokalita. Chapman navrhuje otázku, zda právě mušlové hromady nemohly přispět ke vzniku fenoménu dlouhých mohyl.

Z hlediska příspěvku komponenty LBK ke vzniku dlouhých mohyl není v knize věnován dostatečný prostor interpretačnímu propojení předpokládaného vzniku dlouhých mohyl z domů LBK a skutečnosti, že v této kultuře existují pohřební areály s plochými kostrovými hroby. Podobná plochá kostrová pohřebiště nalézáme také u postmezolitických společností.

Výše zmíněné poznámky ale kvality pojednávané knihy nikterak nesnižují. Za hlavní přednost práce M. Midgley lze považovat, že zdůrazňuje význam ceremoniální a monumentální krajiny, kterou chápe jako médium sociálních vztahů a ústřední bod sakrální složky pravěké kultury zahrnující ceremonie a pohřbívání. Kladem také je, že se autorka věnuje dlouhým mohylám komplexně, což zahrnuje jejich umístění v krajině, konstrukci a vnitřní uspořádání, podobu hrobů a pohřbů, pohřební výbavu a rituální zacházení s mrtvými. Zdůrazněn je význam mohyl z hlediska propojení se světem předků. Mohyly zvyšovaly sociální prestiž jejich stavitelů a posilovaly identitu společností, na jejichž území se nacházely. To ostatně možná činí dodnes.

Petr Květina

Literatura

- Midgley, M. 1985: *The Origin and Function of the Earthen Long Barrows of Northern Europe*. BAR International Series 259. Oxford.
- 1992: *TRB-culture. The First Farmers of the North European Plain*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Pavla, I. 2000: *Life on a Neolithic site*. Praha: Institute of Archaeology.

Pravěk – Nová řada 12/2002. Vydává Ústav archeologické památkové péče v Brně, *Brno 2003*. 476 str.

Dvanácté číslo *Pravěku* zahajuje zdravice k sedmdesátým narozeninám Vladimíra Podborského, jemuž je tento svazek věnován od *Stanislava Stuchlika* (3–5). Následuje řada zajímavých článků a studií, z nichž některé svým záběrem přesahují úzce regionální záběr. Příkladem je hned první článek od

Evy Čermákové, věnovaný dětem v neolitu střední Evropy (7–45). Autorka přináší komplexní syntézu problematiky, přičemž vedle výpovědí pohřebního ritu využívá také poznatky z antropologie, etymologie či etnografie. Za zmínku stojí vztažení dětských pohřbů na sídlištních k předpokládané víře v opětovné vtělení dětských duší. S tím mohou souviset i ojedinělé doklady dětských pohřbů v jeskyních, nesoucích v dávných společnostech symboliku ženské dělohy. Autorka v textu naráží i na další velmi zajímavé problémy, jako např. na přítomnost nádobek v dětských hrobech, interpretovaných jako kašánky-lampičky, na přítomnost máku, který může mít u dětí souvislost s jejich uspáváním, či červeného barviva, snad symbolu života.

Miroslav Šmíd publikuje v dalším článku zajímavý objekt KNP z Brna-Lišně (47–53). Lokalita je významná zejména svou polohou v blízkosti výchozů rohovce typu Stránská skála. Vzhledem k množství částečně opracovaných polotovárů této suroviny v objektu uvažuje autor o jeho zpracovatelské funkci.

O tom, že se *Pravěk* tematicky neomezuje pouze na moravské území, svědčí důležitý příspěvek *Josefa Bátory* (55–62), polemicky reagující na článek Z. Benkovsky-Pivovarové v předchozím čísle *Pravěku*. Diskuse je vedena o možnosti přežívání nitranské kultury na jihozápadním Slovensku paralelně vedle kultury únětické až do závěru stupně Br A2, tj. do přechodného horizontu k maďarovské kultuře. S touto možností autor polemizuje na příkladu radiokarbonových dat z pohřebiště v Jelšovcích, které jednoznačně ukazují na kontinuitu od nejstarších nitranských hrobů po nejmladší maďarovské.

Pohřebnímu ritu starší doby bronzové je věnován i následující příspěvek od *Stanislava Stuchlika* o únětických hrobech ze Zbýšova (63–74). Ze dvou hrobů pochází běžná keramika, zajímavostí je záměrné ulomení ucha na jedné nádobce, které mohlo mít symbolický význam. Další zvláštností této lokality je neobvyklý způsob jinak v této době běžného vyloupení hrobů; v tomto případě byl veden jeden zásah do obou hrobů najednou. Autor v článku přináší přehled netypických způsobů vyloupování únětických hrobů, přesná obdoba ke zbýšovskému příkladu však dosud nebyla zjištěna.

Také následující článek *Pavla Fojtíka* se zabývá pohřebním ritem, konkrétně komplexním vyhodnocením lužického pohřebiště u Bílovic na Hané (75–113). Celkem 9 hrobů poskytlo typický materiál pro počáteční období lužické kultury, za zmínku stojí několik nádob s proraženými „dušníky“ (srov. *Hrala 2000*) a unikátně zachovaný vývrtek k jednomu z nich. Významné je zjištění několika současně

užitých forem hrobové konstrukce: v jednom případě byla vybudována mohyla s kamenným pláštěm a šachtovým hrobem, druhá mohyla byla pouze vymezena kamenným věncem. Další dva hroby byly jámové, přičemž jeden z nich byl tvořen kamennou skříňkou. Zbylých pět hrobů lze pak označit za klasické – ploché popelnicové. V Bílovicích se tak projevuje typická neustálenost pohřebního ritu počáteční fáze popelnicových polí, což ukazuje řada příkladů i z dalších regionů (pro lužickou kulturu např. *Nekvasil 1978; Vokolek 2003*, 31–32).

Při zpracování výsledků výzkumů pravěkých lokalit byla dosud malá pozornost věnována analýzám mazanic. Z tohoto důvodu zaujme článek *Antonína Zúbka*, který přináší základní informace o rozboru mazanic z doby halštatské z Malenovic u Zlína (115–120). V příspěvku jsou publikovány pouze shrnující závěry, čtenář by však jistě uvítal podrobnější analytický přehled souboru a alespoň rámcový výběr ukázek (kreseb či fotografií) nálezů.

Na dobu halštatskou je zaměřen také příspěvek *Miloše Hlavy*, věnovaný novým nálezům z Hradiška u Křenovic (121–132). Povrchovými sběry bylo v lokalitě nalezeno 13 bronzových šipek, které náležejí k okruhu skytských památek. Autor přináší jejich podrobný rozbor a zabývá se také dalšími kovovými nálezy z hradiště. Na závěr je připojen soupis železných sekerek s raménky z celé Moravy.

Detailní typologický rozbor importované bronzové nádoby etruské provenience, tzv. *olpe*, pocházející ze známého duchcovského pramene, přináší *Marta Cvrková a Milan Jančo* (133–152). Příspěvek je zajímavým upozorněním na nálezy i z jiných časových období, pocházející z lokality jinak proslavené objevem laténského pokladu. Jejich seznam je podán v závěru článku.

Příkladem pečlivé publikace staršího výzkumu je článek od *Petry Vlasatkové* věnovaný časně laténskému osídlení lokality Polešovice-„Nivy“ (153–186). Autorka utřídila veškerou starší dokumentaci a nálezy z několikaletého výzkumu R. Snášila. Z mimořádných nálezů je třeba zmínit zejména kostěné razidlo s raznicí ve tvaru palmety, které zatím nemá v našem prostředí obdoby. Unikátní je také čokoovitá láhev s výzdobou znázorňující patrně letícího ptáka. V samostatném příspěvku od *Martiny Roblíčkové* (187–198) je podán rozbor osteologického materiálu z Polešovic, následuje zhodnocení mikropetrografických rozborů vybraných vzorků keramiky a kostěného razidla z této lokality od *Martiny Hložka a Miroslavy Gregerové* (199–208).

Další příspěvky jsou otištěnou formou přednášek z prvního kolokvia o době laténské, které se pod záštitou Ústavu archeologické památkové péče

v Brně konalo v roce 2000 v Mostkovicích (srov. *Hlava 2000*). Dva první jsou věnovány Čechám: *Jarmila Valentová* pojednala o laténském osídlení levobřeží ohybu Labe u Kolína (209–228). Autorka publikuje sídelně-topografický rozbor laténských lokalit na Kolínsku, přičemž u čtyř kumulací lokalit v labské nivě uvažuje jako o místech brodů. Samostatnou kapitolu věnuje rozboru keramiky zdobené hřebenovanou vlnicí. Druhý článek s českou tematikou přináší *Jan Machula*, který zde publikuje závěry své diplomové práce o laténském osídlení v okolí jihočeského Zvíkova (229–241). Za pozornost stojí zejména autorovy úvahy o téměř naprosté absenci nálezů ze střední doby laténské z jižních Čech; jednou z výjimek je zde publikovaná keramika ze sídliště v Dobevi. Výrazným rysem jižních Čech tohoto období je absence plochých pohřebišť; naopak se vyskytují žárové hroby, což vede autora k zamyšlení nad odlišnou kmenovou příslušností (etnicitou?) jihočeských Keltů.

Zpět do moravského prostředí zavede čtenáře článek *Miloše Čiznáře*, který se týká tyglíků z laténských rovinných sídlišť na Moravě (243–255). Autor přináší jejich kompletní soupis, vyobrazení i zhodnocení, ze kterého vyplývá, že uvedené předměty byly používány k odlévání zlata i bronzu, v několika případech i současně (k tomu srov. samostatný příspěvek *Jaromíra Leichmanna* na s. 257–260). Vzhledem k dataci většiny tyglíků do středolátenského období se tak ukazuje značná decentralizace výroby předmětů z drahých kovů v předoppidálním období na Moravě.

Sídelištní problematiky se týkají také další dva články. Laténské sídelištní objekty z Výčap na Třebíčsku publikují *Milan Vokáč a Petr Obšuta* (261–269). Vzhledem k poloze sídliště na samém okraji klasické sídelní zóny uvažují autoři o jeho spojitosti s prospekci, příp. exploatací surovin v nedaleké Českomoravské vrchovině a o jeho případném napojení na dálkovou komunikaci, později známou jako tzv. Haberská stezka. Do mladší doby římské pak přivede čtenáře studie *Dagmar Vichové* o sídlišti v Brně-Starém Lískovci (271–318). Autorka přináší detailní rozbor všech sídelištních objektů tohoto období a ukázkovou formou prezentuje zpracování materiální náplně sídliště, zejména keramiky. Významný je též publikovaný rozbor osteologického a paleobotanického materiálu, což představuje pro mladořímské prostředí na Moravě stále ještě výjimku.

Jeden příspěvek je věnován ranému středověku, konkrétně středohradištnímu pohřebišti ve Velaticích od *Tomáše Berkovce a Petry Wiesnerové* (319–343). Celkem bylo prozkoumáno pět hrobů, obsahujících několik zajímavých milodarů (stříbr-

né náušnice, nožík, břitvu aj.). Za pozornost stojí drobný keramický zlomek z hrobu 3, který pochází z nádoby uložené v hrobě 5. Součástí článku je i podrobný antropologický posudek.

Následující články jsou věnované období vrcholného středověku. *Petr Kos* prezentuje významný nález dvou velkých vápenických pecí z Vyškova (345–368), z nichž jedna je pravděpodobně největším zařízením svého druhu v celé republice. Obě sloužily k pálení vápna nejspíše pro stavbu městského hradu, opevnění a možná i prvních zděných měšťanských domů. Čtenáři, kteří nejsou podrobně obeznámeni s realizací pálení vápna v takovýchto vápenkách, pak jistě uvítají podrobné pojednání o příslušném pracovním postupu, doplněné několika názornými nákresy. Dva bohaté soubory vrcholně středověkého skla z centra Brna prezentují v dalším článku *David Merta, Marek Peška a Hedvika Sedláčková* (359–412). Podrobný katalog je doplněn kvalitní kresebnou dokumentací a pečlivým typologicko-chronologickým rozbohem.

O tom, že *Pravěk* dává publikační možnost i neprofesionálním zájemcům o náš obor, svědčí článek *Jiřího a Martina Kejzlarů* o povrchových nálezech z dosud neznámé paleolitické stanice na Blanensku a zlomku středověkého bronzového palcátu z hradu Radkov u Moravské Třebové (413–417). Posledním článkem je poněkud diskutabilní práce *Radana Květa* o pravěkých stezkách v okolí dnešní Olomouce (419–423).

Závěrečnou část každého svazku tvoří již tradičně obsáhlé pasáže, připomínající výročí různých významných osobností i polozapomenutých postav moravské archeologie, zdravotce k jubileím i vzpomínky na odešlé kolegy, zprávy o proběhlých konferencích a rovněž několik recenzí významných publikací.

Poslední číslo *Pravěku* tak důstojným způsobem navazuje na předchozí ročníky a nabízí čtenářům množství zajímavých a podnětných příspěvků. Původně spíše regionálně zaměřená ročenka se již dávno zařadila k našim nejvýznamnějším oborovým periodikám, jak ostatně dokládá i tento nejnovější svazek.

Ondřej Chvojka

Literatura

- Hlava, M. 2000:* 1. konference „Doba laténská v Čechách, na Moravě a na Slovensku“, *Pravěk* NŘ 10, 483–484.
- Hrala, J. 2000:* Dušníky a „dušníky“. In: P. Čech – M. Dobeš edd., *Sborník Miroslavu Buchvaldovi*, Most, 93–95.

Nekvasil, J. 1978: Mohylníky lužické kultury na Moravě, *Památky archeologické* 69, 52–116.

Vokolek, V. 2003: Gräberfelder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen. *Fontes Archaeologici Pragenses* 27. Pragae.

Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Sestavil a redigoval Gabriel Fusek. *Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied Nitra 2004.* 462 str.

Sborník na počesť významné predstaviteľky slovenskej archeológie k jejímú sedmdesiatému životnému jubileu obsahuje 62 vedeckých príspevků od 75 autorů. Do sborníku prispěli kromě badatelů ze Slovenska a České republiky archeologové z Bulharska, Chorvatska, Maďarska, Německa, Polska, Rumunska, Ruska, Slovinska a Ukrajiny. Další tři studie věnované k jubileu D. Bialekové vyšly ve *Slovenské archeológii* 52, 2004, a to od D. Staššikové-Štukovské: Sklené korálky z pohrebiska v Prši II, P. Kouřila: Raně středověký bojovnícký hrob z Hradce nad Moravicí a M. Beranové: Výživa a hladomor v Čechách na počátku 2. tisíciletí.

V úvodní části *S. Staššiková-Štukovská* hodnotí vědecký přínos D. Bialekové. *I. Pastorek* informuje o tom, že se tato badatelka stala v roce 1999 čestnou občankou obce Pobedim, kde prováděla mnohaleptý archeologický výzkum. Dále je uveden seznam gratulantů. Většina příspěvků je věnována časnému, příp. vrcholnému středověku. Autoři jsou seřazeni podle abecedy. Jejich zaměření je možno rozdělit do několika skupin. Vzhledem k velkému počtu příspěvků budeme stručně komentovat především přínos těch, které se vztahují k českému státu.

1. Počátky slovanského osídlení, vztahy k jiným etnikům. *Baran, V. D.:* Poseleňja pražsko-korčáčkoj kultur bilja s. Raškova, na serednomu Dnistri, 35–40. *Cheben, I.:* Keramika pražského typu zo sídliska v Trenčíne, 141–142. Tento nález zaplňuje jistým způsobem prostor mezi nejsevernější lokalitou v Žilině a jihozápadním Slovenskem. *Lvova, Z. A.:* Zolotyje medaľony 629–632 godov iz Pereščepinskogo kompleksa, 219–222. *Mamzer, H.:* Ethnischer Mythos in der Archäologie, 223–226. *Prihodnjuk, O. M.:* Pastyrške gorodište ta joho etno-kulturnyj zmist, 285–292. *Sedov, V. V.:* Keramika V–VII vekov krivičskogo areala, 335–340. *Stanciu, I.:* Die ältesten Slawen in der Legend der oberen Thein. Eine kurze Untersuchung der Problematik im Lichte der Daten aus dem Nordwesten Rumäniens, 347–356. *Szöke, B. M.:* Archäologische Angaben zu den ethnischen Verhältnissen Pannoniens am Anfang der Karolingerzeit, 371–382. V 8. století zde žilo patrně slovanské obyvatelstvo

staromoravského a starochorvátského charakteru, které bylo ovládáno Avary, ale mělo svůj odlišný pohřební ritus, a smíšené avarsko-slovanské obyvatelstvo. *Teodor, D. Gh.*: Eastern, Slav and Nomadic Elements of the Seventh-Ninth Centuries, 397–404. Zajímavé jsou zejména kultovní předměty, drobné zvířecí figurky podobné mikulčickým, sekerky, šipky a součásti stroje. *Teodor, E. S.*: An Update for „Ipošteši-Cândești Culture“, 405–414. Keramika 6–7. století v dolním povodí Dunaje. *Unger, J.*: Nejstarší slovanské osídlení povodí Harasky na jižní Moravě, 433–434. Osídlování břehů menších vodotečí patrně již v 7. a na počátku 8. století. *Vida, T.*: Reconstruction of a Germanic Noble-Women's Costume (Kölked Fenetekapu B, Grave 85), 435–442. *Zábojník, J.*: K niektorým otázkám výskytu keramiky na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu, 451–457. Pro toto období neexistuje žádné všeobecně platné pravidlo pro výskyt v ruce robených nebo obtáčených nádob, chronologická kritéria je možno chápat jen ve statistickém smyslu. Sociologicky interpretované zákonitosti se dají sledovat jen v rámci některých pohřebišť a nemají jednotný charakter.

2. Hradiště a jejich datování, zázemí hradišť, sídlištní archeologie. *Angelova, S. – Koleva, R.*: Der frühmittelalterliche Drästar (Silistra), 19–30. *Březinová, G.*: K aktualizaci včasnostředověkého osídlení pod Martinským vrchem v Nitře, 53–56. *Donat, P.*: Hof und Dorf. Beobachtungen zur Struktur jungslawischer Siedlungen, 63–68. Jeho závěry o vztahu hradišť, panských dvorů a vesnic mají význam pro celou západoslovanskou oblast. *Henning, J.*: Mecklenburg-Vorpommern und die Dendrochronologie zur slawischen Besiedlungsgeschichte Ostmitteleuropas – „Verwicklungen“ und „Verwirrungen“, 126–136. Studie je věnována nejenom dendrochronologii, ale také otázce vzniku a rozšíření vydřevných studní u Slovanů, kde byly, zdá se, pozdější než na sídlištních Germánů z pozdní doby římské. *Chropovský, B.*: Die Problematik der Entstehung, Entwicklung und Stellung der frühmittelalterlichen Burgwälle in der Slowakei, 151–156. Dnes známe na Slovensku 60 dobře chronologicky určených hradišť, a to jak na západním Slovensku, tak na Slovensku středním i na východě, tam již na konci 8. století, což se donedávna nepřepokládalo. Některá hradiště nejsou vzájemně příliš vzdálena, např. v Nitře 3–15 km. Hradiště byla budována v centrech osídlení, způsoby opevnění byly různé, někdy se využívaly zbytky starého opevnění. *Krajčovič, R.*: Pobedim – názov motivovaný históriou slovanského hradiška, 197–202. Pobedim, původně Pobedin, etymologicky souvisí se slovesem poběditi, vítěziti. Toponymie

umožňuje hlouběji pochopit rozvoj řemeslné výroby už v 9. století, a to v souvislosti s hospodářsko-obchodním charakterem Povážské cesty. *Lamiová-Schmiedlová, M.*: Zásobnicová jama z doby velkomoravské z Ostrowian, okres Sabinov, 209–214. Na tomto polykulturním sídlišti byly dva objekty z doby velkomoravské, které podporují závěry D. Bielikové, že se střední, severní a východní Slovensko postupně, snad za vlády Svatopluka, včleňovalo do Velké Moravy, i když nemuselo být její trvalou součástí. *Měchurová, Z.*: Středověké nálezy z Otnic, okres Vyškov, 227–234. Starší sběry nebo příležitostné sondáže D. Šaurové, od poloviny 13. století. *Plachá, V. – Hlavicová, J.*: Prvé pokusy o archeologické riešenie slovanskej problematiky Devína, 273–278. Zásluhy a poznatky I. L. Červinky, E. Šimka, J. Eisnera, V. Mencla a dalších. *Profantová, N.*: Raně středověká bronzová kování ze Zámostí, hradiště Prachovské skály, okres Jičín, 293–302. Depot zdobených železných třmenů patří až do poloviny 9. století, hradiště Hrádky bylo postaveno v polovině či třetí čtvrtině 9. století při severním okraji jičínské sídelní komory, val v Přední Točenci nebyl vůbec opevněn. Kontakty do oblasti Slezska, do Pobaltí, ale též do severozápadního okraje Karpatké kotliny (Komárno). Nález lité bronzové industrie patří k nejsevernějším nálezům z Čech. V 9.–10. století přítomnost elity, význam i v 11., osídlení doloženo i ve 12. století. Zámik hradiště jako centra regionu nelze jednoznačně interpretovat. *Ruttkayová, J. – Ruttkay, M.*: Včasnostředověký sídlištní objekt v Čeladiciach, 319–328. Nález doplňuje zejména poznatky o sídlištní keramice z 8. století. *Tomka, P.*: Kleine Öfen – große Wannen. Die Besonderheiten einer spätawarenzeitlichen Siedlung, 419–426. Otázka významu těchto pecí, problematika sušení nebo pražení obilí v nich. Analogie i v dalších oblastech. *Hašek, V. – Krajč, R. – Šindelář, J.*: Nové poznatky z geofyzikální prospekce a archeologického výzkumu tábořského hradu, 121–129. Stručně osvětlují přeseňší podobu hradu kastelového typu, založeného ve 13. století. V této souvislosti je třeba upozornit na stať *V. Turčana*: Nové včasnostředověké nálezy z Oravy, 427–432. Jazykovitá kování, ostruhy, průvlečka, postranice udidla a sekera doplňují fond blatnicko-mikulčického horizontu o doklady ze severního Slovenska.

3. Pohřebiště, pohřební ritus, náboženství, kostely. *Dončeva-Petkova, L. – Ljubenova, V.*: Slawische Urnen in einer spätantiken Grabstätte bei der Stadt Perník, 69–74. *Galuška, L.*: Velkomoravské hroby revenantů ze Starého Města, 81–90. *Gediga, B.*: Relikty kultury symbolicznej meiszkańców wczesnosredniowiecznego grodu na Ostrówku w Opolu,

101–110. Zpracování pohanských i křesťanských plastik a symbolů je i pro naše poměry inspirativní. *Chorvátová, H.*: Niekoľko poznámok k otázke „milodarov“ v hrobech včasného stredoveku, 143–150. Dosavadní třídění nálezů v hrobech na „milodary“ a „ne milodary“, což byla osobní výbava zemřelého, oděv či šperky, není přesné. Církev měla námitky jen proti jednomu druhu „milodarů“, potravinám, ale jiné předměty, např. nástroje a předměty s magicko-náboženskou funkcí, jako amulety, znamení, předměty s nápisy apod., přijala a dala jim nový, křesťanský charakter. *Klíma, B. F.*: Objev části velkomoravského pohřebiště pod středověkým až novověkým hřbitovem u kostela sv. Hypolita ve Znojmě-Hradišti, 179–190. Zatím nalezeno 21 hrobů s různou výbavou, pohřebiště pokračovalo asi zejména na S a SZ, do stejné doby patřily pravděpodobně i hroby ze starších výzkumů. *Samuel, M.* – *Hunka, J.* – *Tirpák, J.*: Zaniknutý stredoveký kostol v Poľnom Kesove. Lokalizácia, prieskum a historické súvislosti, 329–334. *Soják, M.*: Výskum na nádvorí kostola Nanebevzatie Panny Márie v Spišskej Novej Vsi v roku 2003, 341–346. Zbytky neobvyklé stavby ze staršího novověku.

4. Zemědělství, řemesla. *Frolíková-Kaliszová, D.*: Zvířecí kosti z 8.–10. století v Uherském Hradišti a jejich zpracování. Předběžná zpráva, 75–80. Autorka publikuje nedokončené zpracování osteologického materiálu, provedené Z. Kratochvílem po odchodu R. Snášila z výzkumu v Uherském Hradišti. Přináší mj. cenné informace o výrobcích z kostí a paroží. *Hanuliak, M.*: Predmety poľnohospodárskeho charakteru z veľkomoravských hrobov, 111–114. Autor se zabývá nejen soupisem vzácných zemědělských nástrojů v hrobech, ale také otázkou významu těchto nástrojů v nich – šlo mj. o cennou surovinu, majetek vyšší sociální vrstvy nebo řemeslníka. *Lamiová-Schmiedlová, M.*: Zásobnicová jama z doby veľkomoravskej z Ostrowian, okres Sabinov, 309–214. V článku nejde jen o zásobnicovou jámu, ale i o příslušnost oblasti k Velké Moravě (viz výše). *Tomka, P.*: Kleine Öfen – große Wannen. Die Besonderheiten einer spätawarenzeitlichen Siedlung, 419–426. Úvaha nad významem podobných pecí pro pražení nebo sušení obilí je důležitá také pro dějiny zemědělství. *Remiašová, M.*: Včasnostredoveké remeslá na hornej Nitre, 303–308. Tři obchodní cesty, síť hradišť. Dále se autorka zaměřuje především na hrnčířství, kovářství a dehtářství. *Dekówna, M.*: Przynayek do badań nad technologią produkcji i pochodzeniem wczesnośredniowiecznych „podłużnie żebrowanych“ paciorków szklanych z metalowym kanalikiem, 57–62. Některé druhy korálků nalezené v Polsku nebo ve vý-

chodním Německu mohou mít původ v dílnách Velké Moravy. *Knific, T.*: Sekerovitá hrivna iz reke Ljublanice (Slovenija), 191–196. *Turčan, V.*: Nové včasnostredoveké nálezy z Oravy, 427–432. Do sbírek muzea v Bratislavě přešla kolekce železných předmětů, a to jazykovitá kování, ostruhy, průvlečka, postranice udidla a sekera, které doplňují fond blatnicko-mikulčického horizontu o doklady ze severního Slovenska. *Ondra, K.*: Zaniklé stříbrné doly u Jezdovic ve světle geologických poměrů okolí Třešťa, 259–262. *Mihok, L.* – *Mácelová, M.*: Archeometalurgia železa v oblasti Zvolena vo včasnom stredoveku, 251–258. Železná ruda pocházela ze stejného zdroje, dobré znalosti místních kovářů. *Pribulová, A.* – *Mihok, L.* – *Kučerová-Giertlová, M.*: Metalografický rozbor železných predmetov zo zaniknutej stredovekej osady v Slovenskej Vsi, 279–284. Intenzivní kovářská výroba s výbornými znalostmi a dovednostmi, podrobnější poznatky o některých odlišných nástrojích.

5. Umělecké předměty, umělecké řemeslo. *Bálint, Cz.*: Zobrazenie na terči zo Starého Mesta, 31–34. Původ vyobrazení sokolníka na koni hledá v Byzanci, buď přímým vlivem, nebo avarským zprostředkováním. *Garam, É.*: Az avar kori kengyel-fibulákrol, 91–100. *Kavánová, B.*: K původu a funkci zoomorfí faléry z Mikulčic, 175–178. Neobvyklé fantastické podoby na středoevropských nálezech pocházejí z území od Střední Asie až po Dálný Východ, kde představují ochranné duchy pravděpodobně různých etnických skupin. Mikulčická bronzová faléra s plastickou zoomorfí výzdobou je svým způsobem ojedinelá a je datována nejpozději do první poloviny 8. století. Patřila k ozdobným součastem koňského postroje, ale měla zřejmě i ochrannou funkci. *Profantová, N.*: Raně středověká bronzová kování ze Zámostí, hradiště Prachovské skály, okres Jičín, 293–302. Jde o nejsevernější nález z pozdní doby avarské, dále mladší nálezy. Autorka uvažuje také o významu a dějinách hradiště (viz výše). *Šalkovský, P.*: K problematice železných jazykovitých nákončí opaska blatnicko-mikulčického horizontu, 383–389. Autor se věnuje především nákončím tzv. „U“ formy a variantou se zoubkovaným okrajem přední zaoblené části, rovněž jejich analogiím v honosnějších špercích. Jsou zatím tři, patřily patrně níže postaveným členům bojovníckých družin. *Štefanovičová, T.*: K vývoju šperku adriatickej a stredodunajskej oblasti v prvej polovici 9. storočia, 389–396. Později rozšířená výroba ženských šperků začala již v uvedené době. Na dalmatském území, úzce provázaném s byzantskou kulturou, vyráběly šperky podle vkusu místního obyvatelstva byzantské zlatnické dílny v podstatě

kontinuálně do 8. století. Na moravsko-slovenském území je potřeba počítat s posunem zlatnických dílen s byzantskými řemeslníky koncem 8. století na sever. Obě území však měla svůj vlastní vývoj a odlišné typy šperků; na jihu např. drátěné filigránové náušnice, nákrčníky, v Podunají plechové pozlacené gombíky, lunicovité náušnice. Hrozníčkovité náušnice a gombíky naznačují možnost posunu zlatnických dílen z avarského prostředí. O případném importu do Dalmácie je možno uvažovat až při rozvinutější výrobě v polovině 9. století a později. *Tomčić, Ž.:* O prstenima s kalotom iz ranosrednjovekovnoga groblja Zvonimirovo – Veliko Polje (Hrvatska), 415–418. Patří sem také *Mesterházy, K.:* Hacksilberfunde im Karpatenbecken, 235–250. Šperky ze třiceti nalezišť, důležité kontakty uhersko-polské. Cesty z východu i ze severu, pravděpodobně z okolí Krakova.

6. Keramika. *Brather, S.:* Untersuchungen früh- und hochmittelalterliche Keramik im südwestlichen Ostseeraum, 43–52. *Vlkolinská, I.:* Príspevok k problematike značiek na dnách nádob z pohrebísk 9.–10. storočia na juhozápadnom Slovensku, 443–450. 126 kusů nádob s plastickými značkami, ale byly jen na 24 pohřebištích, což představuje necelou čtvrtinu ze všech nádob v hrobech. Identické značky prakticky chybí, škála základních značek není bohatá, nejběžnější značkou je motiv kříže a jeho varianty, motiv hvězdic a zřídka tzv. ptačí noha, svastika či podoba písmen. Dále sem možno zařadit už výše uvedené stati: *Cheben, I.:* Keramika pražského typu zo sídliska v Trenčíne, 141–142; *Sedov, V. V.:* Keramika V–VII vekov krivičského areálu, 335–340; *Zábojník, J.:* K niektorým otázkám výskytu keramiky na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu, 451–457.

7. Mince, obchod. *Hunka, J.:* Nové poznatky o minciach zo stredovekého pohrebiska na Skalke pri Trenčíne, 137–140. Na Slovensku, zejména v Pováží, byly ve 12.–13. století v oběhu nejen mince uherské, ale také české a moravské denáry a brakteáty. *Jelínková, D. – Karmazín, L. – Klanica, Z.:* Nové poznatky k mincím moravských knížat z druhé poloviny 11. století, 157–164. Mince moravských úředních knížat v 11. století se vyznačovaly

rozdílným obsahem stříbra a rozdílným teritoriálním rozšířením. Mince Oty I. v olomouckém údělu měly nižší kvalitu, výrazně větší obsah mědi a na povrchu byla úmyslně vytvořena tenká vrstva s vysokým obsahem stříbra. Razilo se jich více a byly v oběhu i v brněnském údělu. Mince Konráda I. brněnského obsahují naproti tomu jen nízký podíl mědi, v olomouckém údělu prakticky neobíhaly. Uherské mince byly staženy z oběhu již na počátku 60. let 11. století. Zčásti sem patří také *Mesterházy, K.:* Hacksilberfunde im Karpatenbecken, 235–250, a *Knific, T.:* Sekerovitá hrivna iz reke Ljubljanice (Slovenija), 191–196.

8. Výstroj a výzbroj. *Karo, Š.:* Die Typologie der frühmittelalterlichen Steinbügel aus slowenischen Fundorten, 165–174. Rozlišuje 7 typů, důležité pro srovnání s našimi nálezy. *Ruttkay, A. T.:* Sečné zbraně zo 14.–17. storočia vo fondoch Archeologického ústavu SAV, 309–318. Trojice vybraných mečů ze západního Slovenska z blízkosti feudálních sídel rozličného časového a funkčního vývoje.

9. Počátky státu. *Harhoiu, R.:* „Nichtklassische Autorität.“ Allgemeine forschungsgeschichtliche Betrachtungen zur kulturhistorischen Entwicklung der Dobrudsha im 7.–10. Jahrhundert aus archäologischer Sicht, 115–120. *Kurnatowska, Z.:* Mit początku państwa polskiego a badania archeologiczne, 203–208. *Leciejewicz, L.:* Niektóre problemy badań nad slowiańskim wczesnym średniowieczem w Polsce, 215–218. *Steinhübel, J.:* Nitransko a Slovensko. Odkedy môžeme hovoriť o Slovensku a Slovákoch, 357–362. Nitranské knížectví bylo historickým počátkem Slovenska. I po jeho zániku na začátku 12. století existoval slovensko-maďarský kontrast, i když bez hranic, které dříve obě země oddělovaly. Historické doklady odlišování slovenského území na severu až do 16. století.

Pravěku jsou věnovány tři příspěvky: *Benkovský-Pivovarová, Z.:* Krčiazok otomansko-füzesabonského komplexu zo Želiezovec, 41–42. *Paulík, J.:* Zvláštné kultové nálezy na lužické osade v Pobedime vo svetle devínskej plastiky „koníka“, 263–272, a *Studeníková, E.:* Plastiky z doby halštatskej zo západného Slovenska, 363–370.

Magdalena Beranová